HISTORIA

Jonathan Haslam, Ne-ar and Distant Neighbors. A New History of Soviet Intelligence

www.*polirom.ro*

Editura POLIROM

laşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506 Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, al. B3A, sc. 1, el. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

HASLAM, JONATHAN

O *nouă istorie a serviciilor secrete sovietice* / Jonathan Haslam; trad. de Ioana Aneci.

— Iaşi: Polirom, 2016

Conţine bibliografie Index

ISBN: 978 – 973 – 46 – 5874 – 9

I. Aneci, Ioana (trad.)

351.746.1 (47) KGB 327.84 (47)

Printed in ROMÂNIA

Jonathan Haslam

O NOUĂ ISTORIE A SERVICIILOR SECRETE SOVIETICE

Traducere de Ioana Aneci

POLIROM
2016

JONATHAN HASLAM este profesor de istoria relaţiilor internaţionale la School of Historical Studies din cadrul Institute for Advanced Study, Princeton. Dintre volumele publicate, menţionăm: Soviet Foreign Policy, 1930 – 1933: The Impact of the Depression (1983), The Soviet Union and the Struggle for Collective Security în Europe, 1933 – 1939 (1984), The Soviet Union and the Politics of Nuclear Weapons în Europe, 1969 – 1987 (1990), The Soviet Union and the Threat from the east, 1933 – 1941 (1992), The Nixon Administration and the Death of Allende's Chile: A Case of Assisted Suicide (2005) şi Russia's Cold War 1917 – 1989: From the October Revolution to the Fall of the Wall (2012).

„Serviciile de informaţii sunt sfinte pentru noi, o chestiune de idealuri".

Stalin

„Frica are ochi mari".

Proverb rusesc

Cuprins

Glosar de termeni din jargonul serviciilor ruse de informaţii (perioada sovietică)

aghenturist: ofiţer operativ responsabil cu coordonarea agenţilor.

aktivnaia razvedka/*aktivka* (spionaj activ): terorism şi sabotaj.

aktivnîe meropriiatiia (măsuri active): propagandă neagră, manevre murdare etc.

boevîe şifrî: cifruri folosite.

Bolşoi dom (literal, „casa cea mare"): Comintern; ulterior Lubianka.

Cetvertîi: Direcţia a IV-a a Statului-Major/Marelui Stat-Major, ulterior GRU.

deza Odezinformaţiia): dezinformare.

enkavedist: angajat al NKVD (GUGB), securitatea statului.

ente-erovsev: agent al serviciilor de informaţii ştiinţifice şi tehnice.

gamma: secvenţă a unui cifrulone*time.*

pad gheberovskii: ofiţer operativ de securitate.

ghebist: ofiţer operativ de securitate.

ghereuşnik: ofiţer operativ din GRU.

kaghebist/*kaghebişnik*: ofiţer operativ din KGB.

kirpici (literal, „cărămidă”): gardă care făcea parte din delegaţiile din străinătate.

komitetcik (literal, „membru al comitetului”): ofiţer operativ din KGB.

kontora (literal, „birou”): Direcţia I Principală a KGB de la Iasenevo.

krtşa (literal, „acoperiş”): acoperire.

krokist: ofiţer operativ de contrainformaţii, securitatea statului (OGPU).

lastocinik („rândunică”): agentă folosită pentru a seduce.

lesa („pădure”): şcoala KGB, ulterior Direcţia I Principală de la Iasenevo.

lozung: mesaj cifrat cu conţinut cunoscut folosit pentru a sparge un cod.

marşrutnîi aghent: angajat al securităţii statului care asigură comunicaţiile.

nevidimîi front („front invizibil”): serviciile secrete.

oboroten (literal, „pricolici”): renegat/trădător.

omsoveţ: ofiţer operativ în cadrul departamentului pentru comunicaţii internaţionale al Cominternului.

oper: abreviere pentru operativnîi sotrudnik/ofiţer sau pentru operabotnik.

operabotnik: ofiţer operativ din KGB.

operativnîi sotrudnik/ofiţer: ofiţer operativ din GRU.

opertehnik: ofiţer operativ tehnic.

operupolnomocennîi: responsabil de o anumită operaţiune *osobişti*: ofiţeri GRU.

osobîe meropriiatiia („măsuri speciale”): asasinate şi alte sarcini aprobate doar de Biroul Politic.

osobîe zadaci („sarcini speciale”): asasinate şi alte sarcini aprobate doar de Biroul Politic.

osvedomitel: ofiţer operativ de informaţii.

pe-eroveţ: ofiţer operativ al serviciilor de informaţii politice *podkrîşnik*: ofiţer operativ sub acoperire neoficială.

razvedupr (*razvedîvatelnoe upravlenie*): termen generic pentru serviciile de informaţii militare.

rezident: şeful unei staţii a serviciilor secrete.

rezidentură: staţie a serviciilor secrete.

sapoghi („ghete”): termen folosit de KGB pentru omologii din GRU.

sem (literal, „eliminare”): prinderea unui trădător.

svadba (literal, „nuntă”): prinderea unui trădător.

şifrogramma: telegramă cifrată.

ţereuşnik: ofiţer CIA.

verbovşcik: ofiţer operativ specializat în recrutare.

voron („corb”): bărbat folosit pentru seducţie.

zagrantocika: post din altă ţară

Prefaţă

Rolul serviciilor secrete în istoria relaţiilor internaţionale a fost mult timp neglijat. Trebuie să le fim recunoscători neînfricaţilor deschizători de drumuri din Marea Britanie şi din Statele Unite, care au croit cărări prin aceste teritorii neexplorate şi neprimitoare1. Eforturile lor pentru obţinerea unei mai mari deschideri au dat treptat rezultate de ambele părţi ale Atlanticului. Cercetările ulterioare privind istoria serviciilor de informaţii occidentale au devenit posibile datorită unei mai mari libertăţi de informare, rod al acestui lobby susţinut.

În Est, nici măcar cei mai optimişti nu sperau totuşi că se va putea obţine vreodată acces la informaţii similare. Ceea ce mai ieşea la lumină avea ca surse, invariabil, foşti ofiţeri ai KGB care defectaseră (precum Oleg Gordievski) şi care colaborau cu serviciile de informaţii occidentale, însă nu existau dovezi. Totuşi, chiar şi atunci când defectorii ofereau cea mai completă descriere a KGB de care erau în stare, inevitabil, cunoştinţele lor erau limitate având în vedere compartimentarea strictă a informaţiilor clasificate; completarea lacunelor cu zvonuri şi presupuneri nu făcea decât să complice şi mai mult lucrurile. Şi nu totul se rezuma la KGB. Poate că acesta era cel mai amplu serviciu de informaţii din lume, dar se axa foarte mult pe rolul său pe plan intern, rol pe care nu l-a jucat niciodată corespondentul său militar, GRU, al doilea serviciu de informaţii ca mărime pe plan mondial. Aşadar,

KGB fără GRU înseamnă doar jumătate din poveste. Şi totuşi, nu prea există memorii ale unor foşti membri ai GRU; oricum, nimic comparabil cu cele ale foştilor kaghebişti.

Drept urmare, până acum nu s-a realizat nimic exhaustiv, care să acopere *toate* ramurile serviciilor de informaţii sovietice: KG ŞI GRU, informaţiile obţinute din surse umane *şi* interceptarea comunicaţiilor, serviciile de informaţii externe *şi* operaţiunile de contrainformaţii. Cum istoria nu înseamnă doar date, ci şi perspectivă, lacunele la nivelul informaţiilor contează foarte mult.

Ca să fiu mai precis, cele mai detaliate dintre noile dezvăluiri, în special cele două volume masive scrise de Christopher Andrew împreună cu locotenent-colonelul Vasili Mitrohin, se axează pe KGB şi aproape exclusiv pe anii Războiului Rece (1947 – 1989) 2. Fost arhivist la KGB, Mitrohin îşi dedicase mai bine de un deceniu şi, într-adevăr, îşi riscase viaţa ca să ia notiţe detaliate după dosarele Ministerului Securităţii Statului (serviciul de informaţii externe) în timpul transferării lor de la Lubianka, aflată în apropiere de strada Gorki, la noul sediu din Iasenevo, „în pădure”. Astfel, a dezvăluit secrete păstrate cu sfinţenie de mai bine de şapte decenii.

Fără îndoială, împreună, cele două cărţi reprezintă o realizare uluitoare. De asemenea, au stârnit senzaţie deoarece anumiţi agenţi sovietici, până atunci ascunşi, au intrat în lumina agresivă a reflectoarelor publicităţii. Majoritatea acestor dosare – dar nu toate – sunt acum deschise publicului la Archives Centre, Churchill Collège, Cambridge University. Accesul la ele ne-a îmbogăţit, indubitabil, cunoştinţele despre mecanismele interne ale KGB în ceea ce priveşte operaţiunile sale din străinătate.

Lăsând la o parte forţa incontestabilă a dezvăluirilor lui Mitrohin, ele prezintă şi anumite probleme: cea mai importantă este faptul că guvernul britanic, care a autorizat accesul la dosare, a cenzurat materialele puse la dispoziţia publicului. Nouă dosare despre Marea Britanie şi 29 despre Statele Unite (800 de pagini „dactilografiate

compact”) rămân închise3.

Fără îndoială, ca rezultat al accesului limitat impus de britanici, ruşii par singurii iniţiatori ai operaţiunilor. Dar trebuie să presupunem oare că numai Moscova a avut iniţiativa, în timp ce Occidentul doar a reacţionat? Ştim din alte operaţiuni desfăşurate în Lumea a Treia, de pildă, căci şi MI6 nu au stat cu braţele încrucişate. Şi totuşi, rufele murdare spălate în public sunt exclusiv ruseşti. Cum se poate face o prezentare echilibrată a unui conflict îndelungat când mai mult de jumătate din surse sunt excluse în mod intenţionat?

Dilema cu care se confruntă istoricul lumii contemporane este evidenţiată aici în forma sa extremă: cu siguranţă, doar cei mai naivi ar presupune că ceea ce a fost ascuns de noi cu atâta asiduitate este mai puţin important decât ceea ce a fost dezvăluit. Un istoric cinstit al trecutului recent este astfel la mila celor aflaţi la putere – iar priorităţile lor nu sunt neapărat şi priorităţile noastre. Adevărul este că se consideră că o imagine echilibrată a trecutului nu e în interesul naţional al autorităţilor nici uneia dintre părţi. Treaba agenţiilor respective este să apere interesele respective cu orice preţ. Aşadar, trebuie să ne bazăm pe indiscreţii neautorizate şi pe dezvăluirile unor defectori hărţuiţi de cei pentru care au lucrat.

Alte probleme apar nu doar din cauza autorităţilor, ci şi prin forţa împrejurărilor. Arhiva Mitrohin nu acoperă decât sursele umane. Sfera crucială a criptografiei ruse este neglijată deoarece Mitrohin nu avea acces la ea. Asta li se poate părea unora suficient. Cititorul este, fireşte, mai captivat de cutezanţa nesăbuită. La urma urmei, spionii sunt oarecum accesibili, chiar fascinanţi pentru cel care caută senzaţii tari, dar care este sceptic în privinţa realităţii sordide imortalizate de fostul ofiţer al MI5/MI6 David Cornwall (John le Carré).

Doar cititorul intrepid va vrea să facă un pas mai departe, dincolo de agenţii secreţi, în altă dimensiune: zonele ascunse în care peniţa s-a dovedit a fi infinit mai puternică decât sabia. Şi totuşi, şi acolo se vor găsi dovezi

ale intenţiilor adversarului.

Neglijarea activităţilor Moscovei în această sferă a fost justificată de focalizarea pe sursele umane ale informaţiilor. În timp ce americanii au ridicat decriptarea comunicaţiilor duşmanului la rang de specializare superioară în cadrul serviciilor de informaţii, una care necesita cunoştinţe temeinice în diverse domenii (inginerie, matematică, limbi străine, statistică – chiar şi în domeniul imaginaţiei), ruşii au tins întotdeauna să pună alte lucruri pe primul loc. Cu toate acestea, criptografia sovietică nu ar trebui să fie subestimată. Şi ea trebuie pusă sub lupă.

În ceea ce priveşte sursele umane, ruşii au fost întotdeauna mai buni în domeniul contrainformaţiilor decât în cel al informaţiilor externe. Unele dintre cele mai reuşite operaţiuni din străinătate îndreptate împotriva principalului duşman au fost iniţiate de foşti ofiţeri operativi de contrainformaţii care erau aşadar mai bine pregătiţi decât omologii lor din alte ţări. Şi totuşi, acest aspect nu este reflectat în totalitate de Andrew şi Mitrohin. De asemenea, deoarece nu au fost prea mulţi ofiţeri de contrainformaţii care au defectat, lucrurile nu sunt prezentate şi din perspectiva lor.

În fine, istoria extinsă a celei de-a doua organizaţii de servicii secrete din lume ca mărime, serviciile de informaţii ale armatei sovietice (GRU), se află în întregime dincolo de aria de cuprindere a lui Mitrohin şi, prin urmare, rămâne încă să fie dezvăluită publicului.

Astfel, deşi Andrew şi Mitrohin au umplut rafturi de cărţi, încă există lacune ispititoare. Acest lucru are consecinţe importante. Pe baza materialelor făcute publice, ne putem da seama cel mult dacă cutare a fost sau nu agent KGB sau dacă KGB a lansat sau nu cutare operaţiune (desigur, dacă nu cumva este vorba despre vreo operaţiune împotriva Statelor Unite); materialele disponibile nu ne permit să spunem însă dacă un potenţial agent nu lucra pentru GRU sau dacă o anumită operaţiune a fost desfăşurată de GRU.

Mai mult, chiar şi în ceea ce priveşte KGB, se poate ca unele operaţiuni (anumite asasinate, pentru care era nevoie de permisiunea Biroului Politic) să fi fost prea sensibile ca să se regăsească în dosarele la care avea acces Mitrohin. Acestea erau păstrate la serviciul operaţional implicat, fiind dosare personale, inclusiv anumite materiale ce aveau legătură cu celebrul spion de la Cambridge Kim Philby. Aşadar, faptul că Mitrohin nu a găsit informaţii despre atentatul la viaţa papei, ca să dăm un exemplu grăitor, nu dovedeşte absolut nimic în ceea ce priveşte complicitatea sau nevinovăţia sovieticilor. Absenţa dovezilor nu este dovada absenţei.

Dacă acestea ar fi fost singurele noastre surse din Moscova, poate că îndrăzneţii exploratori ai acestor desişuri şi-ar fi pierdut speranţa şi s-ar fi întors din drum. Din fericire, totuşi, un număr impresionant de documente de arhivă au fost publicate în rusă, inclusiv o importantă serie scoasă la lumină de fostul colaborator apropiat al lui Gorbaciov, Aleksandr Iakovlev.

La fel de important, schimbările din societatea rusă, aproape în întregime negative pentru libertatea de informare în general, au facilitat, în mod ironic, accesibilitatea serviciilor secrete sovietice mai mult decât s-ar fi anticipat. Controlarea ziarelor şi a televiziunilor de către stat, care a înăbuşit libertatea de exprimare în Rusia, nu a împiedicat desecretizarea autorizată oficial a unor documente despre serviciile secrete.

În timpul primului mandat al lui Putin în funcţia de preşedinte, organele de securitate au fost evident încurajate să atragă atenţia publicului asupra rolului lor vital în trecutul Rusiei (şi, implicit, în prezentul ei) scotocind prin arhive în căutarea unor dovezi ale faptelor lor patriotice. Apoi au început să dezvăluie constant informaţiile pe care le descoperiseră, în condiţii de strictă supraveghere, prin intermediul anumitor ziare: în special *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, *Voenno-promâşlennti kurer*, *Kommersant vlast*, *Rossiiskaia gazeta*, *Krasnaia zvezda*, *Bratişka ru*, *Voinskoe bratstro* şi *Soverşenno*

sekretno.

Au existat şi anumite cărţi şi documentare TV din care am aflat informaţii despre operaţiunile spionilor. Cunoaştem, de pildă, toată povestea despre prinderea în capcană a colonelului Penkovski, prezentată foarte plastic într-un film realizat la vremea aceea de contrainformaţiile din cadrul KGB4. Documentare similare, sub rubrica „Secrete ale serviciilor de informaţii”, despre generalul Poliakov, de exemplu, sau despre spioni mai mărunţi, precum Ogorodnik, completează multe dintre detaliile pe care anterior nu le cunoşteam. De asemenea, memoriile unor foşti ofiţeri operativi – precum ale celor doi Oleg, Gordievski şi Kalughin, dar şi ale altora, disponibile doar în rusă – ne ajută să înţelegem mai bine cum era de fapt această lume secretă din interior.

Desigur, la fel ca toate sursele de informaţii, şi acestea trebuie abordate cu atenţie. În multe cazuri informaţiile furnizate sunt foarte greu de verificat. De asemenea, nu trebuie să uităm nicio clipă faptul neplăcut că, doar pentru că o sursă este unică, asta nu înseamnă că e şi în întregime sigură, indiferent de provenienţa ei. Din păcate, la 12 martie 2014, Comitetul Interdepartamental pentru Apărarea Secretelor Statului a făcut un hotărâtor pas înapoi, decizând să amâne cu 30 de ani desecretizarea tuturor materialelor privind istoria serviciilor de securitate din 1917 până în 19915.

Cum operaţiunile serviciilor de informaţii sunt prin însăşi natura lor interactive, accesul la unele arhive ale CI ŞI MI5, acum deschise, a adus unele corecţii anumitor dezvăluiri având ca sursă Moscova. În ceea ce priveşte informaţiile obţinute prin interceptarea comunicaţiilor (coduri şi cifruri), se pare că National Security Agency (NSA) din Statele Unite a pus la dispoziţie pe site-ul său aproape toate cele trei mii de mesaje decriptate transmise de comunicaţiile sovietice în timpul războiului: nume de cod, Venona6. Era realizarea regretatului senator Daniel Patrick Moynihan, în ciuda unei opoziţii birocratice înverşunate. Aparent, lucrurile s-au oprit totuşi aici, pentru

că ruşii au ameninţat că vor riposta făcând publice şi celelalte decriptări7.

*

Am înţeles perfect miopia autorităţilor când, după ce am găsit documente ale MI5 şi MI6 în arhiva Internaţionalei Comuniste (Comintern) din Moscova, în 1993, i-am spus unei persoane cu autoritate de la cancelaria prim-ministrului britanic că, spre consternarea mea, ruşii se apucaseră să facă publice documente ale serviciilor de informaţii britanice pe care guvernul Maiestăţii Sale refuza încă să le desecretizeze. De ce nu puteam citi aceste documente la noi în ţară? Răspunsul său tăios a fost că Londra „nu va accepta să-i dicteze politica rusă!”. La urma urmei, informaţia înseamnă putere.

Lipsa de deschidere din partea oficialilor îngreunează foarte mult misiunea istoricului – iar asta are un preţ, pentru că istoria serviciilor secrete chiar contează. Fără să ştii ce informaţii secrete au fost decriptate, este imposibil să examinezi datele care au stat la baza deciziilor unor oameni de stat în momente-cheie din istoria relaţiilor internaţionale. Dacă ruşii ar fi fost la fel de secretoşi ca şi cei din tabăra noastră – cunoaştem, de exemplu, programa analitică a instruirii criptografice din Uniunea Sovietică, dar, în mod ironic, nu şi pe a noastră –, orice încercare de a scrie despre criptografia sovietică ar fi fost imposibilă. Din fericire, în acest caz Rusia s-a dovedit a fi mai înţeleaptă decât Occidentul.

În această carte intenţionez să mă bazez pe cunoştinţele existente şi să le completez pentru a prezenta istoria serviciilor secrete sovietice în toate aspectele ei, atât tematic, cât şi cronologic. Rezultatul e pe atât de cuprinzător pe cât permite spaţiul unui singur volum, date fiind restricţiile predominante. Ar trebui să-l ajute pe cititor să înţeleagă mai bine decât înainte cum s-a desfăşurat lupta între Est şi Vest în subteran, sugerând de ce a pierdut regimul sovietic, şi, la fel de important, să înţeleagă mai bine şi mentalitatea celor care conduc astăzi

Rusia.

Structura cărţii este cronologică, punctată de informaţii suplimentare despre evenimente care au loc simultan la diferite niveluri. Începem cu un alarmant element de continuitate între prezent şi perioada sovietică: recurgerea la asasinate având anumite ţinte şi folosirea „spionajului activ”, precum în acapararea Crimeii şi operaţiunea menită să rupă estul Ucrainei realizată de trupe speciale începând din vara anului 2014. Formulăm foarte clar întrebarea: cât de diferite sunt actualele servicii de informaţii ruse de predecesoarele lor sovietice?

Dar cum a apărut structura sovietică? Primul capitol urmăreşte apariţia CEKA, elementele sale constitutive din străinătate şi din ţară şi dezvoltarea instituţiei rivale, Direcţia a IV-a a statului-major al armatei. Subliniază succesul secţiilor din ţară ale contrainformaţiilor şi relativa slăbiciune a celor responsabile de operaţiunile din străinătate.

Aceste două elemente, rivalitatea dintre serviciile de informaţii militare şi cele civile, precum şi dezechilibrul în ceea ce priveşte eficienţa serviciilor de informaţii şi a celor de contrainformaţii, joacă un rol-cheie în evenimentele prezentate în capitolul 2, care acoperă anii 1930. Rezultatul final s-a produs în două etape, pe rând: preluarea operaţiunilor din străinătate de către contrainformaţii şi subordonarea ulterioară a serviciilor de informaţii militare faţă de serviciile civile.

Prima preluare, când operaţiunile din străinătate au ajuns în mâinile contrainformaţiilor, a avut ca rezultat succese spectaculoase, mai ales împotriva Marii Britanii (recrutarea aşa-numitului Grup de la Cambridge), dar şi împotriva Japoniei şi a Statelor Unite. Totuşi, serviciile de informaţii militare erau singura ramură care avusese o secţie analitică eficientă, iar această secţie a fost desfiinţată rapid. Partajarea activităţilor de control de către serviciile de informaţii civile şi cele militare ar fi putut avea ca rezultat creşterea eficienţei în alte sensuri, dacă nu ar fi existat rezistenţa implicită şi faptul că ambele

instituţii (acum numite GUGB al NKV şi Direcţia a IV-a) au fost distruse de Teroarea lui Stalin.

Teroarea a periclitat şi dezvoltarea criptografiei sovietice. După cum ilustrează capitolul 3, criptografia rămânea mereu în urma informaţiilor obţinute din surse umane în ierarhia priorităţilor. Eşecul în a dezvolta criptografia nu a fost o neglijenţă de moment. A fost o trăsătură constantă a regimului stalinist de la început şi până la sfârşit. Consecinţele aveau să se facă simţite pe parcursul Războiului Rece.

Teroarea a slăbit astfel capacităţile serviciilor de informaţii sovietice în general. A creat, după cum demonstrează capitolul 4, anumite arii de relativă slăbiciune care s-au dovedit a fi critice pentru securitatea Uniunii Sovietice: ne vine în minte mai ales eşecul notabil de a pătrunde până la nivelurile înalte ale partidului nazist în Germania. Aici problema de bază a fost totuşi că Stalin nu l-a luat în serios pe Hitler, şi asta nu din cauza serviciilor secrete.

Consecinţele proastei gestionări de către Stalin a afacerilor externe, a apărării şi a serviciilor secrete au ajuns să se facă simţite la sfârşitul anului 1940, când Hitler a hotărât să atace Uniunea Sovietică. Operaţiunea Barbarossa s-a desfăşurat în luna iunie a anului următor. Teritoriul pierdut în favoarea nemţilor a trebuit să fie recucerit de mai multe ori – pentru că în 1942 Stalin a ignorat din nou anumite informaţii sigure. Aceasta a fost cauza celor mai multe dintre pierderile suferite de sovietici în al Doilea Război Mondial, care, până la încheierea conflictului, au ajuns la 27 de milioane de victime. Aşa ajungem şi la capitolul 5.

Apoi povestea ajunge în epoca Războiului Rece. Aici, Occidentul a avut la început un avantaj potenţial considerabil, care consta în decriptarea mecanizată a comunicaţiilor secrete sovietice. Dar a pierdut acest avantaj în 1948, tocmai în momentul când ar fi contat cel mai mult. În lumea spionilor, mai ales a Grupului de la Cambridge, ruşii erau cei care aveau cărţile cele mai bune,

dacă nu chiar pe toate. Exploatarea abilă a acestui avantaj crucial a contat cel mai mult la începutul Războiului Rece.

Capitolul 7 se concentrează asupra consecinţelor rezultate din pierderea de către sovietici a spionilor lor din Statele Unite şi din Marea Britanie. Recrutarea agenţilor a devenit tot mai dificilă după ce Hruşciov l-a denunţat pe Stalin, zeul mişcării comuniste internaţionale. În aceste circumstanţe, contrainformaţiile au preluat definitiv conducerea. În acest timp, serviciile de informaţii militare şi criptografia s-au grăbit să ajungă la zi şi să reducă avantajul anglo-american tot mai mare în ceea ce priveşte sateliţii lansaţi pe orbită şi interceptarea cu tehnologie avansată a comunicaţiilor de la sol. Informaţiile imagistice obţinute cu ajutorul sateliţilor contau, deoarece mult lăudata superioritate a lui Hruşciov în privinţa rachetelor balistice intercontinentale era doar o cacealma.

Ruşii au obţinut şi şi-au menţinut un avantaj doar în Germania, nu în ultimul rând datorită contribuţiilor aduse de serviciile est-germane, care le erau aliate; şi chiar şi aici tunelul din Berlin visat de MI6 şi finanţat de americani a făcut pentru scurt timp o breşă în securitatea forţelor sovietice care ocupau centrul Europei. Operaţiunile din Marea Britanie şi Franţa, bazate pe puternice sentimente antiamericane, s-au dovedit a fi atuuri cruciale. Şi totuşi, marele bluf al superiorităţii strategice sovietice a fost dat în vileag de supravegherea prin satelit de către Statele Unite şi în urma trădării lui Penkovski. Încercarea de a compensa superioritatea acum clar demonstrată a americanilor instalând rachete nucleare în Cuba a fost apoi zădărnicită de serviciile de informaţii americane şi prin voinţă politică.

Unul dintre aspectele vulnerabile ale sistemului sovietic a fost pierderea încrederii, o pierdere iniţial amânată în ţară prin intermediul unui populism oportun, dar care a avut efecte nocive imediate în străinătate. În cele din urmă, asta a însemnat că recrutarea agenţilor nu prea s-a mai putut baza decât pe stimulente materiale. A mai însemnat şi că, pe măsură ce trecea timpul şi în ţară

se instaura stagnarea, tot mai mulţi cetăţeni şi ofiţeri operativi sovietici erau recrutaţi cu forţa.

Şi americanii căzuseră pradă dezamăgirii ca urmare a războiului eşuat din Vietnam, iar ruşii au profitat de orice ocazie pentru a-i submina pe omologii lor americani din interior: aşa au ajuns Aldrich Ames să trădeze CI şi Robert Hanssen FBI. Desigur, nimic din toate acestea nu i-a fost de folos Moscovei decât pe termen scurt, căci colapsul final al Uniunii Sovietice a fost cauzat de forţe mult mai mari decât puteau serviciile de informaţii să controleze ori să împiedice. Cu toate acestea, se părea că, exact în momentul în care Gorbaciov permitea ca Uniunea Sovietică să fie împinsă afară din Europa de Est, serviciile sale secrete aveau mai mult succes ca oricând. Asta ar trebui să ne surprindă? Unul dintre prietenii mei din Uniunea Sovietică îmi tot amintea că, dintre absolvenţii facultăţii lui, principala şcoală de relaţii internaţionale (MGIMO), KGB îi recruta pe cei mai buni.

Sfârşitul experimentului sovietic a lăsat astfel aceste servicii şi pe oamenii care le-au dedicat viaţa lor cu sentimentul puternic şi justificat că au fost înşelaţi chiar când erau pe punctul de a obţine cele mai importante succese. Aşa că nu ar trebui să ne surprindă faptul că îşi consideră istoria o sursă de inspiraţie pentru viitor – iar cum ţara este condusă de un fost ofiţer operativ, toţi se aşteaptă la realizări şi mai mari. Nu sunt semne că preşedintele Putin are prea multe motive să se abţină – ba chiar dimpotrivă.

Spre uşurarea mea, niciun serviciu de informaţii nu mi-a oferit şi nici nu mi-a acordat vreodată ajutorul. Unele persoane, de când s-au retras din activitate, au avut bunăvoinţa să-mi atragă atenţia asupra unor erori factuale, dar toate greşelile îmi aparţin doar mie. Fără World Wide Web, sarcina de a localiza masa aceasta de surse ruseşti obscure ar fi fost imposibil de realizat; astfel, scrierea istoriei a fost facilitată nemăsurat de mult de schimbările tehnologice. Am cunoscut o parte dintre personaje, inclusiv pe Serghei Kondraşiov şi Vădim Kirpicenko, dar nu

aş putea niciodată să pretind că mi-au destăinuit secrete. Scurtul meu contact anterior cu Trinity College nu mi-a afectat obiectivitatea faţă de alţi vechi membri care apar în aceste pagini. Printre cei cărora trebuie să le mulţumesc se numără în primul rând soţia şi criticul meu personal, Karina Urbach, Allen Packwood şi arhiva de la Churchill Collège, Cambridge, şi următorii, pentru că mi-au oferit îndrumări în diferite etape cu privire la anumite fapte, o înţelegere mai largă sau doar comentarii critice: „Nigel West” (Rupert Allason), regretata baroană Park, Ştefan Halper, Phillip Knightley, Gordon Barrass, regretatul Chapman Pincher şi Zara Steiner.

În sfârşit, aş vrea să le mulţumesc redactorului meu, Eric Chiński, lui Peng Shepherd şi agentului meu, Andrew Wylie, precum şi echipei sale din Londra şi New York pentru sprijinul lor consecvent.

Jonathan Haslam, Institute for Advanced Study, Princeton, august 2015

Introducere

„Serviciile de Informaţii Secrete există de 150 de ani. Noi, de zece. Acesta este avantajul lor. Dar avem şi noi avantajele noastre: un ţel clar, incoruptibilitatea, hotărârea; şi, mai presus de toate, devotamentul faţă de cauza socialismului”.

Artur Artuzov, şeful contrainformaţiilor OGPU, 1927[1]

Nu mai departe de iulie 2010, Statele Unite au expulzat 11 spioni ruşi care operau sub acoperire de aproape un deceniu. S-a descoperit că sursa scurgerii de informaţii fusese colonelul Aleksandr Poteev, a cărui fiică trăia în Statele Unite. Poteev fusese director adjunct al Direcţiei S, responsabilă de agenţii sub acoperire neoficială („ilegalişti”) din cadrul SVR, succesorul serviciului de informaţii externe al KGB.

Un înalt funcţionar de la Kremlin a avertizat: „Ştim cine este şi unde se află. A comis un act de trădare fie pentru bani, fie pentru că a fost prins la colţ cu ceva. Dar puteţi fi siguri că un Mercader [asasinul lui Troţki] a fost deja trimis pe urmele lui. Soarta unui astfel de om este

inevitabilă. Asta îl va însoţi toată viaţa şi va trăi în fiecare zi cu teama de răzbunare” 2.

Era această ameninţare doar o vorbă în vânt? Cu patru ani înainte, pe 23 noiembrie 2006, Aleksandr Litvinenko, un cetăţean rus care fusese ofiţer al serviciilor secrete sovietice (FSB), a murit în chinuri groaznice din cauze obscure (iradierea cu poloniu-210, care este radioactiv) la University College Hospital din Londra. Litvinenko băuse un ceai la Hotel Millenium, în Grosvenor Square, împreună cu alţi doi ruşi, dintre care unul era tot un fost ofiţer al FSB, Andrei Lugovoi. Acesta şi compatriotul său Dmitri Kovtun au lăsat în urma lor o dâră de poloniu prin toată Londra, determinând căutarea frenetică şi a altor potenţiale victime care s-ar fi putut iradia întâmplător.

Fostul şef al lui Litvinenko, locotenent-colonelul Aleksandr Gusak, a afirmat că acesta a fost un „trădător”, deoarece îi denunţase pe unii spioni ruşi serviciilor de informaţii britanice. Pentru asta ar fi riscat să primească pedeapsa cu moartea în epoca sovietică. Într-adevăr, unul dintre cei daţi în vileag se oferise să-l asasineze3. Văduva lui Litvinenko, Maria, a confirmat ulterior că soţul ei primise într-adevăr zeci de mii de lire sterline de la MI5 şi MI6 pentru serviciile furnizate4.

Bineînţeles, Artuzov se înşală: s-ar putea spune fie 16 (pentru MI6), fie 350 de ani (pentru primele servicii de acest fel).

Litvinenko şi alţii îşi găsiseră iniţial un protector într-un oligarh în ascensiune, Boris Berezovski, victima unei tentative de asasinat în iulie 1994. Fostul şef al contrainformaţiilor de la Moscova susţine că Litvinenko împreună cu alţii i-au propus să formeze o echipă de asasini pentru a elimina crima organizată, cu scopul de a proteja anumite persoane, precum Berezovski. I-a dat afară din birou, refuzând tăios propunerea şi spunând că Rusia nu e Brazilia, cândva o ţară a escadroanelor morţii conduse de poliţiştră.

În 1997, Litvinenko a devenit adjunctul lui Gusak, pe atunci şeful Secţiei a VII-a a direcţiei, responsabilă cu anchetarea şi urmărirea injustiţie a organizaţiilor criminale. Aici, Litvinenko şi colegii lui s-au implicat în răpiri, bătăi şi „protecţie" 6. Litvinenko a fost totuşi în siguranţă atât timp cât protectorul său, Berezovski, a rămas un apropiat al puterii. Odată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin, care primise bani de la Berezovski ce se aşteptase să obţină astfel influenţă politică, acesta s-a întors împotriva oligarhilor, considerându-i potenţiali uzurpatori. Mai isteţ decât alţii şi având multe de pierdut, Berezovski a fugit în exil. Între timp, Litvinenko a fost arestat, iar după eliberare l-a urmat pe fostul lui protector la Londra.

Dacă, în acel moment, Litvinenko le-ar fi spus celor de la MI6 numele ofiţerilor cu care fusese coleg şi care fuseseră implicaţi în practicile sale abjecte, ofiţerii respectivi ar fi fost expuşi şantajului, răzbunării şi infiltrării de către agenţi ai MI5 sau MI6. Mai rău, unii operau deja în Marea Britanie: în 2003, FSB – fosta Direcţie a II-a Principală a KGB –, care nu avea deloc experienţă în operaţiunile din străinătate, primise din partea lui Putin, în mod excepţional, permisiunea de a opera în alte ţări. Se spune că această măsură i-a înfuriat pe cei de la SVR, fosta Direcţie I Principală şi unicul serviciu responsabil de operaţiunile în străinătate. Aşa că, atunci când FSB a părut să gafeze cu uciderea lui Litvinenko, cei de la SVR s-au bucurat7.

În Marea Britanie, Serviciul de urmăriri Judiciare al Coroanei a căutat să-l aducă pe acuzat, pe Lugovoi, în faţa justiţiei. Însă guvernul rus a refuzat cu vehemenţă extrădarea lui; între timp, Lugovoi reuşise să-şi asigure un loc în parlamentul rus, împiedicând astfel orice posibilitate de extrădare. Cele două ţări rămân în impas, iar guvernul britanic, temându-se să nu se dea în vileag comportamentul serviciilor secrete, a interzis publicarea unor informaţii care ar putea arunca lumină asupra asasinării lui Litvinenko. Acum, în Marea Britanie a fost

deschisă totuşi o anchetă publică pentru a stabili cine este responsabil pentru crimă. Această anchetă poate să oblige guvernul britanic să divulge informaţii clasificate şi să soluţioneze chestiunea, deşi raportul final va fi cenzurat.

Semnificaţia acestor evenimente şocante este extraordinară. Rusia a plătit un preţ prin deteriorarea relaţiilor cu una dintre principalele puteri din Europa şi deteriorarea imaginii sale publice. Asta cu siguranţă a cântărit mai mult decât minusculul avantaj câştigat apărându-i pe asasinii unui fost ofiţer mărunt al serviciilor de informaţii care trecuse de partea duşmanului.

Şi totuşi, nu a fost în niciun caz prima dată când Moscova a ales să-şi afirme suveranitatea nelimitată sacrificând relaţiile internaţionale pe altarul răzbunării şi permiţând ca o avalanşă de emoţii refulate să înlăture constrângerile normale ale raţiunii.

Precedentul cel mai izbitor datează de un secol, de pe vremea lui Stalin. Pe atunci, revoluţia era o amintire foarte recentă. Doar roşiii erau perfect conştienţi de faptul că fuseseră cât pe ce să fie învinşi de albi. Obsesia lor că li s-ar putea schimba norocul, chiar şi după ce câştigaseră o victorie, era aşadar cât se poate de firească.

Organizaţia contrarevoluţionară ţaristă de la Paris, ROVS, număra 20.000 de membri activi. Liderul său era generalul-locotenent Aleksandr Kutiepov, cunoscut pentru tendinţele sale psihopate. El le ordonase oamenilor lui să intensifice activităţile teroriste din interiorul Uniunii Sovietice; atacurile lor aveau ca ţinte Partidul şi poliţia secretă (OGPU). Kremlinul a decis să scape de el o dată pentru totdeauna. Următorul vizat a fost adjunctul său, generalul-maior Nikolai Skoblin, dar în acest caz ideea era să-i recruteze pe el şi pe soţia lui, celebra solistă de muzică de estradă Nadejda Plevitkaia, ceea ce au reuşit în câteva luni.

A fost declanşată Operaţiunea Zamorskie. Pe la ora 11, în 26 ianuarie 1930, în timp ce mergea pe jos, ca în fiecare săptămână, spre biserică, Kutiepov a fost băgat cu forţa într-o maşină, la colţul străzilor Oudinot şi Rousselet.

Nu l-a mai văzut nimeni niciodată. Aflat în vacanţă în sudul Franţei în acel moment, comisarul adjunct pentru Afaceri Externe Nikolai Krestiński a descoperit brusc că clima blândă devine sinistră. „Situaţia poate deveni gravă", l-a avertizat ambasadorul sovietic de la Paris. „[Prim-ministrul André] Tardieu este la Londra, [ministrul de Externe Aristide] Briand s-a întors doar de câteva zile. De fapt, guvernul nu mai este condus de nimeni. Este posibil ca anumite forţe antisovietice să încerce să se folosească de această anarhie pentru a crea o atmosferă care să conducă la o rupere a relaţiilor. „Misiunea sovietică era efectiv sub stare de asediu. Şi totuşi, la Moscova, conducerea a avut o reacţie mai degrabă de indignare decât de frică. Oficiosul său, *Izvestiia*, întreba agresiv dacă guvernul francez „preferă să menţină relaţii diplomatice cu guvernul Uniunii Sovietice în loc să coopereze cu emigranţii albgardişti" 8.

Ruşii au respins vehement toate acuzaţiile, deşi puţini i-au crezut. Abia pe 22 septembrie 1965 ziarul militar sovietic *Krasnaia zvezda* a scris despre Serghei Puzitki, fostul director adjunct al contrainformaţiilor, că a „realizat în mod strălucit operaţiunea de arestare a lui Kutiepov". Operaţiunea fusese organizată de Iakov Serebriański, care conducea „Grupul Special Desemnat", ce era separat de secţia străină a OGPU (fosta CEKA) şi deci nu era subordonat acesteia. Unitatea mai era numită „Grupul lui Iaşa", după „unchiul" Iaşa, „Iaşa" fiind diminutivul rusesc al lui *Iakov*. Această unitate era controlată direct de Viaceslav Menjiński, şeful poliţiei secrete şi succesorul prietenului său, polonez ca şi el, Feliks Dzerjinski, fostul fanatic religios care organizase CEKA. Când Serebriański a ajuns la Moscova, pe 30 martie 1930, i s-a acordat Ordinul Steagul Roşu pentru realizarea sa9.

Extrem de gras, cu umeri largi, căzuţi şi privirea pierdută, Menjiński, fiul unui amiral polonez, dădea impresia de om foarte bolnav. Într-adevăr, avea astm cronic, iar după un accident de maşină s-a ales şi cu o problemă gravă la coloană care-l făcea să nu mai poată sta

în şezut, petrecându-şi aproape tot timpul întins pe o canapea. Dispărea în concedii medicale săptămâni de-a rândul 10. Însă Menjiński era un intelectual foarte inteligent atras de paradoxuri, care îşi găsise adevărata vocaţie reprezentând

Rusia sovietică la Berlin după semnarea Păcii de la Brest-Litovsk, în martie 1918. Aici a prins gustul acţiunilor sub acoperire11. Dar, după ce tânăra lui soţie a murit sub bisturiul chirurgului, pe masa de operaţie, parcă s-a scurs viaţa din el12: nu mai era decât „o umbră de om", a spus Troţki13. Prin urmare, cei doi adjuncţi ai lui Menjiński, Meer Trilisser (pentru operaţiunile din străinătate) şi Artur Artuzov (pentru chestiunile interne), au preluat treptat conducerea.

Ca reacţie la asasinarea lui Kutiepov şi la subminarea de către sovietici a imperiului său de peste mări, guvernul francez a impus un embargo asupra comerţului cu Uniunea Sovietică, a dezbătut posibilitatea de a rupe relaţiile diplomatice şi a căutat să atragă de partea sa şi celelalte mari puteri. Nu ar fi putut exista un moment mai prost pentru ruşi. Chiar atunci inveteratul anticomunist Adolf Hitler urca la putere în Germania. Moscova avea nevoie de aliaţi, nu deşi mai mulţi duşmani.

Pe Kutiepov şi Litvinenko îi separă decenii întregi şi totuşi ambele cazuri reprezintă o probă de foc a angajamentului Moscovei faţă de valorile occidentale. Astăzi, Rusia seamănă cu o democraţie. În străinătate KGB a fost înlocuit de SVR. Schimbările masive şi traumatice declanşate de dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991 – 1992 par totuşi să fi lăsat neschimbat ceva fundamental în Rusia. Aceste continuităţi constituie dovada existenţei unui factor determinant mai profund care precedă Revoluţia Bolşevică şi explică vigoarea ei extraordinară: o cultură politică primitivă având u-şi originile într-un despotism medieval. Aceasta era sprijinită de un sentiment al identităţii în antiteză cu Occidentul. Fiodor Dostoievski, de pildă, nu era nici pe departe singurul care dispreţuia raţionalismul occidental. Mişcările slavofile şi eurasiatice

împărtăşeau din plin aceste prejudecăţi.

În mod ironic, internaţionalismul Revoluţiei din Octombrie s-a dovedit a fi bunul cel mai de preţ al serviciilor de informaţii sovietice. Numărul mare de oameni de alte naţionalităţi (cei mai mulţi fiind evrei şi polonezi) care au lucrat în cadrul acestor servicii în primele două decenii subliniază caracterul internaţional al cauzei comuniste. Puteau face recrutări şi pentru o mişcare revoluţionară mondială, nu doar rusă. Niciun alt serviciu de informaţii nu s-a bazat atât de mult pe identificarea şi recrutarea şovăielnicilor din tabăra duşmanului, jucându-se de-a fluierul fermecat din ţara unde curge lapte şi miere şi transformând partizani creduli în agenţi nemiloşi care mergeau oriunde erau îndrumaţi şi făceau tot ce li se spunea fără nicio ezitare. „În serviciile de informaţii”, sfătuia Stalin, „trebuie să ai câteva sute de oameni prietenoşi (adică mai mult decât agenţi), gata să îndeplinească orice sarcină li se dă”. Scria asta spre sfârşitul anului 1952.

Probabil că şi Grupul de la Cambridge avea cam aceleaşi păreri, pentru că doi dintre ei, Guy Burgess şi Donald MacLean, trecuseră în tabăra cealaltă doar cu un an şi ceva în urmă. Astfel de prieteni erau apreciaţi de Stalin, care îi considera „spioni de cea mai înaltă clasă” 14. Şi totuşi, niciun alt serviciu nu a avut atâţia membri înjunghiaţi pe la spate de propriii tovarăşi. Acest paradox brutal ne aduce în inima istoriei celor mai mari două servicii secrete din lume: KGB, care era un serviciu civil, şi GRU, care era militar, vecinii „de alături” şi cei „de departe” ai Ministerului de Externe.

Naşterea serviciilor secrete sovietice nu a fost deloc anticipată de geniul malefic din spatele revoluţiei, Lenin – „Ilici” pentru tovarăşii săi. Rusia în care s-a întors după ani de exil era o ţară necivilizată, cea mai izolată din Europa, un hibrid eurasiatic fără beneficiile Renaşterii, ale Reformei sau, într-o măsură cât de cât susţinută, ale Iluminismului. Nici nu se putea mândri cu un trecut asiatic, precum civilizaţiile Indiei şi Chinei. Şi, în mod

crucial, Rusia rămăsese în urma lumii industrializate, cum se plângea Lenin, învinsă în război chiar şi de atât de detestaţii japonezi (1904), şi ei nişte nou-veniţi asiatici în sistemul de state. Dar Lenin şi Troţki nu erau în niciun caz singurii care sperau că, odată ce revoluţia va triumfa în Germania, se vor muta cu căţel şi purcel în Berlinul civilizat, locul de drept al revoluţiei socialiste. Aceasta avea să conducă direct la începutul unei noi ordini, comunismul la care visau Marx şi Engels, clădit pe temelia culturii europene, nu baricadându-se sfidător în faţa ei.

După ce au câştigat războiul civil, Troţki, al doilea mare nume al Revoluţiei Bolşevice, a declarat război lumii capitaliste, într-un stil teatral:

Din provinciala Moscovă, din Rusia pe jumătate asiatică, vom porni pe cărarea expansionistă a revoluţiei europene. Ea ne va conduce la revoluţia mondială. Nu uitaţi de milioanele de mic-burghezi nemţi care aşteaptă clipa răzbunării. În ei vom găsi o armată de rezervă şi cu această armată vom ajunge cu cavaleria noastră până la Rin, de unde vom merge mai departe sub forma unui război proletar revoluţionar. Vom reitera Revoluţia Franceză, dar în cealaltă direcţie geografică: armatele revoluţionare vor avansa nu dinspre vest spre est, ci dinspre est spre vest. A sosit clipa hotărâtoare. Aproape că se aud paşii istoriei15.

Chiar şi Stalin, până atunci un sceptic îndărătnic, l-a îndemnat pe Lenin, în vara ameţitoare a anului 1920, să recunoască că am pătruns deja pe terenul conflictului direct cu Antanta [Marea Britanie şi Franţa], că politica schimbării direcţiei în funcţie de cum bate vântul şi-a pierdut deja sensul preponderent, iar noi putem şi trebuie acum să aplicăm o politică ofensivă (care nu trebuie confundată cu o politică de coliziune), dacă dorim să avem în continuare iniţiativa în afacerile externe, aşa cum s-a întâmplat recent. Astfel, trebuie să punem pe agenda Cominternului [Internaţionala Comunistă] chestiunea organizării unei revolte în Italia şi în state care încă nu s-au consolidat, precum Ungaria, Cehoslovacia (România

trebuie distrusă) ... Pe scurt, trebuie să ridicăm ancora şi să pornim pe mare cât timp imperialismul încă nu s-a organizat definitiv...16

În răcoarea toamnei din 1923, Stalin se lăuda că va muta „centrul revoluţiei de la Moscova la Berlin” 17. Şi totuşi aceste laude deşarte nu aveau nimic în comun cu cruda realitate: de revolta mult trâmbiţată din Germania s-a ales praful în noiembrie 1923, la fel cum se întâmplase şi în martie 1921. Şi aşa bolşevicii au rămas cu o ţară recalcitrantă şi înapoiată, populată în cea mai mare parte de ţărani analfabeţi; aveau de ales: s-o lase baltă sau să meargă înainte de unii singuri.

Această permanentă şi disperată senzaţie de izolare şi moştenirea blestemată a unui trecut marcat de ignoranţă i-au asigurat, mai mult decât orice, victoria lui Stalin în lupta pentru putere. Stalin, care în unele momente era un realist deschis la minte, considera că Uniunea Sovietică este „o ţară medievală” 18. Sub regimul lui, aceasta a început curând să se întoarcă la sălbăticia conducerii arbitrare, un „regat al întunericului”, cum spunea Vasili Grossman, autorul cărţii *Viaţă şi destin*. Consecinţele pentru viitor au fost critice. Niciun bolşevic occidentalizat (Nikolai Buharin chiar mai puţin decât Troţki) nu se putea simţi în largul său în astfel de condiţii. „Să nu uităm că Rusia este o ţară asiatică”, a comentat la vremea aceea un înalt diplomat sovietic (după cât se pare, anglofilul comisar adjunct pentru Afacerile Externe Maksim Litvinov), „stilul lui Genghis-Han şi al lui Stalin i se potriveşte mai bine decât civilizaţia europeană a lui Lev Davidovici [Troţki]” 19.

Pentru că Rusia rămăsese cam singură, operaţiunile serviciilor secrete au devenit decisive nu doar pentru promovarea unei revoluţii care bătea în retragere, ci şi pentru protecţia securităţii naţionale – de unde şi emblema CEKA, cu sabia şi scutul. Rusia nu avea o armată demnă de acest nume, bazându-se în schimb pe informaţii false răspândite de serviciile secrete pentru a-i păcăli pe adversari cu privire la adevăratele sale capacităţi militare.

Moştenirea ţaristă a autocraţiei neluminate a avut asupra serviciilor secrete sovietice un impact uşor de subestimat. Nu că ar fi rămas în funcţii aceiaşi oameni. Dimpotrivă – bolşevicii au fost nevoiţi s-o ia de la zero. Dar viaţa în ilegalitate şi în exil, otrăvită de conspiraţiile omniprezente, a lăsat cicatrici urâte. Ea şi-a atins înfricoşătorul punct culminant în persoana lui Stalin şi paranoia lui, care I-a făcut să încleşteze poporul sovietic într-o îmbrăţişare sufocantă. Colaboratorul său cel mai devotat, Viaceslav Molotov, nu era nici el mai breaz, potrivit nepotului său, Nikonov20.

Serviciile secrete erau deficitare mai ales în privinţa criptografiei, criptanalizei şi tehnologiilor care le erau indispensabile, domenii care fuseseră foarte bine dezvoltate pe vremea ţarilor. Asta a determinat Moscova să se bazeze în principal pe informaţiile obţinute din surse umane. Oricum Stalin pusese mai mult accent pe moral decât pe echipamente, mai ales în timpul războiului: „Tehnologia nu decide totul”, spunea el batjocoritor despre inovatorii înverşunaţi21. Ironia absolută este că un dictator atât de neîncrezător în alţii nu a avut încotro şi a trebuit să se încreadă în nişte agenţi pe care nici măcar nu îi cunoştea. Înapoierea tehnologică a Rusiei a făcut ca acest lucru să devină inevitabil.

Serviciile care au precedat KGB erau întotdeauna numite „vecinii de alături” ai Comisariatului pentru Afacerile Externe, pentru că Lubianka, unde îşi aveau sediul, se învecina cu Comisariatul, la o aruncătură de băţ de Kuznetki Most. Din 1953, Ministerul de Externe s-a instalat într-un zgârie-nori gotic stalinist, cam grosolan, din celălalt capăt al oraşului, la Smolenskaia, dar expresia *vecini de alături* a prins.

Serviciul de informaţii al armatei, căruia a ajuns să i se spună Direcţia a IV-a sau Razvedupr (iar din 1942, GRU), a fost mereu departe de Kuznetki Most. Din vara anului 1919 îşi avea sediul pe Arbat, la Bolşoi Znamenskii Pereulok nr. 19, o căsoaie cărămizie care îi aparţinea milionarului Riabuşkin. Acolo, birourile ocupau două

clădiri înconjurate de o curte. Se intra prin spate; băncile din faţa intrării, unde se mai întâlneau unii câteodată, erau mereu supravegheate de agenţi sub acoperire ai poliţiei secrete, îmbrăcaţi în civil, care jucau aceleaşi roluri în alte haine. Cei de la

Direcţia a IV-a îi spuneau „căsuţa de ciocolată". În acest complex se afla şi sediul principal al Comisariatului pentru Afaceri Militare şi Navale, inclusiv statul-major şi direcţia politică ale armatei. Contrastul dintre acest nivel scăzut de vizibilitate şi proeminenţa Lubiankăi este izbitor, aşa cum era şi diferenţa dintre birourile înghesuite şi dărăpănate ale militarilor şi ostentaţia covoarelor roşii afişate de rivalii lor civili.

În 1968, după ce i-a presat pe şeful Statului-Major al armatei sovietice, Matvei Zaharov, şi pe ministrul Apărării, Andrei Greciko, să-i repartizeze un spaţiu mai mare într-un singur sediu anume construit – el însuşi ocupa etajul al treilea din sediul Statului-Major din Arbat –, directorul GRU, Piotr Ivaşutin, a acceptat fără tragere de inimă un compromis. Amplasat departe de centru, lângă aerodromul Hodânka, de pe care Ivaşutin efectua cândva raiduri, noului sediu a ajuns să i se spună „Stekliaşka" (Casa de Sticlă). Mai târziu, defectorul Vladimir Rezun („Suvorov") l-a prezentat publicului sub numele „Acvariul". Situat pe şoseaua Horoşevskoe, la numărul 76, acest nou sediu al GRU fusese proiectat ca spital şi doar recent adaptat pentru a îndeplini un rol mai puţin terapeutic. Cei care lucrau acolo nu îi spuneau Acvariul, ci *Polejaevskii obekt* („la Polejaevskii"), Polejaevskaia fiind cea mai apropiată staţie de metrou22.

Astfel, serviciile de informaţii militare au rămas „vecinii de departe" – într-adevăr, erau din ce în ce mai departe şi tot creşteau ca dimensiuni. Ca să nu se lase mai prejos, tot mai ampla direcţie pentru străinătate a „vecinilor de alături", nemaiîncăpând în aglomerata Lubianka deja extinsă la maximum, s-a mutat într-un nou complex uriaş care se afla departe, „în pădure", un sediu anume construit la sud de Moscova, la Iasenevo, pe 20

iunie 1972.

Denumirile au prins. Ele accentuau faptul că ambele organizaţii erau instrumente ale politicii externe a ţării dictate de la Kremlin şi de Partid, dar implementate de diplomaţi care se bazau pe expertiza specializată a vecinilor. Nu toţi au fost tocmai recunoscători. Vecinii nu se înţeleg întotdeauna bine unii cu alţii. Rivalitatea era mereu prezentă. Într-adevăr, ca să dăm un exemplu extrem, fostul comisar al poporului pentru Afacerile Externe Gheorghi Cicerin a simţit acut că serviciul care precedase KGB era unul dintre cei doi „duşmani interni" (alături de Internaţionala Comunistă) 23.

Capitolul 1

Pornind de la zero începuturile serviciilor secrete sovietice se identifică în mod inevitabil cu CEKA, nume care curând a început să-i îngrozească pe cei mai mulţi dintre ruşi.

CEKA avea rădăcini în Revoluţia Bolşevică. Prăbuşirea autocraţiei imperiale în martie 1917, după un război nepopular şi o gravă penurie de alimente, condusese rapid la dezordine socială generalizată. Cei aflaţi în funcţie, dar nu şi la putere aveau de ce să se teamă de o revoluţie pornită de jos. Lovitura de stat care i-a propulsat la conducere pe Lenin, pe bolşevici şi pe aliaţii lor la 7 noiembrie a născut apoi, pe 20 decembrie, o „Comisie Extraordinară" sau, pe scurt, CEKA, iniţial pentru a combate contrarevoluţia şi sabotajul; curând ea devenise indubitabil poliţia secretă a revoluţiei.

Şi totuşi, abia după ce Lenin a transferat guvernul din Petrogradul cosmopolit în provinciala Moscovă, în martie 1918 (când revoluţia risca să fie anihilată atât din interiorul ţării, cât şi din exterior), CEKA a devenit cu adevărat notorie. Bolşevicii tocmai semnaseră un tratat de pace cu germanii la Brest-Litovsk, dar capitala rămânea vulnerabilă. Cu doar o săptămână înainte, o unitate avansată de puşcaşi marini britanici debarcase la Arhanghelsk, un port la Marea Albă. Legăturile dintre tulburările interne şi intervenţia externă erau reale şi se

amplificau.

Semnarea unui tratat de pace cu Germania kaizerului în toiul războiului mondial, la 3 martie 1918, s-a dovedit a fi extrem de controversată – a scindat coaliţia aflată la putere între bolşevici şi revoluţionarii socialişti de stânga care au încercat să-i asasineze pe foştii lor aliaţi. De asemenea, a costat scump: pierderi teritoriale şi despăgubiri financiare pentru bolşevici. Poate şi mai important, a dus la o răcire a relaţiilor cu guvernul britanic. Londra se aştepta pe bună dreptate ca pierderea Frontului de Est în favoarea Berlinului să fie catastrofală pentru efortul de război de pe Frontul de Vest. Răsturnarea de la putere a bolşevicilor era aşadar considerată o modalitate sigură de a restabili Frontul de Est şi a garanta victoria finală asupra Germaniei.

Evacuarea la Moscova a salvat astfel regimul de un potenţial atac, pe uscat şi pe mare. De asemenea, acesta a întors astfel spatele ferestrei palladiene spre lume a lui Petru cel Mare şi a ales grandoarea bizantină a Kremlinului, ascuns adânc în inima bătrânei Rusii. Această mutare a reprezentat un salt îndrăzneţ în necunoscut; a simbolizat un pas decisiv înapoi într-un trecut mai întunecat şi mai brutal. Aici, la Moscova, CEKA s-a stabilit în fostele birouri ale companiei de asigurări de la Lubianka, ce dădeau spre strada principală, Tverskaia (ulterior Gorki), nu departe de Comisariatul pentru Afacerile Externe de la Kuznetki Most şi de Kremlin, aflat în Piaţa Roşie.

CEKA s-a impus rapid ca un instrument crucial al puterii pentru cei care luptau să se afirme ca succesori ai lui Lenin. În deceniul care a urmat după formarea sa, acest scut al revoluţiei a fost orientat în special împotriva contrarevoluţiei din străinătate – a celor care fugiseră din ţară după retragerea armatelor Aliaţilor ce încercaseră fără succes să cucerească Rusia bolşevică. Deoarece principalul duşman nu îl constituiau atât puterile străine, alarmate de spectrul revoluţiei socialiste, cât exilaţii furioşi şi nerăbdători, care visau să se întoarcă, dar nu

ştiau cum.

Sfârşitul Primului Război Mondial a adus cu sine două mari mituri. Noii conducători ai Rusiei erau convinşi că revoluţia putea să devină globală şi să transforme un sistem de state dominat de mari puteri care se bazau pe capitalismul pieţei libere într-o lume fără frontiere, guvernată de clasa muncitoare. Astfel, relaţiile interstatale normale cu guvernele capitaliste nu erau cele mai importante; în schimb, subminarea Occidentului prin acţiuni sub acoperire era considerată esenţială pentru supravieţuirea noului regim sovietic. Acest mit părea cu atât mai plauzibil cu cât războiul mondial dislocase relaţiile dintre marile puteri şi subminase stabilitatea socială şi economică pe tot cuprinsul Europei.

Al doilea mit, în care credeau marile puteri, în special Franţa, Imperiul Britanic şi, curând, Statele Unite, era că acordurile negociate pentru a pune capăt Primului Război Mondial – în special Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919) – aveau să pună bazele unei păci stabile. Aceasta avea să se realizeze subjugând Germania pentru o perioadă nedeterminată; ostracizată de pe scena internaţională, ea avea să fie deposedată de capacitatea de a lansa un atac şi schilodită pe plan economic de plata despăgubirilor. Şi totuşi, această politică i-a costat scump pe învingători. Încăpăţânarea germanilor de a nu se lăsa subjugaţi însemna că Occidentul nu era unit pentru a înfrunta ameninţarea la adresa ordinii capitaliste reprezentată de Uniunea Sovietică. Aceasta le-a îngăduit bolşevicilor un răgaz într-o lume ostilă, mai întâi pentru supravieţuire şi în cele din urmă pentru expansiune.

KRO

Fireşte, prioritatea Moscovei, în timp ce încerca din răsputeri să stârnească o revoltă la nivel internaţional, era să apere revoluţia în ţară. Astfel, contrainformaţiile (conduse de KRO, *krokisti*), scutul revoluţiei, constituiau funcţia vitală a CEKA. Sabia (informaţiile din străinătate), coordonată de secţia pentru străinătate a CEKA (INO), era mai puţin importantă.

La conducerea acestor *krokisti* se afla un om care a influenţat decisiv viitorul serviciilor de informaţii sovietice, Artur Artuzov. Fiul unui italo-elveţian (Fraucci), Artuzov nici măcar nu avea paşaport sovietic. Cu CEKA i-a făcut legătura unchiul său Mişa, doctorul Mihail Kedrov, tovarăşul de arme al lui Lenin. Kedrov a fost primul şef al atotputernicei Secţii Speciale, trupele de şoc care monitorizau noua

Armată Roşie. Totuşi, Kedrov nu a făcut mulţi purici în CEKA, refugiindu-se înapoi în lumea medicinei1.

Artuzov era făcut dintr-un aluat mai rezistent: scund, dar vânjos, cu cap mare şi corp de halterofil, nu îi stătea bine în smoching, dar uniforma militară cu cizme i se potrivea de minune. Avea trăsături ieşite din comun: o gură mare încadrată de un mic barbişon, ochi apropiaţi, vioi, de un cenuşiu închis, şi un nas solid şi turtit, sub o claie de păr negru care a devenit alb ca neaua în mai puţin de un deceniu.

Un bun tenor, pasionat de sporturile de iarnă şi având variate interese culturale, Artuzov era şi un om calm, nemilos, ascetic, autocritic şi înclinat spre observaţii ironice. Aceste calităţi l-au ajutat să-şi dezvolte o relaţie bună cu şeful lui direct, Menjiński, pe care îl respecta foarte mult. Cel mai important, se pricepea de minune să găsească noi talente. De asemenea, Artuzov era un om foarte integru. Şi totuşi, în mod ciudat pentru un ofiţer atât de desăvârşit al serviciilor de informaţii, îşi păstrase o inocenţă înduioşătoare sub carapacea lui groasă. Într-adevăr, putea fi foarte naiv2. A denunţat primul proces-spectacol (al specialiştilor din industrie) din 1930, trezindu-se muştruluit zdravăn de şeful lui, Ghenrih Iagoda, pentru că-şi bagă nasul unde nu-i fierbe oala3. După cum a descoperit Artuzov, nu toţi erau la fel de principiali ca el, iar acest lucru avea să-i hotărască soarta în cele din urmă; Stalin prefera brutalitatea.

În ţară, KRO s-a confruntat cu o ameninţare la adresa puterii sovietice din cauza faptului că Lenin a renunţat, în martie 1921, la comunismul de război, ceea ce s-a numit

Noua Politică Economică (NEP). Zona rurală, unde locuia majoritatea covârşitoare a populaţiei, s-a întors la capitalism. Oraşele au rămas apoi avanposturi izolate ale socialismului de stat, lăsând peste 85% din populaţie efectiv în afara razei de acţiune a guvernului.

Raportul KRO pe anii 1923 – 1924 sublinia că ţăranii mai bogaţi care aveau ceva în proprietate (măcar un cal) sunt mână în mână cu contrarevoluţionarii monarhişti stabiliţi în străinătate. Această alianţă avea patru cauze importante: în primul rând, „restabilirea economiei ţărăneşti într-o formă suficient de apropiată de vechea ei stare prerevoluţionară”; în al doilea rând, „slăbiciunea puterii sovietice (şi a aparatului de partid) în zonele rurale”, unde „uciderea unor corespondenţi agricoli [reporteri voluntari ai Partidului]... atestă o rezistenţă disperată” din partea culacilor la infiltrarea de către sovietici; în al treilea rând, „formarea unor grupuri masive de foşti [adică cei identificaţi cu vechiul regim] care nu au mijloace să se întreţină”; în al patrulea rând „întoarcerea unor grupuri semnificative de emigranţi albi sărăciţi, incapabili să se adapteze la condiţiile din statul sovietic” 4.

Controalele privind imigrarea nu mai funcţionau. Se estima că în fiecare lună 11.000 de oameni treceau ilegal frontierele şubrede. Rusia sovietică era imensă, întinzându-se pe 21 175.000 de kilometri pătraţi; aveau să treacă mulţi ani până să-şi izoleze graniţele. În plus, bugetul insuficient însemna că numărul tot mai mare de foşti duşmani care se întorceau în Rusia nu mai erau procesaţi în tabere pentru imigranţi. OGPU (numită astfel din 1923) considera că acei care doreau să submineze puterea sovietică aveau motive să-şi pună speranţele în Armata Roşie. Raportul lui Artuzov adăuga că „Noua Politică Economică, ameliorarea bunăstării materiale a inteligheţiei, «domnia legii» şi posibilitatea de a intra în «legalitate», *infiltrarea unor foşti ofiţeri albi în sânul societăţii ruse* sunt un teren fertil pentru reluarea activităţii contrarevoluţionare” 5.

În interior pândea spiritul revoltei, mai degrabă

stârnit decât atenuat de afaceriştii lacomi care acumulau surplusuri ca profit. Capitalismul avea toate şansele să înflorească în Rusia rurală – la urma urmei, aici maselor li se spusese să se îmbogăţească, în acelaşi timp, acestea se simţeau împovărate de impozite şi erau nemulţumite că, sub conducerea bolşevicilor, nu prea aveai ce cumpăra în oraşe. Înseşi dimensiunile uriaşe ale Rusiei rurale şi copleşitoarea ignoranţă a acesteia constituiau o permanentă sursă de nelinişte. Artuzov a subliniat un lucru într-o formulare deosebit de radicală: „*Există clar intenţia de a utiliza amplificarea antisemitismului în rândul maselor de ţărani pentru a stârni nemulţumiri faţă de puterea sovietică, subliniind legătura dintre comunism şi evrei şi influenţa acestora asupra politicii Uniunii Sovietice*” (subliniere în original) 6.

Serviciile de informaţii străine, mai ales cele britanice, sperau, evident, ca această secetă economică să producă suficientă iască pentru a stârni un incendiu. „Între 9 şi 23 august anul curent [1924]”, raporta Artuzov, „serviciile de informaţii engleze de la Reval [Tallinn] le-au făcut o ofertă unei serii de regalişti ca să iniţieze activităţi ostile la adresa Uniunii Sovietice, iar unora li s-au oferit sume destul de mari, de până la 5.000 de lire sterline, ca să organizeze aruncarea în aer a unor poduri de pe orice linii [ferate], contaminarea reţelelor de alimentare cu apă, [sabotarea] sistemelor de iluminat electric, a tramvaielor, telefoanelor, telegrafelor etc”. Până în octombrie se făceau oferte similare şi la Helsinki – cu şi mai multă insistenţă7.

În străinătate, reprezentanţii sovietici nu erau niciodată în siguranţă din cauza terorismului contrarevoluţionar. În ajunul primei conferinţe economice internaţionale de după război, care urma să aibă loc la Genova în aprilie 1922, s-a aflat că faimosul terorist Boris Savinkov se pregătea să asasineze nişte delegaţi sovietici; ca rezultat al acestei avertizări, complotul a fost zădărnicit8. Vaţlav Vorovski, trimisul sovietic la Conferinţa de la Lausanne (Elveţia), menită să stabilească statutul strâmtorii Dardanele care separă Europa de Asia, a avut

mai puţin noroc. Pe 10 mai 1923, spre oroarea celor cu care lua masa, printre care şi comisarul adjunct pentru Afacerile Externe Maksim Litvinov, Vorovski a fost împuşcat mortal de gloanţele unor contrarevoluţionari în restaurantul Hotelului Cecil. Atacul a fost orchestrat de Arkadi Polunin şi executat de Moris Conradi, a cărui familie fusese ucisă de bolşevici.

Pe 5 februarie 1926, Teodor Nette, un curier diplomatic, a fost împuşcat în trenul Moscova-Riga. Pe 7 iunie 1927, Piotr Voikov, ambasadorul sovietic în Polonia şi un actor major în executarea familiei regale ruse, a fost asasinat de un emigrant, Boris Koverda, pe peronul gării din Varşovia. Pe 2 septembrie, un alt emigrant, Traikovici, a încercat să ucidă un curier diplomatic sovietic, Şlesser, dar a fost omorât de însoţitorul acestuia, Gusev. La sfârşitul anului 1927, V. Ukolov, un membru al INO aflat sub acoperire la consulatul sovietic de la Beijing, a fost ucis împreună cu alte cinci persoane în Hangzhou. Pe 4 mai 1928 a mai avut loc un atentat, de această dată vizându-l pe reprezentantul pentru comerţ A.S. Lizarev. Până la sfârşitul deceniului, membrii personalului diplomatic sovietic s-au întrebat cu nervozitate cine va fi următorul.

În acest context agitat, s-a evidenţiat un contrast marcat între KRO, care se bucura de nişte succese remarcabile, şi corespondentul său mai puţin impresionant, INO. Iniţial, *krokisti* au fost paralizaţi de o reticenţă instinctivă în a prelua practici ţariste tradiţionale, mai ales utilizarea unor agenţi provocatori infiltraţi în structuri contrarevoluţionare. Şi totuşi, pragmatismul – şi succesele obţinute de KRO în recrutarea unor ofiţeri ai serviciilor de informaţii poloneze prin persuasiune ideologică – i-a făcut să se răzgândească. Astfel, în ianuarie 1921, Feliks Dzerjinski a transformat recrutarea din excepţie în regulă. *ABC-ul contrainformaţiilor*, care subliniază importanţa abordării psihologice, a apărut ca manual de lucru patru ani mai târziu, în 19259. *ABC-ul* a fost scris de Artuzov, sub a cărui

conducere inspirată KRO a lansat o serie de false organizaţii contrarevoluţionare de mare succes – în primul rând „Trustul”, care a operat între noiembrie 1922 şi aprilie 1927.

Trustul avea la bază sfaturile date personal de Vladimir Djunkovski şefilor poliţiei secrete, Dzerjinski şi Menjiński. În perioada ţaristă, Djunkovski fusese ministru de Interne şi comandant al gărzii pretoriene a palatului, o forţă de 12 700 de soldaţi cunoscută sub numele de Corpul Special de Poliţie. În perioada aceea a aflat despre infiltrarea de către poliţie a mişcării revoluţionare, eforturi care includeau folosirea unor agenţi provocatori precum Evgheni Azef, care a ajuns, în mod surprinzător, să conducă divizia de luptă a Partidului Socialist Revoluţionar şi a fost în spatele asasinării unor persoane importante. Celălalt provocator de marcă era Serghei Zubatov, care a încercat să înfiinţeze sindicate anticapitaliste loiale ţarului. Djunkovski considera că aceste practici sunt neconstituţionale, dezaprobându-le ferm; ca rezultat, a fost demis de ţar pe motiv că este prea principial. Totuşi, principiile sale nu l-au împiedicat să ofere sfaturi care ulterior aveau să se dovedească a fi foarte valoroase pentru bolşevici, când aceştia au ajuns la putere10.

Istoria Trustului începe în noiembrie 1921, când Artuzov a interceptat o scrisoare fascinantă trimisă de Iuri Artamonov Consiliului Suprem al Coroanei din exil. Artamonov lucra ca interpret la biroul de paşapoarte (post al MI6) al legaţiei britanice de la Reval (Estonia). Scrisoarea dezvăluia hotărârea de a stabili o prezenţă subversivă în interiorul Rusiei sovietice cu ajutorul unui anume Aleksandr Iakuşev. Acesta, un aristocrat care fusese funcţionar pe vremea ţarului, a lucrat ulterior la Comisariatul pentru Comerţ Exterior. Era în drum spre Norvegia şi Suedia când l-a întâlnit pe Artamonov la Reval; Artamonov îi fusese elev lui Iakuşev la Liceul imperial Aleksandrovski. Artamonov îi ura pe bolşevici şi l-a convins pe Iakuşev să coopereze.

Artamonov s-a dovedit a fi o sursă de inspiraţie

pentru Dzerjinski şi Menjiński: „Iakuşev este un profesionist remarcabil. Inteligent. Ştie totul şi cunoaşte pe toată lumea. Gândeşte la fel ca noi. Este exact ceea ce ne trebuie. Susţine că părerea lui este părerea celor mai buni oameni din Rusia... După căderea bolşevicilor, la putere vor veni profesioniştii. Guvernul va fi format *nu din emigranţi*, ci din cei *care sunt în Rusia*. Iakuşev a spus că cei mai buni oameni din Rusia nu numai că se întâlnesc, ci există organizaţii contrarevoluţionare şi acestea sunt active în ţară”. Iakuşev dispreţuia comunitatea emigranţilor: „Pe viitor”, scria el, „vor fi bine-veniţi în Rusia, dar nici nu se pune problema de a importa un guvern din străinătate. Emigranţii nu cunosc Rusia. Ei trebuie să vină şi să rămână aici ca să se adapteze la noile condiţii” 11.

Când Iakuşev s-a întors la Moscova, a fost arestat imediat de CEKA. Dzerjinski îl cunoştea personal; lucraseră împreună în 1920, când Dzerjinski era comisar al Transporturilor. Iakuşev a recunoscut totul în scurt timp, după care Artuzov a încercat mai multe ore să-l convingă că era datoria lui patriotică să coopereze. Iakuşev, care nu voia să mai stea la închisoare, a cedat în cele din urmă. Împreună cu Artuzov, a pus bazele Organizaţiei Monarhiste din Rusia Centrală (MOŢI), căreia CEKA i-a dat numele de cod Trustul.

Artuzov a sintetizat scopurile şi procedurile Trustului: în primul rând, ca mijloc de monitorizare a regaliştilor, „crearea aparenţei că în URSS există deja o organizaţie regalistă, pentru a atrage atenţia tuturor regaliştilor din străinătate asupra acestei presupuse organizaţii”. În al doilea rând, aflarea statelor care îi finanţează pe regalişti. În al treilea rând, descoperirea ambasadelor străine din Rusia sovietică aflate în legătură cu emigranţii. În al patrulea rând, dezinformarea intenţionată pusă la cale de militari pentru a induce inamicul în eroare în ceea ce priveşte capacităţile sovietice, în al cincilea rând, convingerea emigranţilor „că nu îşi pot asuma un rol activ în general: o schimbare de

regim, ca în cazul oricărei alte revoluţii, nu poate avea loc decât din interiorul ţării. Emigranţii se pot întoarce doar după o schimbare de regim” 12.

Acum rămânea de văzut dacă această idee genială putea fi pusă în practică. Câştigarea credibilităţii era esenţială pentru întregul proiect. Aşadar, pe 14 noiembrie 1922, Iakuşev, care fusese eliberat din închisoare, a plecat la Berlin ca să ia legătura cu Consiliul Suprem de Coroană (VMS). În anul următor l-a cunoscut pe generalul Piotr Vranghel la Berlin, apoi a intrat în contact cu Organizaţia Armatei Ruse (ORA) din Paris. Faptul că aceste diferite grupuri de emigranţi unelteau unul în detrimentul celuilalt a creat posibilitatea de a le dezbina şi mai mult. După vizita lui Iakuşev, generalul Kutiepov, care, tehnic, era subalternul lui Vranghel, a trimis emisari personali – pe propria nepoată, mai exact: Maria Zaharcenko-şulţ – în Rusia să verifice legitimitatea Trustului.

Maria era frumoasă, pătimaşă şi des măritată. Cu ochi cenuşii, sclipitori şi un spirit neînfricat, tânjea după pericol. Ca susţinători fanatici ai metodelor teroriste împotriva bolşevicilor, Maria şi ultimul ei soţ, Gheorghi Radkovici, s-au dovedit a fi greu de mulţumit: s-a acordat aşadar prioritate maximă obiectivului de a-i convinge că Trustul este real13. Planul a avut succes. Când Vranghel şi-a trimis mai apoi şi el un om să verifice Trustul, a făcut-o fără să-l consulte pe Iakuşev. Pentru a transmite mesajul ferm că totul trebuie făcut prin intermediul Trustului, trimisul a fost arestat imediat; a dispărut fără urmă. Rezultatul a fost intensificarea fricţiunilor dintre Kutiepov, care acum era absolut convins de existenţa Trustului, şi Vranghel, care se încăpăţâna să nu creadă. În iunie 1924, Moscova a decis că este timpul să adâncească acest clivaj14. Un alt personaj, Eduard Ottovici Upelinş, zis şi Opperput, din Letonia, se implicase deja în serviciile secrete poloneze; avea legături cu teroristul Boris Savinkov, care în acea perioadă activa la frontiera Bielorusiei. Opperput a fost prins, cel care l-a recrutat fiind însuşi Menjiński. Opperput a fost curând instalat în

cadrul Trustului.

Centrul operaţiunilor emigranţilor împotriva bolşevicilor, ROVS, a fost creat r 1 septembrie 1924 de Kutiepov, cu ajutorul lui Vranghel şi al principalului pretendent la tronul Romanovilor, marele duce Nikolai Nikolaevici. ROVS primea asistenţă financiară şi logistică în special din partea Franţei şi a aliaţilor săi din Europa de Est. ROVS ştia că se poate baza pe statele-majore ale Finlandei şi Poloniei, în primul rând – într-adevăr, mesajele schimbate cu Moscova erau transportate în valize diplomatice15.

În timp ce Vranghel şi alţii erau în continuare foarte suspicioşi faţă de Trust16, Kutiepov se agăţa cu disperare de convingerea fermă că acesta este real. Însă toate încercările de a-l atrage pe Kutiepov pe teritoriul sovietic au dat greş17. De asemenea, peste tot aveau loc operaţiuni paralele cu Trustul: „D-7” până în 1929, „C-4” până în 1932 şi „Zamorskoe” până în 1934. Acestea furnizau informaţii false serviciilor secrete est-europene şi celui britanic, MI618.

INO

Rezoluţia de formare a INO din 20 decembrie 1920 definea prioritatea maximă a organizaţiei: „Expunerea organizaţiilor contrarevoluţionare de pe teritoriul unor state străine implicate în activităţi subversive împotriva ţării noastre” 19. Instrucţiunile transmise ulterior INO, pe 28 noiembrie 1922, erau mai explicite în definirea rolului acestei direcţii în ceea ce priveşte şi Rusia sovietică, şi Cominternul: acela de „demascare pe teritoriul tuturor statelor a grupurilor contrarevoluţionare implicate în activităţi atât active, cât şi pasive îndreptate împotriva intereselor RSFSR [ale Rusiei sovietice], precum şi împotriva mişcării revoluţionare internaţionale” 20.

În contrast puternic cu KRO, condusă cu succes de Artuzov, mediocra secţie pentru străinătate INO avea antecedente mixte. Primul ei director executiv a fost Iakov Davtian, cam crai şi un om foarte şiret care se întâmpla să fie şi un protejat al colaboratoarei apropiate şi iubitei lui

Lenin, Inessa Armând. Această legătură lămureşte creşterea bruscă în importanţă a lui Davtian, în ciuda faptului că nu avea deloc experienţă şi nu a manifestat vreo înclinaţie evidentă spre această profesie. Dzerjinski a reuşit însă curând să-l elimine, profitând de aroganţa lui excesivă ca să-l priveze de puterea reală şi să-l determine astfel să demisioneze nu doar o dată, ci de două ori21.

Eliminarea lui Davtian i-a permis lui Dzerjinski să-l pună în funcţie pe omul lui. Evreu născut în Astrahan, Meer Trilisser îl cunoştea pe Dzerjinski de la revoluţia din 1905 şi avea cu patru ani mai mult decât el de când era în slujba Partidului. Trilisser arăta ca un intelectual rus inofensiv tipic: slab, cu ochelari şi mustăcioară. Dar în cazul lui aparenţele erau înşelătoare. Rolul major al lui Trilisser, de exemplu, în celebra revoltă de la Sveaborg din 1906 a avut ca rezultat încarcerarea şi exilarea lui în Siberia pentru cinci ani. Acolo, gândindu-se la viitor, a învăţat engleza şi germana22. Sub conducerea sa, INO a crescut susţinut. De la 70 de oameni în 1922, a atins un total de 122 în 1930, dintre care 62 operau în străinătate23. Diplomaţii s-au dovedit a fi principalii beneficiari ai informaţiilor culese de INO. Cu toate acestea, relaţiile comisarului pentru Afacerile Externe Gheorghi Cicerin cu „vecinii” Menjiński şi Trilisser nu erau decât de toleranţă. Acesta era, în mod firesc, iritat de obiceiul OGPU de a-i spiona pe el şi pe subordonaţii săi. Poliţia secretă, la rândul ei, vedea comisariatul drept „duşmanul de clasă” şi tindea să creadă toate absurdităţile care se spuneau despre el24.

Intoleranţa lui Cicerin putea fi explicată cu uşurinţă de faptul că serviciile de informaţii externe nu erau doar slabe, ci şi axate mai mult pe provocarea şi organizarea revoluţiei decât pe spionarea rivalilor Rusiei sovietice. Într-adevăr, INO era atât de slabă, încât în prima jumătate a deceniului principalele rezidenturi (baze ale serviciilor secrete) din Europa au fost conduse în colaborare cu serviciile de informaţii militare. De departe cea mai mare era în Germania, care era pentru moment aliniată cu Rusia

împotriva predominanţei anglo-franceze şi, mai important, era considerată centrul unei viitoare revoluţii.

În Germania, structura serviciilor de informaţii sovietice era cunoscută drept Centrul de Comandă de la Berlin (*Berlinskii rukovodiaşcii ţentr*). Centrul avea două obiective: în primul rând, sprijinirea revoluţiei germane, încercare ce s-a dovedit a fi dezastruoasă atunci când revolta de la Hamburg a fost înăbuşită, în noiembrie 1923; în al doilea rând, coordonarea spionajului din întreaga Europă de Vest şi Centrală, sarcină care a devenit prioritară după ce revoluţia a eşuat.

Strângerea informaţiilor despre statul german a trecut pe planul al doilea. Într-adevăr, autorităţile de la Berlin nu îşi făceau griji din pricina spionajului sovietic. Luau mult mai în serios propaganda revoluţionară – şi chiar şi această ameninţare părea controlabilă. În scurt timp, centrul serviciilor de informaţii sovietice a fost redus la două rezidenturi normale, cea a INO şi cea a serviciilor de informaţii militare (Direcţia a IV-a), deoarece operaţiunile comune s-au dovedit a fi imposibil de gestionat de la Moscova25. Astfel de rezidenturi erau constituite din principalul rezident şi asistentul său, plus un rezident în rezervă, un ofiţer de informaţii (*osvedomitel*), un agent de recrutare (*verbovşcik*), un agent responsabil cu comunicaţiile (*marşrut*nîi *aghent*), un agent responsabil de casele (apartamentele) conspirative şi un curier.

Polonia, care abia renăscuse ca stat şi era acum dominantă în Europa de Est, era marcată de tensiuni etnice şi conflicte de clasă. Unii din conducerea sa erau de părere că Moscova era o ameninţare mai mare, alţii credeau că Berlinul. Polonia era ameninţată şi de Tratatul de la Rapallo, semnat de Moscova şi Berlin pe 16 aprilie 1922, care simboliza un front unit împotriva unei reînvieri a imperiului polonez şi, implicit, prevedea dezmembrarea unui rival detestat. În schimbul bazelor secrete de instruire şi al fabricilor de gaze toxice şi de armament din Rusia, bolşevicii primeau cea mai nouă tehnologie militară

de la nemţi, care au ştiut să profite din plin de această ocazie pentru a culege informaţii. În tabăra sovieticilor, tot serviciile de informaţii militare făceau toate aranjamentele. Până în momentul respectiv, Germania şi Rusia puteau fi considerate cei mai mari duşmani. Cele mai puternice ţări vizate de serviciile de informaţii sovietice rămâneau totuşi de neatins: Marea Britanie, Franţa şi, profilându-se dincolo de ocean ca o potenţială superputere, Statele Unite, care păreau să devină tot mai bogate.

Direcţia a IV-a/Razvedupr în anii 1920, serviciile de informaţii militare păreau mai promiţătoare decât cele civile, fiind mai ample şi mai substanţiale. Relaţiile cu CEKA (şi cu succesoarele sale, GP ŞI OGPU) erau, desigur, invariabil încordate, mai ales că susţinătorii săi cei mai importanţi, fanaticul Dzerjinski şi neobositul conspirator Stalin, erau hotărâţi să nu lase acest puternic instrument să cadă cu totul în mâinile militarilor, pe care îi considerau inerent nedemni de încredere26. Bolşevicii nu ar fi putut niciodată să câştige războiul civil fără militari, însă nu era tocmai liniştitor faptul că 160 dintre ofiţerii superiori ai armatei îl slujiseră cu loialitate pe ţarul Nicolae al II-lea.

Lipsa de încredere a fost omniprezentă câtă vreme Troţki a rămas comisar al poporului pentru Afacerile Militare şi Navale. Partidul era prea ocupat cu supravegherea acestui Napoleon bolşevic ca să realizeze că se confruntă cu o ameninţare mult mai periculoasă: oacheşul cu bucle şi pipă, aparent întruchiparea omului de treabă egalitarist – Stalin. Pe vremea lui Stalin, loialitatea personală era preţuită mult mai mult decât eficienţa. Drept urmare, maşinaţiunile politice de la vârf veneau invariabil în conflict cu bunele practici. Consecinţele adverse pentru serviciile de informaţii sovietice erau resimţite acut.

La fel ca şi rivala lor, CEKA, serviciile de informaţii militare nu se puteau concentra exclusiv asupra statelor inamice. Şi acestea trebuiau să găsească o modalitate de a neutraliza ameninţarea contrarevoluţiei din străinătate. Denumite oficial Razvedupravlenie (sau, pe scurt,

Razvedupr), în interior li se spunea Direcţia a IV-a (înlocuită în 1939 de Direcţia a V-a) a statului-major al Armatei Roşii. Termenul *marele stat-major* a fost respins din motive ideologice până în 193527.

Chiar şi înainte de extrem de dezastruosul atac asupra Varşoviei, Troţki se plângea de „falimentul total al surselor umane de informaţii pe frontul de vest” 28. Recunoaşterea acestei realităţi triste ar fi trebuit să inspire mai multă prudenţă; însă retragerea Armatei Roşii de la Varşovia în august 1920 a pus în lumină, pe neaşteptate, ceea ce Troţki ştia deja: serviciile de informaţii ale Moscovei nu erau la înălţime. Mai rău, Direcţia a II-a a Marelui Stat-Major polonez interceptase şi decriptase majoritatea mesajelor acestora: 410 în total, inclusiv cele transmise între Troţki şi Mihail Tlihacevski29.

Soarta Europei Centrale şi, prin urmare, a avansului revoluţionar în întreaga lume depindea astfel de imperfecţiunile criptării sovieticilor. Însă bolşevicii nu ştiau totul, în septembrie, Biroul Politic trăgea concluzii ferme: „Am atacat orbeşte Varşovia şi rezultatul a fost catastrofal. Având în vedere situaţia internaţională complexă în care ne aflăm, serviciilor noastre de informaţii trebuie să li se acorde prioritatea cuvenită. Doar un serviciu de informaţii serios, constituit corespunzător, ne va salva de abordarea nechibzuită a situaţiilor neaşteptate” 30. În cele din urmă, Ian Lentman din Letonia a preluat conducerea. Lentman a structurat în sfârşit organizaţia proteică, structură care în principiu a durat până ce Direcţia a IV-a a trecut în subordinea INO, în 1934.

Proliferarea personalului leton (a „letonilor”) poate fi explicată cu uşurinţă. Aceştia erau revoluţionari ieşiţi din comun şi luptători hotărâţi, mai occidentali în concepţii decât ruşii, datorită societăţii poliglote din care proveneau. În Letonia, la oraş predominau în mod tradiţional germanii, iar la ţară ruşii. Nevoiţi să-şi părăsească patria, bolşevicii letoni erau deopotrivă fanatici şi eficienţi; astfel, erau mai mult decât dispuşi să facă treburile murdare ale lui Dzerjinski. Erau „speciali”, cum i-a numit Stalin mulţi

ani mai târziu; oameni capabili, considera el, să arunce pe geam un terorist contrarevoluţionar precum Savinkov – Stalin nu a crezut niciodată raportul conform căruia Savinkov s-ar fi aruncat pe geam la Lubianka31. De asemenea, cum şi serviciile de informaţii civile, şi cele militare erau instrumente ale unei revoluţii care încă se definea drept mondială, faptul că un mare procent din personal nu era de naţionalitate rusă nu era considerat ciudat, ci cât se poate de normal. Acest lucru a devenit o problemă abia atunci când Moscova a decis că revoluţia globală nu mai este o prioritate absolută.

Şi totuşi, ani de-a rândul, mai ales la început, impulsul revoluţionar internaţionalist a rezistat oricărei tentative de a-l limita. Atât obiectivele, cât şi practicile serviciilor de informaţii sovietice erau modelate de reverberaţiile acestuia. În ciuda faptului că 1921 a fost anul triumfător în care regimul sovietic a avut parte de recunoaştere diplomatică, bolşevicii considerau totuşi că sunt în „război” cu vecinii lor. Într-adevăr, o hotărâre a Direcţiei a IV-a datată 7 aprilie 1921 declara: „Faptul că războiul pe care Rusia sovietică îl poartă cu statele albgardiste din jurul său are caracterul unei lupte de clasă face necesară punerea pe agendă a activităţii surselor umane de informaţii pe principii de clasă în ceea ce priveşte statele ce posedă o clasă muncitoare dezvoltată”. Aceasta nu excludea în niciun caz „folosirea unor elemente străine de noi, în funcţie de situaţia de la faţa locului şi de moment”. Într-adevăr, acesta era din ce în ce mai mult cursul urmat de Direcţia a IV-a. Şi totuşi, „caracterul de clasă” al informaţiilor bazate pe surse umane se exprima „în selectarea agenţilor pe baza statutului de membri ai Partidului şi a clasei din care provin aceştia” şi „în cooperarea cât mai extinsă cu organizaţiile comuniste care luptă cu aceste state alături de noi”.

Astfel, Lentman a tras concluzia că reţeaua de agenţi din fiecare ţară „trebuie să fie formată din oameni selectaţi de organizaţiile comuniste din aceste ţări”. Desigur, totul era condiţionat de „producerea unor rezultate care să

satisfacă organele noastre politice sau militare”. La o altă întâlnire din 6 august, de data aceasta cu reprezentanţi ai Cominternului şi ai CEKA, s-a decis ca partidele comuniste locale să fie abordate doar prin intermediul unui reprezentant din cadrul Cominternului „obligat să ofere asistenţă pentru CEKA, Razvedupr [Direcţia a IV-a] şi reprezentanţii săi”. Dar, după cum avea să se dovedească în curând, asemenea decizii erau mai adesea încălcate decât respectate32.

Ian Berzin

Pe vremea lui Lentman, Berzin (Peteris Kuzis), unul dintre cei doi adjuncţi ai lui Lentman şi ulterior un nume asociat invariabil cu Direcţia a IV-a, a preluat controlul reţelei de spioni. Dar abia în timpul succesorului direct al lui Lentman, Arvid Zeibot, un leton isteţ şi administrator talentat care a preluat conducerea pe 15 aprilie 1921, s-a înfiinţat o unitate axată pe cercetare şi analiză. Aceasta avea să aducă multe servicii Moscovei până la distrugerea sa absurdă, în 1935.

În ciuda capacităţilor sale organizatorice extraordinare, Zeibot nu era interesat de chestiuni militare şi nici nu avea vreo experienţă în acest sens, cerând în mod repetat să i se permită să demisioneze. Cum Berzin conducea deja reţeaua de agenţi din străinătate şi îi plăcea foarte mult această provocare, părea logic să preia el întreaga operaţiune; când a făcut-o, pe 1 aprilie 1924, organizaţia devenise de sine stătătoare33. Începând din acel moment, şefului Direcţiei a IV-a şi al succesoarelor ei i s-a spus „directorul”. Deşi nu avea decât vreo 30 şi ceva de ani, pe Berzin mulţi îl numeau „Bătrânul”. Îndesat, taciturn, deja cu început de chelie, ochi albaştri, pătrunzători şi trăsături frumoase, parcă cioplite în piatră, era sortit să devină o legendă încă din timpul vieţii. Berzin era neînfricat, făcuse „şcoala urii” la seminar şi în adolescenţă fusese condamnat la moarte – şi totuşi, manifesta o doză de omenie rară în timpul regimului sovietic34.

De fapt, Berzin credea că ofiţerii din cadrul

serviciilor de informaţii au nevoie de „o minte limpede, o inimă mare şi nervi de oţel” 35. Deşi era un dur atunci când trebuia să-şi apere teritoriul de rivali, Berzin era în acelaşi timp extrem de atent cu subordonaţii săi. Unul dintre aceştia îşi amintea că, atunci când trimitea un ofiţer în străinătate, Berzin „sublinia întotdeauna că are o încredere absolută în el... că, în eventualitatea unui eşec, îl va susţine şi îl va apăra” 36. Telegramele pe care le trimitea erau invariabil într-un stil personal, niciodată dictatorial. „Adesea le scria chiar el şi, în ciuda faptului că [ofiţerii] primiseră nume de cod, i se adresa fiecăruia pe numele cunoscut”. 37

Până la sfârşitul lui octombrie 1926 devenise alarmant de vizibil conflictul de interese generat de nepotrivirea dintre nevoile ofiţerilor operativi din cadrul serviciilor de informaţii sovietice şi nevoile partidelor comuniste locale din ţările în care lucrau aceşti ofiţeri. Atunci când rezidentul Direcţiei a IV-a din Praga a fost arestat, împreună cu doi agenţi cehi, rezultatul a fost o reacţie în lanţ care s-a propagat în cadrul Partidului Comunist local şi a condus la arestarea mai multora dintre liderii săi. Luat la întrebări de Kremlin, Berzin a pretins cu candoare că nu ştia că nu are voie să se folosească de comunişti din alte ţări pe post de agenţi. După ce a fost aspru pedepsit, pe 8 ianuarie 1927 a trimis o circulară la rezidenturi, reamintindu-le să nu implice organizaţiile de partid în activităţi de spionaj38.

Până la urmă, Berzin a încurcat-o din cauza neglijării regulilor conspirative şi a empatiei instinctive faţă de oamenii lui: recrutarea deficitară, urmată de tolerarea muncii făcute de mântuială, a avut consecinţe dezastruoase. Aceste consecinţe au fost totuşi amânate câtă vreme Berzin s-a bucurat de protecţia lui Iosif Unşlint. Un evreu polonez şi deci, ca şi Berzin, un outsider, acesta condusese atotcuprinzătoarea Secţie Specială (contrainformaţiile militare) până în mai 1922. Înainte de a ajunge vicepreşedinte al puternicului Soviet Militar Revoluţionar, Unşlint fusese principalul adjunct al lui

Dzerjinski. Pe scurt, era o figură dominantă în materie de securitate – un apropiat al lui Lenin aflat sus pe scara ierarhică.

Sprijinit de Unşlint până la neaşteptata retrogradare a acestuia, în iunie 1930, Berzin avea mai mulţi oameni în subordine şi controla resurse mai mari decât CEKA, chiar şi după reducerile bugetare drastice din prima jumătate a anilor 1920. De asemenea, Direcţia a IV-a se bucura de un statut mai înalt decât corespondentul său civil. Avându-l pe Unşlint ca protector sau „acoperiş”, cum spun ruşii, Berzin s-a asigurat că serviciul „îşi menţine cu străşnicie independenţa” 39. Prestigiul Direcţiei a IV-a se datora printre altele faptului că avea legături mai strânse cu Partidul decât CEKA sau OGPU – iar acesta era, la urma urmei, statul unui singur partid. După 1929 a devenit statul unui singur om (Stalin). Iar asta conta cel mai mult.

Cominternul

Direcţia a IV-a avea cele mai strânse legături cu Internaţionala Comunistă (Cominternul). Fondat în martie 1919, Cominternul avea unica responsabilitate de a transforma Revoluţia Bolşevică într-un fenomen global. La o şedinţă din 14 august 1923, când s-a căzut de acord ca serviciile de informaţii să funcţioneze total independent de Comintern, Direcţia a IV-a, după cum era de aşteptat, s-a dovedit a fi cea mai reticentă. Directorul Berzin a afirmat că ofiţerii săi operativi nu îşi pot face treaba fără apartamentele şi adresele tovarăşilor de pe teren40.

Cominternul, care avea foarte mulţi membri de alte naţionalităţi care vorbeau limbi străine – limbile lor materne –, trimitea un flux constant de recruţi fanatici către Direcţia a IV-a. Acest proces a căpătat amploare după ce Stalin i-a înlocuit sistematic, în ceea ce s-a numit bolşevizare, pe cei mai ingenioşi membri ai Cominternului cu indivizi care executau servili ordinele primite de la Moscova. În mai puţin de un deceniu, Direcţia a IV-a avea să fie supusă aceluiaşi tratament ca şi Cominternul – cu aceleaşi consecinţe nefaste.

Un talent notabil era Richard Sorge („Ika”), care a

început să facă unele comisioane secrete în străinătate pentru executivul Cominternului pentru a scăpa de epurarea celor care aveau legături cu oponentul lui Stalin, Nikolai Buharin, îndepărtat brusc de la conducerea Cominternului. Sorge, fiul unui german şi al unei rusoaice, vorbea fluent ambele limbi. Era un personaj fascinant: tânăr, curajos, bine făcut, atrăgător – frunte proeminentă deasupra unui nas lung; păr negru şi bogat; faţă aspră îndulcită de buze senzuale –, îmbrăcat elegant şi extrem de fermecător41. „Bărbat foarte viril”, cum spunea iubita sa Agnes Smedley, Sorge făcea pe masculul dominant printre femei, dar era prea dezinhibat în apetitul lui sexual pentru colegii săi ruşi, mai puritani, care dezaprobau chiar şi obiceiul său nemţesc de a se scălda gol42. Deşi însurat – soţia lui se afla în Statele Unite –, Sorge nu a încercat să-şi ascundă relaţia cu Smedley cât timp a lucrat la Shanghai43.

Sorge nu era totuşi în niciun caz cel mai bun agent operativ. Era iute la mânie şi îşi făcuse deja o reputaţie de om impulsiv şi arogant, amestecându-se de capul lui în afacerile politice ale mai multor partide care făceau parte din Comintern44. Mai mult, Abeltân („Basov”), cel care răspundea direct de el la începutul lui septembrie 1929, a fost responsabil pentru cel mai spectaculos dezastru care a avut loc sub conducerea lui Berzin (vezi p. 59) 45.

Aceşti corsari aventuroşi ai Direcţiei a IV-a erau mai degrabă nişte amatori inspiraţi decât nişte profesionişti pe deplin pregătiţi – acest lucru era valabil chiar şi pentru cei aleşi din bogata rezervă a celui mai clandestin departament al Cominternului, OMS sau *omsovţi*. După 2 mai 1921, acest birou a funcţionat sub autoritatea lui Osip Piatnitki (Iosif Tarşis), un evreu autodidact şi coleg apropiat al lui Berzin, care îşi petrecuse viaţa în ilegalitatea conspiraţiilor. După septembrie 1926 OMS a fost condus de Aleksandr Abramov („Mirov”), un evreu educat în Germania, dornic să-i intre în voie lui Stalin cu orice preţ, deşi Piatnitki a rămas şeful absolut al lui Sorge. OMS avea propria reţea, care era exact ca un serviciu de

informaţii: trimitea armament, agenţi, curieri, fonduri şi propagandă pe tot globul, folosindu-şi propria criptografie şi, până în mai 1927, profitând de misiuni comerciale oficiale şi de ambasade pentru acoperire46.

În primii săi zece ani, Direcţia a IV-a a acţionat dând dovadă şi de un spirit de independenţă care îi submina pe rivalii săi. Cekiştii, responsabili pentru o porţiune foarte mare de frontieră, de la Leningrad până la Vladivostok, erau, deloc surprinzător, suprasolicitaţi. Mai mulţi ani de conflicte la frontiera cu Polonia şi România au crescut riscul unui război. Lubianka voia să evite pe cât posibil complicaţiile. Dzerjinski şi-a ieşit din fire la începutul anului 1925, când a aflat că Direcţia a IV-a desfăşurase de capul ei, periodic, operaţiuni teroriste – numite eufemistic „spionaj activ" – dincolo de frontiera cu Polonia47. Aceste operaţiuni sub acoperire i-au atras atenţia lui Dzerjinski pe 5 ianuarie 1925, când trupe poloneze au atacat peste graniţă, în regiunea Volinsk, cu scopul de a cuceri şi distruge postul de comandă al forţelor de frontieră48.

Dzerjinski a criticat aspru „activităţile iresponsabile ale Razvedupr, târându-ne în conflict cu state vecine". A solicitat o anchetă. Răspunsul Biroului Politic a fost o comisie pentru „spionaj activ" prezidată de Valeri Kuibîşev. Dacă existau grupări armate operând cu sprijin sovietic, a insistat Dzerjinski, „aceste grupări nu ar trebui să aibă ca obiective strângerea de informaţii şi alte misiuni în numele instituţiilor militare ale Uniunii Sovietice". Ele trebuiau să lupte „pentru a-şi atinge propriile obiective militare", subordonate Partidului Comunist din ţara respectivă. Pe 14 martie, atât Unşlint, cât şi Mihail Frunze (o scurtă perioadă comisar pentru Afacerile Militare şi Navale), care erau de vină, până la urmă, pentru toată această poveste, au acceptat să pună capăt „spionajului activ", ceea ce a însemnat un serios pas înapoi. Propunerea a fost acceptată şi zona de frontieră a fost în cele din urmă eliberată în anul următor49.

Tensiunile cu Marea Britanie s-au acutizat după o întrerupere a relaţiilor diplomatice în mai 1927. Situaţia s-

a deteriorat şi mai mult după asasinarea ambasadorului sovietic la Varşovia, pe 7 iunie, ceea ce l-a determinat pe Kliment Voroşilov, noul comisar pentru Afacerile Militare şi Navale, să propună Biroului Politic crearea unor organizaţii de sabotaj pe teritoriul unor state ostile. Cu războiul de independenţă încheiat, dar cu catolicii încă oprimaţi de dominaţia protestanţilor în comitatele din nord, Irlanda părea un posibil teatru de operaţiuni50. Pe 23 iunie propunerea a fost acceptată, cu condiţia să se procedeze cu „maximă prudenţă”. S-a înfiinţat o comisie prezidată de secretarul de partid Stanislav Kosior; aceasta era formată din Piatnitki (Comintern), Iagoda (OGPU) şi Berzin (Direcţia a IV-a) şi avea sarcina de a raporta cu privire la implementare în decurs de două săptămâni51.

Nu este clar ce anume s-a ales de această propunere, dar ştim că operaţiunile împotriva Poloniei au fost reluate selectiv în 1928, după moartea lui Dzerjinski52. Faptul că *aktivka* continua de atâta timp fără să fie supervizat de Partid ilustra poziţia privilegiată de care se bucura Direcţia a IV-a. Însă asta nu avea să mai dureze mult. Fricţiunile cu Comisariatul pentru Afacerile Externe legate de asemenea măsuri au fost inevitabile. „Este inadmisibil să se scrie despre aventurile agenţilor din străinătate ai [O] GPU”, îl avertiza Cicerin pe succesorul său încă necunoscut. „Razvedupr [Direcţia a IV-a] este mult mai rea [decât OGPUL (mai ales în perioada «serviciilor de informaţii active» ale tovarăşului Unşlint)”. 53

De asemenea, la mijlocul anilor 1920 au apărut conflicte din cauza faptului că Direcţia a IV-a se baza excesiv de mult pe comunişti locali, nu doar pentru recrutarea agenţilor operativi, ci şi ca agenţi de sprijin pe teren. Această practică, după cum am precizat deja, făcea obiectul unei interdicţii oficiale. Şi totuşi, Valter Krivitki (pe numele său adevărat Samuel Ginsberg), care a defectat în toiul unei cariere de succes în serviciu, îşi aminteşte că şi-a recrutat cam 80% dintre agenţi din partide locale. Deşi ofiţerii Direcţiei a IV-a „nu aveau permisiunea de a se întâlni [cu ajutoare din partide locale] în niciun caz”,

Krivitki recunoaşte că „în practică era aproape imposibil de aplicat această regulă” 54.

Iniţial mai puţin preocupată de angajamentul ideologic, INO recruta în mod oportunist agenţi dintre epavele care pluteau fără ţintă prin Europa, postbelică. Deşi recrutarea era minimă, competenţa era luată în serios. În contrast evident, fanatismul de la Direcţia a IV-a însemna că amatorismul entuziast prevala adesea în defavoarea procedurilor stricte de securitate. E uşor de imaginat care dintre acestea se potrivea mai bine cu nevoile lui Stalin şi deci cine avea să câştige în final.

ÎN şi Direcţia a IV-a erau operaţiuni bazate preeminent pe surse umane. Alcătuirea şi spargerea codurilor/cifrurilor de către sovietici, formal domeniul CEKA/OGPU, nu puteau ţine pasul. După ce au pierdut membri-cheie ai personalului în dauna contrarevoluţiei, criptanaliştii au fost forţaţi s-o ia de la zero; lucrau cu resurse limitate şi le lipseau ideile inovatoare. INO compensa deficitul mituind funcţionari străini care lucrau cu cifruri şi spărgând seifurile unor ambasade unde erau păstrate cheile unor coduri şi cifruri ale duşmanilor. Dat fiind decalajul semnificativ dintre capacitatea de a sparge coduri şi cererea tot mai mare de acces la secretele altora, povara de pe umerii INO a devenit curând mult prea grea.

O inovaţie instituţională promiţătoare a fost biroul special pentru dezinformare înfiinţat de Artuzov şi preluat ulterior de Unşlint. La 11 ianuarie 1923, generarea de dezinformare (*deza*) despre politica internă şi cea externă ale Rusiei „şi despre situaţia forţelor sale armate şi măsurile luate pentru apărarea republicii” a fost centralizată55. Falsificarea unor minute ale Biroului Politic, memorii departamentale şi ordine de luptă era în capul listei de priorităţi. Aceste practici au atins apogeul în timpul mandatului lui Nikita Hruşciov, prin formarea Direcţiei A (dezinformare) în cadrul KGB, sprijinită de Serviciul de Informare al Comitetului Central, care în anii 1980 s-a transformat în Serviciul de Informare Internaţională.

Unul dintre asistenţii lui Artuzov, Vladimir Stime (Stirne Voldemărs), tot leton, nota că „noi le-am furnizat ofiţerilor din toate statele Europei Centrale” date militare false. Aceste scorneli au ajuns şi la statele-majore ale forţelor armate britanice, franceze, japoneze şi germane. Ca urmare, Armata Roşie a căpătat o capacitate-fantomă care a fost luată de bună56. Ruşii se mândreau cu faptul că 95% din informaţiile pe care duşmanii externi ai Rusiei îşi bazau estimările capacităţilor militare ale sovieticilor aveau ca sursă dezinformarea57.

Şi totuşi, exista şi un dezavantaj: stimulând estimarea exagerată de către străini a capacităţilor militare sovietice, Moscova a creat impresia greşită că reprezintă o ameninţare mai gravă decât se presupusese până atunci. Această ameninţare exagerată a justificat apoi cheltuielile militare exagerate ale polonezilor (un sfert din bugetul statului). Mai târziu în acel deceniu, Kremlinul a considerat necesar să-şi mai diminueze pretinsa putere militară pentru a mai linişti statele vecine.

În ceea ce priveşte evaluarea ameninţărilor şi operaţiunile din străinătate, serviciile sovietice de informaţii externe depindeau fundamental de factorul uman. Şi, chiar şi în acest domeniu, trebuiau să cerşească resurse care adesea erau acaparate rapid de departamentul de contrainformaţii, care avea mai mult succes.

Marea Britanie ca sperietoare

Primul Război Mondial transformase Marea Britanie într-un imperiu cu o putere neegalată decât pe mare de Statele Unite – asta atunci când alegea să acţioneze şi ignora anumite preocupări presante ale imperiului. Oricât de incompetent şi de ezitant, secretarul de stat Winston Churchill, un înverşunat antibolşevic, iniţiase intervenţia militară împotriva „babuinilor” de bolşevici în 1919. Britanicii habar nu au avut cât de aproape au fost să cucerească Petrogradul în martie 1919 şi să-i răstoarne pe bolşevici58. După aceea, în toată perioada interbelică, a prevalat tendinţa de a exagera capacitatea bolşevicilor de

a-şi răspândi crezul în toată lumea. Nereuşind prin mijloace ortodoxe (care comportau riscul de a dezlănţui un război revoluţionar pe tot continentul), Londra a apelat la metode indirecte – pe de o parte, prin intermediul comerţului, potrivit convingerii liberale clasice conform căreia comerţul îi uneşte pe oameni; iar pe de altă parte, prin operaţiunile serviciilor secrete – pentru a disloca temeliile nesigure ale puterii sovietice.

Aici, MI6 – nici pe departe atât de vechi cum credeau ruşii, deşi predecesoarele sale îşi aveau originile în secolul al XVI-lea – s-a întâmplat să aibă norocul de a deţine un puternic contingent rus. Norocul acesta s-a dovedit totuşi a fi şi un blestem, din cauza unei slăbiciuni cruciale: majoritatea, dacă nu chiar toţi membrii contingentului rus erau odraslele unor oameni de afaceri britanici expropriaţi de Revoluţia Bolşevică. Nu prea te puteai baza pe ei să facă o evaluare obiectivă a perspectivelor unui regim atât de detestat. Cumpărarea continuă, la grămadă, de către aceştia a unor documente oficiale dubioase fabricate pentru această piaţă fără discernământ asigura profituri bine-venite pentru rezervele valutare sărace ale Uniunii Sovietice.

Desigur, ruşii au observat cât de activi erau britanicii. MI6 nu numai că făcea spionaj, ci se putea baza şi pe ajutor din partea unor ţări străine la fel de preocupate de ameninţarea bolşevică. Raportul KRO din 1923 – 1924 preciza: „Astfel, de exemplu, serviciile de informaţii ale Estoniei, Finlandei, Letoniei şi Lituaniei, precum şi, într-o anumită măsură, cele ale Poloniei, iar recent suedezii şi norvegienii lucrează în mod special şi exclusiv pentru Anglia. Polonezii şi românii lucrează pentru francezi. Germanii deocamdată lucrează singuri” 59. La rândul lor, guvernul polonez, cel eston şi cel finlandez susţineau Trustul, oferindu-le chiar membrilor săi azil diplomatic în caz de eşec60.

În cea mai mare parte, subversiunea şi culegerea de informaţii de către MI6 erau realizate prin intermediul unor ofiţeri de la controlul paşapoartelor în cadrul

legaţiilor britanice din Reval (actualul Tallinn, Estonia), Riga (Letonia), Helsinki (Finlanda) şi Stockholm (Suedia). KRO îl recrutase deja pe Ado Birk sub drapel fals (american) atunci când a fost trimis la misiunea estonă din Rusia (1922 – 1926). În iunie 1923, Birk a luat contact cu legaţia britanică de la Reval, unde colonelul Ronald Meiklejohn, asistat de un emigrant pe nume Jidkov, era şeful staţiei MI6. Jidkov a început să comunice cu Trustul61. Tot prin intermediul Trustului şi prin căpitanul Ernest Boyce de la staţia MI6 din Helsinki, fostul angajat al serviciilor secrete Sidney Reilly, cunoscut ca „regele spionilor" şi până atunci foarte temut de bolşevici, a trecut graniţa cu Finlanda pe 25 septembrie 1925, fiind ademenit către moarte. Reilly a fost executat la 3 noiembrie62. Trupul său este îngropat şi astăzi într-o curte din Lubianka63.

Moscova şi Londra au încheiat un armistiţiu ciudat după recunoaşterea diplomatică reciprocă din martie 1921, fiind trimişi chiar şi ambasadori în 1924, în timpul efemerului guvern laburist al lui Ramsay MĂCDonald. Însă relaţiile s-au deteriorat rapid din cauza intensificării activităţii Cominternului în Imperiul Britanic, inclusiv – foarte important – în porturile chineze ale tratatului. China conta foarte mult. Era al doilea partener comercial al Marii Britanii şi al doilea destinatar al investiţiilor britanice. Ultratradiţionalistul guvern conservator al lui Stanley Baldwin (1924 – 1929) a ajuns la putere datorită scrisorii lui Zinoviev, care pretindea că transmite instrucţiuni din partea Cominternului de a instiga la revoltă în cadrul forţelor armate. Presiunile exercitate de noii membri ai Parlamentului au forţat o rupere a relaţiilor diplomatice pe 26 mai 192764.

Această iniţiativă neobişnuită, invariabil o precursoare a războiului, a fost precedată de o razie a poliţiei la sediul delegaţiei comerciale sovietice din Londra. Delegaţia împărţea o clădire cu Anglo-Russian Co-operative Society (ARCOS), o companie comercială sovietică cu un nume aparent inofensiv. Contrainformaţiile

britanice, MI5, depistaseră o reţea utilizată de ruşi, ajungând la această adresă. Din ea făcea parte şi

William Ewer, redactor de ştiri externe la ziarul *Daily Herald* al Partidului Laburist, care din când în când primea informaţii clasificate de la forţele de poliţie metropolitane ale Scotland Yard-ului şi de la alte departamente ale administraţiei publice centrale, prin intermediul unor agenţi din cadrul acestor instituţii care lucrau pentru bani65. ARCOS era şi centrul unei reţele internaţionale de marinari controlate de Comintern. Dar Secţia Specială a Scotland Yard-ului avea agenţi dubli în interior: doi letoni, Karl Korbs şi Peter Miller. ŞI MI5 îşi infiltrase un agent dublu, pe Anatoli Timohin, recrutat la Murmansk în timpul ocupaţiei britanice din 191866.

Litania dezastrelor din acel an, 1927, era tulburătoare: ca preludiu, în martie, o reţea INO a fost demascată de poliţie la Varşovia. Cataclismul a avut însă loc în China, unde conducerea sovietică sperase să transforme revoluţia naţionalistă burgheză într-o preluare deplină a puterii de către comunişti. Pe 6 aprilie, ambasada de la Beijing, care adăpostea o amplă arhivă a operaţiunilor sovietice secrete, a fost devastată de conducătorul militar al nordului, Zhang Zuolin, cu încurajarea şi asistenţa britanicilor din culise. Complexul era foarte mare – efectiv o ambasadă anexată unei tabere militare. Prin uşi de comunicare, trupele au reuşit fără prea mare dificultate să pătrundă în zonele diplomatice şi în vastele apartamente ocupate de ataşatul militar şi rezidentul Direcţiei a IV-a, V.S. Oghiński, în timp ce personalul acestuia se grăbea să ardă cât mai multe documente.

Cel mai stânjenitor lucru care a ieşit la iveală cu ocazia acestei razii a fost că unii comunişti chinezi, printre care şi Li Dazhao, unul dintre cofondatorii Partidului, locuiau şi lucrau chiar acolo, sfidând în mod ostentativ convenţia diplomatică. S-au mai descoperit armament şi o cantitate imensă de materiale de propagandă. Printre documentele secrete salvate din incendiul care a urmat s-

au numărat rapoartele de situaţie ale lui Oghiński, corespondenţa lui cu Moscova, liste de agenţi şi de plăţi, documente sustrase de la alte ambasade, detalii despre furnizarea de armament către armatele naţionaliste, liste de consilieri sovietici ale acestor armate împreună cu pseudonimele lor, rapoarte întocmite de aceştia, inclusiv de comandanţii militari sovietici Vasili Bliuher şi Mihail Borodin, rapoartele comitetului regional al Partidului Comunist Chinez şi adresele secrete ale unor comunişti67.

North China Daily News a publicat şapte pagini de documente mai puţin sensibile, dar tot stânjenitoare, traduse. Au urmat fragmente publicate în *The Straits Times* care includeau tehnici de recrutare a agenţilor – recrutarea sub drapel fals, de exemplu, când o ţintă era făcută să creadă că lucrează pentru alt guvern decât cel care o recruta. Au urmat alte razii, şi mai devastatoare: la consulatele din Shanghai, Tianjin (Tientsin), iar apoi din Guangzhou (Canton).

Între timp, şi în Franţa practica interzisă oficial de a utiliza membri ai Partidului de către serviciile de informaţii punea în pericol reţeaua. Pe 9 aprilie, asistentul rezidentului, Uzdański, şi un agent pe nume Bernştein, un emigrant, au fost arestaţi în timp ce primeau documente clasificate de la doi angajaţi ai unor fabrici de armament. Era implicat şi asistentul secretarului sucursalei de la Paris a Partidului Comunist. Aceasta a condus la o razie făcută la un membru al Biroului Politic, Jean

Cremet, un fost docher care, în mod surprinzător, sfidând instrucţiunile explicite primite de la Kremlin, a condus rezidentura ilegală a Direcţiei a IV-a. O sută de membri ai reţelei au fost reţinuţi, deşi doar opt au fost puşi sub acuzare. Cremet a fugit în Uniunea Sovietică şi a fost condamnat în contumacie68. Între timp, la Viena, angajaţii Ministerului de Externe austriac care furnizau Moscovei informaţii clasificate au fost de asemenea reţinuţi69.

Biroul Politic era hotărât să contraatace, iar pe 28 mai, la două zile după ce Marea Britanie a rupt relaţiile diplomatice, a abordat problema legiferând folosirea

ilegaliştilor. Aceasta însemna că ofiţerii serviciilor secrete trebuiau să opereze sub acoperire, fără să se bucure de imunitate diplomatică. Întregului personal de la INO, Direcţia a IV-a, Comintern, Internaţionala Sindicală Roşie (Profintern) şi Ajutorul Roşu International (MOPR) i s-a interzis să facă parte din ambasade sau delegaţii comerciale permanente. Mesajele cifrate privind mai ales chestiuni secrete aveau să fie transmise doar prin scrisori codificate transportate în valize diplomatice – niciodată prin telegraf sau radio. Toate mesajele de acest tip aveau să fie semnate cu nume de cod şi s-a înfiinţat un comitet special de supraveghere, format din Stanislav Kosior (un secretar de partid), Piatnitki şi Iagoda[70].

Problema era că decizia Biroului Politic nu a fost pusă efectiv în aplicare nici în totalitate, nici imediat. În timpul unei evaluări a rezidenţilor Direcţiei a IV-a din străinătate, realizată sub coordonarea lui Nikolai Kubiak, un membru al biroului organizaţional al Partidului, s-a luat decizia să se menţină mulţi rezidenţi legali.

Au sosit veşti rele şi pe plan intern. Trustul, care avea un succes excepţional, s-a încheiat cu un eşec catastrofal după ce ruşii au hotărât să-l desfiinţeze în februarie 1927. Când Opperput a reacţionat trecând în tabăra adversă, Kutiepov a înţeles că Trustul a fost o înşelătorie şi s-a grăbit să plece în Finlanda ca să stabilească adevărul. Opperput, Zaharcenko şi Voznesenski („Gheorghi Peters”) au fost instruiţi pentru operaţiuni teroriste şi trimişi în misiune de Kutiepov şi căpitanul Ross de la MI6. Aceştia au trecut graniţa din Finlanda pe 31 mai 1927[71].

În noaptea de 3 iunie, teroriştii au încercat să pătrundă în sediul OGPU de la nr. 3/6, una dintre clădirile mai mici de la Lubianka, având la ei 3, 5 kilograme de explozibil fabricat în Marea Britanie. Au fugit spre vest, către frontiera cu Polonia, dar în cele din urmă au fost prinşi şi împuşcaţi în regiunea Smolensk. Pe 7 iunie, alţi trei (Viktor Larionov, Serghei Soloviov şi Vladimir Monomahov) au aruncat două bombe în clubul central al

Partidului din Leningrad în timpul unui seminar privind materialismul istoric. Au rănit 32 de persoane şi au reuşit să ajungă la graniţa cu Finlanda în august. Însă Soloviov a fost împuşcat. Alţii (Nikolai Stroev, Vladimir Samoilov, Aleksandr Bolmasov, Aleksandr Solski şi Aleksandr von Aderkas) au fost judecaţi şi executaţi pe 23 septembrie. În iulie 1928, Radkevici şi Dmitri Monomahov au mai făcut o încercare şi, cu ajutorul poliţiei secrete române, au trecut graniţa în Uniunea Sovietică. La Moscova au aruncat o bombă în punctul de control de la Lubianka. Şi ei au fost în cele din urmă prinşi şi executaţi72.

Potrivit unui raport al INO din 19 iulie 1928:

Când s-a întors la Paris, Kutiepov a pus la cale o serie de incidente teroriste în URSS şi şi-a prezentat planul pentru a fi verificat de ofiţeri, care l-au acceptat cu anumite modificări.

Fundamentale în acest plan erau:

a) asasinarea lui Stalin; b) aruncarea în aer a unor uzine militare; c) asasinarea liderilor OGPU de la Moscova; d) simultan, asasinarea celor aflaţi la comanda regiunilor militare – în sudul, estul, nordul şi vestul Uniunii Sovietice73.

După ani de triumf, eforturile lui Artuzov fuseseră până la urmă în van. Demis în noiembrie 1927, a fost nevoit să se chinuie să urce din nou pe scara ierarhică, în rolul de al doilea asistent adjunct al Direcţiei pentru Operaţiuni Secrete a OGPU, sub conducerea celui care curând avea să devină cunoscut drept călăul lui Stalin, Iagoda. A fost o retrogradare care a pus la grea încercare răbdarea şi tactul lui Artuzov.

Iagoda (Enoh Gherşevici Ieguda) îşi făcuse ucenicia în atelierul de gravură al fratelui lui Iakov Sverdlov şi se însurase cu fiica acestuia. Până la moartea sa prematură, în 1918, Sverdlov fusese puternicul asistent al lui Lenin, transformând în realitate idei pe care şeful lui nu le cântărise prea bine. Această legătură l-a ajutat pe Iagoda să ajungă rapid la putere, iniţial ca secretar al lui Menjiński, pe care îl trata cu mare respect. Dar Iagoda era

de fapt creaţia lui Stalin. Sănătatea precară a lui Menjiński făcea ca el să fie mai mult om de paie decât şef. Asta îi convenea de minune lui Stalin. Iagoda, la rândul lui, era respectuos cu superiorii, dar „bădăran şi necivilizat” cu subordonaţii74.

„Mic de statură, agil, serviabil, cu o faţă energică şi ciudată”, Iagoda era şi „dificil, anost, laconic”. Purta o mustăcioară zburlită, dar se îmbrăca întotdeauna în uniformă. Cel mai important, Iagoda era, ca şi Stalin, un aparatele, cu aptitudini organizatorice semnificative. Supraveghea cu atenţie chiar şi pregătirea execuţiilor75. Se spune că unul dintre hobby-urile sale era grădinăritul: la urma urmei, plantele nu îi puteau răspunde obraznic, indiferent dacă îşi pierdeau sau nu capul. Avea şi o viaţă erotică secretă. Cei care i-au percheziţionat apartamentul după arestarea sa, în 1937, au găsit 1 008 obiecte preţioase, 18 haine de blană pentru femei, 53 de eşarfe de caşmir, 11 bobine cu filme porno, 3 904 fotografii porno şi 549 de cărţi – inclusiv lucrări troţkiste76.

Ignorarea ameninţării războiului

Până la ruptura cu Marea Britanie, aşa-numitele rezidenturi ale INO şi ale Direcţiei a IV-a se foloseau invariabil în mod extins de ambasade şi misiuni comerciale sovietice. Deşi avantajul protecţiei oferite de imunitatea diplomatică era evident, acesta costa scump. Poliţia locală nu trebuia decât să urmărească cine vine şi cine pleacă pentru a-i identifica pe suspecţi. Totuşi, după august 1927 s-au luat măsuri, cel puţin în principiu, pentru a începe trecerea acestor rezidenturi sub acoperire. Dar reforma se mişca agonizant de încet. Metehnele vechi se dovedeau a fi greu de înfrânt77.

Doar Direcţia a IV-a îşi demonstrase valoarea, dar mai degrabă prin analiză – INO nu avea o asemenea capacitate – decât prin agenţi. Într-adevăr, la Direcţia a IV-a, în 1924, proporţia ofiţerilor activi faţă de analişti era de unu la patru78. Operaţiunile desfăşurate de INO împotriva potenţialului militar al Poloniei erau considerate totuşi extrem de eficiente. Ele permiteau Moscovei să reproducă

planurile de luptă ale acesteia.

Intenţiile polonezilor erau altă poveste. Stabilirea cu exactitate a acestora a devenit prioritară. Deşi relaţiile cu ruşii ajunseseră într-un impas, netolerarea de către britanici a unor impozite mai mari şi nevoia de comerţ – şi deci de pace în Europa – făceau ca un război direct cu Uniunea Sovietică să nu constituie o opţiune. Polonia fusese anterior un aliat apropiat al Franţei împotriva unei relansări a Germaniei şi a expansionismului bolşevic. Britanicii căutau acum să aducă Germania înapoi în concertul european şi, în acelaşi timp, să izoleze şi mai mult Uniunea Sovietică. Au reuşit acest lucru prin intermediul Pactului de la Locarno, semnat pe 1 decembrie 1925. Pactul garanta inviolabilitatea graniţelor vestice ale Germaniei şi, în schimb, securitatea Franţei şi Belgiei, dar lăsa frontierele din est periculos de expuse. Un efect inevitabil al pactului a fost că Polonia şi-a pierdut încrederea în Franţa ca protectoare a sa. Asta era în avantajul britanicilor. Mareşalul Jozef Piłsudski, care conducea vechea aristocraţie (*şleahta*) ce visa la imperiu în defavoarea Ucrainei sovietice, a ajuns la putere într-un weekend din mai 1926 cu sprijinul tacit al britanicilor. Războiul prin intermediul polonezilor, susţinut de la Londra, nu mai părea o posibilitate chiar aşa de îndepărtată, în toamna aceea, în Uniunea Sovietică a început să umble zvonul că va fi război.

Evaluarea la Moscova a ameninţării reprezentate de Polonia a condus la o ciocnire directă intre ÎN şi Direcţia a IV-a. Aceste diferenţe de opinie reflectau direct slăbiciunea de care dădea dovadă INO – în particular costisitoarea lipsă a unui departament de analiză. Direcţia a IV-a avea cu totul alte priorităţi. Aici departamentul de informaţii şi statistică era condus de Aleksandr Nikonov, care era şi unul dintre cei doi asistenţi ai lui Berzin. Rapoartele ajungeau la Unşlint, la arţăgosul şef de stat-major Mihail Tuhacevski, la nătăfleţul comisar Voroşilov şi la neobositul Dzerjinski, o copie fiindu-i trimisă şi lui Nikolai Buharin (la Comintern). În timpul crizei prelungite a relaţiilor cu

Londra de la sfârşitul lui iunie 1926, Nikonov a conchis că Polonia nu era interesată de declanşarea unui război şi că „anul acesta nu există motive serioase ca să ne temem de o întrerupere a relaţiilor paşnice cu Polonia”. Dzerjinski nu era însă de aceeaşi părere, iar pe 11 iulie i-a scris lui Stalin, insistând că conaţionalii lui, pe care, bineînţeles, considera că el îi cunoaşte cel mai bine, erau, dimpotrivă, înclinaţi către un război de cucerire79.

Intervenţia a determinat continuarea discuţiilor, la ele ajungând să ia parte şi alţi şefi ai Comisariatului pentru Afacerile Externe în afară de Trilisser şi Unşlint. Aceştia au negociat un compromis, posibil datorită morţii premature a lui Dzerjinski, cauzată de stresul excesiv. Cel care fusese atâta timp şeful OGPU s-a stins la el acasă pe 20 iulie, în urma unui infarct miocardic, la vârsta de 49 de ani; avea o arterioscleroză la fel de avansată ca a unui septiiagenar.

Deşi tot mai probabil, războiul încă nu era în niciun caz sigur. Un nou memoriu întocmit de Nikonov, la sfârşitul lunii iulie, susţinea că „nu există pericolul iminent al unui război împotriva Uniunii Sovietice din partea Poloniei şi a statelor baltice în momentul de faţă şi nici în viitorul apropiat (cel puţin până în primăvara anului 1927)”. Au urmat evaluări mai detaliate ale capacităţilor polonezilor. Punctele slabe inerente ale Poloniei, inclusiv industriile militare nu foarte bine dezvoltate, lipsa rezervelor şi limitarea bugetului alocat apărării, indicau faptul că nu există o mare ameninţare la adresa Uniunii Sovietice la sfârşitul lui ianuarie 1927. Berzin a estimat că „nu trebuie să ne aşteptăm la pregătiri de război imediate în anul ce vine, 1927” 80.

Ruperea relaţiilor diplomatice cu Marea Britanie în mai a fost urmată, cum am precizat deja, de asasinarea trimisului sovietic în Polonia, Voikov. Stalin era în vacanţă la Soci, pe ţărmul Mării Negre, când a aflat despre asasinat. În ziua următoare i-a telegrafiat lui Molotov, la Moscova: „Uciderea lui Voikov justifică lichidarea completă a celulelor monarhiste şi albgardiste din toate colţurile Uniunii Sovietice, prin toate măsurile revoluţionare.

Trebuie să strângem rândurile” 81. Biroul Politic a luat atitudine imediat.

Dar Stalin căuta şi să se folosească de acest eveniment şi de actele de terorism comise de Opperput pentru a justifica reprimarea opoziţiei politice legitime. „Calea terorii pe care au apucat-o agenţii Londrei”, i-a scris Stalin lui Molotov pe 17 iunie, „schimbă radical situaţia”. Din punctul său de vedere, acţiunile lui Opperput indicau pregătirea evidentă pentru război. Şi totuşi, în loc să susţină mobilizarea, a insistat pentru luarea unor măsuri menite să întărească ariergarda şi să elimine „opoziţia” fără întârziere. „În caz contrar, sloganul cu întărirea ariergărzii este doar o vorbă goală”. 82 Când a devenit clar că Menjiński tărăgănează lucrurile, Stalin i-a scris: „Părerea mea personală: 1) agenţii Londrei s-au cuibărit printre noi mai adânc decât pare; încă stau la pândă” 83. Legenda invincibilităţii serviciului MI6 persista, mai ales când se potrivea cu motivele ascunse ale lui Stalin.

Pentru moment, ameninţarea războiului putea fi considerată doar un instrument convenabil folosit în lupta din interiorul Partidului dintre Stalin şi Troţki. Totuşi, la fel cum Uniunea Sovietică nu era pregătită din punct de vedere industrial şi tehnologic pentru un conflict cu marile puteri europene, tot aşa se putea spune şi despre serviciile sale secrete, nu în ultimul rând din cauza faptului că acestea se concentrau nu atât asupra puterilor străine rivale, cât asupra duşmanilor din interiorul ţării. În plus, decizia lui Stalin din octombrie 1929 de a impune în zonele rurale un mod de producţie „socialist” a accentuat nemulţumirile până la nivelul unei revolte făţişe. Duşmanul din interior a devenit astfel tot mai mult o ameninţare la adresa puterii sovietice. Acest lucru a avut implicaţii grave pentru alocarea resurselor, şi aşa puţine, către serviciile de informaţii.

Acel an, 1929, a fost crucial pentru soarta Uniunii Sovietice atât din punct de vedere economic, cât şi politic. După ce, dezamăgiţi, au tras concluzia că mult sperata

revoluţie din Germania, ultima salvare a Revoluţiei din Octombrie din Rusia, nu avea să se întâmple prea curând şi, cel mai probabil, nu putea fi garantată decât cu ajutorul unei Armate Roşii puternice, Stalin şi aliaţii săi au hotărât că n-au încotro şi trebuie să meargă mai departe singuri. După aceea, planificarea centralizată în industrie şi în agricultură a decis forma şi ritmul creşterii economice tot mai accelerate a ţării. Pe plan politic, Stalin eliminase în acelaşi timp fără milă orice opoziţie efectivă din interiorul partidului aflat la conducere.

1929 a fost un punct de cotitură nu doar pentru Uniunea Sovietică: prăbuşirea bursei de valori de pe Wall Street din octombrie a subminat temeliile aparent sigure ale prosperităţii occidentale, care a caracterizat cea mai mare parte a deceniului de după Primul Război Mondial şi a oferit cel mai bun tampon împotriva răspândirii bolşevismului. Tocmai de aceea efectele ultime ale sărăciei tot mai mari şi generalizate au fost subminarea democraţiei, discreditarea liberului-schimb în favoarea protecţionismului, consolidarea izolaţionismului Statelor Unite şi aducerea fascismului la putere pe tot continentul european din cauza nemulţumirii maselor.

În timp ce Moscova considera că fascismul italian este un partener de discuţii nu tocmai ostil, aflat în deplină concordanţă cu interesele sovieticilor, varianta sa germană s-a dovedit a fi cu totul diferită, după cum avea să demonstreze deceniul următor, întrebarea-cheie era dacă Stalin va înţelege că *Mein Kampf* a lui Hitler şi intenţia sa declarată de a coloniza hinterlandul Europei de Est nu reprezentau doar vorbe goale, ci un plan de acţiune.

Aici problema era complicată de faptul că scopul principal al serviciilor secrete sovietice era culegerea de informaţii de la contrarevoluţionarii ruşi pentru a-i submina din interior. Puterile străine erau ţinte secundare, iar informaţiile secrete politice din Germania, ţară în care Stalin nu pusese piciorul niciodată, fuseseră mereu un punct foarte slab. De exemplu, atunci când INO a devenit un departament complet independent în cadrul OGPU, pe

30 iulie 1927, scopurile sale erau definite astfel: infiltrarea printre spionii duşmanilor responsabili de subversiunea din interiorul Uniunii Sovietice; demascarea sabotorilor care treceau graniţa în Uniunea Sovietică; şi analiza tehnicilor de sabotaj84. Natura restrictivă a acestei sinteze spunea multe despre priorităţile lui Stalin.

Mai mult, tactica lui Lenin în ceea ce priveşte puterile capitaliste era să le aţâţe una împotriva alteia: „exploatarea contradicţiilor interimperialiste”, în jargon sovietic. Asta însemna nu favorizarea unui stat în detrimentul altuia într-o anumită perioadă, ci menţinerea tuturor posibilităţilor deschise, chiar şi în cadrul relaţiilor strânse cu Republica de la Weimar. Politica elaborată pe o astfel de bază în contextul crizelor diplomatice tot mai frecvente dezlănţuite de Marea Depresiune plasa o responsabilitate prea mare pe umerii unor servicii de informaţii care activau sub conducerea unui dictator ce nu cunoştea în mod direct ţările cu care avea de-a face.

Era improbabil ca sursele de informaţii pe care le avea Stalin să furnizeze datele necesare cu privire la intenţiile nemijlocite ale lui Hitler. Totuşi, era foarte important ca el să-şi dea seama de ameninţarea majoră la adresa securităţii sovietice şi să-şi redirecţioneze serviciile în funcţie de aceasta. Poate doar privind retrospectiv această ameninţare pare extrem de evidentă; majoritatea oamenilor de stat europeni s-au complăcut în aceeaşi părere greşită despre Hitler. Orbirea lui Stalin avea unele temeiuri aparte: principalul lui rival, Troţki, acum în exil, atrăgea atenţia vehement asupra ameninţării reprezentate de fascism în Germania85. Acesta, fără îndoială, a fost unul dintre lucrurile care i-au întunecat judecata lui Stalin, căci a recunoaşte că ameninţarea este reală însemna a recunoaşte că Troţki gândeşte mai bine decât el.

Capitolul 2

Dar *cine* era cel mai mare duşman?

Cel mai mare duşman nu era, cum s-ar putea presupune, un stat, ci mişcarea contrarevoluţionară din străinătate. Trustul era o operaţiune vitală, o măsură

profilactică împotriva albgardiştilor şi a puterilor străine care ar fi vrut să profite de ocazie. Era crucial să li se dea speranţe contrarevoluţionarilor, anulând în acelaşi timp orice posibilitate ca acestea să se concretizeze. Pe Artuzov îl liniştea faptul că, din cauza Trustului, Kutiepov hotărâse să nu trimită în URSS foşti soldaţi albgardişti care au fugit după războiul civil. Argumentând că regimul sovietic devine mai puţin rigid, lăsând mai multă libertate celor care îl critică, punând capăt terorii instituite de OGPU şi aşa mai departe, Trustul „a protestat vehement împotriva activării mişcării albgardiste (terorism, sabotaj), avertizând cu privire la o reiterare a terorii roşii din partea comuniştilor şi la riscul ca, prin aceste mijloace, să se piardă orice posibilitate de a desfăşura o activitate legală” 1.

După cum am văzut, după ce Kutiepov şi-a dat seama, în martie 1927, că a fost înşelat, a hotărât să dezlănţuie o campanie de teroare împotriva funcţionarilor sovietici din interiorul şi din afara Rusiei. Un fost susţinător îşi aminteşte că pentru Kutiepov „teroarea era un scop în sine şi el credea că actele de terorism comise de oamenii lui aveau să producă, mi-a spus el, o explozie în Rusia” 2. Într-adevăr, între 1927 şi 1930 Kutiepov a coordonat „mai multe acte de forţă norocoase pe teritoriul rusesc”, deşi i-a pierdut pe „majoritatea celor care au luat parte la ele” 3. Plănuita lui răpire urmărea nu doar eliminarea unui ghimpe din coaste şi preluarea conducerii emigranţilor; aceasta a fost determinată şi de noua situaţie presantă de la Moscova. Răscoalele ţăranilor începuseră să ameninţe armistiţiul precar la care se ajunsese în zonele rurale în martie 1921. Era în joc stabilitatea întregului sistem, chiar şi înainte de a începe colectivizarea agriculturii, în iarna anului 1929.

Aşadar, era oarecum logic ca cei din conducerea Uniunii Sovietice să trateze organizaţiile contrarevoluţionare din străinătate drept o ameninţare mai imediată decât guvernele altor ţări. Germania era singura aliată a Rusiei, dar acum suferea o transformare

fundamentală ca urmare a Marii Depresiuni. Toată lumea se aştepta ca extrema stingă să pună mâna pe putere. În schimb, a venit rândul extremei drepte, cu o combinaţie letală de intimidări violente, populism virulent şi manipulare abilă a celor mai importanţi oameni din stat. În plus, fără să aibă experienţa personală directă a altor societăţi, lui Stalin – şi nu numai lui – i-a luat mult până să-şi dea seama ce prevestea noul partid nazist. Se poate de fapt susţine că acesta a rămas un mister total până la capăt, deoarece naziştii au fost întotdeauna o mişcare amorfă, care nu se baza pe o anumită clasă. Un marxist-leninist dogmatic nu înţelegea nimic din asta. Prin urmare, se presupunea că, lipsindu-i omogenitatea, mişcarea avea să fie spulberată în cele din urmă sub bombardamentele din timpul războiului.

Înainte de ascensiunea lui Hitler la putere nu a prea fost nimic care să indice ceea ce avea să se întâmple. Atenţia Moscovei era îndreptată către falsa ameninţare reprezentată de Franţa, acum visceral antibolşevică, după ce Cominternul susţinuse revolta din îndepărtata Indochină. Rapoartele INO din 1932 indicau disponibilitatea Franţei de a salva economia Germaniei dacă aceasta coopera cu ea împotriva Rusiei, iar când un romano-catolic, Franz von Papen, care fusese şi el spion, a devenit cancelar în acelaşi an, serviciile de informaţii au raportat că el le propusese francezilor o alianţă antisovietică. Atât francezii, cât şi germanii au fost încurajaţi de ameninţarea emergentă la adresa ruşilor reprezentată de japonezii aflaţi la est4. Ambasadorul Germaniei în URSS, Herbert von Dirksen, a raportat despre „marea nervozitate” de la Moscova, generată de posibilitatea „unei schimbări integrale a politicii faţă de Uniunea Sovietică” 5. Abia la sfârşitul anului 1932 rezidentura de la Berlin a considerat în cele din urmă esenţial să se concentreze asupra rapoartelor despre nazişti6.

În măsura în care Stalin le acorda vreo atenţie naziştilor, ostilitatea lor faţă de Franţa, Marea Britanie şi

Statele Unite era cum nu se poate mai bine-venită. „Noul guvern german”, afirma un editorial din *Pravda*, „va trebui să ia în calcul şi acel val de naţionalism generat de îngreunarea, în condiţii de criză, a poverii sistemului de la Versailles şi care va atrage în tabăra lui Hitler milioane de mic-burghezi din oraşe, ţărănimea şi chiar o parte dintre muncitori. Aceste milioane de oameni au votat la alegerile prezidenţiale şi la cele din Prusia nu atât pentru Hitler, cât împotriva Franţei şi Poloniei” 7. Aşadar, nici nu se punea problema de a bloca avansul lui Hitler permiţând Partidului Comunist German să se alieze cu social-democraţii prooccidentali8.

Schimbări la vârf

Odată ce a devenit clar că INO nu era atât de eficientă pe cât s-ar fi putut, Stalin a hotărât să-i transfere pe cei mai buni oameni de la contrainformaţii pentru a o mai împrospăta. Procesul a fost facilitat de implicarea nechibzuită a şefilor INO în certurile de la Kremlin.

Pe 30 iulie 1927, Trilisser, acum director adjunct al OGPU, a reuşit în sfârşit să scoată INO de sub supravegherea Direcţiei pentru Operaţiuni Secrete, care era condusă de detestatul Iagoda. Trilisser, despre care se zvonea că are şi el simpatii faţă de aripa dreaptă a Partidului (acum exilată de Stalin), a profitat de prima ocazie pentru a-l acuza pe Iagoda de acelaşi păcat. A făcut asta pe la spatele lui Iagoda, la o şedinţă a organizaţiei de partid locale din Moscova. Artuzov s-a ridicat însă în picioare şi a apărat dreptul lui Iagoda de a fi tras la răspundere doar de Comitetul Central, dată fiind poziţia lui la vârful OGPU9.

Subordonatul răzvrătit al lui Iagoda acţionase pe baza presupunerii imprudente că democraţia în Partid constituia încă o preocupare actuală. Pe 27 octombrie 1929, Trilisser a fost demis fără prea multe explicaţii. Regulile ierarhiei trebuiau respectate cu orice preţ. Dintr-odată, cei mai apropiaţi protejaţi ai lui Trilisser s-au trezit colectând cu forţa cereale de la ţărani care mureau de foame sau lucrând în domeniul relaţiilor culturale cu

străinii – slujbe pentru care erau la fel de nepotriviţi.

Artuzov urcă în ierarhie

Artuzov a fost făcut adjunct al şefului INO. Principala lui sarcină era să implementeze directiva Biroului Politic din 30 ianuarie 1930, care căuta să camufleze aşa-numitele rezidenturi. Artuzov fusese primit, fără îndoială, cu braţele deschise în cadrul INO datorită reputaţiei sale de inovator inspirat. Nu mai puţin important a fost totuşi faptul că îi luase apărarea lui Iagoda. La 1 august 1931, Artuzov a fost promovat în funcţia de şef al INO.

Acum INO urma să fie profesionalizată. Un prim pas, în 1932, a fost instituirea unor cursuri speciale pentru ofiţerii operativi: 25 aveau să fie acceptaţi la recomandarea Partidului pentru doi ani de instrucţie. În plus, cei deja activi puteau face cursuri de perfecţionare care durau între trei şi şase luni10. Aceste inovaţii au fost esenţiale, deoarece Artuzov şi-a făcut o prioritate din ilegalişti.

Deşi fusese prevăzut să se înfiinţeze rezidenturi ilegale încă din 1920, până în momentul raziei de la ARCOS, în 1927, acestea fuseseră propriu-zis instituite doar în Franţa şi în Statele Unite – iar la Washington de nevoie, pentru că Statele Unite refuzaseră cu fermitate recunoaşterea diplomatică a Moscovei11. Apoi, în 1929, s-a înfiinţat o rezidentură ilegală la Londra, condusă, de la o distanţă suficient de mare, de Boris Bazarov. Din motive de securitate, aceste rezidenturi comunicau între ele şi cu Moscova12. Noua cerinţă a venit la momentul oportun, odată cu izbucnirea primei crize postbelice şi ocuparea de către japonezi, începând din septembrie 1931, a Manciuriei, un teritoriu care se învecina cu Extremul Orient sovietic. Iagoda i-a dat mână liberă lui Artuzov. „La serviciu aveam mereu curaj să atac”, se lăuda el, pe când Iagoda, care era un om prudent, şovăia13. În acest timp, suferindul Menjiński, după ce fusese scutit de sarcini, la indicaţia Biroului Politic, pe o perioadă de şase luni în toamna anului 1929, solicitase în mod repetat conducerii permisiunea de a demisiona, dar fusese refuzat14. A murit

cinci ani mai târziu, când încă era în funcţie.

Parparov se infiltrează în Ministerul german de Externe

Unul dintre primii ilegalişti care au avut impact a fost Fiodor Karpovici (pe numele său adevărat Faivel Kalmanovici) Parparov, un evreu arătos, cu mult şarm şi foarte inteligent. Născut la Velij (Vitebsk), pe 23 noiembrie 1893, Parparov a intrat ucenic la un exportator de cherestea din Riga la vârsta de 14 ani, ceea ce nu l-a împiedicat să termine liceul. Apoi a devenit funcţionar într-o bancă din Petrograd, după care s-a înrolat în Armata Roşie în calitate de comisar politic. După ce a fost demobilizat, în 1920, a devenit adjunctul şefului unei direcţii din cadrul Comisariatului pentru Aprovizionare al Republicii Ruse, iar în timpul liber a făcut studii de drept. După absolvire, în 1925, s-a mutat la Comerţ Exterior, unde a învăţat foarte bine limba germană. La scurt timp după aceea a fost trimis la ampla misiune comercială de la Berlin, aici fiind recrutat de INO. Patru ani mai târziu a fost rechemat în ţară pentru a fi instruit să activeze ca ilegalist.

În 1930 s-a întors la Berlin împreună cu soţia şi copilul lui; ca să inducă în eroare, a renunţat formal la cetăţenia sovietică, devenind temporar apatrid, iar apoi a reuşit să-şi facă rost de un paşaport românesc. Parparov a înfiinţat o companie de export şi şi-a deschis filiale prin toată Europa şi pe alte continente – în nordul Africii, Turcia, Iran şi Afghanistan. Totuşi, nu a fost deloc uşor să-şi facă relaţii utile Moscovei, dat fiind faptul că avea legături în mare parte – dacă nu chiar exclusiv – cu tineri întreprinzători ambiţioşi, nu cu cei din cadrul aparatului de stat. Acum se dădea şi jurnalist.

Disperat, Parparov a publicat un anunţ la rubrica de mică publicitate dintr-un ziar din Berlin în vara anului 1931: „Tânăr întreprinzător, caut parteneră cu care să-mi petrec timpul şi care să mă ajute în activităţi de natură jurnalistică. Garantez confidenţialitate absolută”. În mai puţin de două săptămâni a primit un răspuns care îi

depăşea toate aşteptările: „Mi-ar plăcea să te cunosc, dacă eşti aşa modest cum promiţi. Fac parte din crema societăţii berlineze, în rândul căreia sunt dispusă să te introduc după ce vom ajunge să ne cunoaştem. Sunt căsătorită, dar rămân singură adesea deoarece sunt prea cinstită [s/e]. Tu trebuie să hotărăşti dacă doreşti să mă cunoşti. Imediat ce răspunzi, vei afla cine sunt. Fireşte, confidenţialitatea este esenţială”. Parparov a sunat la numărul de telefon inclus în anunţ şi a aranjat o întâlnire15. Întâmplător, dăduse peste o sursă pe care nu ar fi întâlnit-o niciodată prin alte mijloace.

S-au întâlnit într-o cafenea. Ea s-a dovedit a fi o femeie frumoasă de 30 de ani care i-a spus că soţul ei este insensibil, plictisitor şi zgârcit – nici măcar nu voia să-i cumpere o haină de blană – şi devotat sută la sută muncii sale de înalt funcţionar în cadrul Auswärtiges Amt (Aussenamt), Ministerul german al Afacerilor Externe. Candoarea ei frapantă, singurătatea evidentă, constrângerile financiare şi zgârcenia soţului – toate l-au convins pe Parparov că a găsit exact ce avea nevoie.

Însă Centrul a rămas sceptic. Părea prea frumos ca să fie adevărat. Cu toate acestea, i s-a dat un nume de cod, „Marta”. „În relaţia cu Marta fii prudent, continuă cu încălzirea, dar nu încerca s-o recrutezi până când nu ţi-ai luat măsura de precauţie de a o verifica. Nu manifesta interes faţă de soţul ei şi munca lui, faţă de documentele aflate în posesia lui. Dă-i Martei impresia că eşti interesat în primul rând de ea ca femeie şi ca posibilă asistentă în activităţile tale de jurnalist”.

Totuşi, curând, discuţia a ajuns la aspecte politice mai generale, iar Marta a început să se simtă atrasă de Parparov şi de punctele lui de vedere, atât de diferite de cele ale soţului ei şi ale colegilor lui. De asemenea, credea că Parparov pune preţ pe judecata ei în activitatea lui de jurnalist. „Are 30 şi ceva de ani”, a scris el la Centru.

S-a născut într-un oraş de pe Rin, în familia unui afacerist de seamă. A terminat Conservatorul, iar apoi a mai făcut nişte cursuri de muzică pentru a se perfecţiona.

Îi place foarte mult să cânte acasă. După ce a murit tatăl său, Marta, mama şi sora ei şi-au petrecut lunile de vară în staţiuni din sudul Germaniei. Acolo l-a cunoscut pe viitorul ei soţ, un diplomat trecut de prima tinereţe, un funcţionar prusac tipic. Oamenii care o cunosc pe Marta spun despre ea că iubeşte viaţa, că este o persoană sociabilă, căreia îi place să se distreze, dar care se poartă mereu ca o doamnă. Ştie care este valoarea ei şi are o reputaţie bună.

În cele din urmă Moscova i-a permis s-o recruteze în numele altei ţări, şi anume al Japoniei, lucru pentru care era plătită. Au cumpărat un aparat foto, pretextul fiind că Marta s-a apucat de fotografie; în realitate, îl folosea pentru a face copii după documente. În cea mai mare parte a anilor 1930, Marta s-a aflat în postura de a le oferi ruşilor informaţii direct de la vârful Ministerului german de Externe şi copii ale unor documente originale care le-au permis criptanaliştilor de la Moscova să spargă cifrurile diplomaţiei germane de tip *onetime pad* (cifruri folosite o singură dată).

A existat un singur incident, la începutul anului 1938, după defecţiunea lui Krivitki, care îl cunoştea pe Parparov. Pe 27 mai Parparov a fost arestat, închis şi bătut cu sălbăticie până ce a fost eliberat de Beria, în iunie 1939. În acest timp, Marta a fost convinsă (cu oarecare dificultate) să coopereze în continuare cu INO, chiar dacă, deoarece mâna cu care scria îi fusese zdrobită de torţionari, scrisorile trimise ei de Parparov au trebuit să fie bătute la maşină – ceea ce a stârnit bănuielile Martei. Cu toate acestea, în cele din urmă a fost convinsă să-şi continue activitatea, nefiind identificată nici până în prezent.

Zarubinii în Berlin îşi avea sediul o rezidentură legală a OGPU constituită din zece oameni. Sub îndrumarea lui Artuzov, ruşii au mai deschis două rezidenturi ilegale: cea mai mică a fost condusă de Vasili Zarubin din 1933 până în 1937 şi a operat în paralel cu structura legală, iar cealaltă de Abram Slutki, un adjunct al lui Artuzov, cu atribuţii lărgite ca principal rezident pentru toată Europa Centrală şi de Vest16.

Zarubin era întruchiparea noii rase de ofiţeri operativi ai serviciilor de informaţii care nu aveau experienţa directă a revoluţiei, oameni care şi-au început cariera în timp ce Uniunea Sovietică se consolida sub conducerea lui Stalin. Poreclit „Vasia”, avea nişte sprâncene arcuite care îi dădeau un aer trist, deşi în realitate era un om destul de plăcut17. Era un bun jucător de tenis, de statură potrivită, bine făcut, cu părul blond şi rar; deşi luptase în Primul Război Mondial, arăta tot ca un puşti18. Fiul unui conductor de tren, miopul Vasia avea totuşi o înclinaţie naturală către limbile străine. După ce lucrase în Extremul Orient sovietic luptând cu succes împotriva contrabandei, fusese recrutat de INO în 1925 şi condusese o rezidentură ilegală mai întâi în Danemarca şi ulterior în Suedia, după care fusese transferat în Franţa, în 192919.

Zarubin a făcut apoi echipă cu soţia sa, Liza (născută Rosenzweig), o evreică minionă, drăguţă, elegantă şi rafinată. Provenea dintr-o familie înstărită, iar educaţia ei compensa lipsa lui cronică de educaţie20. Chiar mai sociabilă decât Vasili, Liza vorbea fluent engleza, germana (limba tatălui ei), franceza şi româna. (Se născuse în nordul Bucovinei21.) După ce a absolvit Universitatea din Cernăuţi în 1920, şi-a continuat studiile la Sorbona şi apoi la Viena, după care a lucrat ca interpret pentru misiunea sovietică din Austria. Până în martie 1925 fusese recrutată de INO – la început, serviciul sovietic era un angajator care nu făcea discriminări.

Dar în spatele înfăţişării ei seducătoare şi a şarmului se ascundeau convingeri ferme şi un mare curaj. Liza a fost numită adjuncta şefului operaţiunilor ilegale în cadrul INO în 1928. Contactul cu fostul terorist revoluţionar socialist Iakov Bliumkin a fost inevitabil. Între ei s-a legat o relaţie de prietenie – poate chiar mai mult decât atât. Bliumkin, care încă avea puternice simpatii pentru opoziţie, a fost numit rezident ilegal la Istanbul, o locaţie esenţială pentru întregul Orient Apropiat. La două zile după ce a ajuns acolo, s-a întâlnit pe stradă cu fiul lui

Troţki, Lev Sedov. După aceea s-au întâlnit regulat. Pe 16 aprilie, Bliumkin a stat patru ore în apartamentul lui Troţki. Discuţia care a avut loc acolo l-a făcut să se comporte neglijent, oferind bani şi acţionând ca om de legătură cu opoziţia din Rusia. Contactele lui Bliumkin se făceau prin intermediul lui Lev Sedov, pentru a nu-l compromite pe Troţki asociindu-l cu un ilegalist al OGPU. îi stătea în fire să facă asemenea lucruri nebuneşti. Şi totuşi, nu a ţinut cont de faptul că protectorul său, Dzerjinski, nu mai era acolo ca să-l acopere.

Când ajungea în Uniunea Sovietică, Bliumkin trebuia să-i ducă scrisorile lui Troţki (scrise cu cerneală invizibilă pe paginile a doua cărţi) fiicei, nurorii sau ginerelui acestuia. „Principala ta sarcină este, înainte de orice altceva, să stabileşti contactul”, a subliniat Sedov. Dar, cuprins de nelinişte, Bliumkin a ezitat, devenind tot mai stresat de riscurile implicate. După ce s-a întâlnit cu Karl Radek şi cu Ivar Smilga, Bliumkin i-a împărtăşit frământările lui bunei sale prietene Liza. Ea l-a sfătuit să se ducă direct la Comisia de Control a Comitetului Central al Partidului sau la OGPU şi să-şi mărturisească „greşelile”. Pe 15 octombrie el i-a scris lui Trilisser, dar apoi, în aceeaşi zi, după ce a mai stat de vorbă cu Liza, s-a dus direct la Lubianka să mărturisească torni22. Asta nu l-a salvat. Fără îndoială, spre oroarea mută a Lizei, Bliumkin a fost condamnat la moarte pe 3 noiembrie 1929: prima victimă din cadrul Partidului care şi-a pierdut viaţa din cauza vendetei foarte personale a lui Stalin împotriva lui Troţki23.

Operaţiunea Tarantela

Poate că Artuzov nu a inventat el însuşi Trustul, dar l-a transformat în legendă, deşi până la urmă dezactivarea acestuia s-a dovedit a fi imposibil de evitat. Acum se intenţiona desfăşurarea unor operaţiuni de aceeaşi amploare pentru a neutraliza principalul adversar străin al Moscovei, Imperiul Britanic, prin dezinformare pe scară largă.

Aceasta a dus la naşterea Operaţiunii Tarantela, în

vara anului 1930. Fără îndoială că rădăcinile italiene ale lui Artuzov făceau ca alegerea acestui nume să fie amuzantă: conform legendei, tarantela este un dans napolitan menit să-i înnebunească pe oameni24. Obiectivul general al operaţiunii era să convingă Londra că industrializarea Uniunii Sovietice era un mare succes. Curând ea a început să aibă efect, după cum o arată faptul că din 1932 MI6 nu s-a mai axat atât pe informaţiile predominant militare (inclusiv falsurile fabricate de ofiţerii de la Moscova), cât pe cele privind industrializarea planificată şi politicile externe şi interne ale guvernului sovietic25.

Pe lângă manipularea mass-media şi vizitele turiştilor străini atent orchestrate, printre cei vizaţi s-a numărat Viktor Bogomoleţ, un personaj-cheie în operaţiunile desfăşurate de MI6 împotriva Uniunii Sovietice şi avându-şi baza în sud-estul Europei, numit HV/10926. Lui Bogomoleţ i se ceruse în 1930 să ia legătura şi cu serviciile de informaţii poloneze prin rezidentul MI6 (Iliciov) pentru autorizarea operaţiunilor desfăşurate de britanici în Uniunea Sovietică de pe teritoriul Poloniei. Doi ani mai târziu, britanicii au început să se folosească la fel şi de Praga27.

Bogomoleţ lucra pentru britanici de când făcuse parte din statul-major al generalului Anton Denikin în Crimeea, în ultima fază a Războiului Civil rus. După aceea s-a mutat la Istanbul, apoi la Bucureşti, sub conducerea şefului regional al staţiei, căpitanul Harold Gibson. Acesta lucra de la Praga cu şi prin intermediul serviciilor române şi al celor poloneze aliate împotriva bolşevicilor. Artuzov îl monitoriza pe Bogomoleţ de mult timp.

Se ştiau toate detaliile operaţiunilor lui Bogomoleţ în regiune din mai multe surse înainte ca Artuzov să-l ia în vizor. Crucial pentru înşelătorie era fostul general ţarist Boris Lago-Kolpakov, un agent secret al INO („A/243”) care îl cunoştea pe Bogomoleţ de la Istanbul. Când bolşevicii au dat o amnistie, la sfârşitul anului 1921, Lago a contactat ambasada sovietică de la Praga, cerând permisiunea să se

întoarcă.

În schimb, a fost recrutat de CEKA. Neavând însă niciun fel de pregătire, ghinionistul Lago a fost identificat rapid ca agent sovietic de oamenii generalului Piotr Vranghel. După ce a fost arestat şi a stat o lună în închisoare pentru tentativă de trecere ilegală a frontierei, Lago a ajuns la Bucureşti. Aici, după ce iniţial a reuşit să recruteze câţiva agenţi, a avut crudul ghinion de a da peste Bogomoleţ, care, ştiind ce pune la cale Lago, l-a dat imediat pe mâna Siguranţei române. Închis pentru cinci ani, Lago a fost apoi eliberat în urma unei amnistii generale, în 1929.

După o altă întâlnire cu Bogomoleţ, Lago s-a arătat dispus să lucreze pentru MI6, care l-a trimis la Viena. Pe drum, s-a prezentat la ambasada sovietică din Berlin pentru a face un raport complet. A primit instrucţiuni de la Lubianka să rupă relaţiile cu Bogomoleţ. Însă Lago nu s-a conformat. A rămas sub acoperire şi şi-a publicat memoriile de senzaţie într-un ziar al emigranţilor, povestindu-şi experienţele din timpul cât a lucrat pentru INO. Apoi, sub coordonarea mai activă şi mai creativă a lui Artuzov, INO l-a reîncadrat pe Lago, acesta găsindu-şi rapid un rol de jucat în Operaţiunea Tarantela. A plecat în Uniunea Sovietică în 1931, a luat legătura cu elemente ale opoziţiei din Odessa şi, pe parcurs, a raportat la MI6.

Tarantela a debutat în toiul unei crize acute. Ţărănimea reprezenta două treimi din populaţia ţării. Rezistenţa îndărătnică la colectivizarea forţată a agriculturii dusese la masacre sau deportarea cu trenuri de marfă în regiuni pustii. Cei docili erau minaţi ca nişte vite în „cooperativele” agricole, faimoasele colhozuri. Biroul Politic considera că „rezistenţa nesăbuită a culacilor [ţărani înstăriţi] la mişcarea de colectivizare a ţăranilor truditori, care a luat deja amploare la sfârşitul anului 1929, manifestându-se prin incendieri şi acte de teroare împotriva şefilor de cooperative, a obligat puterea sovietică să recurgă la arestări masive şi la forme severe de represiune: deportarea în masă a culacilor şi a

complicilor lor în regiuni îndepărtate din nord” 28. Artuzov a trebuit să ia şi el parte la această operaţiune brutală.

În străinătate, această situaţie dezastruoasă a inspirat, inevitabil, unele fantezii în cadrul MI6: să recruteze opozanţi ai regimului la scară mare şi chiar să găsească un funcţionar de partid disident dispus să-l asasineze pe Stalin sau vreun alt personaj de la vârf. Plecând din Rusia, Lago s-a îndreptat spre Riga pentru a-i da raportul lui Bogomoleţ şi a se întâlni cu Gibson.

După ce a aruncat momeala, Artuzov se pregătea acum de o captură bogată. Adjunctul său din august 1931, Abram Slutki, încă se afla la misiunea comercială de la Berlin, supervizând operaţiunile din toată Europa29. Cu faţa ca o lună plină, nas lătăreţ, gură mare şi nişte sprâncene surprinzătoare, Slutki este descris drept „agreabil” şi „un om blând”, „în parte un ofiţer conştiincios al NKVD şi în parte legat Sentimental de trecutul său de revoluţionar comunist” 30, deşi nu lipsit de iniţiativă. Pe 18 februarie 1934, a propus recrutarea lui Bogomoleţ. Pe 4 martie, tânărul Matus Şteinberg („Max”) s-a dus la apartamentul lui Bogomoleţ din Paris. Aici i-a arătat că ştie despre fiecare operaţiune cu care fusese asociat Bogomoleţ, care era de mult o carte deschisă pentru Moscova. Jocul se sfârşise. Bogomoleţ a înţeles cât de zadarnice erau operaţiunile iniţiate de MI6.

Demascat în mod ruşinos, Bogomoleţ, curajos, nu a cedat şantajului sovieticilor: o săptămână mai târziu, i-a raportat totul lui Gibson, dar degeaba. Bogomoleţ a fost dat afară fără prea multe discuţii. Totuşi, prejudiciile aduse Marii Britanii erau mult mai ample. Tarantela implica şi răspândirea unor informaţii false destinate MI6 pe o gamă foarte largă de subiecte importante, de la dezvoltarea industriei de apărare până la politica înaltă de la Kremlin şi cantitatea rezervei de aur a sovieticilor31.

Moscova voia ca Londra să creadă că Uniunea Sovietică este mult mai puternică decât era în realitate şi că reuşita industrializării sale fusese totală. Acesta era şi mesajul transmis de unii corespondenţi străini, precum

englezul Walter Duranty de la *The New York Times*, a cărui lipsă de perspicacitate şi de integritate a cam prejudiciat reputaţia de profesionalism a ziarului. A primit Premiul Pulitzer (1932) pentru o serie de articole referitoare la Ucraina, în ciuda faptului că a continuat să insiste, împotriva dovezilor, că „nu există foamete” 32. Stalin însuşi s-a interesat direct şi, fără îndoială, a fost satisfăcut de Tarantela, care a dezvăluit că operaţiunile subversive şi culegerea de informaţii de către Gibson au căzut victimă altei înscenări.

MI6 căuta să pătrundă în Uniunea Sovietică prin diverse mijloace, după ce renunţase la ideea de a menţine o staţie în cadrul ambasadei. Unul dintre aceste mijloace îl constituiau firmele care făceau comerţ pe teritoriul Uniunii Sovietice şi care puteau oferi o „acoperire naturală”. Exista o anumită companie care oferea o ocazie evidentă, deoarece ruşii aveau o nevoie disperată de tehnologie şi know-how străine pentru a-şi îndeplini cu succes planurile cincinale de industrializare şi, nu în ultimul rând, pentru fabricarea de armament. Era vorba despre Metropolitan-Vickers Electrical Company (Metrovick), iniţial o reprezentanţă britanică a corporaţiei americane Westinghouse. Secţia a VI-a Economică a MI6 era interesată de informaţii industriale care puteau arunca lumină asupra nivelului de dezvoltare al capacităţilor militare străine. În acest scop, în 1931 a înfiinţat Industrial Intelligence Centre (IIC), sub conducerea maiorului Desmond Morton, care se folosea, inevitabil, de prezenţa internaţională a unor companii britanice importante33.

La sfârşitul anului 1931, Menjiński a primit vestea că principalele companii active la nivel global care furnizau echipamente căzuseră de acord, la 16 octombrie 1930, să-şi „împărtăşească informaţiile de care dispun pentru scopurile cartelului” 34 şi că în asta îşi băgase coada şi MI633. Ruşii făcuseră rost de procesul-verbal al unei reuniuni a Comisiei Internaţionale privind Regimul Preţurilor care avusese loc la Zürich, pe 5 – 6 iunie 1931, şi la care participaseră nemţii (Siemens-Schuckert, AEG,

Pittler), elveţienii (Brown, Boveri & Cie), britanicii (Metrovick) şi americanii (General Electric). Reprezentantul companiei Metrovick la această întâlnire a fost Charles Richards, managerul de la Londra, care lucra şi pentru II ŞI MI6, după ce activase în cadrul serviciilor de informaţii militare în timpul războiului de intervenţie menit să-i răstoarne de la putere pe bolşevici (mai 1918 – noiembrie 1919).

Urmărind să obţină informaţii despre capacităţile sovieticilor, Richards s-a folosit de Allan Monkhouse, managerul companiei Metrovick în Uniunea Sovietică, şi de Leslie Thornton, care ştiau amândoi ruseşte şi luptaseră în războiul de intervenţie. Aceştia le-au plătit sume semnificative unor angajaţi ruşi în schimbul unor informaţii secrete despre capacităţile de apărare tot mai mari ale sovieticilor. Richards era interesat şi de informaţiile clasificate mai generale care puteau fi obţinute. Când au fost arestaţi şi interogaţi, Thornton a mărturisit totul, iar Monkhouse a confirmat declaraţiile lui Thornton despre rolul lui Richards în aceste evenimente.

Sarcina sovieticilor a fost cu atât mai uşoară cu cât, deşi Thornton îşi trimisese jurnalul la Londra înainte de sfârşitul anului 1932, ruşii făcuseră deja fotocopii după conţinutul acestuia. Singura lor problemă a fost că Stalin s-a asigurat că acuzaţiile aduse britanicilor se vor axa, fără îndoială pentru public, pe sabotaj, nu pe spionaj. Aşa Londrei i-a fost mai uşor să nege totul şi ministrului de Externe, sir John Simon, să declare că nu există nicio legătură între aceste evenimente şi MI6. Dar spionul sovietic Kim Philby le-a trimis ulterior ruşilor copia unui memoriu intern al MI6, „Pătrunderea în Rusia”, unde se preciza că „acoperirea naturală ne-a fost de folos în Rusia în trecut – mai exact, până la scandalul Metropolitan-Vickers, care a fost cauzat exclusiv de neglijenţa noastră” 36. Şi cum se părea că procesele-spectacol erau acum la ordinea zilei în Uniunea Sovietică, toată lumea a ajuns să creadă că întreaga poveste era pur şi simplu o invenţie.

Naum Eitingon

Accederea lui Hitler la putere la sfârşitul lui ianuarie 1933 a schimbat în întregime complexul relaţiilor internaţionale din Europa. Puţini au anticipat tragedia care avea să urmeze, dar evoluţiile ulterioare au confirmat cele mai teribile previziuni. Iniţial Stalin a fost optimist şi, într-adevăr, a câştigat pentru scurt timp susţinerea celor alarmaţi de acest nou şi neaşteptat de îngrijorător curs al evenimentelor. Informaţiile secrete de încredere erau puţine, căci naziştii şi-au impus propriile instituţii pe bazele existente. Strategia construirii unor reţele de ilegalişti părea acum şi mai logică decât înainte. Pentru a sprijini acest proces esenţial, Artuzov l-a instalat pe Naum Eitingon la conducerea Secţiei I a INO, ilegaliştii, în aprilie 1933.

Eitingon, reprezentant al noii categorii de ofiţeri, ca şi Zarubin, apare ca o figură sinistră care a avut legături strânse cu dimensiunea cea mai întunecată a serviciilor de informaţii externe, „un grăsan nesuferit" care „îşi compensa lipsa de inteligenţă prin aroganţă", potrivit unui martor care, evident, îl antipatiza. În ciuda calomniilor, era de asemenea un bărbat cu oarecare succes la femei37. Eitingon s-a născut în orăşelul Şklov, în apropiere de Moghilev, pe 6 decembrie 1899. Chiar şi astăzi, evreii reprezintă 88% din populaţia Şklovului. Aflat în zona de frontieră dintre Rusia şi Polonia, a fost devastat de nenumărate ori de-a lungul istoriei: de la cazaci până la suedezi şi Napoleon. În ciuda faptului că era fiul unui funcţionar evreu care lucra la o fabrică de hârtie din localitate, Eitingon provenea din clasa comercianţilor38. Tatăl său a murit când el avea doar 13 ani, lăsând-o pe mama lui cu două fete şi încă un băiat mai mic. O vreme a avut grijă de ei bunicul lui, care era avocat. Când a murit şi bunicul său, Eitingon s-a mutat la Moghilev şi a fost trimis la o şcoală de comerţ. După absolvire, a predat statistică.

În timpul Revoluţiei din Februarie, Eitingon a fost, ca mulţi dintre tineri, atras pentru scurt timp de eserii de stânga; retorica lor era cea mai radicală, iar ei erau

implicaţi activ în terorism ca moştenitori ai narodnicilor. Dar, după octombrie, li s-a alăturat bolşevicilor, care s-au dovedit a fi mai consecvent radicali în acţiunile lor. Eitingon avea ochi căprui şi un păr negru şi des. Era reţinut, dar înclinat spre ironie; curajos şi hotărât – una peste alta, un lider, un om de acţiune. A luptat în Gomei în timpul Războiului Civil. În mai 1920 a preluat comanda serviciului special însărcinat cu înfrângerea contrarevoluţiei, care în scurt timp a fost încorporat în CEKA. De acolo a fost trimis la studii, la Facultatea de Est a Academiei Militare a Armatei Roşii.

Eitingon i-a atras atenţia lui Dzerjinski, un alt fanatic. Repartizat la Shanghai, a ajuns acolo la sfârşitul anului 1925, dar a nimerit în siajul revoluţiei chineze eşuate. A activat pentru scurt timp ca rezident la Beijing, până ce nişte trupe chineze au atacat şi au distrus consulatul sovietic. De acolo a fost trimis să coordoneze rezidentura din Harbin (Manciuria). Acolo erau vizaţi în egală măsură şi japonezii, pe lângă chinezi şi numărul mare de albgardişti din zonă. Curând, dezastrul a lovit din nou: pe 27 mai 1929, conducătorul militar al regiunii a atacat consulatul sovietic. Operaţiunile legale au fost imediat oprite, iar Eitingon repatriat.

Experienţa din China a fost un botez al focului. După aceea Eitingon a fost trimis la Istanbul, unde l-a înlocuit pe Iakov Minsker ca rezident; îşi desfăşura activitatea în paralel cu rezidentura ilegală condusă de ghinionistul Bliumkin. Înlocuitorul acestuia din urmă s-a dovedit a fi un dezastru: fostul şef al Secţiei pentru Orient a INO, Gheorghi Agabekov, care a defectat în iunie 1930 şi a publicat dezvăluiri de senzaţie despre OGPU. După ce a fost identificat, Eitingon nu a mai putut activa în legalitate. Când a revenit, a adoptat pseudonimul Leonid Naumov.

Scurta perioadă petrecută în serviciul lui „laşa” Serebriański, urmată de o şedere şi mai scurtă în Statele Unite, unde a recrutat migranţi chinezi şi japonezi, l-a făcut pe Eitingon să ceară să se întoarcă la INO la sfârşitul anului 1931. Timp de mai multe luni a condus Direcţia a

VIII-a (informaţii ştiinţifice şi tehnice), activată recent, după care a primit misiuni în Franţa şi Belgia. În acel moment Artuzov l-a însărcinat cu operaţiuni ilegale, bazându-se pe marea experienţă a lui Eitingon în alte ţări. Nu era o muncă de birou şi i se potrivea ca o mănuşă: şi-a petrecut următorii doi ani pe drumuri – în Statele Unite, China, Iran şi Germania –, orchestrând operaţiuni ilegale. Ca rezultat, în 1936 a fost avansat la gradul de maior (echivalent cu gradul de colonel în Armata Roşie) 39.

INO, condusă acum de Artuzov, râvnea de mult la resursele şi statutul rivalei sale, Direcţia a IV-a, şi căuta mereu să-i atragă în rândurile sale pe cei mai buni ofiţeri ai acesteia. Steaua lui Artuzov nu strălucise niciodată mai tare, dar cât avea să dureze asta în acest sistem periculos? De fapt, în scurt timp un incident a ameninţat să-i submineze poziţia. Hitler se străduia să distrugă relaţia cu Moscova stabilită prin Tratatul de la Rapallo (şi bazată pe colaborare militară), relaţie care fusese concepută ca o ameninţare la adresa Poloniei; în acelaşi timp, printr-un act populist de sfidare, a încălcat imediat limitările privind instrucţia şi inovaţiile militare impuse prin Tratatul de la Versailles.

Până atunci, cea mai mare parte a propagandei naziste fusese îndreptată împotriva Poloniei în Europa de Est. Acum, tot mai mult, viza Uniunea Sovietică şi comunismul internaţional în general. Şeful departamentului de informaţii internaţionale al Uniunii Sovietice, Karl Radek, tot polonez, i-a sugerat lui Stalin să sondeze părerea Varşoviei în legătură cu o alianţă împotriva Berlinului. La urma urmei, Franţa se îndrepta şi ea spre o alianţă *de facto* împotriva Germaniei şi era de aşteptat ca unii aliaţi din Europa de Est, precum Polonia şi Cehoslovacia, să evolueze în aceeaşi direcţie.

Când s-a discutat despre misiunea lui Radek la o şedinţă extinsă a Biroului Politic, Artuzov a spus că polonezii doar cochetează cu ruşii şi că în cele din urmă se vor alia cu germanii. Însă Radek a insistat că apropierea polonezilor de Uniunea Sovietică este „o schimbare

majoră, şi nu o manevră faţă de URSS" 40. Radek era convins că are dreptate. De pe 30 aprilie până pe 3 mai, colonelul Bogusław Miedziński, redactorul-şef al semioficialei *Gazeta Polska*, fusese la Moscova ca trimis neoficial. Aceste discuţii au fost continuate de Radek, care a vizitat Polonia între 6 şi 22 iulie, sub pretextul că vrea să-şi vadă mama. În negocierile cu Polonia ruşii erau dispuşi să facă o mică schimbare în ceea ce priveşte Lituania, care, tehnic, era încă în război cu Polonia de când aceasta din urmă anexase Vilniusul, în 192041.

Lăsându-se convins de inteligenţa şi logica plauzibilă ale lui Radek, precum şi de faptul că acesta cunoştea bine Polonia, ţara lui de baştină – la urma urmei, avusese dreptate când spusese, în 1920, că o contraofensivă ar fi o nebunie –, Stalin a reacţionat cu ostilitate vădită la scepticismul lui Artuzov, iar până la sfârşitul anului l-a denigrat necontenit pe Artuzov de faţă cu alţii. Asta ar fi trebuit să-l pună pe gânduri pe Artuzov; dar, pe 30 ianuarie 1934, când Polonia şi Germania au semnat o declaraţie de neagresiune, acesta s-a simţit răzbunat, iar Stalin şi-a schimbat complet atitudinea faţă de el – cel puţin pentru moment42.

Direcţia a IV-a se rătăceşte

Pentru INO s-a ivit întâmplător o ocazie ideală de a câştiga un ascendent asupra Direcţiei a IV-a. Forţele de poliţie de pe tot cuprinsul Europei făceau de ceva timp schimb de informaţii despre activităţile sovieticilor. La sfârşitul anilor 1920 se ajunsese la un punct de cotitură: liberul-schimb din contrainformaţiile antibolşevice îşi atinsese în sfârşit potenţialul. Drept urmare, Moscova se confrunta acum cu ceea ce ea numea „internaţionala poliţistă". Aproape peste noapte, faptul că s-a pus capăt practicilor neglijente datorate serviciilor de poliţie naţionale sau acţionând cel mult în tandem a pus în pericol operaţiunile Direcţiei a IV-a.

Fără îndoială că Direcţia a IV-a acumulase un palmares impresionant. Din 1930, bulgarul Ivan Vinarov („Mart"), care a fost rezident-şef în Austria, a recrutat o

reţea extinsă care cuprindea întregul sistem de alianţe al francezilor din Europa de Est. Însă greşelile erau inevitabile. Un amator talentat, Vinarov nu ştia nimic despre alte culturi, ceea ce îl expunea riscului de a fi demascat. O dată s-a întâlnit cu agenţii săi într-un restaurant cuşer. Toţi clienţii erau evrei ortodocşi, care trebuie să aibă mereu capul acoperit. Când el şi agenţii i-au întins şefului de sală pălăriile lor, toţi ochii s-au întors spre ei, plini de o curiozitate ostilă, în timp ce chelnerii au fost nedumeriţi şi indignaţi. Mai mulţi spioni care atrag atenţia asupra lor din cauză că nu au habar de cultura altora era în mod clar o lecţie despre importanţa unei instruiri adecvate.

Principala sarcină a lui Vinarov era să se infiltreze în departamentele secrete de radiotelegrafie ale oficiilor poştale din capitalele statelor balcanice pentru a obţine copii ale mesajelor cifrate trimise de ambasadele străine. S-a înfiinţat o companie comercială pentru a masca deplasările ilicite peste graniţe. Această afacere, Operaţiunea Telegraful, s-a dovedit a fi extraordinar de productivă până în ianuarie 1933, când o serie de agenţi au fost arestaţi la Bucureşti, deşi autorităţile nu prea şi-au dat seama ce puneau aceştia la cale43. Vinarov a devenit apoi un personaj important în structura de securitate a Bulgariei postbelice.

Nu toate operaţiunile desfăşurate fără a ţine seama de regulamentul de procedură aveau rezultate atât de bune. În 1927, când i s-a cerut socoteală pentru anumite ce ricienţe operaţionale şi chiar eşecuri, Berzin a putut invoca scuza jalnică potrivit căreia „serviciul nostru de informaţii este încă tânăr: nu are decât cinci-şase ani” 44. Însă peste şase ani aceasta nu mai era o scuză suficient de convingătoare. Până la urmă, i s-a cam terminat norocul.

Rezidentul din Viena era tot un leton, (Constantin Basov (Ian Abeltân), care lucrase în subordinea directorului ca asistent responsabil de sursele umane. În Baden, la periferia capitalei, Basov a încropit o staţie radio ilegală pentru a transmite Moscovei rapoartele agenţilor.

În decembrie 1931, el şi încă patru tovarăşi au fost reţinuţi de poliţie după ce s-au întâlnit într-o cafenea. Întâlnirea avusese loc în ciuda rapoartelor trimise la Moscova că Basov este urmărit. Asistentul lui Basov, Vasili Diduşok, a reuşit să-l scoată din arest cu ajutorul colonelului von Bredow din Abwehr, care a pretins că indivizii reţinuţi lucrează pentru Reichswehr. Şi totuşi, în arest, Basov se pierduse cu firea şi mărturisise deja că este rezident sovietic. Ba mai mult, a încălcat toate regulile, dezvăluindu-şi identitatea reală, Abeltân45.

Autorităţile letone aveau legături strânse cu poliţia austriacă. Pe 4 iunie 1933, trei agenţi arestaţi la Riga intraseră din diferite motive în atenţia poliţiei austriece şi a contrainformaţiilor letone. În urma prăbuşirii acestei reţele, un curier, Julius Trossin, a fost identificat de germani. Aceasta a fost o lovitură grea pentru Moscova. Circuitul său includea rezidenturi din Germania, România, Finlanda, Estonia, Marea Britanie şi Statele Unite; arestarea lui a expus întreaga reţea.

La scurt timp după aceea a fost arestat şi agentul Direcţiei a IV-a care făcea recrutări în Germania. A urmat un lanţ de consecinţe şi numărul arestărilor a crescut pe măsură ce Trossin era asociat cu diferite rezidenturi ilegale din toată Europa. În octombrie au ajuns în detenţie şi rezidenta Maria Iulevna Şul-Tiltin, asistenţii ei Arvid Jacobson, Iuho Viahia şi Frans Klemetti, precum şi alţi agenţi din Finlanda – o pradă bogată, cu 27 de persoane care au căzut în plasă.

Problema nu era doar că agenţii cedaseră sub interogatoriu. Şi mai neliniştitor era faptul că Direcţia a IV-a încremenise ca un iepure înfricoşat prins în lumina farurilor, deşi te-ai fi aşteptat să acţioneze rapid pentru a evita un dezastru complet. Următorul care a picat a fost rezidentul de la Paris. La 19 decembrie 1933, Veniamin Berkovici a fost arestat împreună cu soţia sa, asistentul lui, Şvarţ, responsabila cu comunicarea, Lidia Ştal, şi alţi agenţi, printre care şi un specialist în cifruri de la Amiralitate. La scurt timp după aceea, poliţia a făcut

ravagii şi în Marea Britanie, Germania şi Statele Unite46.

Haos la Shanghai: cazul Noulens

Dezastrele Direcţiei a IV-a erau uluitoare, la o scară fără precedent în cadrul serviciului şi se tot acumulau irevocabil: şandramaua începuse să scârţâie. În apărarea lui Berzin, putem spune că pierduse un adjunct de încredere însărcinat cu operaţiunile agenţilor, pe Bronisław Bortnowski. Înlocuitorul lui Bortnowski, Ruben Tairov, nu avea experienţa necesară; de fapt, singura lui calitate era loialitatea faţă de ierarhia Partidului. Dezastrele din China şi din Europa au demonstrat curând cât de incapabil este Tairov, însă Berzin l-a înlocuit abia în februarie 1932. Până atunci, răul fusese făcut. Consecinţele cele mai grave aveau să iasă la suprafaţă la mult timp după plecarea sa. Şi nici directorul nu era tocmai nevinovat.

Pentru a desfăşura operaţiuni sub acoperire, Berzin a trebuit să înfiinţeze companii capabile şi să genereze profit pentru a finanţa aceste rezidenturi, şi să le asigure ofiţerilor operativi motive aparent întemeiate de a călători. Aleksandr Ulanovski („Şeriful") a fost recrutat de Direcţia a IV-a în octombrie 1929; şi deşi avea foarte puţină experienţă propriu-zisă (un an în serviciul rival al Germaniei), Tairov l-a trimis la Shanghai ca nou rezident. Acesta era complet depăşit.

Ulanovski era un om simplu care, deşi fusese anarhist/membru al Partidului Socialist Revoluţionar, credea sincer în Revoluţia Bolşevică. Whittaker Chambers, care îl cunoştea ca „Ulrich", spune despre el cam răutăcios că „semăna cu o maimuţă" şi la înfăţişare, şi în purtări, „în felul cum îi atârnau braţele şi cum mergea... mai ales ochii săi căprui erau ca de maimuţă, când răutăcioşi, când trişti" 47. Punctul său forte era psihologic: avea capacitatea, neobişnuită pentru un rus, de a vedea lucrurile şi din perspectiva altuia. Însă, ca şi în cazul lui Sorge, lui Ulanovski i-a fost greu să desfăşoare operaţiuni ale serviciilor de informaţii fără să caute oameni cu aceleaşi păreri, iar din această cauză operaţiunile erau aproape

imposibil de separat de activitatea Partidului.

Ulanovski a fost încurajat să se dea drept reprezentant al unor producători de arme din Belgia şi Franţa. Aproape oriunde altundeva acest lucru nu ar fi pus probleme, însă China era clar în sfera de influenţă a britanicilor, iar aceştia monitorizau Concesiunea Internaţională de la Shanghai. Sub acoperirea unei identităţi cehoslovace, „Kirshner”, Ulanovski a călătorit pe ruta obişnuită a companiei P & O via Marsilia şi Canalul Suez. A ajuns la Shanghai împreună cu mai tinerii Sorge şi Weingart („Zeppel”), un radiooperator, pe 10 ianuarie 1930.

N-a trecut mult până ce Weingart a fost acostat de un englez care fusese şi el la bordul navei. Acesta l-a întrebat insistent unde este Ulanovski. Când el i-a răspuns evaziv, englezul i-a zis că Ulanovski va fi găsit şi împiedicat să vândă armament. Speriată, Moscova i-a transmis lui Ulanovski să se abţină de la orice negocieri privind achiziţiile de arme. Astfel, a rămas fără o acoperire plauzibilă48. Dar ce era mai rău încă nu trecuse. La mijlocul lunii februarie, Ulanovski a recrutat un prieten de demult, Rafail („Folia”) Kurgan, care s-a dovedit a fi extrem de capricios şi un pericol pentru tot grupul.

Trebuie spus că Ulanovski a avut şi foarte mare ghinion. În 1927 fusese în Shanghai şi în Hangzhou cu o organizaţie-fantomă a sovieticilor numită Secretariatul Sindical Panpacific; la vremea aceea, comuniştii erau pe punctul de a cuceri oraşele mari. În Shanghai, localul preferat al sovieticilor era restaurantul şi clubul de noapte Arcadia. Aici îl întâlnise Ulanovski pe un neamţ cu care, din păcate, mersese în acelaşi compartiment în trenul Vladivostok-Moscova în 1927. Individul nu numai că îl văzuse pe Ulanovski împreună cu şeful Profmternului (Internaţionala sindicatelor creată de sovietici), Solomon Lozovski, dar îl şi auzise vorbind în numele său la conferinţa sindicatelor Panpacific. O a doua astfel de întâlnire a făcut ca Ulanovski să nu mai poată rămâne la Shanghai.

„Căpitanul Eugene Pik”, pe numele său adevărat Kojevnikov, s-a născut în 1898, în Astrahan. Şi el îl întâlnise pe ghinionistul Ulanovski la Hangzhou în 1927. În timpul primei revoluţii chineze, Kojevnikov lucrase pentru INO în cadrul misiunii militare sovietice conduse de comandantul Vasili Bliuher. Când forţele chineze au făcut o razie la ambasada de la Beijing, pe 6 aprilie 1927, toţi ofiţerii operativi din serviciul de informaţii s-au mutat la Hangzhou – în afară de Kojevnikov, care a trecut în tabăra cealaltă. În mai, trimisese poliţiei din Shanghai numele a 62 de agenţi ai Cominternului, împreună cu sugestia neruşinată de a-l angaja; de asemenea, a publicat o serie de articole în *North China Daily News and Herald* în care mai făcea unele dezvăluiri49. Ulterior, Kojevnikov s-a înfiinţat la apartamentul lui Ulanovski, pretinzând că lucrează pentru contrainformaţiile chineze şi spunându-i că ştie ce pune la cale Kurgan. Era momentul ca Ulanovski să plece – şi încă repede50.

Astfel, Sorge, lucrând încă sub acoperire în calitate de corespondent al unui ziar, a rămas responsabil de întreaga rezidentură de la Shanghai, în inima imperialismului britanic din China, fără să aibă prea multă experienţă. Scandalul care îl ameninţa nu era cauzat de el, deşi riscurile pe care şi le-a asumat în încercarea de a-i face faţă îi erau caracteristice – trăsătură observabilă şi mai târziu, când a fost trimis la Tokyo. Scandalul a fost stârnit de arestarea pe 15 iunie 1931 a lui Iakov Rudnik (acum având numele de cod „Henri”) şi a soţiei lui („Henrietta”), care operau sub acoperire ca soţi belgieni, Noulens. Din 1928 administrau Compania Comercială Chineză în numele OMS, organizaţia logistică a Cominternului.

Nu se putea un moment mai prost. Japonia era pe punctul de a iniţia ocuparea Manciuriei, teritoriu foarte valoros în sine, dar care asigura şi drumul cel mai scurt în cazul unei invadări a provinciilor maritime ale Rusiei. Nici măcar Moscova nu ştia ce urmează. OGPU se infiltrase în Ambasada Japoniei la Moscova recrutând un agent care

lucra în biroul ataşatului militar, Yukio Kasahara. În iulie 1931, generalul-maior Komakichi Harada, de la Statul-Major General, a venit pentru a discuta despre viitor cu Kasahara şi cu ambasadorul Koki Hirota. Documentul care înregistra discuţiile a fost fotografiat de agent şi citit de Stalin. Hirota „considera esenţial ca Japonia să urmeze o politică fermă faţă de Uniunea Sovietică, fiind gata să pornească un război în orice moment”. Principalul scop era „nu atât apărarea Japoniei de comunism, cât acapararea Extremului Orient sovietic şi a Siberiei de Est” 51. Pe 18 septembrie japonezii au declanşat invadarea Manciuriei.

Evreu ucrainean sărăcit, dar foarte înzestrat, Rudnik intrase în CEKA şi conducea rezidentură ilegală din Franţa de niciun an atunci când a fost arestat. A stat doi ani la închisoare, apoi a lucrat pentru OMS în Austria, sub numele de cod „Luft”. Ignati Reiss a lucrat cu el la ambasada din Viena în 1926. Soţia lui Reiss spunea că Rudnik era „nu urât, dar extrem de încordat, foindu-se tot timpul şi vorbind ba în una, ba în alta dintre cele trei limbi pe care le ştia, aparent fără să-şi dea seama de asta. Deşi nu era în opoziţie, adesea vorbea prea deschis despre modul cum era condus Partidul”, în timpul unei călătorii la Roma s-a îndrăgostit de o secretară de la ambasada sovietică, Tatiana Moisenko-Velikaia, cu care s-a însurat rapid. Aceasta îşi făcuse studiile la

Institutul Smolnîi din Sankt-Petersburg, un pension pentru domnişoarele din rândul aristocraţiei52. Moisenko-Velikaia lucra acum pentru IN053.

La începutul lunii februarie, Sorge informase Moscova că apartamentul lui Rudnik este supravegheat. Rudnik a fost avertizat, însă acesta, în loc să închidă prăvălia, doar s-a mutat54. În iunie, când el şi soţia sa au fost arestaţi şi puşi sub acuzare, Sorge nu trebuia să facă nimic. La urma urmei, nenumăratele documente secrete pe care poliţia oraşului Shanghai le ridicase triumfătoare nu de la ei de acasă, ci din apartamentul de pe strada Nanking nr. 49 nu aruncau decât Cominternul în haos – ele nu afectau în niciun fel în mod nemijlocit Direcţia a IV-a. Şi

totuşi nimeni n-ar fi bănuit asta, date fiind evenimentele care au urmat.

Pe 23 iunie, Aleksandr Abramov, adjunctul lui Piatnitki la conducerea OMS, i-a cerut, disperat, ajutorul lui Berzin. Abramov voia ca Sorge să facă tot ce îi stă în putinţă pentru a aranja eliberarea soţilor Rudnik. Cominternul avea să asigure fondurile. Nu era neobişnuit ca Direcţia a IV-a să distribuie fonduri staţiilor Cominternului din străinătate, mai ales din China. Dar această solicitare mergea mult mai departe. În ziua aceea, Berzin a transmis solicitarea Cominternului de a-i ajuta „pe cei care se îmbolnăviseră” (soţii Rudnik) angajând un avocat, făcând demersuri pentru a li se permite primirea de hrană şi, dacă era nevoie, plătind un doctor. Toate acestea trebuiau făcute cu grijă, prin intermediul unor terţi. Sorge trebuia să acţioneze din umbră. Dacă acest lucru se dovedea a fi imposibil, trebuia să se dea la o parte55.

Ca de obicei, Sorge a făcut ce i s-a cerut. Convingerea lui că este un revoluţionar activ garanta asta, dar cererile au crescut. După puţin timp Sorge a acceptat să se ocupe de gestionarea activităţilor OMS, inclusiv contactarea Partidului Comunist Chinez (PCC). Acest nivel de expunere l-a pus în pericol; în mod clar, era considerat dispensabil. Atât OMS, cât şi Direcţia a IV-a păreau dispuse să rişte să-l piardă pe Sorge ca să-i salveze pe soţii Rudnik, chiar dacă MI6 avea deja toate informaţiile necesare pentru a distruge reţelele existente şi a anula activităţile Cominternului în regiune56.

Sorge a primit instrucţiuni să facă aranjamentele necesare pentru trecerea în siguranţă a liderilor Partidului Comunist Chinez Zhou Enlai (viitorul ministru de Externe al Chinei) şi Chen Shaoyu (Wang Ming), în aşa fel încât să se evite posibila lor capturare57. Ironia era că, deşi Sorge a trebuit să preia şi sarcinile „prietenilor”, crescând astfel riscurile pentru el şi pentru principala lui misiune, Tairov, prost informat, l-a acuzat vehement de la Moscova că nu a strâns mai multe informaţii secrete58. În ciuda

avertismentelor Direcţiei a IV-a cu privire la menţinerea unor legături strânse cu PCC, s-au exercitat la fel de multe presiuni ca şi până atunci59.

Sorge i-a scris lui Piatnitki („Mihail”), insistând că, dacă aparatul Cominternului va fi reinstalat la Shanghai, oamenii Cominternului vor putea lua legătura cu soţii Rudnik şi cu avocatul lor. „Nu pentru că noi nu vrem să facem [asta], ci pentru că treburile noastre nu mai merg aşa de bine de când am preluat asupra noastră povara acestei legături”. Rezidentura lui Sorge avea până şi sarcina de a scoate un nou periodic, *Forumul China*, dar tovarăşii din Comintern au refuzat să-i acorde vreun ajutor. Dmitri Manuilski, care a condus organizaţia după îndepărtarea lui Buharin, a spus că Sorge este leneş. Sorge s-a supărat foarte tare. „Deja m-am compromis destul, în cel mai b caz”. Nu puteau să-i ceară lui Smedley (amanta lui) să se ocupe de *Forumul Chimul* Procesul soţilor Rudnik a avut loc la Nanjing între 5 iulie şi 19 august, în paralel cu o zgomotoasă campanie internaţională orchestrată pentru eliberarea lor imediată. Au fost prezentaţi în mod inteligent şi înşelător drept victime ale nedreptăţii de către Willi Miinzenberg, şeful aparatului ilegal al Partidului Comunist German şi omul Cominternului care făcea minuni în mass-media. Când numărul arestărilor a crescut, în octombrie 1932, Sorge, neştiind ce să mai facă, a cerut în cele din urmă să fie scos din China. Nu s-a întâmplat nimic. Moscova a cedat în ultimul moment, în august 1933. A scăpat ca prin urechile acului. În mai, Sorge era deja pe lista poliţiei oraşului Shanghai ce includea 13 persoane suspectate de a fi agenţi sovietici, între care şi Smedley61. În ciuda autopromovării sale neobosite, Smedley nu era de fapt ofiţer operativ, ci doar un ajutor. Sorge i-o recomandase într-un fel cam ciudat lui Berzin, spunând că este „foarte valoroasă”, deşi cam bolnavă, extrem de stresată şi greu de manipulat, potrivită pentru a fi folosită oriunde cu excepţia teritoriilor cele mai riscante: India sau Japonia62. Stalin a rămas extrem de suspicios faţă de ea.

Stalin trece Direcţia a IV-a în subordinea INO

Stalin văzuse destul. Şirul dezastrelor l-a determinat să-i adune sub acelaşi acoperiş pe liderii serviciilor de informaţii civile şi militare, plan dejucat în 1920, când mai încercase o dată să facă asta, datorită opoziţiei armatei. Dar nu mai era Unşlint, ca să apere Direcţia a IV-a.

În Rusia, ca şi în Statele Unite, primul nivel este parterul. Aşa-numitul *ugolok* – literal, „colţişor" – al lui Stalin se afla la capătul uneia dintre aripile Kremlinului, la nivelul al doilea. Mâna lui dreaptă, Molotov, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului, folosea un birou care se afla la capătul celeilalte aripi a clădirii. În *ugolok*, pe 19 aprilie 1934, l-a primit Stalin pe director, împreună cu Artuzov şi Iagoda, ca să stabilească ce era de făcut cu Direcţia a IV-a63. Pe 25 mai, Artuzov a fost convocat din nou, de data aceasta fără Berzin, pentru luarea unei decizii finale64. În ziua următoare a fost emisă o rezoluţie în numele Biroului Politic referitoare la „Chestiuni privind Direcţia a IV-a şi comanda Armatei Roşii". Dezastrele care surveniseră în anul precedent reprezentau „cea mai flagrantă încălcare a principiilor de securitate fundamentale". Printre altele, conducerea Direcţiei a IV-a era acuzată de o verificare prealabilă insuficientă în selectarea ofiţerilor săi şi de faptul că nu i-a instruit în mod adecvat.

Rechizitoriul sancţiona lipsa de coordonare dintre Direcţia a IV-a şi INO, care generase o serie de neînţelegeri. Direcţia a IV-a era acuzată şi de irosirea resurselor în ţări fără importanţă strategică pentru Moscova. Berzin a fost atacat personal pentru superficialitatea de care a dat dovadă în lucrul cu informaţii din surse umane şi chiar şi Direcţia a III-a a fost criticată pentru că nu a obţinut informaţiile tehnologice de care aveau nevoie industriile de apărare.

Soluţia era ca Direcţia a IV-a să-i fie subordonată direct comisarului Voroşilov, şi nu Statului-Major al Armatei Roşii, condus atunci de Tuhacevski. Şi totuşi, Voroşilov nu era decât o nulitate, ceea ce a generat şi un banc: la festivităţile de pe 1 mai şi 7 noiembrie, când

Troţki a sosit în Piaţa Roşie călare pe un armăsar alb, toată lumea a strigat: „Uitaţi-vă la tovarăşul Troţki!”, Când a apărut Voroşilov în calitate de comisar, toată lumea a strigat: „Uitaţi-vă ce cal!

Direcţia a IV-a trebuia să-şi reorganizeze operaţiunile pentru a se asigura că celulele mici acţionează independent una de alta. Trebuia să înfiinţeze o şcoală specială pentru instruire, supravegheată de OGPU. Iar raza sa de acţiune avea să fie sever îngrădită. Operaţiunile sale aveau să se axeze pe „Polonia, Germania, Finlanda, România, Marea Britanie, Japonia, Manciuria şi China”. Cercetările privind forţele armate ale altora aveau să fie realizate doar prin intermediul surselor deschise. Biroul Politic cerea ca operaţiunile să fie coordonate de o comisie formată din reprezentanţi ai Direcţiei a IV-a şi ai INO.

Aceste propuneri punitive drastice nu numai că au dărâmat imensul zid care separa cele două servicii de la mijlocul anilor 1920. Se prevedeau planificarea reciprocă, schimbul de informaţii pentru a evita eşecurile, schimburi de experienţă (inclusiv concluzii desprinse din operaţiuni eşuate şi adoptarea unor măsuri comune pentru a preveni astfel de eşecuri), precum şi examinarea şi supravegherea atentă a ofiţerilor operativi din străinătate65.

Însă ceea ce rezoluţia nu spunea explicit era că aceasta nu era o fuziune între egali, ci mai degrabă subordonarea umilitoare a unui rival de către celălalt. Lui Artuzov i s-a ordonat să supravegheze operaţiunile în numele unei agenţii străine; sarcina sa descurajantă era să reformeze din temelii această agenţie, aşa cum făcuse şi cu INO, însă de data aceasta fără superioritatea în grad care făcea posibil accesul direct la Stalin. Aşa că, rămânând în continuare şeful INO, Artuzov a devenit şi adjunct la Direcţia a IV-a. A cerut şi i s-a acordat permisiunea de a aduce cu el aproape 30 de susţinători loiali de la INO. Artuzov a preluat imediat controlul asupra Secţiei a II-a, cea mai importantă (Berzin rămânând şeful acesteia doar cu numele), aducându-şi propriii oameni ca s-o administreze. Astfel, INO superviza efectiv atât

informaţiile militare, cât şi pe cele politice66. Artuzov a înţeles că avea să devină „ochii şi urechile lui Stalin în RU [Razvedupr]" 67, însă a făcut o mare greşeală că a spus asta.

Pe 10 iulie 1934, OGPU (inclusiv INO) a fost subordonată Direcţiei Principale a Securităţii Statului (GUGB) din cadrul Comisariatului pentru Afacerile Interne (NKVD); după aceea, membrii poliţiei secrete au devenit cunoscuţi sub denumirea generică de *ghebişti* sau *enkavedişti*. Aceste reorganizări atât de iubite de Stalin nu au schimbat totuşi mare lucru. Sediul „organelor" a rămas tot Lubianka. De asemenea, dacă scopul final al lui Stalin era să-i ţină pe toţi sub presiune, în mod clar nu şi l-a atins. Acest lucru era cel mai evident la Direcţia a IV-a. Ceea ce a demonstrat cât se poate de clar interludiul cu Sorge din China a fost că, presat de Piatnitki de la Comintern, Berzin fusese dispus să adapteze regulile chiar cu riscul deconspirării. Poate că valul revoluţionar se retrăsese în Europa, însă în Extremul Orient el încă creştea, zăgăzuit doar de crusta subţire a colonizării europene – iar impulsului revoluţionar era greu să-i rezişti.

Un interludiu în Statele Unite a fost, în mod inexplicabil, lipsit de gafe – cel mai probabil pentru că FBI era atent la altceva. Apoi Ulanovski a fost transferat înapoi în Europa. Din Danemarca, unde era în siguranţă, putea desfăşura operaţiuni împotriva Germaniei. Însă la Copenhaga Ulanovski a intrat iar în bucluc tocmai în momentul când însăşi poziţia lui Berzin era ameninţată. Subordonatul său din Copenhaga era George Mink (pe numele său adevărat Minkovski); cei doi se cunoscuseră în Statele Unite, iar Mink tocmai începuse să lucreze pentru Direcţia a IV-a. Mink era un „dur" care condusese sindicatul comunist al muncitorilor din industria maritimă de la New York. A fost poreclit ba „Mink Turnătorul", ba „Mink Măcelarul" după ce s-a aflat în fruntea unei găşti de bătăuşi care susţineau candidatura stalinistului William Foster la preşedinţia Partidului Comunist din SUA; aceasta în prelungirea tacticilor obişnuite folosite pentru a-i

teroriza pe armatori, forţându-i să accepte cererile sindicatului68.

Ca novice prea încrezător în propriile forţe, Mink era o bombă cu ceas în războiul spionilor. În zona docurilor din Copenhaga, el a început să recruteze marinari care erau comunişti. Acest lucru a provocat plângeri din partea partidului danez. Ulanovski a fost avertizat de Moscova şi sfătuit să-l trimită acasă pe Mink. Însă nu a făcut asta. Din nefericire pentru el, unul dintre cei racolaţi era agent de poliţie; mai rău, Mink a bătut o cameristă, deşi este foarte posibil ca aceasta să fi fost o înscenare a poliţiei, care a pus sub supraveghere casa conspirativă şi adresa la care ajungea corespondenţa din Germania.

Când, în cele din urmă, au dat atacul, pe 8 martie 1935, iniţial căutându-l pe Mink, poliţiştii au mai pus mâna şi pe o pradă neaşteptată. Nu numai că i-au ridicat pe Ulanovski, pe Mink şi încă un american, Leon Josephson, ci i-au prins şi pe unul dintre rezidenţii din Germania, David Ugher, pe fostul rezident din Germania Max Maksimov, care se pare că trecuse pe acolo în drum spre Rusia, şi pe adjunctul şefului Secţiei I din cadrul Direcţiei a IV-a, D. Lvovici69.

Aşadar, pe 16 martie 1935, Artuzov era acum cel care trebuia să dea socoteală nu doar pentru eroarea de a-l numi pe Ulanovski în acel post, ci şi pentru greşelile comise de cei din subordinea lui. „Tovarăşul Ulanovski a fost arestat pentru că a încălcat regula care interzice recrutarea unor membri de partid”, l-a informat Artuzov pe Voroşilov. „Toţi cei trei danezi recrutaţi de el sunt comunişti. Tovarăşul Ulanovski ne-a ascuns faptul că ei sunt comunişti”. 70

„Cel mai remarcabil lucru în toată această poveste”, a adăugat el, „este că angajaţii noştri, care se descurcaseră binişor în Germania fascistă, când au ajuns într-o ţară «neutră» nu au mai ţinut cont de nişte reguli elementare de siguranţă”. Faptul că danezii descoperiseră că ei lucrau nu contra intereselor lor naţionale, ci împotriva nemţilor măcar a salvat Moscova de un scandal

diplomatic. Cu toate acestea, Ulanovski a fost condamnat la patru ani.

Încă afectat de lovitura serioasă dată autorităţii sale – adică de faptul că alţii au preluat controlul direct asupra Direcţiei a IV-a după ce el eşuase lamentabil în încercarea de a şi-l exercita –, Voroşilov a profitat din plin de acest incident pentru a-l discredita pe Artuzov. A doua zi după ce Artuzov a trimis raportul despre scandalul de la Copenhaga, Voroşilov a condamnat cu vehemenţă şi fără scrupule faptul că „serviciul nostru de informaţii externe abia se târâie. Artuzov nu a făcut prea multe pentru noi în sensul de a îndrepta această defecţiune gravă. În următoarele câteva zile voi cere luarea unor măsuri pentru ca alte incidente precum cel de la Copenhaga să nu se mai repete pe viitor” 71.

Începuse lupta. La 15 aprilie 1935, Uritki a fost adus pentru a-l înlocui pe Berzin, iar Voroşilov a început imediat să facă presiuni asupra lui ca să se plângă de Artuzov. Mesajul subiacent nu era greu de priceput. Practic, Artuzov şi cei 30 de enkavedişti pe care i-a adus cu ei au fost sistematic ostracizaţi în cadrul Direcţiei a IV-a. La un moment dat Artuzov s-a plâns: „Cred că voi [cei din cadrul Direcţiei a FV-a] v-aţi schimbat atitudinea faţă de tovarăşii care au venit aici cu mine, Semion Petrovici. Pentru ce? Nu pricep. Nu vreau să cred că valul de resentimente ale multora dintre tovarăşii dumitale faţă de cekişti te afectează şi pe dumneata... Cred că oamenii pe care i-am adus eu în Razvedupr nu sunt răi. Nu au făcut şcoala militară, au multe defecte, dar sunt de folos în serviciul de informaţii şi nu este nevoie să fie daţi la o parte” 72.

Chiar şi Stalin a înţeles că era nevoie de timp pentru a schimba cultura din cadrul Direcţiei a IV-a. Totuşi, din nefericire pentru Uniunea Sovietică, nu toate schimbările realizate de Artuzov au fost bine gândite. Stalin dispreţuia cercetarea şi analiza, iar în cadrul Direcţiei a IV-a acest departament era mare şi costisitor. Era plin de foşti ofiţeri ţarişti. Nu se ocupa doar cu documente clasificate, ci selecta şi materiale din surse deschise şi pregătea cărţi

pentru publicare.

În toamna anului 1932, primind mai multe informaţii decât putea asimila, ameninţat de spectrul unei foamete dezastruoase şi cu o soţie împinsă la sinucidere de cruda lui indiferenţă, Stalin devenise extrem de intolerant şi ordonase încetarea „analizelor trimestriale ale unor ţări străine" 73.

Ţinând cont de preferinţele şefului celui mare, Artuzov a desfiinţat departamentul de cercetare şi analiză. Cum INO nu avea o asemenea secţie, Moscova a rămas astfel oarbă. Deşi pe 2 mai 1935 Uniunea Sovietică semnase cu Franţa un pact de asistenţă mutuală împotriva Germaniei, francezii au evoluat spre dreapta în timpul mandatului lui Pierre Laval şi nu au mai continuat colaborarea militară urmărită de sovietici. Drept răspuns, Stalin nu a făcut nimic pentru a împiedica Partidul Comunist Francez să distrugă capacitatea de apărare a ţării prin intermediul unor serii de greve. Totuşi, aliata Franţei, Cehoslovacia, care semnase şi ea un pact de asistenţă mutuală, a fost de acord să facă schimb de informaţii secrete. Artuzov, care renunţase la funcţia de şef al INO pe 21 mai 1935, încerca din răsputeri să stabilească legături cu Praga74.

Când căpitanul František Moravec, şeful spionajului militar cehoslovac, a început să coopereze cu omologii săi ruşi în 1936, a descoperit cu uimire că Direcţia a IV-a „avea dificultăţi în stabilirea contactului cu surse importante de informaţii din Reich, precum şi în organizarea unei reţele productive de agenţi-observatori de nivel inferior", şi că „ei nu organizaseră activităţi de sprijin adecvate, precum studierea presei germane de ştiri". Ruşii îşi „notau cu atenţie totul despre experienţa noastră cu ziarele de provincie, publicate în orăşelele germane, în care se găseau încă numeroase informaţii pe teme militare, în ciuda cenzurii drastice a naziştilor" 75. Însă nimeni din Direcţia a IV-a nu părea să fi călcat vreodată în Europa Centrală şi nici să ştie limbi străine. Totul se făcea cu ajutorul interpreţilor şi traducătorilor.

„Neaşteptata ineficienţă din serviciul de informaţii militare al unui regim care fusese generat şi alimentat de acţiuni clandestine era surprinzătoare”, îşi amintea Moravec76. Cehii descoperiseră fără să vrea un adevăr stânjenitor ascuns în spatele faţadei staliniste de invincibilitate atotştiutoare.

Ironic şi tragic, în măsura în care serviciilor de informaţii li s-a permis cât de cât să-şi facă treaba, este faptul că ruşii aveau să devină curând mai bine informaţi în legătură cu viitorii aliaţi decât cu adversarii lor direcţi. Activitatea serviciului sovietic de informaţii externe nu s-a îmbunătăţit semnificativ sub conducerea lui Artuzov până ce nu s-a resimţit impactul a două iniţiative separate: mai întâi la INO, apoi şi la Direcţia a IV-a.

Cât de important este pe cine cunoşti:

Grupul de la Cambridge

Sub supravegherea lui Artuzov au fost racolaţi membrii celebrului „Grup de la Cambridge” – şi Artuzov a fost cel care l-a recrutat pe cel ce i-a racolat. Proiectul a fost lansat aproape din întâmplare. Promptitudinea şi ingeniozitatea reacţiilor de pe teren şi de la Lubianka au transformat o oportunitate rară într-o realizare uluitoare. „Kim” Philby, promiţătorul fiu al unui individ destul de excentric, încă era cu caş la gură. Nu avea cine ştie ce talente în afară de limbi străine, iar la Westminster School nu avea note prea strălucite; însă odată ce îşi punea ceva în minte, urmărea acel scop cu o hotărâre rece. A ales colegiul pe care îl urmase şi tatăl său, Trinity, din Cambridge77. În studenţie, a reacţionat la Marea Depresiune orientându-se irevocabil către stânga şi a fost trezorier al Societăţii Socialiste, un forum al celor interesaţi de aspectele teoretice ale marxismului. Eşecul total al reformistului Partid Laburist şi aparenta indiferenţă a guvernului la situaţia disperată a numărului mare de şomeri care nu aveau parte de o politică socială adecvată aveau să atragă de partea cauzei comuniste un număr mare de tineri şi tinere privilegiate. Neştiind ce să facă după absolvire, a fost sfătuit de Maurice Dobb,

profesor de economie şi unul dintre primii membri ai Partidului Comunist Britanic (1922), să plece în străinătate ca să lucreze pentru o filială a MOPR, o organizaţie internaţională de ajutor acordat muncitorilor, condusă de la Moscova – şi o faţadă a Cominternului. Destinaţia lui Philby era Austria, ţară care se îndrepta rapid spre război civil. De fapt, se pare că urma să devină curier pentru OMS.

Philby s-a dovedit a fi un om de nădejde, calculat şi descurcăreţ – deşi a continuat să fie oarecum nesigur de el în alte privinţe. Şarmul său timid nu era umbrit decât de o bâlbâială intermitentă care, în mod destul de curios, s-a dovedit a le atrage pe femei. Cumva lăsa impresia fermecătoare că el chiar îşi caută cuvintele, ceea ce le făcea să aibă încredere în el. Mai mult decât atât, paşaportul britanic al lui Philby îi permitea să călătorească nestingherit prin Balcani, iar scrisoarea de recomandare către Eric Gedye, corespondent al cotidianului *The Daily Telegraph* şi fost membru al serviciilor secrete militare britanice, dar şi un antifascist înverşunat, i-a permis să „şterpelească” şase costume din dulapul lui Gedye, chipurile pentru nişte combatanţi din rezistenţă care fugeau de persecuţie[78].

Datorită devotamentului său, Philby i-a fost recomandat lui Tivadar Mâly („Mann”), după ce fusese remarcat de nişte tovarăşi din Viena. Mâly, care iniţial aspirase să îmbrace haina preoţească, dar ulterior se antrenase pentru război şi se înrolase voluntar în armată, a devenit bolşevic în timpul detenţiei sale în Rusia[79]. A luptat în Armata Roşie din 1918 până în 1921, fiind închis de albgardişti pentru un an într-un lagăr din Siberia. După aceea a lucrat ca anchetator în cadrul CEKA, apoi ca secretar al unităţii sale operaţionale secrete din Crimeea şi s-a mutat la Moscova ca asistent al lui Artuzov la KRO începând din 1926. După o perioadă petrecută la Secţia Specială, a fost adus de Artuzov la INO[80].

Poreclit „der Lange” („Lunganul”), era un ungur arătos, cu ochi albaştri, care a activat clandestin în toată

Europa Centrală începând din 1932. Mâly a fost foarte impresionat de consecvenţa lui Philby şi l-a recomandat la Moscova drept candidat pentru recrutare81. Philby nu ştia nimic despre toate astea.

Spre oroarea mamei sale, Philby s-a întors din Austria însurat cu o femeie divorţată. Lizy (Alice) Feldman, nu tocmai o frumuseţe, era evreică austriacă şi, în plus, o comunistă convinsă. Se pare că împărţiseră patul şi se îndrăgostiseră pe loc. Astfel, Philby s-a întors la Londra hotărât să intre în Partid şi să-şi înceapă viaţa de activist. La sediul din King Street l-au trimis la plimbare, dar, evident, ştirea că acesta încercase să intre în legătură cu Partidul s-a transmis mai departe.

Specialistul în recrutări: Arnold Deutsch în perioada aceea, potrivit unor noi reguli, principala rezidentură ilegală din Londra era condusă oficial de la Paris (şi ulterior de la Copenhaga), ceea ce le oferea ofiţerilor operativi mai mărunţi din Marea Britanie o anumită libertate de acţiune. Cel care l-a recrutat pe Philby, Arnold Deutsch („Otto"), un evreu slovac foarte inteligent, era un maestru al improvizaţiei82. Născut la Viena (1904) dintr-un tată fost învăţător care se mutase recent în capitală, Deutsch a gravitat în jurul stângii revoluţionare de la vârsta de 16 ani.

La universitate (1923 – 1928), printre studiile de fizică, chimie şi filosofie, a intrat în Partid (1924), iar în cele din urmă a ajuns la Moscova cu o delegaţie în 1928. După ce s-a întors, a lucrat ca inginer chimist la o fabrică de textile doar trei luni înainte ca secretarul de partid din Austria şi şeful Uniunii Tineretului Comunist să-l recomande pentru a fi recrutat de OMS-ul Cominternului. În octombrie 1931, în urma unei gafe (în rusă, *cepe*) făcute de alţii, care a dat în vileag operaţiunea, şi după ce s-a certat cu un ofiţer operativ ce era înclinat să birocratizeze echipa, a fost nevoit să se dea la fund vreo două luni; apoi a fost retras şi, în ianuarie 1932, chemat la Moscova. Chiar şi în perioada cât a lucrat pentru OMS, mai îndeplinea uneori şi comisioane pentru INO la Viena, aşa că era

cunoscut de ofiţerii operativi de la Lubianka.

După ce a aşteptat câteva luni, a mai fost trimis în câteva misiuni ocazionale în Grecia, Palestina şi Siria, dar, pentru că îl criticase pe Abramov, şeful lui, a fost dat afară, spunându-i-se cu dispreţ să-şi caute de lucru într-o fabrică. În acest moment, în august 1932, Georg Müller de la INO, pe care îl cunoscuse la Viena, l-a recomandat şefilor săi. Bolnav de tifos de trei luni, Deutsch a fost în cele din urmă chemat la un interviu. Ţinând cont de personalitatea puternică a lui Deutsch, antecedentele sale la OMS şi numeroasele limbi străine pe care le ştia (vorbea fluent germana şi engleza, se descurca bine în franceză, ştia să citească în italiană şi olandeză) şi, fără îndoială, pentru că nu prea avea ilegalişti promiţători, Artuzov l-a trimis, după nici trei luni de activitate, direct pe teren (la Paris), de Anul Nou83. Chiar şi după ce s-a transferat la INO, Deutsch a descoperit că avea în continuare probleme din cauza conflictului cu Abramov, până ce acesta a fost înlăturat din OMS în 1935 şi împuşcat în 1937.

Deşi era la bază inginer chimist, Deutsch arăta un interes deosebit faţă de comportamentul uman; totuşi, în ciuda incontestabilului său şarm vienez, nu toţi îl înghiţeau: defectorul Krivitki („Grol”), un alt om mândru, îl considera „îngâmfat”, iar Mâly, „dificil” 84. Era foarte conştient de valoarea lui şi suferea din cauză că, lucrând în cadrul unei ierarhii stricte, era considerat doar „suport tehnic” şi cam prea „băgăreţ”, nu un agent operativ cu autoritate care merită respect85. Aceasta era cu siguranţă singura lui slăbiciune evidentă, deoarece avea, fără îndoială, un talent înnăscut pentru recrutare. Sosirea lui Deutsch la Paris a fost urmată la scurt timp de ascensiunea la putere a lui Hitler în Germania vecină, ceea ce, fără îndoială, a mărit mizele tuturor reţelelor ilegale, căci măsurile de represiune împotriva KPD (Partidul Comunist din Germania) erau inevitabile. Deutsch avea totuşi mai mult un rol tehnic (fotografie etc.), dar, în mod ingenios, a recrutat nişte pescari de pe coastele Franţei, Belgiei şi Olandei, pentru a avea acces imediat la ambarcaţiunile lor

şi a le folosi pentru transmisiuni radio în caz de război. A recrutat şi două femei[86].

După Paris, în octombrie 1933, Centrul a hotărât să-l trimită pe Deutsch la Londra împreună cu o mică echipă formată din trei agenţi recrutaţi în Viena. Din echipa lui făcea parte şi fotografa Edith Tudor Hart (născută Suschitzky), specializată în portrete de copii, care îl cunoscuse pe Philby la Viena prin soţia acestuia, Lizy. Deutsch o cunoştea pe Edith din 1926 şi contribuise la recrutarea ei de către OGPU trei ani mai târziu. Ea avea în Viena o librărie ce servea ca paravan pentru reţeaua de curieri din care făcea parte şi Philby[87]. Edith a fugit însă după ce poliţia a făcut o razie în librărie. Căsătorită cu un englez, Alex Tudor Hart, a apărut cu el în Marea Britanie ca membră a micii echipe a lui Deutsch. O femeie foarte temerară, ea a fost cea care a insistat în cele din urmă să fie recrutat Philby[88].

Sosirea lui Deutsch la Londra în aprilie 1934 a fost urmată de cea a unui agent operativ de grad superior, Reiss (Natan Poretki), care avea să monitorizeze funcţionarea echipei[89]. Reiss a rămas până în iulie. În contrast cu Mâly, i se spunea „der Dicke" („Grăsanul"). Era rotunjor la faţă, brunet, avea dinţi sănătoşi şi o fire prietenoasă, sociabilă – era un cameleon social –, şi îi plăcea foarte mult să cânte. În acelaşi timp însă, era extrem de riguros când venea vorba de meseria lui. Nimic nu era lăsat vreodată la voia întâmplării[90]. Născut în Polonia, într-o familie de evrei din clasa mijlocie, a fost atras de revoluţie în timp ce era student la Universitatea din Viena şi a făcut comisioane pentru Direcţia a IV-a până când, în cele din urmă, a fost chemat la Moscova, unde a lucrat în OGPU din 1929 până în 1932. Asaltat de îndoieli cu privire la Stalin, Reiss a fost convins să se mute la INO când s-a dovedit că Berzin îşi pierde autonomia, iar Cominternul nu reprezintă o alternativă rezonabilă, deoarece este strict subordonat Kremlinului. În plus, provocarea de a se infiltra în sfârşit în establishmentul britanicilor nu putea fi ratată[91].

Construirea „rezervei de aur” a serviciilor secrete sovietice

„Factorii importanţi” în racolarea lui Philby reprezentau o combinaţie unică în cazul lui: în primul rând, „poziţia tatălui său” (St. John Philby, consilier al regelui saudit), iar în al doilea rând, „intenţia sa de a intra la Ministerul de Externe” 92. Totuşi, asta nu i-a reuşit din prima. Încercarea de a se angaja la Ministerul de Externe i-a fost în mod deliberat zădărnicită de Dennis Robertson, fost director de studii şi membru al consiliului la Trinity College, conferenţiar de economie şi multă vreme iubit al lui George („Dadie”) Rylands de la King’s College. Robertson era totuşi, în anumite privinţe, foarte ortodox. L-a acuzat brusc pe Philby că ar fi „un socialist radical”, spunând că nu trebuie să i se acorde încrederea de a fi angajat în administraţia de stat. Aşadar a refuzat să-i dea lui Philby recomandarea de care avea nevoie93. Robertson însuşi a fost ales membru al „Apostolilor” în 1926, după care societatea a început să se umple de marxişti.

Apostolii erau o societate secretă victoriană din care făceau parte studenţi de înaltă performanţă de la Cambridge, aleşi pe baza presupunerii, uneori dovedită adevărată, că ar fi mai inteligenţi decât toţi ceilalţi. Aceasta începuse la Trinity, dar se extinsese şi la King’s College. Alegerea lui Robertson s-a datorat, fără îndoială, susţinerii sale de către Maynard Keynes, care devenise membru în urmă cu 23 de ani94. Nici Keynes nu avea o părere prea bună despre marxism, deşi îl tolera în colegiu la cei foarte tineri. În afară de dogmă, aversiunea lui era cauzată şi de faptul că era însurat cu o emigrantă rusoaică, balerina Lidia Lopokova, şi nu ignora cu totul ce se întâmpla la Moscova. Într-adevăr, a blocat alegerea altui „apostol”, Anthony Blunt, ca membru în consiliul de la King’s College, unde preda el, pe motiv că Blunt îşi umplea lucrările despre artă cu tot felul de prostii marxiste95.

Întâlnirea clandestină cu Deutsch din Regent’s Park i-a schimbat cu totul lui Philby viaţa, care după aceea a rămas irevocabil împărţită în două. Philby îşi aminteşte cu

afecţiune de Deutsch ca de „un bărbat la vreo 35 de ani. Era mai degrabă scund, iar umerii săi largi erau şi mai mult scoşi în evidenţă de faptul că era robust. Era blond, cu păr ondulat şi o frunte înaltă şi senină. Ochii săi albaştri şi gura mare erau foarte mobile, făcându-l să pară pus pe şotii”. El şi Philby au vorbit în germană – Deutsch în melodioasa germană vieneză, acum familiară, afectată doar de discordanţa distinctă a limbii slovace. Aşezaţi pe iarbă, Deutsch se uita într-o direcţie şi Philby stătea cu faţa în direcţia opusă, ca să vadă dacă nu sunt urmăriţi de MI5, având o discuţie ce nu a durat nici măcar o oră96. Însă îşi făceau griji degeaba.

După întâlnirea cu Philby, Deutsch a profitat de această ocazie unică pentru a injecta un bacil mortal în inima establishmentului britanic97. Deutsch avea o minte foarte ageră. Avea o capacitate extraordinară de a se reorienta în medii sociale complet străine şi a ajuns să-i placă viaţa din Marea Britanie. I-a venit ideea să-i recruteze pe tinerii bogaţi şi deziluzionaţi ai Marii Britanii chiar în momentul în care absolveau universitatea. Deşi se ştia că fizicianul rus Piotr Kapiţa se află la Cambridge, era la îndemână de presupus – în mod incorect – că universitatea cea mai importantă era în capitală, lucru valabil în Austria, Cehoslovacia, Franţa şi Uniunea Sovietică. Asta însemna că punctul evident de pornire ar fi fost London University. Aici s-a înscris şi Deutsch. Abia după ce a cunoscut oameni ca Philby şi-a dat seama că ar trebui să-şi îndrepte eforturile mai degrabă către *la jeunesse dorée* de la Oxford şi Cambridge.

În plus, tinerii nu aveau să fie adunaţi sub stindardul antifascismului. Moscova încă îi eticheta pe socialişti „fascişti sociali”. Cominternul încă nu adoptase propaganda antifascistă, schimbare anticipată abia în septembrie 1934, odată cu naşterea Frontului Popular ca idee, şi pusă în practică abia în vara anului următor98. Cauza căreia i s-a alăturat Philby nu era antifascismul ca atare, ci comunismul *tout court*. Deutsch nu era interesat decât de cei care credeau cu îndârjire în socialismul

revoluţionar şi care erau în stare să aibă o viaţă dublă indiferent de sacrificiile personale.

La 19 iunie, Aleksandr Orlov (pe numele său adevărat Leiba Feldbin), capabilul rezident din Copenhaga care fusese descoperit de Artuzov, a fost trimis la Londra ca să-l ajute pe Reiss. El avea să se ocupe de ilegaliştii din Marea Britanie99. După ce făcuse cursuri de engleză la Columbia University, Orlov („Schwed”) ajunsese să aibă accent american. (Avea şi o grămadă de rude în Statele Unite.) Un individ spilcuit, cu o mustaţă îngrijită, acest veteran al luptelor de gherilă din timpul războiului civil a apărut în Marea Britanie sub acoperirea plauzibilă de reprezentant al American Refrigerator Company100. În iulie, după ce Orlov şi Reiss s-au instalat, Artuzov le-a ordonat să se infiltreze în MI6101. Era un pariu riscant, dar în cele din urmă planul a avut succes.

Fără îndoială îndemnat de Deutsch, Orlov i-a sugerat lui Reiss să-l folosească pe Philby pentru a construi o reţea, primii membri ai acesteia fiind Guy Burgess şi Donald MacLean102. În octombrie, Orlov şi Reiss au recomandat ca lui Philby, care avea numele de cod „Sohnchen” („Feciorașul”, în germană), „să i se dea sarcina de a-i tatona pe toţi prietenii săi de la Cambridge care aveau aceleaşi convingeri, ca să-i putem folosi pe unii dintre ei în activitatea noastră. Sincer vorbind, ne referim în principal la doi dintre ei: Burgess şi MacLean. Burgess este fiul unor bogătaşi. Membru de partid de doi ani, este foarte inteligent şi de încredere, însă, după părerea lui «S» [Philby], oarecum superficial şi uneori poate să se trezească vorbind în plus. În schimb MacLean [” Waise”, adică „Orfanul”, în germană] este mult lăudat de «S»” 103.

Contrastul dintre metoda de recrutare a lui Deutsch şi cea folosită de obicei de alţi ghebişti este izbitor. Până atunci totul se rezumase la bani sau şantaj. Într-adevăr, chiar în momentul în care el, Mâly şi Orlov încercau să-i câştige de partea lor pe cei dedicaţi unei cauze comune împotriva unui duşman comun, mai pragmaticul Dmitri

Bâstroliotov (despre care găsiţi mai multe amănunte

la p. 89) racola agenţi dându-le bani. Bâstroliotov a trecut prin Londra pentru a aranja racolarea căpitanului John King, un irlandez însărcinat cu codurile şi cifrurile la Ministerul de Externe. Au reuşit în cele din urmă să-i cumpere serviciile la mijlocul lui februarie 1935 m.

Cu excepţia lui Philby, toţi membrii Grupului de la Cambridge avuseseră rezultate remarcabile la universitate: pişicherul, dar inteligentul Burgess a trecut summa cum laude prima parte a examenelor de licenţă în istorie, cu eleganţa sa obişnuită, în iunie 1932. Astfel, s-a remarcat drept cel mai bun tânăr istoric de la Trinity College, ceea ce însemna că avea dreptul, potrivit unor reguli speciale, să se înscrie direct la un program de cercetare, pe care totuşi nu l-a mai finalizat niciodată; era prea ocupat să-şi facă rost de contacte105. La câteva luni după examenele trecute cu brio, pe 12 noiembrie 1932, Burgess a fost ales membru al Apostolilor, devenind, foarte curând, al 71-lea secretar al societăţii. Aceasta i-a permis să aranjeze alegerea, pe 20 mai 1933, a prietenului său putred de bogat, enigmaticul Victor Rothschild, care uimise la rândul lui pe toată lumea în prima etapă a examenelor de licenţă (în ştiinţe naturale), intrând şi el direct la un program de cercetare106. Astfel, numărul de membri marxişti ai societăţii creştea, aceasta putând reprezenta şi o reţea foarte valoroasă, având în vedere că o dată pe an veneau foşti membri ai Apostolilor ca să ia cina împreună, ca „îngeri”, după ce îşi îndepliniseră promisiunea de a ocupa posturi-cheie la vârful societăţii.

MacLean, pedant, înalt şi chipeş, terminase Trinity Hall; deşi nu a devenit niciodată membru al Apostolilor, a terminat limbile străine summa cum laude. Blunt, distinsul istoric al artei, care a fost şi el membru al Apostolilor – înlocuit de Burgess – şi mai târziu membru al consiliului de la Trinity College, avea un avantaj inestimabil, de care a profitat toată viaţa: era văr de-al doilea cu viitoarea regină Elizabeta, pe atunci soţia ducelui de York, viitorul George al VI-lea. În această serie de tineri absolvenţi sclipitori făcea excepţie John Cairncross, un băiat crispat şi puritan

din Glasgow care primise o bursă socială pentru studii. Simţindu-se ca peştele pe uscat din toate punctele de vedere, el a avut totuşi cele mai bune rezultate la examenele organizate de Ministerul de Externe. Blunt s-a alăturat cauzei devreme, în 1937, şi l-a prezentat pe Deutsch şi altora, inclusiv unui american bogat, Michael Straight, un alt membru al Apostolilor (ales pe 8 martie 1936) 107.

Reiss a discutat cu MacLean în octombrie 1934, abia după ce i s-au verificat antecedentele. În februarie 1935 el a plecat, lăsându-l în seama lui Orlov pe MacLean, care acum se pregătea pentru examenele pe care trebuia să le dea ca să intre în Ministerul de Externe108. Faptul că mama lui Donald, lady MacLean, era prietenă cu prim-ministrul Baldwin, care se interesa personal de progresul fiului ei, i-a impresionat pe ruşi. Însă MacLean a dispărut la Moscova, într-o vacanţă de trei luni. În octombrie, comisia de admitere fiind prezidată de un prieten al lui lady MacLean, băiatul ei de succes a reuşit să se angajeze109.

Între timp, Deutsch şi Orlov mai recrutaseră un membru, în decembrie 1934. Având numele de cod „Mädehen” („Fata”), cu referire evidentă la homosexualitatea sa ostentativă, Burgess avea să se dovedească a fi o captură de prima mină, deşi racolarea sa nu a fost apreciată de la început la Moscova, Lubianka alarmându-se110.

Sub regimul instaurat de Artuzov, toate recrutările trebuiau să primească în prealabil aprobarea Centrului111. Neliniştile au fost totuşi atenuate de posibilităţile majore de penetrare, în toate sensurile, oferite de Burgess. Unora dintre tovarăşii săi mai puritani Orlov a trebuit să le explice „legile misterioase ale atracţiei sexuale din această ţară” (Marea Britanie) pentru ca ei să înţeleagă ce oportunităţi li se deschid. Au rămas totuşi unele îngrijorări, nu în ultimul rând legate de instabilitatea emoţională inerentă a lui Burgess şi deci de imprevizibilitatea sa pe teren: „El tinde aşadar să intre

uşor în panică şi să se lase cuprins de disperare" 112. Aceasta era o interpretare foarte exactă şi, în cele din urmă, avea să le vină de hac şi lui, şi lui Philby.

Importanţa lui MacLean

MacLean era cel mai promiţător. În ianuarie 1936 i-a predat primul dosar cu materiale secrete omului său de legătură. După aceea au crescut atât calitatea, cât şi cantitatea acestora. În iulie, când a izbucnit războiul civil în Spania, el a raportat la timp informaţia crucială că Londra încerceptează şi decriptează mesajele Cominternului la Government Code and Cypher School (GC & CS). Era Operaţiunea Masca, facilitată de recrutarea ofiţerului operativ al Cominternului Johann Heinrich de Graaf, care avea acces la comunicaţiile OMS din toată lumea113. Mâly, care a fost rezident din aprilie până la sfârşitul lunii august, îl preţuia atât de mult pe MacLean, încât a vrut să fie tratat independent de toţi ceilalţi114. Dorinţa i-a fost împlinită.

La începutul anului 1937 a mai intrat cineva în viaţa lui MacLean ca să-l ajute să fotografieze documentele (inclusiv mesajele decriptate ale Cominternului) pe care le lua de la birou: Kitty („Ţiganca") Harris, care era de fapt o evreică din Bielorusia, născută la Białystok pe 24 mai 1899. Tatăl ei fugise în Marea Britanie în 1905, când revoluţia s-a încheiat cu un eşec, iar după trei ani emigrase în Winnipeg (Canada), în 1923 familia s-a mutat la Chicago, unde, fiind membră activă de sindicat, Harris l-a cunoscut trei ani mai târziu pe promiţătorul militant comunist Earl Browder, cu care s-a căsătorit. Cei doi au făcut spionaj pentru Profintern în Asia până în 1929. Doi ani după aceea s-au despărţit. Harris a lucrat ca secretară la monopolul comercial sovietic Amtorg, la New York, unde a fost recrutată de Abram Eingorn („Taras"), bărbatul în gri: ochi cenuşii, păr cărunt, pardesiu gri – până şi tenul îl avea cenuşiu. Acesta era un prieten al ghinionistului Beso Lominadze din Odessa; Lominadze a fost ulterior găsit vinovat de uneltire împotriva lui Stalin, fiind arestat115. Harris a fost apoi curieră în Germania împreună cu

Parparov şi Zarubin, transportând documente fotografiate.

În afară de un accident birocratic din cauza căruia nu a putut intra în Franţa – rezidentura ilegală de la Berlin i-a făcut din greşeală un paşaport fals pe care scria „Chicago, Indiana” –, Harris s-a descurcat atât de bine, încât în octombrie 1935 a fost trimisă la Moscova pentru instrucţie. La mijlocul anului 1938 MacLean a fost trimis la ambasada din Paris. Cei doi au plecat pe 28 septembrie, într-un moment în care relaţiile Moscovei atât cu Marea Britanie, cât şi cu Franţa erau în criză în urma excluderii Rusiei de la negocierile cu Germania care aveau loc la München şi care au dus la dezmembrarea Cehoslovaciei116.

Între timp, lui Deutsch i se născuse un fiu la Londra (1936), iar el dovedise o eficienţă de invidiat. Deja lansase pe teren un număr de recruţi de ordinul zecilor, inclusiv pe fiul unui „fost ministru” şi, prin el, pe fiul unui angajat de la MI6117. Numele de cod ale celor doi se află printre ale celor 17 persoane recrutate de el între aprilie 1934 şi noiembrie 1937, perioadă în care a făcut mai multe călătorii: „Synok” şi „Söhnchen” (Philby), „Medkhen”, „Mädehen” (Burgess), „Attila” (şi fiul lui), „Oteţ” (1936), „Ber” (octombrie 1934), „Ajutorul”, „Saul” (1936), „James”, „Scott” (principala atracţie a Grupului de la Oxford, aparent Bernard Floud, care se va sinucide ulterior), „Socrate”, „Molière” (Cairncross), „Poetul”, „Tony” (Blunt), „Nigel” (Straight), „Şoferul” (1936), „Molly” (Jenifer Hart?) şi „Om”. Reiss, evident, şi-a asumat meritul pentru recrutarea lui „Waise” (MacLean), iar lista nu îi includea şi pe cei racolaţi de alţii, precum „Naslednik”. Unii dintre aceştia fuseseră descoperiţi de agentul Percy Glading („Got”), membru al Partidului Comunist, care viza ţinte din industria militară de la Arsenalul de la Woolwich, unde lucrase anterior: mai exact, „Attila”, „Naslednik”, „Oteţ”, „Ber”, „Saul”, „Şoferul”; plus încă două persoane, „Nelly” (1936) şi „Mărgărit” (1937) 118.

Războiul Civil din Spania

Philby, recrutat primul, a fost iniţial o cruntă dezamăgire pentru cei responsabili de el, acesta obţinând doar informaţii disparate subtilizate de pe biroul tatălui său şi aflate de la prieteni precum Tom Willey de la Ministerul de Război; în cele din urmă, Deutsch şi Mâly au sugerat să fie trimis în Spania. Acolo, războiul civil începuse cu o insurecţie militară a naţionaliştilor pe 18 iulie 1936, care se aşteptau la o revoluţie pornită de jos.

Atât în Franţa, cât şi în Spania se formaseră guverne ale Frontului Popular, în 1935, respectiv 1936, pentru a bloca ascensiunea fascismului. Acestea erau formate din socialişti şi aliaţii lor, inclusiv partide ţărăneşti şi liberali majoritari în mediul urban. Ei erau susţinuţi de partidele comuniste, pe baza instrucţiunilor primite de la Moscova, în Spania se confruntau cu o insurecţie înarmată de cele două puteri fasciste, Italia şi Germania. Pe 25 iulie, prim-ministrul José Girai a cerut ajutor.

Stalin nu a vrut să facă nimic ca să-l ajute. Poate că susţinerea Cominternului părea suficientă, căci britanicii insistau pe instituirea unui acord de neintervenţie, iar Moscova încă spera la o antantă cu Londra. Într-adevăr, se spunea că până pe 6 septembrie orice acţiune era strict interzisă119. Şi totuşi ceva l-a făcut pe Stalin să se răzgândească. La 14 septembrie, Uritki, de la Direcţia a IV-a, şi Slutki, de la INO, au pus la cale un plan: Operaţiunea X (litera care se pronunţă „H” în rusă), menită să furnizeze arme guvernului Frontului Popular din Spania. Pe 29 septembrie aceasta a fost aprobată oficial de Biroul Politic, Stalin telefonând în timpul discuţiilor de la *dacea* sa din Soci, pe litoralul Georgiei120. Artuzov a supravegheat apoi furnizarea secretă de arme, o operaţiune delicată gestionată de fostul cekist Boris Elman121. În acest scop, în cadrul Direcţiei a IV-a s-a creat o unitate specială, Secţia X122.

Stalin se aventurase în cele din urmă să acţioneze doar pentru că, dacă guvernul spaniol avea să cadă, o alianţă cu Franţa ar fi devenit slabă, deoarece francezii s-ar fi trezit înconjuraţi din trei părţi de vecini fascişti123.

Spania a fost astfel o cauză pe care Stalin a adoptat-o din motive geostrategice. Fără îndoială că sprijinul său a subminat, în mod convenabil, şi acuzaţiile troţkiştilor că el ar fi contrarevoluţionar, în acelaşi timp însă, s-a răzbunat pe foştii susţinători ai lui Troţki din Uniunea Sovietică, în frunte cu Grigori Zinoviev şi Lev Kamenev, judecându-i în cadrul unui proces-spectacol şi apoi ordonând să fie executaţi pentru înaltă trădare124.

Avea să meargă Philby în spatele frontului generalului Franco drept corespondent independent ca să facă spionaj? Orlov era în Spania, oficial ca ataşat, de pe 16 septembrie 1936, al nou-înfiinţatei ambasade sovietice, sub acoperire diplomatică. Adjunctul său era Eitingon („Kotov”), care îi instruia pe agenţii poliţiei secrete republicane şi se ocupa să fie lichidaţi nişte troţkişti din Barcelona. Lor li s-au alăturat şi alţi ofiţeri operativi talentaţi, precum Naum Belkin, Grigori Siroejkin şi Lev Vasilevski. A venit şi primul adjunct al şefului INO, Serghei Şpighelglas, care avea „o mutrişoară simpatică” 125. Ei au umplut un gol creat de incompetenţa de la nivel local. Se foloseau, inevitabil, de marea putere pe care o câştigaseră pentru a eradica stingă troţkistă şi anarhosindicalistă, pornind de la ideea greşită că aceasta avea să promoveze cauza republicană „moderată”.

Când s-a întors în Anglia, la începutul anului 1937, Philby a scris un articol care l-a impresionat pe Robert Barrington-Ward, redactorul-şef adjunct al cotidianului *The Times*, prieten cu St. John Philby, care semna în mod regulat articole despre Orientul Mijlociu. Ralph Deakin, redactorul ştirilor externe, a acceptat să-l angajeze pe Kim şi l-a trimis imediat înapoi în spatele liniilor lui Franco, în calitate de „corespondent special”, în ciuda evidentei sale lipse de experienţă ca jurnalist. A ajuns acolo cu o recomandare din partea Ambasadei Germaniei la Londra, lăudându-se că îl cunoaşte pe Ribbentrop, acum ministru de Externe al lui Hitler, în care acesta avea atâta încredere.

„Zilele de glorie au apus”, a raportat Philby la scurt

timp după sosirea sa126. Aşa era – ca şi pentru el, de altfel. Faptul de a fi martor al sângerosului război civil s-a dovedit a fi un chin cumplit pentru cineva care provenea dintr-un mediu atât de protejat, o grea încercare pentru capacitatea sa de a-şi ascunde adevăratele convingeri. „A fost o experienţă îngrozitoare. Încercam să-mi reprim orice sentimente în articolele mele”, îşi amintea el. „Încercam să relatez doar cruda realitate”. 127 Experienţa aceasta l-a schimbat totuşi radical pe Philby – şi nu tocmai în bine. Cel mai vechi prieten al lui a observat o schimbare semnificativă în stilul (acum, în mod ironic, era mult mai sociabil, dar „mai cinic şi trecut prin multe”) şi înfăţişarea lui (mult mai gras acum, dacă nu chiar „falstaffian”) după ce s-a întors128. Şi totuşi, redactorul ştirilor externe a fost impresionat şi, în ciuda lipsei de experienţă a tânărului, intenţiona „să-l facă şi mai bun pe Philby, care era deja foarte bun” 129.

Deutsch dă de necaz

După aceea Philby s-a confruntat cu o încercare şi mai grea. A fost preluat de ingeniosul şi nemilosul Orlov, deşi nu se puteau întâlni pe teren neutru decât în Paris. Neliniştit de vizita unor poliţişti, care l-au întrebat dacă are intenţia să rămână în ţară, pe 15 septembrie Deutsch a plecat cu vaporul de la Dover la Calais, îndreptându-se spre Paris, ca să-l pună pe Philby în contact cu Orlov130. Între timp, atât Krivitki, cât şi Reiss („Raymond”) se dăduseră la fund. Reiss a fost ucis, însă Krivitki, care îl cunoştea pe Deutsch, încă nu fusese găsit: aşadar, era periculos să se întoarcă în Marea Britanie. A aflat vestea aceasta în Paris, de la Şpighelglas („Duce”), acum adjunct al şefului Direcţiei a VII-a (fosta INO). Deutsch s-a grăbit să se întoarcă în Marea Britanie la începutul lui noiembrie pentru a suspenda reţeaua pentru trei luni. Totuşi, în realitate, nu a mai preluat nimeni comanda după aceea, iar paternalismul lui Deutsch este evident în pledoaria nu lipsită de emoţie adresată lui Şpighelglas ca reţeaua să fie reactivată. „Sunt toţi tineri şi nu au nicio experienţă în domeniul ăsta. Pentru ei, contactul cu tovarăşi mai

experimentaţi este foarte important pentru a le da speranţe şi a-i încuraja. Mulţi dintre ei au nevoie de banii primiţi ca să trăiască... Fără nicio veste de la noi, probabil că se simt dezamăgiţi. Toţi lucrează din convingere şi cu entuziasm; s-ar putea ca unii să creadă că nu mai este nevoie de ei”. 131 Deutsch era acum pus pe tuşă şi se intenţiona dezactivarea sa definitivă, în timp ce alţi ofiţeri, inclusiv superiori ai săi, erau arestaţi şi executaţi.

Au urmat veşti şi mai proaste. După ce a fost rechemat la Moscova, Orlov a defectat pe neaşteptate, pe 12 iulie 1938. Chiar dacă nu stabileau contactul decât intermitent, dispariţia bruscă şi inexplicabilă a lui Orlov probabil că nu l-a liniştit deloc pe Philby132. Eitingon a preluat controlul, s-a ocupat de evacuarea celor din rezidentura de la Barcelona, aflată pe linia frontului, dar apoi a plecat la Moscova, în primăvara anului 1939133. Acolo, Deutsch a scăpat din întâmplare de securea care le-a retezat capetele aproape tuturor celorlalţi. Acesta învăţa discret limba rusă înainte să fie aproape lovit de dezastru atunci când noul şef (temporar) al Direcţiei a VII-a, Vladimir Dekanozov, a ordonat să fie interogat pe 29 decembrie 1938. Norocul a făcut ca Beria să se răzgândească brusc, începând să repare unele dintre prejudiciile cauzate în timpul mandatului lui Ejov. În martie 1939, un locotenent pe nume Kajdan i-a adus lui Deutsch o veste bună, cerându-i să pregătească o sinteză pentru reluarea operaţiunilor în Marea Britanie.

Războiul salvează situaţia

J

Izolarea Grupului de la Cambridge a luat sfârşit. În drum spre Moscova, Eitingon a luat legătura cu Burgess la Paris şi l-a pus să lucreze cu Anatoli Gorski la Londra chiar din luna aceea134. De Spania republicană se alesese praful. Philby s-a întors la Londra abia în august, când s-a instalat Franco la putere. Între timp *Times* îl desemnase pe Philby principal corespondent de război în cazul unor ostilităţi cu Germania, care au început pe 3 septembrie 1939.

După Războiul ciudat, în care nu au avut loc operaţiuni militare pe Frontul de Vest până la sfârşitul anului, Hitler a reuşit să treacă de toate obstacolele pe care le-a întâlnit în cale, de la Pirinei până la cercul polar, inclusiv, în mod crucial, de Franţa. Cetăţenii britanici au fost evacuaţi din Brest după căderea Parisului în vara anului 1940. Acolo Philby a întâlnit-o pe formidabila Hester Harriot Marsden-Smedley, care, oficial, era corespondenta cotidianului *Daily Express* în Belgia şi Luxemburg. În realitate, Marsden-Smedley era mai mult decât atât: începând de la mijlocul anilor 1930, MI6 recruta corespondenţi ai unor mari ziare.

Fiică a unui general-maior al Armatei Indiene din Poona, Marsden-Smedley, născută în 1901, era o femeie deschisă la minte, cu o „personalitate puternică" şi un „dispreţ pentru prefăcătorie". Curând îi cerea părerea lui Philby despre situaţia din Europa şi îl întreba ce vrea să facă atunci când se va întoarce. Philby a spus că probabil se va înrola în armată135. Marsden-Smedley a schimbat imediat macazul. Philby nu s-a mai gândit la această întâlnire aparent întâmplătoare, însă această femeie cu spirit generos nu era o simplă corespondentă – lucra şi pentru nou-creata Secţie D (sabotaj) a MI6. La sosire, Marsden-Smedley i l-a recomandat personal pe Philby lui Marjorie Max se, şefe Secţiei de Recrutări de la MI6, o altă Miss Marple impresionantă, cu convingeri de nezdruncinat.

Între timp, la Paris, relaţiile lui MacLean cu Harris, care se transformaseră într-o legătură amoroasă în toată regula, se deterioraseră când el a cunoscut o americancă tânără şi frumoasă care studia la Sorbona, Melinda Marling, cu care s-a căsătorit chiar înainte ca Parisul să capituleze în faţa germanilor, pe 8 iunie 1940. MacLean i-a mărturisit totuşi că este spion sovietic, iar ea, care avea convingeri de stânga, a acceptat destul de uşor situaţia. Harris a plecat la Bordeaux şi apoi la Moscova, unde suspiciunile faţă de Grupul de la Cambridge erau acum tot mai mari. Aşa că a fost retrasă din serviciul activ şi

însărcinată cu instruirea novicilor. Solicitărilor ei de a se întoarce în serviciul activ li s-a dat curs abia după invadarea Uniunii Sovietice. Fitin, care acum conducea Direcţia a V-a – fostă a VII-a – a NKGB sau Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului, a susţinut-o, afirmând că este una dintre acele persoane care nu ar trebui să fie date la o parte: cele care formau „tezaurul serviciilor de informaţii sovietice". Aşa că a fost trimisă în Statele Unite via Vladivostok, pe post de curier pentru reţeaua americană şi cea mexicană136.

În Anglia, Blunt, la un moment dat cel mai bun prieten al lui Burgess, a fost recrutat într-un târziu. Părea puţin probabil să ajungă vreodată în guvern, ca să nu mai vorbim de serviciile secrete, aşa că valoarea lui era limitată. În cele din urmă, perspectivele de a-l folosi ca vânător de talente au avut un rol decisiv. După ce Burgess i-a făcut cunoştinţă lui Deutsch cu Blunt în ianuarie 1937, s-a rezolvat totul 137. Recomandându-l pe Blunt ca vânător de talente, Burgess îl asigurase pe Deutsch că Blunt era „pederast din naştere" şi i-a lăsat impresia că „se bucură de mare autoritate în rândul studenţilor" 138. A urmat remarcabilul cunoscător de limbi străine John Cairncross, recrutat pe aceeaşi cale. După ce se chinuise să scape de sărăcie cu ajutorul unei burse la o şcoală privată, Cairncross şi-a dat licenţa la Glasgow, apoi a studiat la Sorbona, după care şi-a mai dat o licenţă, la Cambridge, unde francofilia lui s-a potrivit cu simpatiile lui Blunt.

A ieşit pe primul loc la concursul pentru ocuparea unui post de funcţionar şi, în ciuda unei personalităţi rigide care în mod normal ar fi făcut să fie socotit „sălbatic" şi exclus, a fost acceptat la Ministerul de Externe în 1936. În martie 1937, după ce Burgess l-a tatonat pe Cairncross încercând să afle cum gândeşte şi a recomandat prudenţă, Mâly i-a cerut ajutorul lui James Klugmann (recrutat în 1936), aflat atunci la Paris. Acesta fusese organizatorul Partidului Comunist la Cambridge, iar acum era secretar al Organizaţiei Internaţionale Studenţeşti împotriva Războiului şi Fascismului, pentru a

evita riscul de a-l compromite pe vreunul dintre spionii de la Cambridge. La sfârşitul lunii mai, după două vizite ale lui Klugmann pentru a se asigura că John Cairncross era pregătit pentru a fi recrutat, Deutsch a venit la Paris să se întâlnească cu amândoi şi să încheie înţelegerea. Centrul l-a felicitat pe Mâly pentru această „mare realizare” 139. În afară de talentul său în domeniul recrutărilor, Blunt s-a remarcat totuşi abia în timpul războiului, când a fost preluat de MI5, la recomandarea prietenului său Rothschild, care învăţase tot la Trinity.

Un om complicat care se revoltase împotriva sorţii apăsătoare pe care i-o impusese dinastia de bancheri din care făcea parte, Rothschild avea o atitudine oarecum ambivalenţă faţă de Moscova: o fi fost o cauză dreaptă, dar totul trebuia făcut în condiţiile impuse de el. Rothschild, care avea „cele mai strânse relaţii” cu Blunt şi Burgess, a furnizat în mod eficient o acoperire pentru Grupul de la Cambridge140. Mai mulţi foşti ofiţeri operativi ai KGB au insistat mult timp că el a fost recrutat ca agent, suspiciune de care nu a scăpat niciodată cu adevărat, deşi nu există dovezi clare.

Poziţia lui Rothschild nu era uşurată de faptul că a doua lui soţie, Tessa Mayor (Newnham Collège, Cambridge, 1935), era foarte apropiată de spionii de la Cambridge – mai ales de Blunt (până la moartea acestuia), dar şi de Burgess. Rothschild a fost cel care l-a informat pe Burgess despre eforturile de a încheia o pace cu naziştii făcute în ultimul moment de prim-ministrul Chamberlain în august 1939. Tot Rothschild a fost cel care s-a asigurat că Blunt este primit în MI5. Mai mult decât atât, în 1940, le-a lăsat apartamentul lui din Bentinck Street nr. 5 Tessei, care îl ajuta acum la MI5, şi unei prietene, ce i-a adus apoi atât pe Burgess, cât şi pe Blunt, împărţind chiria cu ei141. În scurt timp a devenit locul de întâlnire al unor grupuri ce ademeneau ofiţeri creduli din serviciile secrete britanice care aveau relaţii, precum Guy Liddell, care conducea operaţiunile antisovietice. Nu era însă tocmai un lucru pe care ruşii l-ar fi încurajat. Moscova dezaproba ferm

asocierea atât de strânsă a unor agenţi independenţi, dar, deoarece membrii Grupului de la Cambridge erau în acel moment abandonaţi de cei ce răspundeau de ei, nu puteau fi învinuiţi pentru că rămăseseră uniţi142.

La Lubianka, unde suspiciunile atinseseră cote maxime, informaţiile primite din Marea Britanie fuseseră brusc respinse pe motiv că „se bazau pe surse îndoielnice, pe o reţea de agenţi formată pe vremea când aceasta era controlată de duşmani ai poporului şi deci care se dovedea extrem de periculoasă" 143. Această reţea era însă un puternic cal troian: a atras 18 agenţi recrutaţi între 1934 şi 1937, dintre care 12 aveau legături cu lumea politicii externe şi şase cu contrainformaţiile144. Şi totuşi, era în pericol de a fi abandonată.

Între timp, în cealaltă jurisdicţie a lui Artuzov, Direcţia a IV-a, se conturase structura unei noi reţele, iniţiată de un cartograf ungur ingenios, Alex (Sândor) Rad6, o veche cunoştinţă a lui Sorge, încă un om capabil recrutat de Artuzov. Reţeaua lui Rad6, care opera din Elveţia în timpul războiului, a fost cea care a transmis informaţii despre pregătirile militare ale germanilor – în special înainte de bătălia de la Kursk din 1943 – ce puteau fi verificate apoi în funcţie de ceea ce se ştia din alte surse145.

Fără mitul stimulator al „viitorului luminos" al Uniunii Sovietice, care crea un contrast izbitor cu groaznica realitate a persecuţiilor fasciste şi, după cum se ştie, cu victimizarea înverşunată a evreilor germani, este puţin probabil că Moscova ar fi putut atrage în tabăra sa atâtea talente din străinătate – chiar şi prin mite ostentative sau cu ajutorul mecanismului nesigur al seducţiei. La urma urmei, astfel de tehnici, deşi folosite adesea, puteau fi eficiente doar pe termen scurt, după cum a recunoscut Stalin ulterior: „Trebuie să înţelegeţi că, dacă recrutaţi pe cineva pentru că e ahtiat după femei, bani sau lucruri, fără să-l atrageţi de partea poziţiei noastre ideologice, atunci, mai devreme sau mai târziu, acest agent vă va trăda. Ne va trăda" 146. Pe scurt, agenţii cei

mai eficienţi erau cei care făceau asta din convingere. Credinţa oarbă, împotriva tuturor previziunilor, a fost, la urma urmei, condiţia indispensabilă a Revoluţiei din Octombrie. Stalin a înţeles asta foarte bine.

Maşinăria infernală a lui Stalin

După ce se alăturau cauzei comune, fie că le plăcea, fie că nu, toţi agenţii descopereau că, din cauza credinţei în revoluţie, ajungeau să-i fie subjugaţi lui Stalin, care se folosise efectiv de revoluţie ca instrument pentru a-şi realiza propriile ambiţii. Era capabil, bineînţeles, să gândească raţional, la rece, dar era şi versatil, fiind în stare ca, pe neaşteptate, să se transforme într-un căpcăun care amintea de *Ivan cel Groaznic* al lui Serghei Eisenstein, film produs în 1945. Priorităţile sale erau în principal motivate de obsesiile personale. Eliminarea stângismului din Spania prin intermediul lui Orlov şi al altora şi asasinarea ulterioară a lui Troţki în Mexic (Operaţiunea Raţa, din august 1940) au devenit astfel mai importante decât ameninţarea nazistă.

Temerile lui Stalin nu erau cu totul iraţionale. Emigranţii antistalinişti care îl susţineau pe Troţki erau legaţi organic de nucleul viu al regimului. Ei considerau că revoluţia le aparţine şi se străduiau fără încetare să reintre în posesia ei. Ca reacţie la opresiunea stalinistă, unii membri de partid se obişnuiseră de mult cu disimularea (*dvuruşnicestvo*). Astfel, Kremlinului i-a devenit aproape imposibil să-şi dea seama ce cred aceştia cu adevărat. Aşadar, la Kremlin a existat întotdeauna temerea, nu complet implauzibilă, că o revoluţie adevărată în Spania putea să elimine modelul stalinist şi să-i lase calea deschisă lui Troţki. Această idee era susţinută insistent de oameni bine informaţi, precum Krivitki, înainte de a defecta147. După ce lucrase la Direcţia a IV-a, Krivitki a fost rezidentul ilegal al INO în Olanda, supraveghind şi restul Europei de Vest148. Omul care coordona acum eliminarea duşmanilor lui Stalin din străinătate era tânărul Pavel Sudoplatov, unul dintre favoriţii lui Beria: „De o eficienţă matematică, energic şi puternic, cu o

nemaipomenită memorie a detaliilor şi o minte calculată, pătrunzătoare”. Despre el vom vorbi mai târziu149.

Distrugerea pe jumătate a serviciilor secrete în isteria spionilor din 1937 – 1939, rezultat direct al priorităţilor paranoice ale lui Stalin, i-a sufocat pe ofiţerii operativi din străinătate, care abia mai erau în stare să-şi tacă treaba. Problema a început cu adevărat odată cu numirea mai încăpăţânatului Ejov în locul mai precautului Iagoda ca şef al NKVD, pe 11 octombrie 1936150. Stalin avusese întotdeauna păreri preconcepute despre dificilii lideri comunişti polonezi. A început să manifeste tot mai multă neîncredere faţă de polonezi în general după ce Piłsudski a ajuns la o înţelegere cu Hitler, în 1934. Prăbuşirea lui Iagoda a fost legată de soarta lui Yu Makowski, un polonez care era rezident la Varşovia. În casa conspirativă pe care o folosea s-au găsit mai mulţi bani decât puteau fi justificaţi. S-au descoperit şi nişte scrisori de la surorile lui în care se făcea referire la contacte cu polonezi de la nivel înalt.

Aceste fapte au fost considerate suficient de compromiţătoare pentru a justifica arestarea lui Makowski la sfârşitul anului 1935. Totuşi Iagoda l-a susţinut. Aceasta s-a dovedit a fi şansa secretarului de partid Ejov de a-l destitui şi a-l înlocui pe Iagoda. Ejov a insistat că Iagoda acoperea o întreagă reţea de spionaj poloneză din care făcea parte şi Makowski. Astfel, atunci când Stalin l-a înlocuit pe Iagoda cu Ejov, a trebuit să fie descoperită o reţea poloneză, indiferent dacă ea exista sau nu. Curând au urmat şi alte arestări. Aceasta a avut consecinţe şi pentru Artuzov. Din 1920, el avusese şefi polonezi atât la contrainformaţii, cât şi la serviciul de informaţii externe: pe Dzerjinski şi pe Menjiński. Mărturisirile smulse cu forţa au dus inevitabil ladenunţuri care îl vizau151. Partidul Comunist Polonez avea să fie singurul partid european dizolvat complet în timpul Marii Terori.

Pe 11 ianuarie 1937 Artuzov a fost demis, ca şi Otto Şteinbriuk, adjunctul său responsabil cu informaţiile din Occident. La aflarea veştii, ofiţerii operativi din străinătate

s-au confruntat cu o alegere dificilă: să abandoneze cauza pentru care trăiseră şi să treacă în tabăra duşmanilor revoluţiei sau să spere că revoluţia avea să reintre curând pe făgaşul ei. O altă opţiune era să apeleze la Internaţionala a IV-a a lui Troţki. Reiss, care jucase un rol major în dezvoltarea Grupului de la Cambridge, a luat legătura cu Internaţionala a IV-a în primăvara anului 1937, prevenind-o asupra unor tentative de asasinat152.

Şteinbriuk a fost arestat pe 21 aprilie, iar Artuzov a fost ridicat în noaptea de 12 – 13 mai. Trei zile mai târziu, Fiodor Karin, adjunctul responsabil cu Estul, a fost târât la puşcărie. Pe 17 iulie, Reiss a trimis Biroului Politic o scrisoare de demisie pe un ton furios şi imprudent, angajându-se să „elibereze omenirea de capitalism şi Uniunea Sovietică de stalinism” 153. Scrisoarea aceasta avea să-i pecetluiască soarta. Înainte de a defecta şi el, se spune că Krivitki i-ar fi transmis agentului Henri Pieck instrucţiuni să-l asasineze pe Reiss, însă Pieck a refuzat s-o facă154. Pe 21 august, Artuzov a fost judecat *in absentia* şi împuşcat în aceeaşi zi155. Cadavrul lui Reiss, care fusese împuşcat, a fost descoperit în timpul nopţii de 4 septembrie, pe drumul spre Lausanne.

Un discurs ţinut de Stalin pe 21 mai în faţa ofiţerilor superiori din Direcţia a IV-a care mai rămăseseră în viaţă a arătat că era şi paranoic, şi incoerent. A fost absolut demoralizant. Stalin i-a avertizat să nu fie prea deschişi în colaborarea cu noua aliată, Cehoslovacia burgheză. „Serviciile de informaţii trebuie să ţină mereu cont de faptul că există duşmani declaraţi şi duşmani posibili. Orice aliat este un posibil duşman şi trebuie să fie testat. Din punctul de vedere al serviciilor de informaţii, noi nu putem avea prieteni. Aşa că nu divulgaţi niciun fel de secrete. Când colaboraţi cu cehii, daţi-le materiale care să nu dea în vileag planurile noastre. Priviţi-i pe cehi ca pe duşmanii duşmanilor noştri. Trebuie să nu uitaţi niciun moment lecţia cooperării cu nemţii pe baza relaţiilor strânse cu ei după Rapallo”.

Berzin fusese demis din funcţia de şef al serviciului,

însă, fără ca publicul lui să ştie, Stalin era pe punctul de a-l repune în drepturi, dar nu pentru mult timp, după cum avea să se dovedească: „Tovarăşul Berzin este un om cinstit”, a continuat Stalin, „însă nu a avut grijă şi a căzut în mâinile nemţilor cu tot cu aparatul său...”. Iată omul pe care intenţiona să-l repună la conducerea Direcţiei a IV-a. Dar mai urma o surpriză. Stalin a continuat: „Reţeaua Direcţiei de Informaţii trebuie lichidată. Cel mai bine ar fi să se lichideze tot”. Personalul putea primi alte sarcini, însă, după mintea încâlcită a lui Stalin, dizolvarea serviciului de informaţii militare în prag de război nu se bătea cap în cap cu sublinierea simultană a importanţei sale. „Trebuie să ne creăm un serviciu de informaţii puternic. Un bun serviciu de informaţii poate amâna izbucnirea războiului. Dacă duşmanul are un serviciu de informaţii puternic şi al nostru este neputincios, aceasta va duce la război. Nu trebuie să fim orbi; trebuie să ne folosim ochii. Asta înseamnă că trebuie să avem servicii de informaţii şi contrainformaţii puternice”. 156 Era ca la casa de nebuni.

Probabil că nu se va stabili niciodată cu exactitate dacă Stalin chiar a avut o boală mintală. Totuşi, aici contează şi faptul că după moartea lui Stalin s-a descoperit cocaină în dulăpiorul său cu medicamente. Impactul cocainei asupra minţii sale, conducând la episoade de euforie dezlănţuită care alternau cu crize de disperare paranoică, fără îndoială că a adâncit contradicţiile extreme şi uluitoare vizibile în comportamentul lui răzbunător şi în esenţă autodistructiv157.

Pe 3 iunie, Uritki a fost retrogradat, fiind trimis la comanda Regiunii Militare Moscova. Şase zile mai târziu, Berzin a ajuns din nou la conducerea Direcţiei a IV-a, doar pentru a fi demis iarăşi la începutul lui august 1937. A fost arestat şi executat la sfârşitul lui iulie 1938. Ceea ce a mai rămas din Direcţia a IV-a a fost redenumit, în mai 1939, Direcţia a V-a dat a continuat să fie în mâinile celor care se temeau aşa de tare să nu-şi piardă viaţa şi ei, şi familiile lor, încât erau efectiv incapabili să gândească în mod

independent şi raţional, ceea ce a devenit cât se poate de evident în pragul războiului. Faptul că Stalin se baza aproape total pe nişte oameni vulnerabili, şi nu pe tehnologie a intrat apoi în coliziune directă cu suspiciunea lui adânc înrădăcinată faţă de propriii ofiţeri operativi.

În martie 1938, când a intrat în serviciul de informaţii externe, în toiul Marii Terori, artistul Pavel Gromuşkin s-a trezit „efectiv pe altă planetă sau în altă dimensiune”; nu mai înţelegea nimic158. Ca o consecinţă directă a acestui masacru fără rost, agenţii de pe teren (Grupul de la Cambridge, de pildă) rămâneau periodic fără oameni de legătură în faza crucială a crizei europene (1937 – 1940). Abia după defecţiunea lui Orlov, în iulie 1938, Eitingon a primit instrucţiuni să ia legătura cu Burgess, iar în martie 1939, Burgess i-a fost transferat rezidentului legal de la Londra, Gorski159. Până atunci, 275 dintre cei 450 de ofiţeri operativi care făcuseră parte din fosta INO fuseseră împuşcaţi sau trimişi în lagăr – peste 60%16°.

Stalin a avut mare noroc că agenţii săi cei mai buni au rămas devotaţi cauzei – până şi cei care s-au retras (precum universitarul de la Oxford Goronwy Rees, pe care Burgess s-a oferit să-l asasineze) nu au divulgat informaţii despre prietenii lor. Or fi fost ei eretici, însă au refuzat să devină renegaţi. De fapt, Philby a fost trădat abia în 1962 de o veche prietenă, Flora Solomon. După decenii de extremă prudenţă, greşeala fatală a lui Philby, după părerea lui Solomon, nu a fost că încercase cândva s-o atragă de partea cauzei sovietice sau că îşi trăda ţara de atâta timp, ci că, în perioada în care a fost corespondent al ziarului *The Observer* în Orientul Mijlociu, criticase fără milă Israelul, patria ei adoptivă. Aceasta s-a dovedit a fi o lipsă de moderaţie care nu îi stătea în fire şi care l-a costat scump. Rothschild a fost cel care a trimis declaraţia lui Solomon la MI5. Se pare că Philby nu l-a iertat niciodată pentru asta.

Consecinţele periculoasei obsesii a lui Stalin legate de activităţile serviciilor de informaţii aproape că au fost

fatale pentru toţi. Pe de o parte, faptul că Stalin nu a lămurit cine reprezintă cea mai gravă ameninţare pentru Uniunea Sovietică le-a pus serios beţe în roate. Investiţiile masive în operaţiuni bazate pe spioni care abia începuseră să dea roade în mod serios când Artuzov a preluat frâiele au fost apoi irosite de Stalin din cauza ideilor sale paranoice. Pe de altă parte, subestimând importanţa crucială a criptanalizei, Stalin s-a privat în mod prostesc de capacitatea de a compensa în alte moduri ceea ce se pierduse la nivelul surselor umane de informaţii.

Capitolul 3

Criptografia neglijată

Comunicaţiile referitoare la chestiuni secrete erau transformate în coduri (cuvinte), apoi în cifruri (combinaţii de litere sau de cifre). După Revoluţia din Octombrie, noul Comisariat pentru Afacerile Externe a moştenit un departament numit „Imprimare” şi, în cadrul acestuia, o serie de specialişti în coduri şi cifruri. Până la sfârşitul lui aprilie 1918 fusese înfiinţată o secţie specială, deşi exista doar cu numele. Apoi, pe 13 noiembrie, Lenin a ordonat crearea unei secţii de cifruri în cadrul Marelui Stat-Major pentru a răspunde unei necesităţi stringente în faţa războiului de intervenţie al Aliaţilor. Astfel, ziua respectivă, cel puţin pentru militari, a devenit „Ziua Criptografului”.

Şi totuşi, existau puţini criptografi atunci când relaţiile diplomatice cu restul lumii au început să se mai deschidă, iar bolşevicii au fost luaţi pe nepregătite, ceea ce era periculos. Mai mult decât atât, deşi administraţia ţaristă nu prea avusese de ce să se laude cu comunicaţiile sale militare – ba chiar dimpotrivă, având în vedere deznodământul tragic al războiului –, codurile şi cifrurile sale diplomatice erau considerate „cu mult înaintea celor pe care le aveau alţii pe vremea aceea”. Sistemele sale (înlocuiri şi adăugiri complicate, cu indicatori ascunşi) poate că păreau supraelaborate, dar s-au dovedit a fi extrem de eficiente1.

Recuperarea timpului pierdut

Desigur, bolşevicii habar nu aveau de revoluţia din

domeniul criptografiei care avusese loc în Marea Britanie şi în Statele Unite după Primul Război Mondial. Mai rău, acesta era un domeniu pe care atotputernicul „Ilici” credea că îl înţelege pe deplin, însă utilizarea limitată a cifrurilor în ilegalitatea rusă şi faptul că Lenin nu ştia cu câtă uşurinţă decripta poliţia astfel de mesaje l-au făcut să aibă o încredere în sine nejustificată. Asta avea să-i coste scump pe bolşevici atât pe termen scurt, cât şi pe termen lung.

Publicarea unui mesaj interceptat care fusese decriptat în ziarul londonez *Times* în zilele cruciale în care bolşevicii au atacat Varşovia a convins pe toată lumea că cifrurile şi codurile sovietice erau o carte deschisă pentru britanici2. În această etapă ruşii foloseau „sisteme simple de transpoziţie” – literele mesajului dintr-o coloană erau înlocuite cu literele codului din altă coloană (se folosea un cod, nu şi un cifru). Aceste sisteme foloseau şi alfabetul latin3.

Comisarul Cicerin era un revoluţionar, chiar dacă unul în frac, însă lucrase şi la Ministerul de Externe ţarist şi ştia multe lucruri. El i s-a plâns lui Lenin că rapoartele sunt descifrate de adversar. Acesta nu era rezultatul unor trădări, cum au presupus automat Lenin şi Kamenev, ci al unei decriptări mai bune.

„De la angajatul nostru [Andrei] Sabanin, fiul unui fost criptanalist de la Ministerul Afacerilor Externe [şi, anterior, arhivist la acelaşi minister], ştim că absolut toate cifrurile străine au fost sparte de criptanalişti ruşi”, a declarat Cicerin. „În ultimele zile ale ţarismului”, a continuat el, „niciun raport străin nu a rămas nedescifrat, nu din cauza trădării, ci datorită priceperii anumitor criptanalişti ruşi. Ţineţi cont de faptul că guvernele străine au cifruri mai complexe decât cele folosite de noi. Dacă schimbăm permanent cheia, atunci sistemul însuşi va deveni cunoscut funcţionarilor şi militarilor ţarişti care se află acum în tabăra albgardiştilor din străinătate”. Soluţia recomandată era să se trimită documentele secrete în valiza diplomatică, prin curier4.

Lenin avea totuşi alte idei. Ignorând sfaturile isteţe ale lui Cicerin şi neţinând seama de lipsa cronică de personal, a sugerat să se schimbe cheia în fiecare zia. Dat fiind faptul că, în acelaşi timp, Cicerin încerca să-l convingă pe comisarul pentru Finanţe Nikolai Krestiński că este „extrem de important” să aibă mai mulţi criptografi, reacţia lui Lenin a fost cel puţin inutilă. În tot acest timp s-a presupus, după cum ilustrează scrisoarea lui Lenin către Cicerin din 24 septembrie 1920, că problema era legată de eficienţă, de loialitate şi de organizare, nu de resursele limitate. Propunerile lui Lenin (ultimele fiind crearea unor cifruri speciale pentru fiecare ambasador şi punerea în aplicare a altor măsuri, precum utilizarea unor coduri bazate pe anumite cărţi) erau extrem de nepractice din lipsă de personal calificat şi de timp. Dar pe Lenin nu puteai să-l contrazici. Conform filosofiei sale, comisia interdepartamentală condusă de comisarul pentru Afacerile Militare şi Navale Troţki, pe care „Ilici” a înfiinţat-o în cele din urmă în ianuarie 1921 pentru a rezolva problema codurilor şi cifrurilor, a încredinţat CEKA întregul control asupra acesteia6.

Fără îndoială, la îndemnul lui Lenin, ruşii au încercat chei noi şi un nou sistem de cifrare7. Rapoartele codate erau complicate înserând substituţii binomice sub transpoziţii – adică literele codate erau cifrate, câte două cifre pentru fiecare literă, folosind o grilă (o practică ţaristă). Şi totuşi, veşnicul conflict dintre criptografi rivali este mereu o luptă între incompetenţii din ambele tabere. În cazul acesta, un cifrator leneş nu îşi bătea capul să-şi diversifice utilizarea cifrurilor în măsura pe care o permitea sistemul. Delăsarea le-a permis britanicilor să spargă aceste sisteme fără prea mult efort.

John Tiltman era un tânăr soldat cu talente ieşite din comun care îşi câştigase un loc la Oxford la vârsta de 14 ani, dar nu putuse profita de el din cauza morţii premature a tatălui său. Învăţase puţină rusă, dar contactul său direct cu Rusia, în acest caz cu pustietăţile îngheţate ale Siberiei de Est în timpul războiului de intervenţie al Aliaţilor,

fusese scurt, deoarece, în perioada acelui conflict, încă nu i se vindecaseră rănile suferite în Primul Război Mondial. Având doar câteva noţiuni de limbă, Tiltman ajunsese să lucreze în 1920 în cadrul departamentului de criptografie al serviciului secret britanic (Government Code and Cypher School – GC & CS) din Watergate

House, Londra, ca translator, iniţial pentru două săptămâni; până la urmă a rămas acolo. A fost preluat şi instruit de Ernst Feterlyain (sau Fetterlein), un criptanalist mărunţel, cu ochelari, unul dintre preferaţii ţarului Nicolae al II-lea. Fratele lui lucra în acelaşi domeniu.

Tiltman îşi amintea: „Sistemul [de cifrare sovietic] era conceput astfel încât fiecare vocală putea fi înlocuită cu şapte binoame diferite [înserarea a câte două caractere pentru fiecare caracter din textul necodificat], ceea ce reducea posibilitatea ca repetiţiile să faciliteze numărarea frecvenţei de care se folosesc criptanaliştii pentru a sparge un cifru. Totuşi, într-un anumit mesaj, un singur cuvânt (rusescul *dogovor*, «tratat») apărea de mai multe ori. De fiecare dată, funcţionarul nu tocmai zelos a folosit aceleaşi binoame vocalice în loc să utilizeze variantele”. Mai apoi Tiltman şi-a dat seama că cheile transpoziţiilor erau anumite versuri engleze de la mijlocul secolului al XVII-lea, dintr-o ediţie aflată în proprietatea Muzeului Britanic (care nu i-a acordat permisiunea de a face copii nici măcar din raţiuni de securitate) 9. Când Tiltman a plecat în Shimla ca să lucreze la cifrurile ruseşti din Orient, „Josh” Cooper a fost instruit ca să-l înlocuiască.

Boki – „tartorul tuturor secretelor”.

Între timp, la Moscova, Consiliul Comisarilor Poporului condus de Lenin a înfiinţat Speţotdel (Secţia Specială, cunoscută sub numele SPEKO) în cadrul CEKA pe 5 mai 1921. Aceasta urma să fie condusă de prietenul său, fanaticul Gleb Boki, care studiase hidrologia şi era un respectat veteran al luptei în ilegalitate a revoluţionarilor din Sankt-Petersburg şi fost secretar al comitetului revoluţionar de la Petrograd.

Boki fusese arestat şi închis de mai multe ori încă de

când era adolescent. Preţul plătit era săpat pe chipul său şi pe tot corpul emaciat. Era numai piele şi os, ca şi cum ar fi suferit de tuberculoză. Înalt şi foarte adus de spate, îmbrăcat tot timpul cu un impermeabil, Boki avea trăsături mongoloide şi ochi pătrunzători (adânciţi în orbite, de un albastru rece) deasupra pometţilor proeminenţi. Nu dădea raportul şefului CEKA şi succesorilor săi, ci direct conducerii Partidului – adică lui Lenin. Nu exista niciun nivel de analiză intermediar. (Această practică a alimentării conducerii cu date primare a continuat şi după 1945.) Boki avea din start un avantaj pentru că îl cunoscuse pe Stalin în timpul luptei din ilegalitate, însă diferenţele de opinie şi faptul că Stalin nu fusese niciodată o personalitate de marcă în Partid şi deci nu era prea respectat de vechii bolşevici au început curând să strice relaţiile dintre cei doi după moartea lui Lenin10. Stalin abia aştepta să scape de Boki şi ar fi făcut-o de mult, dacă Boki nu ar fi avut grijă să devină indispensabil.

Bucurându-se de privilegii unice datorită accesului său la vârf, Boki avea „o influenţă colosală” în OGPU11. Cicerin îl poreclea „tartorul tuturor secretelor”, descriindu-l ca pe un om „cu care era greu să te înţelegi” 12. Cele trei sectoare ale SPEKO ce se ocupau cu coduri şi cifruri erau pline de excentrici ca Boki, cum nu prea vedeai în aparatul sovietic. Subsecţia a II-a pregătea coduri şi cifruri. Subsecţia a IV-a, cea mai mare (opt oameni cu totul), se ocupa de decriptare. Structura, componenţa, sarcinile şi metodele erau concepute în mare parte după modelul serviciului special ţarist13. Nucleul iniţial era format din „oameni mai în vârstă, majoritatea bărbaţi... majoritatea foşti aristocraţi ruşi, printre care şi o serie de conţi şi baroni, care erau folosiţi pentru că ştiau limbi străine” 14. Un fost funcţionar îşi aminteşte de nişte „băbuţe cu trecut aristocratic”; „majoritatea erau cei mai introvertiţi şi aproape imposibil de înţeles. Era un german cu o barbă până la genunchi. Mai era unul care, potrivit aproape tuturor cărţilor despre al Doilea Război Mondial, a fost agent dublu. Era şi Zibin, preşedintele comitetului de

partid [*mestkom*], despre care se ştia că este cel care a decriptat corespondenţa lui Lenin" 15. De fapt, Ivan Zibin fusese principalul specialist al poliţiei ţariste în descifrarea mesajelor revoluţionarilor, un geniu în spargerea cifrurilor bazate pe anumite cărţi16.

Dependenţa de acest grup de ciudaţi implica anumite probleme. În ciuda laudelor lui Cicerin, serviciul ţarist avea un defect grav, care nu a fost remediat în niciun fel de bolşevici: nu era în stare să acopere toate limbile străine de dincolo de ţărmurile Europei, japoneza fiind excepţia notabilă. (Japonia fusese cel mai înverşunat duşman al Rusiei ţariste după umilitoarea înfrângere a acesteia din urmă în 1904.) Neajunsurile în materie de limbi străine afectau şi serviciul diplomatic sovietic, şi serviciile de informaţii bazate pe surse umane. În plus, instruirea noilor recruţi lăsa mult de dorit. La început, cursurile nu durau decât între două şi şase luni17. Prima serie de absolvenţi a însemnat doar 14 oameni, dintre care cinci s-au ocupat de decriptare18. A doua serie, din 1922, a produs 22 de criptografi. Boki a fost şeful comisiei de examinare 19. Dar talentele s-au dovedit a fi greu de găsit.

Birourile de decriptare ale SPEKO erau cocoţate la ultimele două etaje ale unei clădiri aparţinând Comisariatului pentru Afacerile Externe, pe Kuznetki Most nr. 21, colţ cu strada Lubianka, de unde ajungeai imediat cu maşina la Kremlin. La etajele de jos erau apartamente şi clubul comisariatului. Astfel, angajaţii puteau să vină şi să plece în voie, strecurându-se anonimi printre locatari20. Cealaltă subsecţie, criptarea, îşi avea sediul pe aceeaşi stradă, la Lubianka.

Pe Boki, subordonaţii săi iscoditori îl considerau „un individ sinistru şi misterios"; îşi ţinea mereu uşa închisă şi se uita pe vizor să vadă cine bate înainte de a deschide. Ieşea noaptea din dormitor ca să-l întrebe pe ofiţerul de serviciu dacă nu este vreo urgenţă. Asta le cam stresa pe unele dintre angajatele mai tinere, căci se zvonea că participă la orgii cu unii dintre membrii secţiei în timpul vacanţelor de la Batum, pe litoralul Mării Negre21. În

ciuda acestor zvonuri scandaloase, nu era totuşi obsedat de sex, ci de supranatural. Într-adevăr, în timp ce apartamentul lui Iagoda era plin de materiale pornografice, cel al lui Boki era ticsit cu cărţi despre ocultism, după cum au descoperit cei de la NKVD când au venit să-l aresteze. Secretoşenia lui a alimentat cu siguranţă bârfele picante, însă acestea nu aveau întotdeauna o bază reală.

Deşi de o importanţă considerabilă, departamentul lui Boki a primit puţine fonduri – aproape deloc – la început. La urma urmei, Rusia sovietică nu avea prea mulţi bani, şi fiindcă bolşevicii puteau încă spera la o revoluţie în Germania, construirea unui aparat de stat puternic nu era prioritară. Acest lucru şi-a făcut simţit impactul la Comisariatul pentru Afacerile Externe, însă mai ales la SPEKO.

De departe cel mai mare consumator de mesaje decriptate era Comisariatul pentru Afacerile Externe. Acolo, sentimentele de nemulţumire şi de frustrare au luat proporţii nevrotice în timpul lui Cicerin. La comisariat, colectivul de conducere a reorganizat în ianuarie 1923 secţia de coduri şi cifruri, transformând-o într-o „secţie de coduri şi secrete” formată din 11 oameni. Şi totuşi, pe 8 mai 1923, ministrul de Externe britanic, lordul Curzon, a publicat un ultimatum care cerea Moscovei să înceteze şi să se abţină de la agitaţia revoluţionară în imperiu; îşi susţinea acuzaţiile cu mesaje decriptate de cei de la GC & CS. Asta l-a făcut pe Cicerin să se plângă din nou, mai ales când personalul lui s-a redus în loc să crească, după tăierile de la bugetul statului. Kremlinului parcă nu prea îi venea să ia criptografia în serios.

Euforia recunoaşterii diplomatice pe plan internaţional de la începutul anului 1924 a fost urmată de o deteriorare gravă şi de durată a relaţiilor cu Marea Britanie după alegerea în toamnă a unui guvern conservator. Conservatorii ultratradiţionalişti ajunseseră la putere ca rezultat direct al panicii create de falsificarea oportună a „Scrisorii lui Zinoviev”. Scrisoarea părea să

cuprindă instrucţiuni din partea Cominternului către Partidul Comunist din Marea Britanie care cereau subminarea forţelor armate britanice. A fost autentificată şi lăsată deliberat să ajungă la cotidianul de mare tiraj *Daily Mail* cu complicitatea MI6.

Onetime pad

Guvernul britanic a publicat din nou o serie de mesaje decriptate pe 26 mai 1927, de data aceasta ca preludiu la ruperea relaţiilor diplomatice, în sfârşit, Kremlinul şi-a dat seama de slăbiciunea sa fundamentală în ceea ce priveşte criptografia. Doar prin adoptarea unor cifruri folosite o singură dată (*onetime pad*) şi cunoscute numai de cele două părţi implicate în comunicare mesajele puteau rămâne cu adevărat secrete. Trecerea la acest tip de criptare a fost finalizată în noiembrie 1927 şi a avut consecinţe imediate şi spectaculoase. Fluxul continuu de mesaje diplomatice interceptate de Londra s-a întrerupt brusc (deşi Tiltman, aflat acum la Shimla, a continuat să decripteze mesaje transmise în şi din Iran şi Afghanistan). Principalul adversar al Rusiei era acum în beznă, neştiind cum să facă faţă unei asemenea provocări fără precedent. Nemaiavând niciun indiciu, Londra a renunţat mult prea repede, în loc să caute o soluţie pentru *onetime pad*, care doar teoretic nu putea fi spart. Nefiind război, GC & CS nu avea resursele necesare şi nu ţinea pasul cu inovarea tehnologică. În loc de asta, s-a axat pe o ţintă mai uşoară, comunicaţiile Cominternului, iar la acest capitol a avut oarecare succes, mai ales după întoarcerea lui Tiltman la Londra.

Onetime pad era o soluţie primitivă, deşi foarte eficientă, care însă a avut preţul ei: siguranţa imediată a comunicaţiilor era garantată în detrimentul interesului pentru inovare. Inovaţiile ar fi fost posibile doar prin adoptarea celor mai recente cercetări din domeniul aplicării statisticii în lingvistică şi prin exploatarea celor mai noi tehnologii. Rusia sovietică era înapoiată în aceste domenii de o importanţă crucială şi avea să mai rămână astfel un timp.

Lipsa inovaţiei conta mai puţin atunci când Londra era principalul adversar pentru că şi britanicii erau codaşi. După un succes prea rapid şi prea uşor, interesele personale ale multora erau în mare parte potrivnice ideilor noi. Însă după 1929 cel mai mare duşman nu a mai fost Marea Britanie. După asasinarea lui Kutiepov, urmată de susţinerea de către Comintern a revoluţiei din Indochina colonială, i-a luat locul Franţa. În Marea Britanie ajunsese la putere un guvern laburist minoritar şi pentru cei mai rezonabili era evident că vechiul conflict cu Moscova putea fi în cele din urmă tranşat în singurul mod pe care britanicii nu şi-l permiteau: războiul. Şi totuşi, pentru noua Germanie revanşardă, care i-a luat pe toţi prin surprindere începând din 1933, economia convenţională nu reprezenta un obstacol. Hitler nu a ezitat să lanseze o campanie internaţională împotriva comunismului în general şi, de la un moment dat, împotriva Uniunii Sovietice în particular.

Germania avea foarte multe puncte forte, nu doar în inginerie. Berlinul se grăbea să facă inovaţii dacă asta îi putea oferi un avantaj. Astfel a început adaptarea maşinii Enigma (concepută iniţial pentru a proteja secretele industriale) pentru cifrarea comunicaţiilor guvernului, creându-se rapid o modalitate mai elaborată de apărare împotriva decriptării decât puteau spera ruşii să contracareze. Moscova era atât de ruptă de ultimele evoluţii din domeniu încât, în faţa ameninţării din partea Germaniei, nu şi-a procurat manuale pentru cifrurile produse de maşini şi nici măcar nu a cumpărat maşinile.

În plus, în contrast direct cu vecina sa, Polonia, Uniunea Sovietică nu a recrutat şi nu a exploatat suficiente talente din domeniul matematicii ca să atace codurile şi cifrurile din punct de vedere teoretic. Criptografia era considerată mai degrabă un meşteşug pentru care trebuie să ai un talent înnăscut, un domeniu care nu are nicio legătură cu progresele din matematică, fizică, inginerie, lingvistică ori statistică.

Onetime pad nu era o soluţie rezonabilă nici pe termen lung, deoarece dura extrem de mult timp să se

cifreze mesajele utilizând această tehnică. În plus, era prea greoaie pentru a fi folosită pe scară largă, întrucât era crucial să nu facă nimeni copii după paginile respective, prevedere care a fost încălcată atunci când volumul traficului a crescut treptat (mai ales după invazia germană din 1941), iar personalul calificat s-a dovedit a fi greu de recrutat şi de instruit într-un termen scurt. Utilizarea acestei tehnici punea la grea încercare şi răbdarea funcţionarilor obosiţi sau doar leneşi.

Sustragerea unor cărţi de coduri

La rândul său, şi decriptarea a ajuns să depindă în mare măsură de o scurtătură tentantă care era greu de exploatat pe termen lung: agenţi care sustrăgeau cărţi de coduri şi mesaje codate al căror conţinut era cunoscut de la ministerele de Externe şi ambasadele din alte ţări. În acest scop, pe 5 mai 1921, CEKA a stipulat că una dintre sarcinile Secţiei Speciale era să recruteze oameni care au acces la „informaţii despre organizarea activităţilor criptografice de către serviciile speciale occidentale” 22.

Printre cei mai utili agenţi recrutaţi au fost Francesco Constantini („Duncan”, „Langley”) şi fratele său Secondo („Dudley”), angajaţi ai ambasadorului britanic la Roma. Recrutaţi în 1924, cei doi le-au furnizat în mod regulat atât ruşilor, cât şi italienilor documente clasificate ale Ministerului de Externe britanic până în 1937. Crucială pentru SPEKO era furnizarea unor coduri şi cifruri care se tot schimbau: codul diplomatic, Political B; codul consular, M-28; cifrurile ofiţerilor navali; codul diplomatic, K; cifrul interdepartamental; şi cifrul departamentului guvernului britanic pentru administrarea Indiei, India Office23.

Aici, fercheşul Bâstroliotov, cu ochii lui negri, care a început pe la mijlocul anilor 1920, s-a dovedit un predecesor de succes al „spionilor Romeo” din Germania de Est, seducând femei vulnerabile din birourile unor funcţionari importanţi. Aceşti prădători erau numiţi în Rusia *voronî* („corbi”); echivalentele lor feminine erau *lastociki* („rândunici”). Născut în Crimeea, Bâstroliotov, fiul nelegitim al unui profesor de şcoală, a tot venit şi

plecat din Rusia înainte de a face la repezeală nişte studii superioare la Constantinopol (Istanbul după 1923). Apoi s-a înscris la Facultatea de Drept în Praga, la Universitatea Ucraineană, unde a devenit activ în politica ligii studenţilor. Aceasta i-a permis să viziteze patria revoluţiei în 1925, unde l-a întâlnit pe Artuzov, care a jucat un rol în recrutarea lui în INO.

Problema folosirii unor agenţi pentru a subtiliza cheile unor coduri străine consta în faptul că acestea erau în mare parte cheile unor rapoarte diplomatice. În cazul Germaniei, de pildă, Aussenamt (Ministerul de Externe) nu prea avea contact cu cercul restrâns al apropiaţilor lui Hitler. Corespondenţa diplomatică nu era cel mai bun indiciu al adevăratelor intenţii ale dictatorului. Aşa că Stalin a ajuns să fie obsedat de pătrunderea în cercul restrâns al Führerului. Aici, SPEKO nu a fost în stare să facă mare lucru – nici Direcţia a IV-a şi nici INO, de altfel.

Corespondentul departamentului SPEKO în cadrul Direcţiei a IV-a (care făcea presiuni pentru a primi şi ea permisiunea de a funcţiona independent) a fost înfiinţat ca un fel de substaţie în august 1930, pe acelaşi etaj cu Bold; până în ianuarie 1931 s-a creat un curs comun de decriptare pentru specialiştii în comunicaţiile diplomatice şi militare, iar cursul a fost extins în anul următor[24]. În 1934, numărul personalului de la SPEKO ajunsese la o sută[25].

Era totuşi clar că Direcţia a IV-a nu avea încă capacităţile de decriptare ale serviciului rival, iar Berzin a luat atitudine, în ciuda poziţiei sale tot mai nesigure – dar în zadar. Într-o scrisoare trimisă lui Voroşilov pe 7 iunie 1934, el a subliniat cât de important e să se amelioreze lucrul cu codurile şi cifrurile şi cât de necesar este să fie recrutaţi mai mulţi oameni de calitate; aceşti oameni nu numai că ar fi loiali, dar ar avea şi studii superioare şi ar vorbi fluent mai multe limbi; ar avea o gândire independentă vitală pentru cercetare, cunoştinţe vaste, o răbdare extraordinară şi capacitatea de a improviza. „Durează ani”, scria Berzin, „până să ai astfel de angajaţi,

şi asta deoarece contează ca specialiştii să acumuleze experienţă”. În ciuda avertismentelor sale, decriptarea a început abia în pragul războiului.

Au existat unele succese – cele mai spectaculoase, în decriptarea unor cifruri japoneze, mai ales chei militare. Şeful organizaţiei GC & CS a comentat mai târziu că „noi ştiam... că obţinuseră rezultate la fel de bune ca ale noastre în spargerea cifrurilor japonezilor” 26. De fapt, rezultatele ruşilor erau chiar mai bune. În această privinţă, ei ţineau pasul cu americanii şi îi întreceau cu mult pe britanici. Şi pe bună dreptate: până în 1939, Orientul a părut cel mai probabil teatru de război.

După cum era de aşteptat, Voroşilov nu a ţinut cont de recomandările lui Berzin. Ba mai rău, SPEKO – redenumită în mod repetat Secţia a IX-a, apoi a III-a şi în cele din urmă a VII-a – a fost decapitată în timpul Marii Terori (iulie 1937), ca toate ramurile serviciului. Boki a fost înlocuit de un administrator, Isaak Şapiro. Şi acesta a fost înlocuit, la rândul său, în martie 1938, de un alt administrator, Aleksandr Balamutov, care a rămas în funcţie până în aprilie 1939. În cele din urmă, a preluat controlul un specialist, Aleksei Kopiţev – dar scurta perioadă cât a rămas la conducere s-a încheiat în iulie 1941, când i-a succedat Ivan Şeveliov, alt administrator.

A fost nevoie de peste un deceniu pentru a repara prejudiciul. Instruirea nu era corespunzătoare – majoritatea noilor recruţi nu terminaseră decât liceul –, criptografii sovietici erau complet izolaţi de omologii lor din alte ţări şi nu făceau niciun fel de cercetări, care erau fundamentale. După 1945, când ruşii au realizat în sfârşit amploarea proiectului iniţiat de GC & CS la Bletchley Park, aflat la jumătatea distanţei dintre Oxford şi Cambridge, şi focalizarea sa pe mecanizarea decriptării, au rămas uluiţi27. Impresia stânjenitoare de înapoiere s-a făcut din nou simţită din plin.

Războiul preventiv cu Finlanda (noiembrie 1939 – aprilie 1940) a dezvăluit neajunsurile militare adânc înrădăcinate ale regimului sovietic. Provocat fără atenţia

cuvenită, în toiul iernii, conflictul a arătat cât de scump au costat de fapt decimarea corpului ofiţerilor şi înlocuirea profesioniştilor bine pregătiţi cu nişte ofiţeri operativi lipsiţi de instruirea adecvată. Şi faptul că codurile şi cifrurile nu erau manipulate în siguranţă s-a dovedit a fi foarte grav. Armatele a IX-a şi a VII-a, mai ales, le-au oferit fără să vrea duşmanilor Rusiei o portiţă de intrare în sistemele lor, din cauza unor erori umane. La 13 ianuarie 1940, Beria le-a raportat lui Stalin, Molotov şi Voroşilov:

Gestionarea secretelor de către forţele din anumite segmente ale Armatei a IX-a este inadecvată. Thate cheile codului OKK-5 pe care le avem sub forma a opt copii au fost distribuite deodată şefului statului-major al armatei şi comandanţilor. O copie a cheilor acestui cod a fost luată de inamic de la un comandant ucis, iar cifrul a fost spart. Timp de trei zile, unităţi ale armatei au continuat să utilizeze acest cifru de care se folosea şi inamicul. Pe 4 ianuarie, la ordinul fostului şef de stat-major comandantul de divizie Sokolov, unităţile trebuiau să primească pe cale aeriană alte chei. Totuşi, Sokolov nu a verificat dacă ordinele lui sunt executate, şi astfel cheile au mai rămas câteva zile la statul-major al armatei. Se dă dovadă de extrem de multă neglijenţă şi iresponsabilitate în păstrarea şi utilizarea documentelor cu cifruri în unităţi şi la statul-major al Armatei a IX-a. Cifrurilor nu li se dă prea multă importanţă; ele sunt înmânate fără să se semneze de primire. Şeful depa). amentului de cifruri al Armatei a IX-a – căpitanul Buinov – are cunoştinţe insuficiente; nu manifestă niciun fel de iniţiativă; nu este un bun administrator28.

Până în acest moment, o asimetrie neintenţionată, în favoarea ruşilor, funcţionase: cifrurile sovieticilor erau ferite de ochi iscoditori, pe când cifrurile străine erau accesibile, însă doar cu ajutorul unor mesaje codate al căror conţinut era cunoscut sau, în realitate, al unor întregi cărţi de coduri, furate din mâinile inamicului. După Războiul de Iarnă, codurile şi cifrurile sovietice au fost totuşi sparte mai des. În plus, în încercarea de a sparge

coduri străine, Moscova avea nevoie de o întreagă revoluţie tehnologică dacă spera să nu rămână la descifrarea manuală. Şi totuşi, Stalin şi succesorii săi imediaţi nu au investit niciodată în criptanaliză suficiente resurse, nici în privinţa oamenilor, nici a echipamentelor. Inevitabil, dependenţa de agenţi care să sustragă coduri şi cifruri străine a crescut în loc să scadă în timpul războiului. Failibilul factor uman s-a afirmat din nou ca soluţie de moment.

Capitolul 4

Care ameninţare germană?

Impactul seismic al priorităţilor personale ale lui Stalin a devenit evident abia odată cu dezastrul militar din 22 iunie 1941. Rusia nu ar fi avut un număr atât de înspăimântător de victime în războiul care a urmat – până la 27 de milioane de morţi – dacă Stalin s-ar fi pregătit cu adevărat pentru tot ce e mai rău. Însă, după ce se bazase atât de mult pe informaţiile din surse umane, manifestând în acelaşi timp o neîncredere morbidă faţă de subordonaţii săi, Stalin, fără să vrea, şi-a subminat singur poziţia – iar câţiva oameni-cheie, în principal Krivitki şi Orlov, care se temeau să nu fie rechemaţi la Moscova, lucru ce nu prevestea nimic bun, au defectat fără întârziere, fugind în Occident. Până la urmă, cum se aştepta Stalin să reacţioneze ofiţerii operativi, care nu erau deloc proşti?

Unul dintre favoriţii lui Artuzov, Orlov cunoştea suficient de bine reţeaua de care depindea securitatea sovieticilor în Europa pentru a o submina total, dacă ar fi ales să facă asta. Însă, şiret, el i-a făcut o ofertă lui Ejov pe nişte canale de comunicare secrete atunci când a fugit: tăcerea lui dacă el şi familia sa nu păţeau nimic. I s-a făcut această concesie, dar Stalin tot se îndoia că Orlov nu va vorbi. Astfel, Lubianka avea motive întemeiate să nu se încreadă în ceea ce aveau de spus unii agenţi şi prieteni. Cel puţin acesta era cazul în pragul războiului.

Deşi ruşii au reuşit într-o anumită măsură să pătrundă în Germania nazistă, asta nu a fost nimic în comparaţie cu ceea ce se realizase în Marea Britanie.

După aceea s-a acordat foarte multă atenţie aşa-numitei Rote Kapelle, Orchestra Roşie, o etichetă generală prin care germanii desemnau reţelele de spioni sovietici care operau împotriva Berlinului în timpul războiului. Martha Dodd, fiica ambasadorului american, era agentă, ca şi fratele ei. Ruşii puteau citi materiale de la Aussenamt prin intermediul „Martei" la Berlin şi prin intermediul lui Rudolf von Scheliha, un diplomat de la Ambasada Germaniei la Varşovia. Aveau acces şi la Ministerul de Finanţe prin Arvid Harnack. În plus, aveau un oarecare acces la Ministerul Aviaţiei prin Harro Schulze-Boysen şi la contrainformaţiile Gestapoului prin Willi Lehmann, care era SS-Hauptsturmführer. Dar nu au reuşit să pătrundă în cercul lui Hitler şi nici măcar să se apropie de el1. Astfel, accesul sovieticilor la informaţii era infinit mai bun la Londra decât la Berlin, corolarul fiind că ceea ce ştiau despre Germania în timpul ostilităţilor provenea mai ales din Marea Britanie. Asta ţinea mai mult de noroc decât de planificarea deliberată.

Marea Britanie a devenit sursa preeminentă de informaţii pentru serviciile secrete sovietice în general, iar Anatoli Gorski („Henri", „Kap", „Vădim") a jucat un rol crucial. Născut în 1907 în gubernia Enisei, îşi făcuse studiile la Kansk. Deşi total lipsit de farmec, era un om inteligent, iar în 1928 a fost recrutat la SPEKO. în 1936, Gorski a fost trimis la Londra ca asistent al rezidentului şi cifrator pentru rezidentura legală. Primul său şef a fost rezidentul legal Adolf Ceapski („Klim"), care opera sub acoperire ca al doilea secretar la ambasada de la Londra, sub numele Anton Shuster2. A fost rechemat în vara anului 1937, apoi arestat în biroul său din Moscova şi împuşcat pe 4 noiembrie. Grigori Grafpen („Sam", „Blank"), care i-a succedat lui Ceapski în aprilie 1938, a fost chemat înapoi în noiembrie, fiind arestat pe 29 decembrie şi închis pentru cinci ani. Gorski, care nu avea priceperea spontană a lui Deutsch de a-i manipula pe tineri, a rămas astfel la Londra cu toate pe cap, deşi, practic, el nu era decât asistent de rezident. Extrem de stresat, urla la agenţii lui – toţi

voluntari neplătiţi. Deloc surprinzător, aceştia au considerat că este prea exigent3.

Într-o perioadă critică – de la semnarea Acordului de la München în septembrie 1938 până în martie 1940 –, doar Gorski a fost responsabil de fotografiere, criptografie, traducere, dactilografiere şi comunicaţii. De asemenea, menţinea contactul cu 14 agenţi, printre care Blunt, Burgess, Cairncross şi, la întoarcerea sa din Spania, Philby4. Nu e de mirare că era cam arţăgos.

Se reconstruieşte *Bolşoidom* înainte de război, Cominternul îşi avea sediul într-o clădire elegantă de la începutul secolului, aflată la intersecţia actualelor străzi Vozdvijenka şi Mohovaia, vizavi de manejul ţarului Alexandru I, pe o latură a Kremlinului. I se spunea *Bolşoi dom*, simbol al viitorului luminos, o lume cosmopolită sub comunism. Însă nu şi acum, deoarece după masacrarea bolşevicilor de către Stalin nu mai rămăsese decât o umbră din Cominternul de altă dată; aşa că era logic să-l mute în suburbii, la Rostokino, înainte de a-l desfiinţa complet, în aprilie 1943. Lubianka, în schimb, după ce trecuse prin două epurări nimicitoare, mai întâi sub conducerea lui Ejov, apoi a lui Beria, a rămas la o aruncătură de băţ de Kremlin, iar acum era reconstruită în grabă, primind sânge proaspăt într-o clădire extinsă tot mai mult, atât pe verticală, cât şi pe orizontală. Acum se folosea *Bolşoi dom* cu referire la Lubianka, nu la sediul Cominternului, ceea ce ilustra cel mai bine schimbările petrecute în Rusia după revoluţie.

Vidul de la conducerea spionajului extern a fost în cele din urmă umplut de un tânăr inteligent şi pragmatic, Pavel Fitin, neîntinat de vreo experienţă în cadrul serviciilor secrete. Născut într-o familie de ţărani în Siberia ţaristă, pe 28 decembrie 1907, a crescut în gubernia Tobolsk (al cărei principal oraş încă este un monument frapant închinat arhitecturii prerevoluţionare), iar după terminarea şcolii a ajuns să lucreze cu normă întreagă pentru Comsomol (Uniunea Comunistă a Tinerilor). La o vârstă uimitor de mică, de doar 20 de ani,

Fitin a fost primit în Partid, iar după ce a absolvit Facultatea de Agrotehnică a celei mai bune universităţi de agronomie din Rusia s-a ocupat de cărţile tehnice la o editură. În 1934 a făcut parte pentru scurt timp din Armata Roşie, după care s-a întors la editură ca redactor-şef adjunct. Apoi, în martie 1938, a fost admis la şcoala centrală de enkavedişti, unde a făcut cursuri intensive. În noiembrie, Fitin a fost angajat pe o perioadă de probă la fosta în avansând rapid în funcţia de director adjunct la vârsta de doar 31 de ani; foarte curând a fost promovat în funcţia de şef a ceea ce acum devenise Direcţia a V-a5.

Aproape toate rezidenturile ilegale fuseseră desfiinţate la repezeală în 1938. Contactele cu sursele cele mai valoroase s-au pierdut, unele pentru totdeauna. În rezidenturile legale rămase mai activau uneori doar doi ofiţeri operativi, adesea tineri şi fără experienţă. Majoritatea celor rechemaţi la Moscova au fost arestaţi; restul erau atent supravegheaţi6. Pierderile au fost atât de mari, încât, în 1938, Lubianka nu a primit nicio informaţie de pe teren timp de şase luni. După arestarea lui Artuzov, Slutki a preluat conducerea, însă a făcut un infarct în biroul său la scurt timp după aceea. Cei doi succesori ai săi, Zelman Passov şi Serghei Şpighelglas, au fost ulterior arestaţi, pe 23 octombrie, respectiv pe 2 noiembrie. Protejatul lui Beria, mărunţelul Vladimir Dekanozov, a ajuns şef al serviciului la începutul anului 1939. A devenit imediat clar că nu este deloc potrivit pentru postul respectiv şi a fost trimis ambasador la Berlin, poziţie care necesita foarte multă pricepere şi pentru care era şi mai nepotrivit. Şi totuşi, spre surpriza tuturor – şi, fără îndoială, spre consternarea unora –, pasiunea lui pentru dans, chiar şi atunci când era vorba de soţia lui Ribbentrop, care nu era tocmai zveltă, a demonstrat că are anumite talente ascunse, precum şi un viu interes pentru sexul opus7.

Burgess lucra acum la MI6, în nou-formata Secţie D, care se ascundea sub aparenta unei unităţi statistice în cadrul Ministerului de Război. Îl informase pe Gorski

despre două discuţii hotărâtoare. Prima fusese cu Horace Wilson, consilierul special al prim-ministrului Neville Chamberlain pe probleme de afaceri externe. Lui Gorski i s-a spus că „şefii de stat-major britanici sunt ferm convinşi că războiul cu Germania poate fi câştigat fără dificultate, aşa că nu este necesar ca guvernul britanic să încheie un pact defensiv cu Uniunea Sovietică. În anumite cercuri guvernamentale se exprimă opinia că Anglia nu s-a gândit niciodată să încheie un pact serios cu URSS. Consilierii prim-ministrului afirmă deschis că Marea Britanie se poate descurca şi fără un pact cu ruşii”. A doua discuţie era cu „Monty” (Montagu) Chidson, asistentul şefului Secţiei D, Laurence Grand. În ajunul negocierilor cu ruşii, Gorski a raportat ce aflase de la Burgess că spusese Chidson: „Un obiectiv fundamental al politicii britanice este să colaboreze cu Germania indiferent ce s-ar întâmpla şi, în cele din urmă, împotriva Uniunii Sovietice. Însă este imposibil de aplicat această politică pe faţă; trebuie să avem spaţiu de manevră în toate direcţiile... Chidson mi-a spus clar că scopul nostru nu este să ne opunem expansiunii Germaniei spre est” 8.

Ca şi cum asta nu ar fi fost destul, în timp ce britanicii încă negociau la Moscova, neobositul Burgess i-a transmis lui Gorski şi conţinutul unei telegrame de la ambasadorul Marii Britanii la Berlin, sir Neville Henderson, trimisă în data de 21 august: „S-au luat toate măsurile pentru ca Hermann Göring să ajungă în secret la Londra miercuri, pe 23. Acesta va fi un eveniment istoric; mai aşteptăm doar confirmarea părţii germane” 9.

Fără îndoială convinşi în cele din urmă de astfel de informaţii şi neavând niciun motiv să aibă încredere în prim-ministrul Neville Chamberlain, ruşii au semnat pe 23 august un pact cu Germania care făcea posibile anexarea de către Moscova a estului Poloniei şi controlul său (nespecificat) asupra Letoniei şi Estoniei. Stalin a rezolvat astfel în mod eficient problema Uniunii Sovietice cu Germania, cel puţin pe termen scurt, în detrimentul tuturor celorlalţi. Acum era deschisă calea către războiul

împotriva Poloniei, iar când Luftwaffe a bombardat Varşovia, britanicii au fost nevoiţi să declare război Germaniei, pe 3 septembrie.

Fără Deutsch, care era în drum spre Statele Unite, unde urma să conducă rezidentura ilegală – pe 7 noiembrie 1942, vasul lui, *Donbass*, a fost lovit de o torpilă lansată de un submarin german –, Gorski a făcut tot ce i-a stat în putinţă fără inestimabilul avantaj al carismei fostului său şef. Eforturile sale au fost brusc subminate atunci când a fost rechemat pentru a se ocupa de secţia britanică la Lubianka, în februarie 1940, într-un moment când Moscova avea nevoie de toate informaţiile pe care le putea obţine. Rezidentura de la Londra a fost închisă brusc pe motiv că nu este de încredere, iar spionii din Grupul de la Cambridge, printre alţii, au fost lăsaţi în voia sorţii10. Aceştia au fost forţaţi să improvizeze. Philby, Burgess şi Blunt lucrau împreună şi îi dădeau materialele găsite lui Edith Tudor Hart, care i le transmitea lui Bob Stewart, un comunist de încredere care, la rândul său, avea grijă ca ele să fie transmise la Moscova11.

Între timp, au apărut semnale îngrijorătoare că Marea Britanie şi Germania erau pe cale să-şi soluţioneze dezacordurile. Pe 9 iulie, Fitin a prezentat un raport secret alarmant, nr. 5/8175, care era deja depăşit atunci când a fost primit: „Fostul rege Edward şi soţia lui, Simpson, se află în acest moment la Madrid, de unde ţin legătura cu Hitler. Edward poartă negocieri cu Hitler în privinţa formării unui nou guvern în Anglia şi încheierii păcii cu Germania cu condiţia unei alianţe militare împotriva Uniunii Sovietice” 12. Nu se ştie dacă acest lucru era adevărat sau era doar un zvon pus în circulaţie de MI6 (foarte activ în Spania şi în Portugalia) pentru a-i speria pe ruşi, determinându-i astfel să negocieze cu britanicii. Astfel de tactici au fost folosite mai târziu în legătură cu fuga lui Rudolf Hess în Marea Britanie din mai 1941 (după cum vom vedea mai jos, la pp. 102 – 103), aşa că sugestia că acesta ar fi fost un truc nu este cu totul implauzibilă.

În cele din urmă, la Moscova a câştigat raţiunea.

Gorski a fost trimis înapoi în Marea Britanie în august 1940. Desigur, a ajuns abia în noiembrie, după ce a pierdut câteva luni pe drum. În plus, când a ajuns, s-a trezit că rămăsese iarăşi fără oameni. Cel mai promiţător asistent al său era tânărul Vădim Barkovski. Născut în Belgorod în 1913, Barkovski şi-a pierdut tatăl în Primul Război Mondial şi a intrat ucenic la un fabricant de mobilă pe când era încă la şcoală, făcând şi jucării. Proiectantul de avioane Boris Şeremetevo era tot din Belgorod. El l-a luat pe Barkovski să-l ajute să construiască un planor în 1927. Terminând şcoala, Barkovski a lucrat ca mecanic, iar după ce a intrat în Comsomol, în 1931, a fost admis la Institutul de Construcţii de Maşini din Moscova. În timpul liber mergea cu motocicleta, zbura cu planorul, făcea paraşutism şi era instructor de planorism. În primăvara anului 1939, faptul că practica atâtea sporturi extreme a făcut să fie chemat la Comitetul Central, în Staraia Ploşcead, după care a fost convocat la Lubianka, în mai13.

Până atunci, persoanele recrutate de INO – acum Direcţia a V-a a GUGB (NKVD) – erau instruite separat, în „case (apartamente) conspirative”, aşa că nu se cunoşteau între ele. Erau selectate din rândurile NKVD. Însă această metodă era, evident, ineficientă şi inutil de complicată, mai ales într-o perioadă în care muriseră (sau defectaseră) atâţia oameni din cauza Marii Terori a lui Stalin, încât era nevoie să fie instruite rapid un număr mare de persoane. Astfel, pe 3 octombrie 1938 s-a înfiinţat Şcoala cu Destinaţie Specială (ŞON), unde erau instruiţi tinerii recruţi pentru NKVD14. „Cursul pentru ofiţerii operativi din cadrul serviciilor secrete trebuie neapărat să fie organizat în afara Moscovei”, a insistat Stalin15. Au fost alese cinci locuri, dintre care două adăposteau majoritatea recruţilor. Jumătate urmau să devină legali, cealaltă jumătate ilegali. Sediile principale erau la Malahova, pe şoseaua spre Riazan, în sud-estul Moscovei, unde erau instruiţi ilegaliştii, şi la Balaşih, la 25 de kilometri est de Moscova, pe şoseaua spre Gorkovski – poreclit „25” şi „Pădurea” –, unde erau instruiţi legalii16.

În cele din urmă, candidaţii nu mai erau selectaţi din rândurile NKVD sau ale Direcţiei a IV-a, ci din Comsomol, de către o comisie prezidată de Fitin. Iniţial erau instruite doar câte zece persoane o dată pentru Direcţia a V-a dintre care numai vreo şase ajungeau să lucreze efectiv în cadrul serviciului17. Ca Barkovski, acestea trebuiau să fie membre ale Comsomolului şi să aibă studii superioare. La Lubianka, lui şi altora li s-a spus că acum deveniseră membri ai securităţii statului. Pe 30 iunie au fost chemaţi înapoi, urcaţi în camioane acoperite şi duşi la ŞON. Destinaţia lor era o casă de lemn cu un etaj din Balaşih18. Condiţiile erau spartane: cinci dormitoare, duşuri şi o cameră de odihnă şi relaxare la etaj, două săli de curs şi o sală de mese la parter 19.

Barkovski a primit permisiunea de a pleca o săptămână pentru a-şi susţine licenţa, după care a dispărut din viaţa de zi cu zi. În mod firesc, prietenii săi au crezut că a fost arestat. La ŞON, făcea şase ore de curs pe zi, inclusiv tehnici de spionaj („discipline speciale”), geografie economică, economie politică, dar mai ales limbi străine. Cinci făceau engleză, trei franceză, doi germană; studiile orientale se făceau în altă parte. Toată lumea o lua de la zero20. Barkovski petrecea şase ore pe zi – evident, şi în afara orelor de curs – învăţând engleza. Învăţa prin conversaţie. Când a terminat, l-a înlocuit pe Gorski la secţia britanică de la Lubianka, unde numărul celor care lucrau pentru informaţiile externe era tot 120, cu tot cu personalul administrativ21, în noiembrie l-a chemat Fitin. Barkovski a fost trimis la Londra ca ofiţer operativ sub acoperire diplomatică, specializat în ştiinţă şi tehnologie, NTR – cei care lucrau în NTR erau numiţi *enteroviţi*. Înainte de plecare, a fost instruit de Molotov în privinţa sarcinilor sale diplomatice.

A şti ce ştiau britanicii

Via Vladivostok, Tokyo, Honolulu şi New York, Barkovski a ajuns în cele din urmă în aglomeratul port Liverpool, bombardat de germani, în februarie 1941. Gorski mai avea acum doar doi proaspăt angajaţi, pe

Barkovski („Dan”, „Jerry”) şi pe Boris Kreşin („Bob”, „Max” pentru agenţi; pe numele său adevărat Kretenşild), cu care să coordoneze un număr tot mai mare de agenţi, trebuind în acelaşi timp să se achite şi de toate sarcinile sale diplomatice. Asta însemna 16 – 18 ore de muncă pe zi, la vremea aceea ceva normal pentru Molotov şi alţi comisari. Pentru oamenii de rând era prea mult. În vara aceea Gorski i-a scris lui Fitin că, „deşi «Bob» şi «Dan» fac tot ce le stă în putinţă, nu sunt încă agenţi cu experienţă. Fiecare dintre noi ţine legătura cu vreo 20 de agenţi. Toţi avem mult prea multe întâlniri; în plus, această alergătură de la o casă conspirativă la alta ar putea avea un efect catastrofei asupra activităţii noastre” 22. El se vedea cu doi-trei agenţi în fiecare zi. Documentele furnizate de reţea (inclusiv foarte multă corespondenţă diplomatică a britanicilor, sinteze zilnice ale MI6, procese-verbale şi decizii ale cabinetului de război) ajungeau la Centru clasificate ca având prioritate sporită pentru Stalin, Molotov şi Beria23. Nevoia de personal era atât de evidentă, încât în noiembrie au fost trimişi încă patru oameni, ceea ce l-a mai calmat pe Gorski.

În plus, informaţiile false puse în circulaţie de germani ajungeau la Stalin prin intermediul unui agent dublu pe care, fireşte, el îl considera mult mai credibil decât corul sinistru care îi umplea urechile de văicăreli despre o invazie iminentă. Ar fi trebuit să-şi urmeze propriul sfat. „Nu trebuie să fii naiv în politică”, avertiza Stalin, „dar mai ales nu trebuie să fii naiv în ceea ce priveşte informaţiile secrete” 24. Adevărat, însă era întotdeauna posibil să fii excesiv de suspicios. În scurt timp, Stalin a ajuns să nu mai aibă încredere nici măcar în cei mai buni agenţi ai săi – nici măcar în Grupul de la Cambridge. Doar nevoia disperată de a primi în continuare informaţii secrete din surse aflate în tabăra Aliaţilor în faţa atacului naziştilor i-a convins în cele din urmă pe ruşi că dăduseră lovitura investind în agenţi britanici şi americani.

Un factor-cheie care complica şi mai mult judecata lui Stalin era faptul că sfaturile date cabinetului de război

britanic, altele decât cele date prim-ministrului Winston Churchill şi bazate pe mesajele interceptate ale nemţilor, arătau că, deşi era posibil ca Berlinul să facă uz de forţă, avea s-o facă într-o măsură limitată, pentru a determina concesii. Să nu uităm că nici măcar dovezile de la GC & CS nu erau concludente. De asemenea, Stalin avea acces doar la ceea ce primea cabinetul; nu ştia nimic despre interceptarea şi decriptarea mesajelor cifrate cu ajutorul maşinii Enigma. Blunt se ocupa de un absolvent al Trinity College, Leonard (Leo) Long, care lucra la MIM. Long îi dădea lui Blunt analize ale intenţiilor militare ale germanilor25. Erau acelaşi gen de materiale pe care se bazau evaluările pe care le primea deja Stalin sub formă de procese-verbale şi documente ale comisiei comune a serviciilor secrete.

Philby i-a raportat lui Gorski următoarele:

Conform unor informaţii sigure pe care le-am primit, Germania a desfăşurat 127 de divizii la frontiera sovietică. Numai în Polonia au fost desfăşurate 58 de divizii ale Wehrmachtului. Forţele armate germane includ în total 223 de divizii care sunt gata de luptă.

Fitin a comentat:

Sohnchen, evident, a cules aceste informaţii de la serviciile secrete britanice. Până acum, toate informaţiile primite de la el de regulă s-au confirmat. Berlinul este totuşi în război cu Anglia; avioane nemţeşti bombardează în fiecare zi Londra şi alte oraşe ale Marii Britanii. Este posibilă o invazie germană în Uniunea Sovietică în aceste condiţii sau serviciile secrete ale Angliei au ales în mod deliberat să înşele Moscova prin intermediul lui Philby? Aceste informaţii trebuie verificate imediat26.

Una dintre marile probleme ale lui Stalin era că ofiţerii operativi cu multă experienţă fuseseră în mare parte arestaţi şi apoi împuşcaţi; aceasta însemna că ofiţerii săi operativi erau, în ansamblu, nişte începători care nu aveau o experienţă directă în privinţa ţărilor străine. Unii nici măcar nu vorbeau bine o limbă străină. Acest lucru era valabil mai ales la nivelurile cele mai înalte ale serviciului,

ceea ce trebuie să fi fost demoralizant pentru subordonaţii care erau calificaţi corespunzător.

Situaţia cea mai gravă era poate în Germania nazistă. Nici Dekanozov, trimis ca ambasador la Berlin, nici Amaiak Kobulov, adjunctul său, care era consilier (şi rezident), nu aveau deloc experienţă în serviciile secrete şi nici măcar nu ştiau germana. Amaiak („Zahar”) era fratele mai mic al protejatului lui Beria, arogantul său adjunct Bogdan Kobulov. În timp ce Bogdan era urât – mic de statură şi gras, cu un temperament violent –, Amaiak arăta ca un Charlie Chaplin înalt şi bine făcut şi era invariabil sufletul oricărei petreceri27. Şi totuşi, prin faptul că îşi bătea adesea victimele la interogatorii până îşi pierdeau cunoştinţa nu se deosebea deloc de odiosul lui frate28.

Ignoranţa lui Kobulov a stârnit curând vorbe. Scriindu-i lui Fitin, Beria l-a mustrat aspru: „Am auzit că şefii serviciilor de informaţii sunt nemulţumiţi de munca lui Zahar şi pur şi simplu s-au spălat pe mâini de el. Poate că nu ar trebui să acordăm atenţie acestor zvonuri, însă, când este vorba despre nişte tovarăşi responsabili cu care eu ţin personal legătura, nu trebuie să existe asemenea discuţii pe la colţuri. Îţi cer să iei măsuri pentru a pune capăt unor astfel de bârfe” 29. Era mai bine să nu rişte să suporte consecinţele care ar fi decurs din neexecutarea acestui ordin.

Între timp, în Germania, Kobulov s-a dovedit a fi un eşec total. Mai rău, a dat credibilitate ideii greşite a lui Stalin că Germania nu avea să atace. Cu totul altă impresie a făcut tânărul Aleksandr Korotkov, promovat în funcţia de adjunct al lui Kobulov în decembrie 1940. El s-a dovedit a fi un talent în ascensiune, după cum a arătat faptul că, în iulie 1940, făcuse deja o scurtă vizită la Berlin pentru a-i căuta pe nişte agenţi cu care se pierduse legătura30.

Aleksandr Korotkov

Korotkov – un foarte bun sportiv, înalt, chipeş şi atletic – s-a născut pe 22 noiembrie 1909, într-o familie burgheză care a fost ulterior deposedată de tot ce avea când a izbucnit revoluţia. După ce a fost ucenic un an, s-a

angajat ca electrician la Lubianka. Peste doar două luni i-a atras atenţia soţiei lui Vilkoviski, căreia, fără îndoială, i-a plăcut mult de el; Vilkoviski preda limbi străine personalului de la OGPU31. La recomandarea ei, Korotkov a fost apoi recrutat în cadrul serviciului de Veniamin Gherson, asistentul lui Iagoda. Doi ani mai târziu, a devenit arhivar la secretariatul lui Artuzov de la INO. în timpul lui Artuzov a avut o ascensiune meteorică. În 1930 a devenit asistentul şefului Secţiei a II-a, apoi a urcat în ierarhia Secţiei a VII-a, până când, în cele din urmă, a ajuns s-o conducă. Între timp a luat meditaţii învăţând rapid franceza şi germana, aceasta din urmă de la un veteran de la 1923.

Printre primele misiuni ale lui Korotkov, sub nume de cod precum „Dlinnîi”, „Korotin” şi „Erdberg”, s-a numărat şi o scurtă şedere la Viena în 1933, în timpul căreia a lucrat cu Deutsch sub acoperire, având o identitate de ceh. În acelaşi an s-a mutat la Paris, unde s-a înscris la Sorbona, la antropologie32. În Austria se străduise să înveţe accentul local, care îi masca limba maternă. La Paris, sub conducerea lui Orlov, în cadrul grupului „Expres”, s-a ocupat de un tânăr din Deuxième Bureau şi a desfăşurat misiuni în Elveţia şi Germania, până ce acoperirea i-a fost compromisă, fiind forţat să plece din ţară.

După un scurt interval la Moscova, Korotkov s-a întors la Berlin sub acoperirea oficială de reprezentant al industriei grele sovietice în cadrul delegaţiei comerciale (aprilie 1936 – decembrie 1937). Acolo, a cules informaţii despre producerea de către germani a cauciucului şi petrolului sintetice şi despre cea mai nouă tehnologie militară. Deşi Operaţiunea Krona a inclus treptat 20 de informatori, a rămas nedepistată până la sfârşitul ostilităţilor33. Korotkov a primit apoi misiunea de a-l asasina pe membrul OGPU care defectase, Agabekov, însă înainte de a apuca să facă asta a fost brusc rechemat la Moscova, în ianuarie 1939, după defecţiunea lui Orlov. Întors la Moscova, Korotkov s-a trezit ameninţat de

omnipotenta secure a lui Stalin.

Korotkov a fost inactiv timp de trei luni, după ce fusese brusc dat afară din serviciu. El a făcut gestul ieşit din comun de a apela la Beria. „Nu consider”, scria Korotkov, „că am făcut ceva pentru care să merit a fi lipsit de onoarea de a lucra în cadrul organelor. Faptul că am ajuns în această situaţie este extrem de neplăcut şi de supărător” 34, în mod surprinzător, Beria i-a acordat o şansă, iar el a scăpat ca prin minune de soarta care s-a abătut asupra multora.

Korotkov şi-a reluat activitatea operaţională abia după un an. În august 1940 a fost trimis pentru scurt timp la Berlin şi a restabilit legătura cu Schulze-Boysen („Straşina”) şi Harnak („Korsikaneţ”). Chiar dacă nu era decât locotenent, Korotkov a fost promovat în funcţia de rezident adjunct la Berlin, unde opera sub acoperire diplomatică ca „Stepanov”, un umil al treilea secretar – însă a fost iarăşi rechemat brusc la Moscova35. Germania era o povară grea. Nu era tocmai uşor să se descurce cu agenţii săi. Aceştia nu erau plătiţi. Se considerau luptători pentru libertate implicaţi într-o bătălie ideologică, aşa că nu se lăsau disciplinaţi – iar Kobulov şi Dekanozov erau surzi la avertizările lor.

La începutul lui aprilie 1941, tensiunile dintre Rusia şi Germania creşteau rapid. Korotkov – acum întors la Berlin – l-a rugat pe Kobulov să transmită o solicitare conducerii. Dată fiind deteriorarea gravă a situaţiei politice, a spus el, „sugerăm să se accelereze măsurile noastre vizând înfiinţarea unei rezidenturi ilegale şi garantarea contactului radio cu Centrul. Grupului «Korsikaneţ-Starşina» trebuie să i se dea un cifru pentru o staţie radio şi o sumă de aproximativ 50 – 60.000 de mărci. Aşa îşi va desfăşura în siguranţă activitatea în caz că pierde legătura cu noi… Solicităm trimiterea imediată a unui radio şi a unor cifruri pentru transmisiuni clandestine de la Berlin”. Din păcate, această solicitare a fost ignorată, şi abia pe 22 iunie rezidentura a primit instrucţiuni de a le da bani. Însă în momentul acela ambasada era deja

înconjurată de trupe SS. Doar mituindu-l pe hauptsturmführerul Heinemann, cu ajutorul tânărului diplomat Valentin Berejkov, a reuşit Korotkov să prindă maşina care îl ducea în Wilhelmstrasse două zile la rând şi să le dea mai întâi banii şi apoi aparatul de emisie-recepţie36.

La sediul serviciilor secrete de la Berlin, şeful Gestapoului, Siegfried Müller, îl luase rapid la ochi pe Kobulov. La începutul lui august 1940, Kobulov a recrutat fără să ştie un agent dublu, pe corespondentul leton Orest Berlings, care, evident, nu numai că era cam strâmtorat cu banii, dar avea şi relaţii în cercuri naziste37. Recrutarea necesita autorizaţia expresă a Centrului. Fitin s-a îngrozit de o asemenea credulitate şi pripeală nechibzuită. Lui Kobulov i s-a atras atenţia, în termeni clari, că, deoarece Berlings încă nu fusese cercetat, „îţi sugerăm să fii prudent atunci când lucrezi cu el şi în niciun caz să nu îl pui în legătură cu vreun alt ofiţer operativ de la rezidentură”. Însă rapoartele lui Kobulov nu ajungeau la şefii de departamente, aterizând direct în mâinile lui Stalin via Merkulov38.

Vsevolod Merkulov, un protejat al lui Beria, era un aristocrat, născut în 1895 în Zakatal, care îşi făcuse studiile mai întâi în capitala Georgiei şi apoi la Petrograd, unde a fost la universitate. Educaţia sa a fost întreruptă atunci când a fost încorporat, deşi nu a luptat propriu-zis; de fapt, a fost complet apolitic până când a descoperit literatura marxistă prin intermediul cumnatului său. A ajuns în CEKA georgiană pentru că s-a plictisit să predea la o şcoală pentru nevăzători. Asta se întâmpla în septembrie 1921, după ce bolşevicii au preluat controlul în Georgia. Un an mai târziu, ambiţiosul Beria, acum preşedinte al CEKA georgiene, s-a mutat de la Baku la Tbilisi. Curând a dat peste modestul şi timidul Merkulov.

În ciuda originilor sale, Merkulov a început să avanseze în carieră. Şi-a îndeplinit rolul de asistent cu loialitate absolută şi talent în exprimarea în scris a ideilor lui Beria. Cu siguranţă, nu se afla acolo ca să gândească

singur. În septembrie 1938, Merkulov a ajuns la Moscova, unde i s-a încredinţat conducerea GUGB şi a devenit prim-adjunct al comisarului pentru Afaceri Interne (NKVD). În schimb, Beria a insistat ca Merkulov să-i bată şi el pe deţinuţi pentru a le smulge mărturisiri. Pentru firea lui blândă de om care nu se bătuse niciodată, nici măcar în copilărie, aceasta a însemnat o capitulare laşă. În februarie 1941, după o altă reorganizare, Vsevolod Merkulov a ajuns în fruntea nou-formatului NKGB39.

Noul agent al lui Kobulov, Berlings, a primit numele de cod „Liţeist" – de la *Lizeumsschuler*, copii educaţi în particular. Misiunea primită de Berlings de la nazişti era să-l încurajeze pe Stalin să creadă că concentrările de trupe de la graniţa sovietică erau menite să exercite presiuni asupra Moscovei pentru a negocia unele concesii. Materialele pe care le furniza Berlings erau pregătite de Ribbentrop şi predate doar cu aprobarea lui Hitler40. Molotov era linguşit în mod deliberat atunci când naziştii apreciau vizita sa dezastruoasă din noiembrie 1940 drept începutul „unei noi ere" 41. Chiar şi numai acest lucru ar fi trebuit să ridice serioase semne de întrebare. La 19 mai 1941, Berlings a raportat că, în ciuda faptului că Germania a desfăşurat 160 – 200 de divizii, „un război între Uniunea Sovietică şi Germania este puţin probabil, deşi ar fi foarte popular în Germania într-un moment în care actualul război cu Anglia nu este agreat de populaţie. Hitler nu îşi poate asuma riscul unui război cu URSS, temându-se să nu distrugă unitatea partidului naţional-socialist". În plus, germanii nu puteau risca să piardă resursele din Uniunea Sovietică pe perioada celor şase săptămâni cât ar dura războiul42. Această logică li se părea plauzibilă celor care voiau să creadă asta – inclusiv mult prea încrezătorului Fitzroy MacLean din cadrul Departamentului pentru Europa de Nord al Ministerului de Externe britanic. Şi ruşii au luat în serios aceste raţionamente greşite, dar care aparent se bucurau de autoritate.

Importanţa lui Rudolf Hess

Brusca şi surprinzătoarea fugă în Marea Britanie a

lui Rudolf Hess, al treilea om ca importanţă din Germania după Hitler şi Göring, pe 10 mai, pare să fi confirmat convingerea nestrămutată a lui Stalin că orice reacţie energică la încălcarea de către germani a graniţei sovietice implica riscul unui front unit de la Londra până la Berlin.

La etajul al treilea al clădirii din Bolşoi Znamenski Pereulok nr. 19 se afla sediul Marelui Stat-Major şi biroul generalului-locotenent Filip Golikov, şeful serviciilor de informaţii militare (fosta Direcţie a IV-a). Golikov nu făcea cine ştie ce impresie. Era mic de statură, avea doar 1, 57 metri. Era îndesat. Era complet chel. Faţa lui, ca şi a altora de la Kremlin, avea o roşeaţă neplăcută. Puterea lui Golikov i se vedea totuşi în ochi – nu pentru că ar fi fost mari, ci pentru că erau de un albastru de oţel şi extrem de pătrunzători43. Şi totuşi, nu era decât un novice timorat în lumea serviciilor secrete, foarte uşor intimidat de superiorii săi: Malenkov şi Stalin. La urma urmei, fiecare dintre predecesorii săi direcţi fusese executat. Mai rău, nu înţelegea lumea exterioară mai bine decât un soldat de rând. „Îşi putea permite Direcţia Principală de Informaţii să nu ia în calcul posibilitatea ca Germania şi Anglia să încheie pace în anul de dinaintea unui atac al forţelor hitleriste împotriva Uniunii Sovietice?”, întreba retoric Golikov după mai mult de două decenii, mai bătrân, dar nu cu mult mai înţelept44.

Într-un discurs fără precedent ţinut în faţa comandanţilor forţelor armate pe 5 mai, Stalin a rupt în sfârşit tăcerea şi a vorbit deschis despre lansarea unui atac împotriva Berlinului45. După acest discurs, şeful Marelui Stat-Major, mareşalul Gheorghi Jukov, şi comisarul pentru Apărare, mareşalul Semion Timoşenko, i-au cerut comandantului adjunct al Direcţiei Operaţiuni a Marelui Stat-Major, Aleksandr Vasilevski, să se pregătească pentru eventualitatea unui atac împotriva germanilor. Planul era gata zece zile mai târziu – adică, din nefericire pentru ei, cu cinci zile după fuga lui Hess. Pe 19 mai, Timoşenko şi Jukov i-au dus propunerile lui Stalin fără semnătură, din

precauţie. Din câte îşi aminteşte Jukov, Stalin şi-a ieşit din fire văzând că e sugerat un atac preventiv şi a insistat că el vorbise de o ofensivă doar pentru a ridica moralul şi a respinge imaginea negativă a invincibilităţii Germaniei46.

Extrem de conştient de faptul că perfidul Albion pune mereu ceva la cale, Stalin a ajuns să fie obsedat de aflarea adevărului din spatele cazului Hess. Unul dintre motivele fixaţiei sale era că, doar cu vreo două săptămâni înainte de fuga acestuia, sir Stafford Cripps, membru al Partidului Laburist Independent, numit pe criterii politice ambasador al Marii Britanii la Moscova, se agitase disperat căutând să-l atragă cumva pe Stalin în război. În cele din urmă, în aprilie 1941, Cripps a sugerat că nu mai puteau miza decât pe teama de încheierea unei păci separate. Această telegramă a fost interceptată, decriptată şi trimisă lui Stalin47.

Însă Philby, acum întors la Londra pentru a-i instrui pe agenţii operativi, nu prea a avut ce raporta despre Hess. Ceea ce a avut de spus a fost transmis rapid unor rezidenturi din alte capitale, pentru ca acestea să completeze informaţiile48. Deloc surprinzător, se afirma că Hess venise să negocieze pacea cu Marea Britanie49. Şi totuşi, faptul că asta nu se întâmpla la vedere dădea naştere la speculaţii extravagante – dacă transmisese anumite condiţii ale păcii şi care puteau fi acestea. Contactul lui Philby, Tom Dupree, adjunctul şefului biroului de presă al Ministerului de Externe, a remarcat pe un ton mucalit că „niciodată, în domeniul conflictelor umane, atât de puţini nu au mai ascuns atâtea lucruri de atât de mulţi”.

Sintetizând informaţiile disponibile, Dekanozov a descris prudent fuga lui Hess drept „unul dintre cele mai importante evenimente din viaţa Germaniei care au avut loc în ultimul timp”. Totuşi, a mai afirmat el, „circumstanţele şi adevărata semnificaţie ale acestei fugi încă nu sunt complet clare şi dau naştere unor raţionamente ale observatorilor contradictorii şi care adesea se exclud reciproc”. Tot ce se putea spune era că există „o criză la vârf” în interiorul Germaniei50.

Impactul avertizărilor tot mai imperative transmise Moscovei de agenţii săi de pe teren în legătură cu faptul că nemţii erau pe punctul de a ataca era contracarat de rapoartele conform cărora britanicii nu cred într-un asemenea atac. Pe 9 mai, Merkulov le trimisese lui Stalin, Molotov şi Beria un mesaj de la Londra în care cita dintr-un raport al Ministerului de Război pentru 16 – 23 aprilie 1941: „Pregătirile germanilor pentru un război cu URSS continuă; totuşi, până acum nu există absolut nicio dovadă că germanii sunt hotărâţi să atace Uniunea Sovietică în vara anului 1941” 51. De asemenea, chiar şi pe 23 mai 1941, prognoza completă a Comitetului Unic al Serviciilor de Informaţii britanice privind „intenţiile Germaniei împotriva Uniunii Sovietice” încă presupunea că Hitler este hotărât să simuleze o invazie pentru a-l forţa pe Stalin să se aşeze la masa tratativelor. Raportul său conchidea: „Cu meticulozitatea sa obişnuită, Germania face toate pregătirile pentru un atac, astfel încât ameninţarea să pară convingătoare” 52. Astfel, rezidentura de la Londra, spre deosebire de cea din Berlin, nu a indicat niciodată data invaziei53. Bineînţeles, dacă scopul lui Hitler era într-adevăr un război total, atunci avea să fie nevoie de un pretext pentru a stârni o dispută minoră, ca în 1914.

Aici, contrainformaţiile sovietice, acum conduse de tânărul Piotr Fiodotov, au reacţionat aşa cum se aştepta Hitler. Fiodotov reuşise să plaseze un microfon în biroul ataşatului militar german. Stalin a ajuns să se bazeze pe informaţiile obţinute astfel, considerându-le concludente cu privire la planurile naziştilor. Dar, după câte se pare, nemţii ştiau că ruşii s-ar putea să tragă cu urechea. Pe 31 mai, Fiodotov i-a transmis lui Stalin o înregistrare a discuţiei ataşatului cu ambasadorul Slovaciei despre războiul cu Uniunea Sovietică. Ceea ce i-a atras atenţia lui Stalin a fost afirmaţia lui Ernst Kostring: „Aici trebuie să creăm o provocare. Trebuie să facem cumva ca să fie ucis vreun german şi astfel să declanşăm războiul” 54. Era o vorbă goală, desigur, dar Stalin nu avea cum să verifice dacă este adevărată. Obsesia lui că războiul va începe cu o

provocare, ca la Sarajevo în 1914, l-a împiedicat să se mobilizeze împotriva unui atac probabil.

Stalin avea motive să fie prudent în a lua de bun orice avea de spus Londra. Printre altele, Cripps sugerase să se profite de misiunea lui Hess pentru a adânci suspiciunile sovieticilor faţă de Germania. Subsecretarul adjunct Orme („Moley”) Sargent, cel mai abil dintre oficialii Ministerului de Externe britanic, a sugerat că, dată fiind starea de panică a lui Stalin, acesta ar putea accepta ca Moscova să facă Berlinului unele concesii teritoriale care nu ar fi deloc în interesul Marii Britanii. Sargent agrea ideea unui „zvon” şoptit la urechea cui trebuie cu ajutorul MI6. „Cursul care trebuie adoptat este să oferim oarecare asigurări guvernului sovietic că nu are nevoie să cumpere Germania cu un nou acord nefavorabil, deoarece există dovezi clare că aceasta nu intenţionează să se angajeze într-un război cu Uniunea Sovietică într-o situaţie precum cea de faţă”. 55 într-adevăr, un raport al Comitetului Unic al Serviciilor de Informaţii britanice conchidea că Stalin va face Germaniei concesii substanţiale pentru a evita un război deschis56. Privind retrospectiv, s-a făcut mult caz de avertismentul lui Churchill, şi totuşi la Bletchley încă nu se dăduse de cap maşinii Enigma: avertismentul se baza doar pe transferarea anumitor escadrile ale Luftwaffe în Prusia Orientală. Evident, Londra nu a crezut că sunt şanse să aibă loc o invazie totală.

Pe 17 iunie, Stalin a respins brusc rapoartele lui Fitin despre invazia iminentă, considerându-le „dezinformare” 57. Mult prea târziu, nişte informaţii secrete care au ajuns la Ambasada Uniunii Sovietice de la Berlin l-au impresionat chiar şi pe de obicei indiferentul Dekanozov, a cărui loialitate faţă de Stalin nu putea fi pusă la îndoială, însă chiar şi în ajunul invaziei, pe 21 iunie, Beria, mereu atent la starea de spirit a lui Stalin şi fără să uite nicio clipă ce soartă avuseseră predecesorii săi, a avut o reacţie exagerată, cerând rechemarea şi pedepsirea imediată a lui Dekanozov pentru că îi bombarda încontinuu cu

„dezinformări” despre o invazie germană iminentă – cu siguranţă, nadirul evaluării informaţiilor secrete de către Moscova58. Beria, fără niciun fel de experienţă, dar îmbătat de o încredere în sine arogantă, s-a dovedit a fi cel mai dezastruos şef al serviciilor secrete pe care l-a avut vreodată Uniunea Sovietică.

Capitolul 5

Testul războiului

Vara aceea nu se deosebea cu nimic de altele pe ţărmurile răcoroase ale Mării Negre şi, cu singura excepţie a curajosului general-colonel Iakov Cerevicenko, care se afla la comanda Regiunii Militare Odessa şi îşi risca viaţa mobilizându-şi soldaţii în ciuda ordinelor primite, nimeni nu se aştepta să înceapă războiul. Viaţa îşi urma cursul netulburată. Încă erau arestaţi ofiţeri superiori dintre comandanţii forţelor aeriene. Un mare număr de soldaţi fuseseră lăsaţi să plece în permisie, ignorându-se ameninţarea care plana asupra Rusiei. Un observator îşi aminteşte că „staţiunile erau pline de personal militar, inclusiv din regiunile vestice, precum şi din forţele aeriene şi din marină” 1.

Numai la Soci, 223 de ofiţeri se odihneau la sanatoriul militar central. Al treilea om din Partid, Andrei Jdanov, abia sosise pe litoral, în concediu, cu o săptămână şi ceva în urmă, iar comisarul poporului pentru Marina Militară a fost trimis acolo de Biroul Politic chiar pe 21 iunie. În realitate, niciunul nu era bolnav; pur şi simplu leneveau la soare, ignorând ceea ce urma să se întâmple dintr-un moment în altul2.

Singurele indicii ale faptului că unii erau foarte îngrijoraţi erau rapoartele care ajungeau la diplomaţi străini despre şedinţe de partid de la nivel local unde acum se dezbătea problema războiului şi faptul că în cadrul emisiunilor radio din Uniunea Sovietică se vorbea mai mult despre evenimente militare. Pe 17 iunie, chiar şi două emisiuni pentru copii au adoptat o temă militară3. Însă astfel de semne erau vagi, căpătând relevanţă doar la o privire retrospectivă.

Chiar înainte să se crape de ziuă, la 4 dimineaţa, pe 22 iunie 1941, pe o ceaţă joasă, forţele Germaniei şi ale aliaţilor săi au trecut frontiera sovietică pe o lungime de 3.000 de kilometri, măturându-i în calea lor pe soldaţii ruşi uluiţi, care ieşeau din tabere cu ochii cârpiţi de somn. Aşa cum intenţionase, Hitler reuşise să-i ia complet prin surprindere. Unităţi întregi erau capturate pe loc, avioanele distruse la sol, iar ofiţerii postaţi aproape de linia frontului erau atât de uimiţi, încât îi întrebau pe comandanţii lor ce să facă. Instrucţiunile tardive de mobilizare încă nu ajunseseră la forţele armate.

Bieloruşi, ruşi şi ucraineni descurajaţi fugeau din unităţile lor. Pe măsură ce nemţii ajungeau în sate, ţăranii expropriaţi îi întâmpinau, conform tradiţiei, cu pâine şi sare, ca pe unii care-i scăpau din robia socialistă. Serviciile secrete sovietice nu au fost singurele organe ale puterii sovietice care erau puse la grea încercare.

Maşinăria Kremlinului nici măcar nu era în funcţiune când s-a produs ciocnirea; şi încă nu avea cum să estimeze viteza şi direcţia ofensivei Wehrmachtului pentru că nu era în stare să descifreze comunicările strategice ale germanilor. În anii 1930, decriptarea devenise tot mai dificilă. Deşi era nevoie de mulţi criptanalişti, aceştia nu prea se găseau. De asemenea, lipsa pregătirii a avut un efect „pur şi simplu catastrofal” asupra teoriei şi practicii mecanizării decriptării4. Se înstăpânise tendinţa de a acorda prioritate nevoilor pe termen scurt. Îndelungata dependenţă de agenţi care să subtilizeze coduri şi cifruri străine mai degrabă s-a accentuat în loc să se diminueze, în acelaşi timp, mijloacele de infiltrare în tabăra duşmanului se reduseseră foarte mult deoarece Europa era acum teatrul unor bătălii cumplite (în est) sau zonă de ocupaţie fortificată (spre vest).

Incapacitatea de a sparge cifrurile maşinii germane Enigma, care transmitea informaţii cruciale despre planul de luptă, inclusiv instrucţiunile înaltului Comandament, ar fi fost paralizantă dacă nu ar fi existat spionii de la Londra. Enigma era capabilă să genereze peste 150 de milioane de

permutări; ameninţa să-i copleşească efectiv pe criptografii ruşi, înarmaţi doar cu creion şi hârtie.

Costurile înapoierii

Ca prin minune, s-a realizat un progres de moment tocmai la timp pentru masiva contraofensivă sovietică de la Stalingrad: ruşii au capturat maşina Enigma şi au luat prizonieri mai mulţi criptografi germani. Condusă de un criptograf strălucit, Mihail Sokolov, un orfan adoptat de OGPU şi educat exclusiv de aceasta, echipa a reuşit să creeze un model matematic al maşinii Enigma, realizare pentru care toţi au fost decoraţi pe 29 noiembrie 1942. Însă acest progres vital s-a dovedit a fi agonizant de efemeră. Pe 17 ianuarie 1943, germanii, conştienţi de faptul că abandonaseră 26 de maşini Enigma la Stalingrad, au introdus modificări care i-au pus în încurcătură pe ruşi.

Ruşii au fost mereu cu un pas înainte doar în ceea ce priveşte Japonia. În anul de criză 1941, când Stalin aştepta neliniştit ca japonezii să ia decizia de a profita de asaltul germanilor pentru a ataca Rusia dinspre est, Boris Aroński a descifrat nişte mesaje ale ambasadorilor diferitor aliaţi ai Germaniei la Tokyo. Un raport crucial datat 27 noiembrie îl cita pe împărat, care ar fi afirmat că, deşi Japonia ar învinge Rusia, deocamdată se va concentra asupra Statelor Unite. Între timp, cei mai buni specialişti în cifruri japoneze, Serghei Tolstoi şi Aroński, au descifrat nişte comunicaţii la nivel înalt din cadrul guvernului Japoniei care confirmau aceste date. Pentru asta, Aroński şi Tolstoi, cei mai buni dintre primii recruţi ai SPEKO din 1922, au primit cea mai înaltă distincţie, Ordinul Lenin, pe 3 aprilie 19426. Mesajele decriptate de ei i-au permis lui Stalin să transfere un număr mare de trupe din regiunile militare Transbaikal şi Siberiană pe Frontul de Vest atunci când a fost necesar. De Sorge nu numai că nu era nevoie, dar nici măcar nu mai aveau încredere în el. Dacă nu l-ar fi arestat şi executat japonezii, ar fi făcut-o chiar ruşii, mai devreme sau mai târziu.

În primăvara anului 1941, aproximativ 50 de absolvenţi de matematică şi fizică au fost în cele din urmă

recrutaţi de la Universitatea din Moscova. A trecut un an până ca noii recruţi să influenţeze numărul mesajelor decriptate, şi abia în mai 1942 au fost înfiinţate opt secţii, fiecare axată pe câte o ţară. Cele mai importante dintre noile secţii erau cele care se ocupau de Germania, Japonia, Marea Britanie şi Statele Unite7.

Japonia era foarte importantă ca potenţial adversar, însă Germania era crucială. Moscova era mult prea în urmă în domeniul electronicii ca să facă ceea ce făcea Londra pe scară largă la GC & CS, în Bletchley Park. Britanicii puteau testa permutările maşinii Enigma într-un ritm de o mie pe minut. Ruşii, în schimb, depindeau de mesajele decriptate furnizate de Cairncross, care era la Bletchley Park din martie 1942, însă a avut acces la materiale despre Frontul de Est abia din aprilie 1943. De asemenea, depindeau fundamental de agentul „Dolly” (unul dintre puţinii rămaşi neidentificaţi, care lucra pentru serviciul sovietic de informaţii militare) de la Ministerul de Război, care le-a asigurat ruşilor acces mai întâi la anumite mesaje diplomatice decriptate ale japonezilor şi ulterior la nenumărate mesaje ale nemţilor, în a doua jumătate a războiului8.

Înapoierea tehnologică însemna că ruşii nu aveau nicio şansă să câştige cursa decriptărilor9, abia la sfârşitul deceniului fiind cooptaţi matematicieni de top din Uniunea Sovietică pentru a sparge coduri şi cifruri10. Ruşii au fost nevoiţi să se descurce cu informaţiile din surse umane. După contraofensiva sovieticilor care a urmat dezastrelor din 1941, Hitler a emis o directivă secretă, nr. 41 din 5 aprilie 1942, ordonând o ofensivă totală asupra Caucazului, ce avea numele de cod „Blau” (operaţiunea „Albastru”). Ca şi în 1940, a lansat o campanie de dezinformare, de data aceasta pentru a-l induce în eroare pe Stalin, făcându-l să creadă că, în loc să se îndrepte spre sud, germanii se vor îndrepta imediat către est, spre Moscova.

În acelaşi timp, nemţii au început să anihileze operaţiunile serviciilor secrete sovietice din Europa

Centrală şi de Vest. Au fost arestaţi spioni-cheie din Germania, printre care şi Schulze-Boysen şi Harnak. Au fost ridicaţi cam o sută în total, 46 fiind executaţi. Alţii, precum „Kent” (Anatoli Gurevici), care operase în străinătate ca om de afaceri până la arestarea sa, în 1942, au fost forţaţi să se joace de-a transmisiunile radio cu Moscova pentru a-i induce în eroare pe ruşi în legătură cu capacităţile şi intenţiile nemţilor. Gurevici a reuşit să le dea ruşilor de înţeles că acţionează sub constrângere. Cu toate acestea, în celelalte privinţe, operaţiunile de inducere în eroare au funcţionat – în ciuda faptului că unele reţele de spionaj sovietice au comunicat corect în ce direcţie se va îndrepta iminenta ofensivă germană.

De la Londra, pe 3 martie 1942, maiorul Aleksandr Sizov („Edward”) de la GRU a prezis că obiectivul vizat era Caucazul. Două zile mai târziu, mesajele diplomatice ale bulgarilor subtilizate de rezidentul militar sovietic la Ankara indicau acelaşi lucru; la fel şi Rad6 („Dora”) din Elveţia, pe 12 martie. Dolly a trimis înregistrarea unor discuţii între Ribbentrop şi ambasadorul japonez în Germania, Hiroshi Ōshima, care au avut loc pe 18, 22 şi 23 februarie, toate în acelaşi sens. Pe 18 martie, GRU a transmis Marelui Stat-Major o comunicare specială bazată pe aceste surse. Dar Stalin nu a vrut să renunţe la operaţiunile ofensive de la Moscova, nici măcar atunci când a primit şi alte confirmări – de data aceasta de la principalul rezident al GRU, colonelul Nikolai Nikituşev („Akasto”), ataşat militar la Stockholm, pe baza evaluării făcute de Marele Stat-Major suedez. În cele din urmă, pe 28 iunie, forţele germane au pătruns în

Voronej, la sud-est de Moscova. Aceasta a fost a doua eroare de judecată a lui Stalin, comisă pentru că a ignorat cele mai bune surse de informaţii secrete. Şansele Rusiei scădeau văzând cu ochii. Începea să pară că acesta este începutul sfârşitului11.

Teama profundă de o pace separată

Neîncrederea cronică a lui Stalin în sursele sale năruise toate speranţele într-o victorie rapidă;

evenimentele din 1942 au demonstrat că poate fi şi calea sigură către o înfrângere catastrofală. Reaua-credinţă era generalizată nu doar în culegerea şi evaluarea informaţiilor, ci şi în diplomaţia pusă în practică în mod hotărât de acelaşi Molotov care avusese atâta încredere în Hitler. Ca aliaţi de facto ai Uniunii Sovietice, Marea Britanie şi Statele Unite nu erau cu nimic vinovate de faptul că Stalin le luase în colimator sau că era stăpânit de bănuiala adânc înrădăcinată, ba chiar de convingerea că acestea vor trăda cât de curând Rusia, dând-o pe mâna Germaniei naziste. Nu erau cu toţii nişte capitalişti? Nu anticipase Neville Chamberlain că Germania va fi zidul de apărare împotriva răspândirii bolşevismului în Europa? De ce nu au lansat imediat un al doilea front în Europa? Suspiciunile lui Stalin cu privire la rolul jucat de Hess indicau clar compulsiile care îi făceau imaginaţia bolnavă s-o ia şi mai mult razna. Aceasta a rămas pentru el o obsesie până la sfârşitul ostilităţilor şi după aceea. Utilizarea de către sovietici a sintagmei *coaliţie antihitleristă* în loc de *coaliţie antinazistă* pentru a descrie alianţa sublinia bănuiala Kremlinului că, dacă Hitler era răsturnat de la putere, alianţa s-ar fi destrămat. Atunci ruşii ar fi trebuit să le facă faţă singuri nemţilor.

Aliaţii erau curtaţi de „opoziţia" germană faţă de Hitler. Britanicii păstrau o atitudine de rezervă studiată, dar, în acelaşi timp, refuzau să ia măsuri care să-i înstrăineze cu totul pe potenţialii opoziţionişti. Încă din decembrie 1942, Carl Langbehn, prezentat drept consilierul personal al lui Himmler pentru afaceri juridice, l-a cunoscut pe profesorul Bruce Hopper la Stockholm. Hopper reprezenta OSS (Office of Strategic Services), serviciul secret de informaţii al Statelor Unite. În cadrul acestei întâlniri, Hopper a fost asigurat că „oamenii serioşi" din Germania considerau că războiul cu Statele Unite şi Marea Britanie nu are niciun rost12. În septembrie 1943 a avut loc o altă întâlnire, tot neautorizată, de data aceasta cu Allen Dulles, şeful oficiului din Elveţia, un tip binevoitor, dar nu foarte isteţ.

Langbehn a fost apoi arestat şi executat împreună cu ceilalţi membri ai opoziţiei, peste un an şi ceva, după atentatul la viaţa lui Hitler.

Printre propuneri se numărau şi limitarea lui Hitler la un rol pur decorativ şi restrângerea Germaniei la nişte frontiere „naturale" din punct de vedere etnic. La OSS, în Washington, DC, generalul William Donovan i-a delegat lui Dulles responsabilitatea de a menţine contactul. Între ianuarie şi aprilie 1943, un alt emisar al lui Himmler, prinţul Max Egon zu Hohenlohe-Langenburg, s-a întâlnit cu Dulles la Geneva şi la Berna, de trei ori însoţit de un ofiţer neidentificat din Direcţia a V-a a lui Himmler (Europa de Vest). Au fost prezenţi şi ambasadorul Statelor Unite, Leland Harrison, şi locotenent-colonelul Duncan Lee, asistent al generalului Donovan. Lee, care beneficiase de o bursă Rhodes pentru a face studii la Oxford, unde a fost aproape sigur recrutat, făcea spionaj pentru Moscova sub numele de cod „Koch".

Din februarie 1943 până la sfârşitul războiului, Dulles a ţinut legătura cu obergruppenführerul Ernst Kaltenbrunner, care tocmai devenise şef al RSHA, Biroul Principal de Securitate, prin intermediul adjunctului departamentului său care se ocupa de Europa de Sud-Est. Hohenlohe a sugerat crearea „unui cordon împotriva bolşevismului şi panslavismului" prin „extinderea Poloniei către est, menţinerea monarhiei în România şi o Ungarie puternică". Prin Lee, Moscova era ţinută la curent.

Au existat şi alte abordări, în acest caz ale britanicilor, în mai 1942, din partea lui von Papen, acum ambasadorul Germaniei la Ankara. Franz von Papen era un veteran al jocului de-a spionii. Lucra prin intermediari din Turcia, Suedia şi Vatican. Şi totuşi, aceştia au fost categoric respinşi de Londra. Pe 19 iunie, nişte spioni sovietici au raportat de la Istanbul că reprezentantul comercial german în Turcia vorbise cu cardinalul Angelo Roncalli (viitorul papă Ioan al XXIII-lea), delegatul apostolic, iar apoi făcuse o vizită la Roma ca să discute şi cu cardinalul Giovanni Montini, viitorul papă Paul al VI-lea,

şi cu Luigi Maglione, secretar de stat al Vaticanului.

Între timp, la Berna, Dulles a fost contactat de un feldmareşal în rezervă, Walther von Brauchitsch, care voia o dictatură militară *tout court*. În această privinţă, împărtăşea punctul de vedere al lui Claus von Stauffenberg – care a încercat să-l arunce în aer pe Hitler pe 20 iulie 1944 –, dar, spre deosebire de Stauffenberg, el nu a avut niciodată curaj să facă ceva în acest sens. În schimbul scoaterii Germaniei din război, Brauchitsch a insistat ca nicio parte a ţării să nu îndure ocupaţia sovietică13.

Nu uciderii lui Hitler

Toate acestea ar putea explica într-o anumită măsură reticenţa lui Stalin la ideea asasinării lui Hitler, altfel surprinzătoare dată fiind politica de genocid implementată de SS şi de Wehrmacht pe teritoriul sovietic. Originile reticenţei lui Stalin datau de la începutul anilor 1930, când a refuzat să împiedice ascensiunea lui Hitler la putere din cauză că se temea şi mai tare de o axă franco-germană, în favoarea căreia insista von Papen şi care era susţinută de lideri militari populişti precum „generalul social” Kurt von Schleicher14. Ideea de bază era că Germania în război fără Hitler ar fi fost mai acceptabilă pentru Aliaţi – ceea ce nu era în interesul sovieticilor.

Soarta unuia dintre conspiratori ilustrează clar puternicele suspiciuni ale lui Stalin legate de tentativa de asasinat. Când complotul a dat greş, unul dintre foştii aghiotanţi ai lui Stauffenberg, tânărul maior Joachim Kuhn, care făcuse bombele, a fugit de la divizia sa de pe Frontul de Est şi a fost capturat de ruşi pe 27 iulie. De pe 12 august până pe 1 martie 1947 a fost ţinut sub un nume fals în închisoarea Butârski din Moscova. A dezvăluit locul unde se aflau planurile atentatului cu bombă. Complotul s-a potrivit de minune cu fixaţia lui Stalin că aliaţii lui puseseră la cale împreună cu complotiştii să-l elimine pe Hitler şi să pună capăt războiului doar în Occident. Ruşii au pus mâna pe planuri în 17 februarie 1945, în Mauerwald (Prusia Orientală). În cele din urmă, Kuhn a

fost condamnat drept criminal de război, pe 17 octombrie 1951, de un tribunal special. Formularea rechizitoriului clarifică de ce a fost ţinut în izolare atâta timp: în mod ciudat, dar revelator, acesta sugera că însăşi participarea lui Kuhn la atentatul cu bombă „îi demonstra vinovăţia”. Iar în continuare: „S-a stabilit că participanţii la conspiraţie [împotriva lui Hitler] aveau în minte următoarele obiective: distrugerea lui Hitler; încheierea unei păci separate cu Anglia, Franţa şi SUA; [şi] continuarea războiului împotriva Uniunii Sovietice împreună cu aceste state” 15.

Desigur, Stalin nu era împotriva asasinatului în principiu; dimpotrivă, era dependent de el. I se propusese asasinarea lui Hitler într-o perioadă disperată, când populaţia fugea din Moscova, în octombrie 1941. Aceste *mokrie de la* („afaceri murdare”) cădeau de obicei în sarcina lui Sudoplatov, un personaj impresionant: mic de statură, dar bine făcut, cu ochi negri, strălucitori, sub nişte sprâncene groase. Calm, dar convingător şi zâmbitor, Sudoplatov îmbina în măsură egală un şarm fatal cu o duritate extremă16. Fiu de morar, s-a născut la Melitopol (Ucraina) în 1907. Tatăl său a murit când avea 10 ani. Când fratele lui s-a înrolat în Armata Roşie, a fugit de acasă cu gând să facă la fel. După ce a fost repartizat la o companie de semnalizatori, a ajuns curând în CEKA, la frageda vârstă de 14 ani, deşi avea deja experienţa de viaţă a unui adult. Când Balitki s-a mutat din Ucraina la Moscova pentru a conduce secţia specială care îi monitoriza pe militari, l-a luat cu el pe tânărul Pavel Sudoplatov. La neobişnuita vârstă de 26 de ani, Sudoplatov a fost numit inspector-şef al personalului la INO, unde a fost remarcat de Artuzov.

Pe 23 octombrie 1933, Stalin a primit în Gagra vestea că Organizaţia Naţionaliştilor Ucraineni (OUN) asasinase un diplomat sovietic la consulatul din Lvov. Adjunctul lui Artuzov, Slutki, a sugerat ca Sudoplatov să devină ilegalist. El a fost de acord şi a făcut instrucţie timp de opt luni. În iulie 1935, Sudoplatov a trecut graniţa în Finlanda sub

numele Pavel Grigdenko, „nepotul” unui agent infiltrat deja în OUN. De la Helsinki, a fost trimis de OUN pentru instructaj la Berlin, la o şcoală a partidului nazist. Aici l-a cunoscut pe Evgheni Konovaleţ, şeful OUN, care l-a plăcut din prima clipă17. Apoi, pe 23 mai 1938, Sudoplatov şi-a îndeplinit misiunea: l-a asasinat pe Konovaleţ la Rotterdam, cu o cutie de bomboane în care se afla o bombă18. După întoarcerea sa la Moscova, adjunctului său, Eitingon, i s-a dat mână liberă ca să orchestreze asasinarea lui Troţki. Operaţiunea Raţa, prioritatea maximă a lui Stalin, s-a dovedit a avea un succes surprinzător pe 20 august 1940. Eitingon şi mama asasinului au fugit din Mexic prin Cuba, lăsându-l pe Rămân Mercader în voia sorţii 19.

O acţiune împotriva lui Hitler a devenit totuşi posibilă abia în toamna anului 1943, când ruşii au obţinut schiţa cartierului general al lui Hitler de lângă Vinniţa, *Wehrwolf*. Din păcate, Hitler nu l-a mai folosit aproape de îndată ce ruşii au început să facă planuri. Aşa că s-a decis ca operaţiunea să se desfăşoare la Berlin, folosind un ofiţer sub acoperire ce dezertase din Armata Roşie în ianuarie 1942, aparent pentru a se duce la unchiul său. Numele lui era Igor Miklaşevski.

Unchiul respectiv fusese un celebru actor sovietic, Vsevolod Blumental-Tamarin, care se lăsase prostit de nazişti şi folosit pentru propagandă. Misiunea lui Miklaşevski era să pătrundă în cercul lui Hitler cu ajutorul Olgăi Cehova, o actriţă rusoaică ce emigrase în Germania şi mai îndeplinise unele misiuni (nespecificate), şi al lui Janusz Radziwill, un agent reticent al NKVD, care fusese închis la Lubianka şi convertit. Până la urmă, Stalin a hotărât totuşi să nu acţioneze, de vreme ce eliminarea lui Hitler ar fi însemnat un guvern mai acceptabil pentru Aliaţi şi deci o pace separată, în defavoarea Rusiei20.

Există nenumărate dovezi în ce priveşte preocupările constante ale lui Stalin. Când s-a propus ca denumirea noii organizaţii extrem de centralizate de contraspionaj să fie Smerneş, care venea de la sloganul din vremea aceea

„Moarte spionilor germani”, răspunsul imediat al lui Stalin a reflectat neîncrederea sa generală: „Nu mai sunt oare şi alte organizaţii de informaţii care lucrează împotriva armatelor noastre? Mai bine s-o numim «Moarte spionilor», prescurtat «SMERŞ»” 21. SMERŞ a fost creată pe 19 aprilie 1943, fiind formată dintr-o direcţie a NKVD şi două direcţii în Comisariatul Forţelor Armate şi în cel al Marinei Militare sovietice22.

Chiar în aceeaşi lună, Konstantin Kukin avea să plece de la Moscova pentru a prelua rezidentura din Londra. Fiind la origine *kurianin* (născut în Kursk), Kukin făcea parte dintr-o familie de muncitori; s-a înrolat ca voluntar în 1914, ca să lupte în război, şi în timpul conflictului a fost avansat la gradul de ofiţer. A luptat împreună cu partizanii împotriva germanilor în Bielorusia aflată sub ocupaţie, după care s-a înrolat în Armata Roşie în timpul războiului civil. Absolvind Institutul Profesorilor Roşii cu o diplomă în limba engleză, a fost mai întâi diplomat la Londra, în 1931. Aici, Kukin s-a întâlnit cu un vechi tovarăş de arme, Evgheni Mitkevici, care lucra pentru OGPU. Mitkevici a fost cel care l-a convins să devină ofiţer al serviciului de informaţii. În această calitate, a fost trimis pentru prima oară în Harbin, unde a acţionat împotriva japonezilor. Din noiembrie 1937 a activat pentru scurt timp sub acoperirea de al doilea secretar la Washington, DC, înainte de a fi avansat, devenind director adjunct al Secţiei I (SU şi Canada) din cadrul INO. Kukin a avut norocul de a scăpa cu viaţă după diverse denunţuri şi, în iulie 1942, l-a însoţit pe Molotov în vizita pe care a făcut-o în Statele Unite pentru a negocia cu preşedintele Franklin Roosevelt23.

Înainte să plece la Londra ca să-şi ia postul în primire, Merkulov i-a dat lui Kukin următoarele instrucţiuni:

Tovarăşul Stalin a stabilit pentru serviciile de informaţii cerinţa obligatorie de a fi la curent cu planurile aliaţilor noştri din cadrul coaliţiei antihitleriste, inclusiv ale Angliei. Prin urmare, vă trasăm patru sarcini: în primul rând, să obţineţi informaţii fiabile despre planurile Angliei

în războiul împotriva Germaniei; în al doilea rând, să stabiliţi care este punctul său de vedere referitor la ordinea postbelică în Europa şi relaţiile cu Uniunea Sovietică; în al treilea rând, să culegeţi informaţii despre data la care va fi deschis al doilea front; în al patrulea rând, să le furnizaţi oamenilor noştri de ştiinţă materiale privind crearea unor noi arme, mai ales în problema uraniului24.

În acest moment, Stalin a hotărât să se ia „măsuri pentru îmbunătăţirea activităţilor din străinătate ale serviciilor de informaţii ale Uniunii Sovietice”. Ideea era să se stabilească o diviziune a muncii între serviciul de informaţii externe al GRU şi cel al NKGB. GRU trebuia să se concentreze asupra Germaniei, Japoniei, Italiei, Marii Britanii şi Turciei şi să-şi extindă activităţile folosindu-se mai mult de delegaţiile trimise în aceste ţări. Rezidenturile sale ilegale trebuiau să se extindă sub o „acoperire naturală”: întreprinderi comerciale precum cinematografe, fotografi, restaurante şi aşa mai departe. Absenţa unei direcţii de cercetare şi analiză avea în sfârşit să fie remediată, dar sub conducerea comună a GR ŞI NKGB25. În mod clar, faptul că Stalin nu ţinea cont de informaţiile pe care le primea, ceea ce ţinea numai de el, îl obliga acum să delege mai departe responsabilitatea; deşi, bineînţeles, în esenţă nimic nu îl putea împiedica să revină la vechile sale metehne, ceea ce a şi făcut, de altfel, până la sfârşitul războiului.

În timp ce lucra pentru cancelarul Ducatului de Lancaster, lordul Hankey, Cairncross („Liszt”) reuşise să scape de armată intrând în graţiile unuia dintre contactele sale, colonelul Nicolls, şi făcându-şi rost de un post în Bletchley Park la începutul lui august 1942. A lucrat la traducerea unor mesaje ale Luftwaffe care fuseseră decriptate. S-a înregistrat un progres atunci când a trimis mesajul că Germania este hotărâtă să se răzbune pentru înfrângerea de la Stalingrad lansând o amplă ofensivă numită Operaţiunea Citadela în zona Kursk şi Oriol26. În aprilie 1943, Dolly a raportat că Churchill a cerut

informaţii despre planurile germanilor cu privire la Kursk. Câteva zile mai târziu, Dolly a specificat că britanicii „interceptaseră un ordin către comandamentul estic al forţelor aeriene germane... ca acele unităţi avansate să înceapă pregătirile pentru operaţiune”. Dolly continuă: „Pe baza acestui material, analiştii britanici de la Ministerul Aviaţiei au tras concluzia că Regimentul al VIII-lea al forţelor aeriene germane va participa la această operaţiune şi sugerează că unităţile avansate la care se face referire mai sus vor fi trimise în afara Germaniei. Această operaţiune poate fi nucleul unei viitoare ofensive împotriva Kurskului”. Această informaţie a fost confirmată şi de alte rapoarte spre sfârşitul lunii aprilie27.

Pe 7 mai, nişte informaţii primite de la Cairncross i-au determinat pe cei de la NKGB să trimită Comitetului de Stat pentru Apărare (adică lui Stalin) o comunicare specială (nr. 136/M) care contura detaliile Operaţiunii Citadela, alături de evaluarea de către germani a pregătirii forţelor sovietice pe direcţia Kursk-Belgorod. După aceea, Cairncross a transmis data aproximativă a ofensivei, caracteristicile tehnice ale noilor tancuri germane Tiger şi Panzer şi ale vânătorului de tancuri Ferdinand, în care Hitler îşi pusese atâtea speranţe pentru campania din vară, precum şi numărul avioanelor nemţeşti trimise în Uniunea Sovietică. Toate informaţiile furnizate de ei au fost confirmate de spioni de pe frontul de la Breansk în mai. Pe 23 iunie, GRU şi direcţia de informaţii şi sabotaj a NKGB au obţinut date şi mai exacte.

Aceste rapoarte l-au convins pe Stalin că este necesară lansarea Operaţiunii Kutuzov, care a început cu un atac aerian care a distrus cinci sute de avioane germane şi a scos din luptă alte câteva sute. Operaţiunea în ansamblu a risipit orice speranţe legate de o ofensivă a germanilor şi a înclinat decisiv balanţa războiului în favoarea sovieticilor28. Naziştii au fost complet luaţi prin surprindere.

Discreditarea Grupului de la Cambridge

Din cauză că îl cam lăsa vederea – nu mai vedea

decât cu ochiul drept, şi acesta compromis acum de nenumăratele ore cât stătea şi citea la o lumină chioară Cairncross a plecat de la Bletchley Park pe 1 iunie şi, după o pauză, s-a transferat la MI6, în Londra29. După aceea, materialele criptate de maşina Enigma au ajuns la Moscova în număr mare doar prin intermediul lui Dolly. Extraordinara contribuţie adusă de Cairncross la victoria sovieticilor de la Kursk nu a reuşit totuşi să risipească suspiciunile care vizau Grupul de la Cambridge. În plus, numirea Elenei Modrjinskaia la conducerea secţiei britanice din Direcţia I a NKGB în 1941 a anulat aproape complet toate avantajele dobândite cu atâta trudă odată cu recrutarea Grupului de la Cambridge.

Tatăl Elenei Modrjinskaia, născută pe 24 februarie 1910, la Moscova, era fiul unor aristocraţi polonezi exilaţi după rebeliunea din 1863. Ei i-au plăcut limbile străine. După ce a obţinut o diplomă în drept internaţional la Universitatea din Moscova, unde edita *Komsomolskaia Pravda* şi era ghid şi translator pentru vizitatorii străini, Modrjinskaia a fost trimisă la Comisariatul pentru Comerţ Exterior, unde a urmat cursuri generale de spionaj înainte să fie repartizată de Comsomol să lucreze la NKVD tocmai în anul 1937. Aici, călcând pe cadavre, a avut o ascensiune rapidă şi în cele din urmă a fost aleasă, în ciuda protestelor ei, să activeze în Varşovia aflată sub ocupaţie germană, dându-se drept soţia consulului, Piotr Gudimovici. În decembrie 1940 cei doi, sub numele „Maria” şi „Ivan”, au încercat să resusciteze o reţea distrusă de invazia nemţilor şi de evacuarea celor din rezidentura anterioară. Rapoartele lor despre iminenta invazie nu au fost luate în seamă la Moscova30.

Era evident că Modrjinskaia se simţea mai bine în Polonia. Nu ştia absolut nimic despre Marea Britanie, în afară de limbă. În plus, era dogmatică, dominatoare şi rea de gură. Însă Modrjinskaia era sprijinită totuşi de Sudoplatov, aflat în plină ascensiune, care le ţinuse ferm partea celor care credeau că germanii nu vor lansa o invazie. Susţinerea sa garanta şi sprijinul lui Beria.

Modrjinskaia nu pricepea cum de mai puteau lucra nişte „aristocraţi” (sic) britanici pentru Uniunea Sovietică după presupusa defecţiune a lui Orlov şi Krivitki de la sfârşitul anilor 1930. Mai apoi, când au sosit în sfârşit mult aşteptatele rapoarte de la Londra care scoteau la iveală absenţa unor operaţiuni vizând ţinte sovietice, nimănui nu i-a venit să creadă. Nu le-a trecut prin cap niciun moment că poate britanicii erau pur şi simplu incompetenţi.

Blunt afirma că MI5 nu ţine sub supraveghere ambasada sovietică din Marea Britanie, iar Philby a raportat şi el că MI6 nu spionează din ambasada sa de la Moscova31. Modrjinskaia, cu logica ei sigură de sine, a ajuns la concluzia fermă că este vorba despre trădare. Sigur erau agenţi dubli. În plus, unii membri-cheie ai Grupului de la Cambridge – care nu prea luau în seamă regulile elementare ale spionajului, nu în ultimul rând pentru că Guy Liddell, care pe atunci coordona operaţiunile antisovietice la MI5, fusese complet păcălit de Grupul de la Cambridge – stăteau de obicei în apartamentul lui Victor Rothschild din Bentinck Street, în ciuda instrucţiunilor precise ale rezidentului de a nu face asta32.

Primul rezultat al suspiciunilor morbide ale Elenei Modrjinskaia a fost un raport trimis pe 7 noiembrie 1942 lui Fitin, care trebuia să sintetizeze realizările Grupului de la Cambridge. Dar se contrazicea singură folosind informaţii culese de la spionii din Grupul de la Cambridge şi considerate deja exacte pentru a demonstra că ei erau de fapt parte a unui sistem duplicitar care furniza informaţii ce induceau în eroare. A fost o dovadă de prostie crasă care trebuie înţeleasă în contextul spionitei alambicate a anilor 1937 – 1938.

Fitin s-a înfuriat văzând o asemenea insubordonare ostentativă, însă, cum beneficia de protecţia altora cu relaţii mai bune, Modrjinskaia a continuat pe aceeaşi linie33, în aprilie 1943 a mai întocmit un raport plin de detalii irelevante34. Burgess, un om foarte inteligent, a priceput că ea are suspiciuni faţă de Grupul de la

Cambridge, împărtăşite într-o anumită măsură şi de Boris Kreşin, care îl înlocuise pe Gorski; Burgess a avut o discuţie deschisă despre asta cu rezidentul. În octombrie, rezidentura a primit instrucţiuni de la Centru să fie mai atentă cu spionii de care se ocupa, iar în ciuda loviturii date de Cairncross, care ar fi trebuit să dovedească loialitatea grupului mai presus de orice îndoială, s-au pus la cale o serie de provocări pentru a testa loialitatea acestor spioni. Până pe 22 august 1944, trecuseră toţi testele cu brio35.

Bineînţeles, Modrjinskaia nu şi-a schimbat nicio clipă părerea despre Grupul de la Cambridge. Când, în cele din urmă, Burgess şi MacLean au defectat în Uniunea Sovietică în mai 1951, ea a făcut tot posibilul ca aceştia să fie priviţi cu maximă suspiciune, daţi pe mâna contrainformaţiilor şi trimişi în siguranţă în provincialul Kuibîşev, în Siberia. MacLean a reuşit până la urmă să aranjeze să fie transferaţi amândoi la Moscova, în 1954, făcând un apel disperat la ministrul de Externe Molotov36.

Chiar dacă a fost dată afară după moartea lui Stalin, Modrjinskaia a continuat să exercite o influenţă dăunătoare, iar suspiciunile ei permanente au fost întărite de ciudata indulgenţă cu care îl tratase MI6 pe Philby până la defecţiunea lui în Uniunea Sovietică în 1963. Şi-a petrecut ultimii ani de viaţă la sediul Comitetului Central din Staraia Ploşcead, de unde, ca un lunetist, putea să-i ia în cătare şi să-i secere pe sociologii care se abăteau de la linia Partidului, chiar şi fără intenţie37.

Progresele şovăielnice din Statele Unite

Proamericanismul – *amerikanomania* primului plan cincinal – s-a diminuat serios la Moscova după ce preşedintele Roosevelt a refuzat să încheie o alianţă împotriva Japoniei, pe care ruşii încercau s-o obţină încă din 193138. Luptele de la graniţă cu trupe japoneze din 1938 şi 1939 au arătat că Uniunea Sovietică va trebui să se descurce singură cu Tokyo. Interesul faţă de Statele Unite a reînviat abia în vara anului 1940, când a devenit clar că Roosevelt era hotărât să susţină efortul de război al

britanicilor împotriva Germaniei, iar în martie 1941 a ajuns pe locul al doilea, după Europa de Vest, unde războiul era în toi.

Ca parte a strategiei de revitalizare a fostei Direcţii a IV-a, după doar nouă luni de când era în funcţie, directorul Ivan Proskurov, fost pilot de bombardier în Spania, l-a trimis pe locotenentul Lev Sergheev („Morris") în Statele Unite ca rezident, sub acoperirea de şofer al ataşatului militar. Originar din Zakatal (Azerbaidjan), Sergheev luptase în Armata Roşie la vârsta de 14 ani şi nu avea decât patru ani de experienţă în serviciile de informaţii. Cu toate astea, ştia cel mai bine engleza din direcţia lui (I), lucra bine cu oamenii şi demonstrase că este în stare să analizeze informaţii disparate. Sarcina lui nu era totuşi să construiască reţele în Statele Unite, ci „să găsească şi să recruteze oameni pe care să-i trimită în Europa – în Germania, Ungaria, România şi Italia, precum şi în Marea Britanie". Aceşti recruţi aveau să fie americani cu părinţi imigranţi, al căror pretext convingător urma să fie întoarcerea în fosta lor patrie după ce lucrurile se mai schimbaseră. În timp ce Sergheev se instala la ambasadă – şi nu era deloc uşor pentru cineva cu o poziţie atât de modestă să aibă acces la camera cifrurilor –, colonelul Golikov l-a înlocuit pe Proskurov, pe 11 iulie 1940. Deja interesul sovieticilor faţă de Statele Unite ca atare, mai ales în Extremul Orient, se arăta a fi unul major39. În ciuda dificultăţilor de care s-a lovit, Sergheev urma să aibă foarte mult succes în mediul străin din America.

Nu acelaşi lucru se putea spune despre alte rezidenturi ale OGPU/NKVD din Statele Unite, care avuseseră numai ghinioane. Iuri Markin („Oskar"), rezidentul ilegalist între 1932 şi 1934, a fost ucis în circumstanţe neelucidate. Fusese un tânăr promiţător, însă, aşa cum relatează Elizabeth Poretsky, în anii cât a lucrat în Germania pentru Direcţia a IV-a „a căzut aproape imediat în patima băuturii şi, luându-se la harţă prin baruri, ar fi putut, din cauza neglijenţei sale, să deconspire întregul aparat" 40. Mai târziu nu a fost o mare surpriză

pentru nimeni dintre cei care îl cunoşteau să afle că a fost ucis în urma unei încăierări dintr-un bar din New York.

În locul lui a fost adus Boris Bazarov („Kin”, „Da Vinci”, „Nord”). Fost ofiţer în armata ţaristă care se retrăsese împreună cu soldaţii generalului Denikin din sudul Rusiei în 1920, Bazarov (pe numele său adevărat Şpak) era un om tăcut, care suferea de o boală de ficat. Deşi nu putea fi acceptat în Direcţia a IV-a pentru că activase mult timp în serviciul albgardiştilor, în mod tipic, Bazarov şi-a găsit fără probleme un post la INO la începuturile acesteia. Contrar obiceiului, s-a însurat cu o văduvă mai în vârstă decât el şi a adoptat copilul acesteia. Resemnat cu soarta lui, când ceva mergea prost, spunea: „Ei, se mai întâmplă” [41]. Înzestrat pentru limbile străine şi având experienţă ca ilegalist, cu realizări în una dintre cele mai dificile regiuni ale Europei, Balcanii, Bazarov fusese instalat în Germania pe unul dintre posturile de rezidenţi (guvernele mai liberale ale Germaniei realizând cea mai superficială supraveghere până la venirea la putere a lui Hitler). De acolo organiza operaţiuni în Marea Britanie şi Franţa. Folosindu-se de Dmitri Bâstroliotov, Bazarov a fost cel care l-a recrutat pe cifratorul de la Ministerul de Externe britanic Ernest Oldham, ceea ce i-a atras laudele lui Artuzov în 1931.

Fiind deja unul dintre „cei de încredere” – era unul dintre ilegaliştii cei mai experimentaţi care ştiau limba engleză şi avea talentul de a găsi agenţi mai tineri –, Bazarov a fost trimis la New York în 1934. Sprijinit de mai tânărul şi şovăielnicul Ishak Ahmerov („Yung”) şi de experimentatul Norman Borodin (fiul lui Mihail), a operat sub acoperire, luându-şi numele Gusev, şi a lucrat în tandem cu primul rezident legal din Statele Unite, Piotr Guttseit („Nikolai”). Bazarov s-a dovedit a fi un mare succes.

Ulterior Moscova a recunoscut că el „recrutase nişte agenţi valoroşi, cu acces direct la Departamentul de Stat”, şi o „sursă care avea legături cu cercul lui Roosevelt”. Chiar şi la vremea aceea se ştia că Bazarov era printre cei

mai buni spioni. Şi totuşi, după ce a fost rechemat la Moscova pentru un concediu pe care îl solicita de mult, a fost arestat în iulie 1937 şi executat pe 21 februarie 193942.

Apoi i-a venit rândul lui Ahmerov. În 1939, Beria a vrut să-i dizolve rezidentura şi să-i cheme pe toţi în ţară. Probabil că o bilă neagră fusese şi faptul că Ahmerov ceruse permisiunea să se însoare cu una dintre agentele sale – frumoasa Helen Lowry („Tania”), o rudă îndepărtată a secretarului general al Partidului Comunist din SUA, Earl Browder. Însă, în septembrie, Fitin s-a luptat să-i păstreze atât pe el, cât şi echipa lui şi, cumva, a reuşit. Beria s-a răzbunat totuşi pe Ahmerov atunci când s-a întors, în ianuarie 1940; şi Fitin şi-a primit în cele din urmă pedeapsa, după război. Ahmerov a fost trimis într-o slujbă măruntă în cadrul Secţiei Americane, în timp ce adjunctul său, Borodin, a fost dat afară din serviciu. Apoi, timp de doi ani, Ahmerov a fost nevoit să lucreze sub continuă supraveghere, rezidentura ilegală pierzând avantajul energiilor sale creative. El şi „Tania” au fost reabilitaţi abia odată cu invazia germană. S-au stabilit la Baltimore, foarte aproape de Washington, DC, unde lucrau mai toţi agenţii săi: la Casa Albă, la Departamentul de Stat, la Trezorerie, la OSS şi la FBI. Ahmerov a înfiinţat o companie textilă ca acoperire, făcând naveta în capitală de două-trei ori pe lună43.

Dar necazurile nu se terminaseră. Gaik Ovakimian („Ghennadi”) venise în 1934 şi îşi luase doctoratul în chimie la New York. În mai 1941, fiind cel mai nou rezident ilegalist, sub acoperirea de inginer consultant la compania comercială Amtorg, deţinută de sovietici, şi principalul expert în spionajul industrial (NTR), a fost prins în capcană de FBI. în mod surprinzător, asta nu a avut consecinţe dezastruoase. Pe 23 iulie, după ce germanii au invadat Rusia, Roosevelt pur şi simplu l-a expulzat, dând dovadă în măsurile luate împotriva spionajului sovietic de o laxitate care avea să se accentueze în anii ce au urmat44. Cinstit, Ovakimian a afirmat în mod pripit că el nu crede că agenţii

rechemaţi la Moscova sunt vinovaţi, iar Fitin a trebuit să intervină pentru a-l proteja45.

În locul lui Ovakimian, rezidentura legală a fost condusă de unul dintre cei mai experimentaţi rezidenţi la ora aceea, dar care era trecut de prima tinereţe şi nu era tocmai potrivit pentru condiţiile din America: Zarubin. Ţinut în aşteptare la Moscova într-o perioadă de probă după ce Fitin l-a scăpat de execuţie, Zarubin a fost trimis apoi în Pblonia aflată sub ocupaţie, în octombrie 1939, pentru acţiuni de contrainformaţii. Misiunea sa descurajantă era să-i recruteze pe acei polonezi luaţi prizonieri care erau dispuşi să treacă în tabăra cealaltă şi să lucreze pentru Moscova. Cei pe care nu a reuşit să-i racoleze au fost scoşi din lagăre şi împuşcaţi la Katîn sau duşi în Siberia în aprilie 1940. Acum, după ce îşi petrecuse toată cariera în Europa, Zarubin putea să lase în urmă această muncă murdară şi să plece spre ţărmuri îndepărtate, dincolo de Atlantic.

Pe 18 iulie 1941, o rezoluţie a Biroului Politic dădea cu întârziere serviciului de informaţii externe sarcina-cheie de a stabili care sunt „adevăratele planuri şi intenţii ale aliaţilor noştri, mai ales ale Statelor Unite şi ale Angliei, privind desfăşurarea războiului, relaţiile cu URSS şi problemele reconstrucţiei de după război” 46. În noaptea de 12 octombrie 1941, când Zarubin a fost chemat ca să i se spună care sunt îndatoririle sale, a fost informat, de asemenea, că Stalin se temea ca democraţiile să nu încheie o pace separată cu naziştii47. Pe 27 noiembrie, o directivă trimisă de la Centru către rezidenturile din Statele Unite remarca: „În prezent, SUA joacă rolul principal în politica mondială a ţărilor capitaliste. Este deci foarte important să descoperim în scurt timp planurile şi activităţile politice şi diplomatice ale Statelor Unite fie legate de URSS, fie legate de Anglia, Japonia, Germania şi alte ţări” 48.

Golos al Americii

Mult timp, singura excepţie notabilă în această listă pestriţă de rezidenţi ghinionişti ai NKVD a fost un simplu agent care a devenit, cum spunea un ofiţer operativ,

„practic şef de staţie în Statele Unite” 49. Ilegalistul Iakov Golos („Zvuk”) era unul dintre fondatorii Partidului Comunist din SUA. Cu timpul, a devenit elementul de bază al serviciilor de informaţii sovietice. Un tip mărunţel, cu trăsături simiene, cu un păr ondulat, tuns scurt şi o frunte bombată, Golos se îmbrăca tot timpul ca un afacerist de succes – ceea ce, într-un anumit sens, chiar era. Pe 10 iunie 1927, a înfiinţat pentru Partid o societate cotată la bursă, World Tourists Inc., ca paravan pentru transferarea clandestină peste graniţe a unor persoane şi fonduri; în scurt timp, făcea rost şi de paşapoarte străine pentru ruşi. În 1930, când ambiţiosul Browder a reuşit să ajungă în fruntea Partidului cu sprijinul staliniştilor, activitatea agenţiilor de informaţii sovietice a devenit totuna cu cea a Partidului.

Golos a început să lucreze sub acoperire pentru INO în ianuarie 1933. Fusese recrutat de Abram Eingorn, care era şi un deschizător de drumuri în spionajul ştiinţific şi industrial (NTR), mai ales în Statele Unite50. Începând din 1934, Golos a condus puternicul organism disciplinar al Partidului, Comisia Centrală de Control. A condus şi una dintre cele două ramuri clandestine ale Partidului; cealaltă, al cărei şef era J6 zsef Peter (Sândor Goldberger), de origine maghiară, se infiltrase într-o serie de instituţii federale, în parte cu ajutorul lui Harold („Hal”) Ware. Grupul Ware – din care făceau parte spioni de marcă, printre care şi diplomatul Alger Hiss şi fratele său Donald – dădea raportul în esenţă Direcţiei a IV-a, acum condusă de Artuzov. Când a murit Ware, în 1935, într-un accident de maşină, în munţii de lângă Harrisburg, Pennsylvania, grupul său a ajuns pe mâna lui Golos. Drept urmare, cele două celule clandestine, deşi au rămas distincte din punct de vedere operaţional, erau acum unite sub aceeaşi conducere51.

Golos jongla acum cu prea multe responsabilităţi, iar pentru că trebuia şi să-i ajute pe voluntari să lupte în Războiul Civil din Spania, a intrat curând în atenţia celor de la FBI. în martie 1940, a fost arestat şi trimis în

judecată. Partidul i-a spus să se declare vinovat în schimbul unei pedepse mai mici, deşi, fiind un comunist mândru, Golos considera că este umilitor să facă lucrul ăsta. Cum sentinţa îl priva şi de paşaportul său american, curtea l-a salvat fără să vrea de la lichidarea la Moscova – soartă pe care au avut-o tovarăşii săi. Chiar şi după proces, Golos a reuşit să recruteze în continuare oameni. A racolat chiar un agent-cheie, pe Harry Dexter White („Richard"), mâna dreaptă a lui Henry Morgenthau, secretarul de stat al Trezoreriei52.

Soţii Zarubin au ajuns pe ţărmul Americii în ianuarie 1942. Izbucnirea războiului făcea ca toţi cei de la rezidentura din New York să lucreze, ca şi cei de la Londra, câte 16 – 18 ore pe zi53. Şi ritmul nu s-a mai domolit. Era cu atât mai greu cu cât Zarubin („Maksim") trebuia să se ocupe de reconstruirea unei reţele abandonate de agenţi utili care fuseseră înstrăinaţi mai întâi de Marea Teroare a lui Stalin, apoi de Pactul Ribbentrop-Molotov şi – pentru mulţi, picătura care a umplut paharul – de asasinarea lui Troţki. Începând din 1939, aceştia nu au mai putut fi contactaţi, fiind dezorientaţi din punct de vedere politic. La Departamentul de Stat, Michael Straight, de exemplu, nu mai făcea efectiv spionaj. Idealistul Larry Duggan, mai târziu şef al diviziei pentru America Latină a Departamentului de Stat, s-a numărat printre nemulţumiţi. În timpul proceselor-spectacol de la Moscova spunea că „nu înţelege cum de sunt posibile asemenea lucruri", că „ceva e putred" şi aşa mai departe. Duggan trebuia să fie manipulat pentru a îmbrăţişa din nou cauza, printr-un apel concertat la conştiinţa lui54. În plus, după arestarea lui Ovakimian, trebuiau aduşi alţi ofiţeri operativi din Uniunea Sovietică. Presiunile mari făcute de Moscova au afectat, inevitabil, sociabilitatea firească a lui Zarubin. Fiind tot timpul pe fugă, avea un dispreţ superior faţă de sistemul american de contrainformaţii care îl făcea să fie excesiv de neglijent.

În ciuda succeselor lui Golos, Centrul era în continuare nerăbdător să compenseze slăbirea reţelei

după masacrul lui Stalin (1937 – 1939) şi nu considera că este suficient ca Zarubin să preia pur şi simplu agenţii lui Golos. Scriindu-i lui Zarubin pe 28 august 1942, Fitin i-a acordat permisiunea „de a exploata posibilităţile ilegale oferite de comunişti (adică posibilităţile create de «Golos») în sprijinul activităţii efectuate de rezidentură”, dar sublinia şi că „ar fi o greşeală să ne bazăm exclusiv pe aceste posibilităţi” 55.

Până la urmă efortul s-a dovedit a fi prea mare. Golos avea deja probleme cu inima, care s-au agravat, fără îndoială, din cauza stresului provocat de supravegherea permanentă de către FBI şi a umilinţei generate de faptul că Zarubin pusese mâna pe agenţii săi, pe care îi recrutase cu atâta trudă, cu o totală lipsă de tact. Pe 25 noiembrie 1943, a murit în urma unui stop cardiac. Îndurerată şi convinsă că presiunile exercitate de Moscova îi grăbiseră sfârşitul, iubita lui, Elizabeth Bentley („Umniţa”, care înseamnă „femeie deşteaptă”), a dezvăluit curând autorităţilor americane întregul aranjament56. A fost un dezastru neaşteptat, care a dus în cele din urmă la distrugerea întregii reţele.

Zarubin a rămas la New York până în aprilie 1943, când a fost transferat la Washington, DC, ca rezident legal. Sub acoperirea funcţiei de al doilea secretar la ambasada din Sixteenth Street, având două norme, a insistat totuşi să facă şi ceea ce îi plăcea cel mai mult: să recruteze chiar el agenţi57. Acţiunile sale aminteau foarte mult de Direcţia a IV-a din timpul lui Berzin: mai degrabă entuziasm decât muncă propriu-zisă. Fără niciun fel de instruire în domeniul contrainformaţiilor şi afişând un dispreţ grosolan faţă de cei pe care îi considera nişte hârţogari fricoşi, se trezea pomenind nume de cod – în ciuda faptului că FBI îl ţinea sub o supraveghere şi mai strictă – şi era neglijent în utilizarea codurilor şi cifrurilor. Aceste greşeli critice i-au venit de hac până la urmă. În mod clar, nu mai era la prima tinereţe58.

Însă rezidentul GRU Sergheev era tânăr, deşi Moscova nu aprecia întotdeauna acest lucru. El a recrutat

oameni de la cele mai înalte niveluri, ajutat mult de intrarea forţată a Rusiei în război şi de decizia lui Roosevelt de a se implica în conflictul din Europa după ce Japonia a bombardat Pearl Harbour pe 7 decembrie 1941. Împreună cu doi asistenţi, se infiltrase în 70 de instituţii până la sfârşitul războiului, printre care serviciile de informaţii şi alte departamente, comisii şi subcomisii guvernamentale59.

Leonid Kvasnikov şi bomba

Sosirea lui Zarubin la New York a fost urmată după un an de venirea unui nou rezident adjunct, având ca obiectiv spionajul ştiinţific şi tehnic: Leonid Kvasnikov („Anton"). Stalin era ferm convins că, după război, aliaţii săi vor deveni, inevitabil, viitorii lui adversari. „Acum suntem de partea unei facţiuni şi împotriva celeilalte; iar pe viitor vom fi şi împotriva acestei facţiuni a capitaliştilor", a spus el60. Secretele lor trebuiau să devină şi secretele lui. A fost lansată o amplă şi foarte riscantă campanie de spionaj pentru a descoperi formulele armei viitorului, bomba atomică, mai întâi în Marea Britanie şi apoi în Statele Unite şi Canada. După cum au dovedit mesajele decriptate, se crea un mare decalaj în domeniul ştiinţei care ameninţa să fie accentuat de punctele slabe din sfera tehnologiei. Rusia era complet depăşită. Drept consecinţă, spionajul militar şi industrial, până atunci un profitabil punct de interes secundar numai pentru Direcţia a IV-a, începea în sfârşit să se impună ca o activitate la fel de valoroasă şi pentru serviciile de informaţii politice. Aici Kvasnikov, poreclit de membrii secţiei sale Unchiul Kvas, avea să-şi aducă o contribuţie marcantă61.

Kvasnikov, la fel ca şi Zarubin, era un exemplu surprinzător de mobilitate socială rapidă. Născut pe 2 iunie 1905, în familia unui lucrător la căile ferate dintr-o mică gară din Tuia, a început să lucreze ca muncitor necalificat, apoi a fost instruit ca mecanic de locomotivă, iar aproape imediat după aceea a ajuns la facultate, devenind inginer chimist, cu o diplomă de licenţă luată la Moscova. În 1938, când beneficia de o bursă de cercetare,

a fost angajat de o comisie pentru investigaţii speciale care inspecta fabricile de armament în numele Comisariatului pentru Industria de Apărare, în septembrie a fost recrutat de ŞON pentru a fi instruit ca spion şi apoi trimis în străinătate. După o şedere foarte scurtă la Secţia Americană, în Direcţia a V-a a GUGB, şi-a descoperit vocaţia, la doar 34 de ani, ca ofiţer operativ superior în cadrul Secţiei de Informaţii Ştiinţifico-Tehnice.

Primul contact al lui Kvasnikov cu duşmanul a avut loc după semnarea tratatului de prietenie germano-sovietic, pe 28 septembrie 1939. A îndeplinit misiuni de spionaj în Germania şi în Polonia ocupată de nemţi, având ca acoperire activitatea desfăşurată în cadrul unei comisii germano-sovietice însărcinate cu gestionarea „problemei refugiaţilor". Apoi, în februarie 1941, Kvasnikov a fost numit şef al Secţiei NTR din cadrul GUGB. Punându-se la curent cu cele mai recente evoluţii ştiinţifice, probabil că auzise ultimele speculaţii, care abundau în presa americană, privind fezabilitatea armelor atomice. Serviciile secrete sovietice s-au alarmat mai ales când au aflat că Germania lucra la o „superbombă" care avea să folosească energia atomică. Vestea că Albert Einstein i-a trimis lui Roosevelt pe 11 octombrie 1939 o scrisoare în care îl prevenea cu privire la progresele făcute de germani, scrisoare la care Roosevelt i-a răspuns pozitiv, a confirmat necesitatea luării unor contramăsuri.

Kvasnikov a preluat iniţiativa. În ajunul invaziei germane a trimis o circulară la mai multe rezidenturi: Londra, New York, Berlin, Stockholm şi Tokyo. Circulara recomanda infiltrarea în principalele instituţii din fiecare ţară străină care făcea cercetări în domeniul fizicii nucleare. Aceasta era *terra incognita* pentru ofiţerii operativi sovietici. Cu toate acestea, informaţiile au arătat curând că pe Kvasnikov nu îl înşelase instinctul. Londra era crucială. Aici, evreul german Jürgen Kuczyński („Karo"), un distins economist, a avut un rol crucial.

Lider al comuniştilor germani din Marea Britanie, Kuczyński era fratele Ursulei („Sonia"), ofiţer în serviciul

sovietic de informaţii militare. Jürgen, care se învârtea în cercurile socialiste britanice, avea nume de cod, fiind deci clasificat drept informator, însă nu a fost niciodată în mod formal ofiţer al serviciilor secrete. Începând din 1936 făcea vizite regulate la ambasada sovietică din Londra. În august 1941 i-a relatat ambasadorului Ivan Maiski o discuţie pe care o avusese cu comunistul german şi fizicianul Klaus Fuchs, în care acesta i-a făcut un rezumat al cercetărilor sale în domeniul fizicii atomice de la Birmingham University sub coordonarea lui Rudolf Peleris62.

Se zvonea că lui Maiski nu îi plăcea de Gorski, persoana cu care ar fi trebuit să se sfătuiască în mod normal. Aşa că i-a transmis ceea ce aflase unui ofiţer al serviciului de informaţii al armatei, secretarul ataşatului militar Ivan Skliarov („Briand”), Simion Kremer („Aleksandr”, „Serghei”, „Barch”). Kremer era un evreu din Gomei şi veteran al războiului civil care, ca ofiţer de cavalerie, se alăturase Direcţiei a IV-a în septembrie 1936. În ianuarie 1937 a fost trimis la Londra. Pe 8 august 1941, Kremer s-a întâlnit cu Fuchs63. Două zile mai târziu, ataşatul Skliarov i-a telegrafiat directorului, Ivan Uiciov, în legătură cu Fuchs şi i-a explicat pe scurt ce putea face arma propusă: „Contactul mi-a prezentat pe scurt principiile care se află la baza utilizării uraniului în aceste scopuri. Doar 1% din energia unei bombe cu uraniu de zece kilograme va produce o explozie echivalentă cu 1.000 de tone de dinamită. Voi trimite textul [raportului] cu prima ocazie” 64.

Între timp, în septembrie 1941 au sosit veşti senzaţionale de la Londra prin intermediul lui Gorski; sursa era Cairncross – care reuşise să devină secretarul particular al lordului Hankey nu doar datorită inteligenţei sale remarcabile, ci şi pentru că s-a împrietenit cu fiul lui Hankey şi apoi s-a prefăcut că este şi el vegetarian. Comisia Uraniului, condusă din punct de vedere tehnic de fizicianul George Thomson, profesor la Imperial Collège din Londra, însă al cărei preşedinte era Hankey, recomandase construirea unei bombe atomice în

colaborare cu americanii. Pe 3 octombrie, Gorski a raportat că John Cairncross a obţinut o copie a memoriului lui Hankey prezentat Ministerului de Război. Gorski i-a dat-o lui Barkovski, care nu mai văzuse niciodată aşa ceva: „Ştii, ăsta e un soi de terminologie ştiinţifică. Dumneata eşti inginerul nostru...”. Trebuiau traduse 60 de pagini de text. „Bineînţeles, eu nu am înţeles nimic de acolo”, îşi amintea Barkovski. „Am reuşit cumva să le traduc cu ajutorul dicţionarului”. Totuşi, nu a înţeles cât erau de importante acele informaţii65. Cu toate acestea, au fost transmise mai departe66.

La Moscova, Kvasnikov a mers înainte. Raportul a fost evaluat rapid de nişte colegi de la Departamentul Special pentru Tehnologie Operaţională. Pe 10 octombrie 1941, şeful acestuia, Kravcenko, i-a adus la cunoştinţă lui Beria concluziile la care ajunsese: raportul „merită neîndoielnic să i se acorde atenţie, fiind dovada faptului că în Anglia se depun eforturi substanţiale în sfera energiei atomice în scopuri militare” 67. Beria nu a fost însă impresionat. Apoi, pe 24 noiembrie, rezidentura de la New York a telegrafiat că nişte oameni de ştiinţă americani se aflau la Londra, încercând să construiască un material exploziv cu o putere de distrugere foarte mare68. Londra a confirmat prezenţa a trei profesori de fizică americani, însă nu a putut explica de ce se află acolo69. În realitate, britanicii şi americanii conveniseră să colaboreze, după cum au descoperit curând ruşii. În martie 1942, Kvasnikov i-a raportat lui Stalin „despre lucrările intensive de cercetare ştiinţifică urmărind crearea unei bombe atomice care se desfăşoară în Anglia, SUA, Germania şi Franţa”. Raportul, fără semnătura lui Beria, recomanda ca Uniunea Sovietică să facă şi ea la fel, cu ajutorul spionilor NKVD.

Beria continua totuşi să se opună. Trebuia luat prin învăluire. Problema cea mai importantă era ce făcea principalul duşman, Germania. Aici a intervenit GRU. Asupra unui ofiţer german de stat-major luat prizonier s-a găsit un carnet plin cu nişte formule misterioase. Un ofiţer specializat în explozibili, Ilia Starinov, a bănuit că

formulele aveau legătură cu artileria şi a trimis carnetul la Moscova. Acolo, membrii Comitetului de Stat pentru Apărare au descoperit că hieroglifele se refereau la o superbombă, poate chiar atomică70. Pe 28 septembrie 1942, au fost chemaţi nişte specialişti în fizică atomică pentru a participa la o şedinţă a comitetului prezidată de Stalin. Abia după asta, pe 6 octombrie, s-a luat decizia importantă de a mai afla şi alte informaţii prin intermediul spionajului, după ce ruşii fuseseră ţinuţi pe loc şapte luni de ignoranţa şi precauţia înnăscută ale lui Beria.

Pe 22 decembrie au sosit noi veşti despre cercetări de la Londra, dar nu şi din Statele Unite, din cauza barierei protectoare stricte care îi izola pe oamenii de ştiinţă în deşert, la Los Alamos (New Mexico). Kvasnikov a reuşit să obţină trimiterea lui în Statele Unite, unde avea să fie produsă bomba. Acţiunile de spionaj atomic desfăşurate acolo au primit numele de cod „Enormoz”. Kvasnikov avea să coordoneze spionajul ştiinţific şi tehnic de la New York. A plecat la mijlocul lui ianuarie 1943.

Între timp se afirmase şi Fuchs („Otto”, „Charles”). În mai 1942 i-a dat lui Kremer de la GRU 155 de pagini cu detalii despre proiectul atomic al britanicilor, o cantitate ce s-a dovedit însă a fi copleşitoare. Pe 25 mai, Moscova i-a dat instrucţiuni lui Skliarov să transmită materialul prin radio. Spionajul atomic era acum în toi. Totuşi, risca să fie periclitat de faptul că MI5 a aflat pe neaşteptate că reţelele GRU au acces la secrete ale Ministerului de Război. Până atunci, MI5 fusese dispus, deşi cu reticenţă, să accepte în continuare folosirea unor comunişti în activităţi care aveau legătură cu războiul, însă comuniştii au fost direcţionaţi sistematic către proiecte mai degrabă teoretice, precum armele atomice, şi nu către programe practice de importanţă imediată şi deci foarte sensibile, ca radarul.

În mai 1942, autorităţile britanice au fost din nou alertate că Partidul Comunist din Marea Britanie (CPGB) era implicat în spionaj. Acestea ştiau că astfel de legături fuseseră oficial descurajate pe vremea lui Berzin, însă

regulile fuseseră încălcate după aceea. Ce nu ştiau era că GRU nu renunţase niciodată la această practică. Se poate să fi avut cunoştinţă şi de relaţiile proaste dintre secretarul general al CPGB, Harry Pollitt, şi organizatorul Partidului la nivel naţional, Douglas Springhall. Kremer a raportat că „Pollitt l-a mustrat pe Springhall pentru că are legături cu mine şi pentru că mă ajută cu anumite informaţii” 71. Lui Springhall i s-a ordonat „să nu ne dea [lui Kremer] nici oameni, nici materiale”. În aceste condiţii, GRU a cerut Cominternului să aleagă doi membri de partid care „să coopereze cu noi şi să selecteze oameni care să lucreze cu materiale şi să le transmită” 72.

În urma arestării lui Oliver Green, care era în secret membru al Partidului şi conducea o mică reţea de spioni ce încercau să fure secrete militare ale britanicilor, MI5 a aflat şi de alţi activişti de partid implicaţi în spionajul militar. Printre ei era şi Springhall. Agenţii sovietici din MI5 au transmis această ştire importantă, însă Fitin i-a raportat secretarului general al Cominternului, Gheorghi Dimitrov, abia la mijlocul lui aprilie 194373.

Pe 16 iunie, Olive Sheehan, şefă de cadre în cadrul grupului comunist de la Ministerul Aviaţiei, a fost arestată pentru spionaj. Îi ceruse colegului ei de apartament să-i dea un plic unui vizitator, Springhall. Plicul a fost deschis înainte să apuce Springhall să-l vadă, iar MI5 a aflat ce conţine. Springhall a fost arestat în ziua următoare74. Lui Pollitt atâta i-a trebuit. Springhall a fost imediat dat afară din Partid.

Şi Kremer era în pericol iminent de a fi deconspirat. În raporturile cu serviciul rival, NKGB, au apărut confuzia şi fricţiunile. Cauza era faptul că, neştiind ce pun la care omologii săi de la GRU, Gorski aflase despre Fuchs de la alţii şi încercase să-l recruteze prin intermediul lui Jürgen Kuczyński. Totul părea o preluare forţată a controlului. S-a iscat un scandal teribil. Dezgustat, Kremer a cerut să fie repatriat şi trimis pe front. Într-o încercare evidentă de a mai calma spiritele, solicitarea i-a fost acceptată. Până la urmă, problemele de genul acesta, care au apărut şi în

Statele Unite, au fost rezolvate aducând întregul spionaj atomic sub aceeaşi umbrelă: cea a NKGB.

Între timp, Ursula („Sonia”), deşi avea un prunc în braţe, şi-a asumat răspunderea pentru Fuchs, întâlnindu-se cu el în mod regulat, de două-trei ori pe lună75. Pe Kremer l-a înlocuit ucraineanul Nikolai Aptekar („Serghei”, „Iris”). Un tip aspru la înf; fişare – îndesat şi cu început de chelie, cu nas şi urechi mari –, care era clar că se putea descurca fără probleme în orice încăierare, Aptekar lucra oficial ca şofer şi secretar al ataşatului forţelor aeriene de la ambasada sovietică76. A continuat să lucreze prin intermediul „Soniei” pentru a obţine acces la documentaţia lui Fuchs până când echipa britanică a plecat în cele din urmă în Statele Unite, în august 1943.

Fuchs avea să fie întâmpinat şi îndoctrinat de „Semion Semionov”. Pe numele său adevărat Aba Taubman, născut într-o familie de evrei săraci din Odessa, Semionov a crescut la orfelinat. După ce a trecut prin liceu ca gâsca prin apă, a intrat ucenic la

O fabrică de frânghie din localitate, unde talentele sale înnăscute, cu toate că şi le irosea aici, au fost, evident, remarcate curând. Mic de statură şi dolofan, năsos, cu gura mare, cu buze senzuale şi nişte ochi negri şi rotunzi sub o frunte tot mai înaltă, era „argint-viu” – mereu curios, paşnic, invariabil prietenos şi cu un extraordinar simţ al umorului77.

Era suficient de talentat ca să devină om de ştiinţă, aşa că a fost trimis, însoţit de rudele sale apropiate, să urmeze cursurile MIT, pe care le-a absolvit în 194078. Deşi

1 s-a interzis să desfăşoare operaţiuni cât timp s-a aflat la Boston în cadrul unui schimb cultural, Semionov s-a dovedit a fi imposibil de ţinut în frâu. A devenit activ în 1940 sub numele „Mark Twain”, pe care şi l-a ales singur – după scriitorul său preferat, în mod surprinzător, a reuşit să facă rost de o mostră de penicilină pură, cum ceruse Fitin în 1942, şi de nenumărate specificaţii referitoare la anumite avioane şi armamentul acestora. Problema era că şarmul infailibil al lui Semionov i-a venit de hac în cele din

urmă. În noiembrie 1943, Centrul l-a avertizat pe rezidentul Zarubin în legătură cu sosirea unor oameni de ştiinţă din Marea Britanie care lucrau la bomba atomică, printre care şi Fuchs, care urma să se dovedească a avea o importanţă hotărâtoare. Acesta a ajuns în luna următoare. Când, în sfârşit, avionul lui Fuchs a făcut escală la Los Angeles în drum spre Albuquerque, Semionov a fost nevoit să anuleze întâlnirea, deoarece, din cauza lipsei sale de rezervă şi a faptului că nu era deloc instruit în tehnicile de spionaj, s-a trezit că este urmărit de nişte agenţi FBI, de care nu a reuşit să scape. A trebuit să fie înlocuit de nou-veniţii Anatoli Iatkov („Aleksei”), un agent talentat care abia începuse să lucreze pentru serviciul de operaţiuni de spionaj în domeniul ştiinţei şi tehnologiei, şi nătăfleţul operator radio Aleksandr Feklisov („Kalistrat”). Contactul s-a realizat prin rezidentura din New York în februarie 1944. La începutul lunii iunie, Fuchs a furnizat detalii referitoare la structura bombei şi a anunţat că aceasta va fi testată în iulie79.

Faptul că acum lucrau cu Fuchs cei de la NKGB, şi nu agenţii de la GRU (*ghereuşniki*) s-a datorat iniţiativei lui Merkulov, aprobată de Iliciov, care a preluat efectiv conducerea GRU pe 28 august 1942. Iliciov nu mai avusese funcţii de conducere. Era foarte talentat şi vorbea aproape la perfecţie engleza, dar şi franceza şi germana80, însă caracterul său cam lăsa de dorit. Îşi crease o reputaţie proastă denunţându-i pe unii că sunt trădători, fără îndoială pe principiul că mai bine îi denunţă el înainte să-l denunţe ei pe el. Vitali Nikolski, care a început să lucreze în cadrul direcţiei odată cu Iliciov, îşi aminteşte: „Pe toţi angajaţii serviciilor de informaţii îi considera potenţiali «duşmani ai poporului» şi credea că reţeaua de agenţi creată de ei este în întregime ostilă şi deci trebuie lichidată” 81.

Când Stalin a examinat eficienţa administrării serviciilor secrete, a devenit clar că, dacă ambele agenţii, şi cea civilă, şi cea militară, se ocupau de chestiuni legate de bomba atomică, avea să se creeze haos. Aşadar, s-a luat

decizia ca GRU să-şi concentreze, în principiu, energiile asupra aspectelor strategice mai ample legate de război, şi nu asupra bombei. În practică nu era totuşi deloc uşor să-i controlezi pe ofiţerii operativi de pe teren aflaţi la mii de kilometri distanţă. Rezidentul ilegalist al NKGB de la New York, Artur Adams („Ahil”), încercând să facă rost de informaţii legate de bomba atomică, a încălcat regulile atunci când, după ce s-a întâlnit pe neaşteptate cu rezidentul legal al GRU, Pavel Melkişev („Molière”), în iunie 1944, i-a dat nişte documente ca să le trimită prin curier diplomatic, inclusiv 985 de negative. Asta încălca în mod clar vechea regulă conform căreia, pe teren, două agenţii de informaţii trebuie să se ţină la o distanţă sănătoasă una de alta, pentru a nu se compromite amândouă dacă una dintre ele e deja ţinută sub observaţie. O a doua astfel de întâlnire, când a predat 3 869 de pagini de material, a fost monitorizată de FBI. Adams a fost pus sub urmărire, iar în scurt timp a fost nevoit să fugă peste graniţă82.

Privind retrospectiv, spionajul atomic al ruşilor a fost un mare succes. Dar a fost şi o cursă contra cronometru. Chiar şi în noiembrie 1944, Fitin se plângea că, „în ciuda faptului că Statele Unite participă la activităţile ştiinţifice legate de problema «Enormoz» şi a numărului mare de organizaţii ştiinţifice şi angajaţi, dintre care majoritatea ne sunt cunoscuţi datorită informaţiilor primite de la agenţi, se pare că nu prea se fac eforturi pentru a-i curta; astfel, majoritatea informaţiilor pe care le deţinem despre această ţară nu vin de la rezidentura din Statele Unite, ci de la cea din Anglia” 83.

Noul rezident al NKGB de la Londra avea foarte mult succes, dar simţea că nu este apreciat; nu avea niciodată suficiente resurse pentru sarcinile primite şi era suprasolicitat de Comisariatul pentru Afacerile Externe, care îl presa să-şi îndeplinească integral şi misiunea diplomatică. La sfârşitul anului 1943, Fitin i-a spus lui Kukin că i-a mai trimis opt ofiţeri operativi. Totuşi, între timp, rezidentul făcuse ulcer şi era imobilizat la pat. El l-a

implorat pe Fitin să intervină pe lângă comisarul adjunct Andrei Vîşiński ca să-l scutească de povara sarcinilor diplomatice (o grămadă de şedinţe ale unor comisii, în condiţiile în care Kukin nici măcar nu se putea ridica din pat). Însă răspunsul pe care l-a primit a fost să-şi folosească mai eficient rolul diplomatic pentru a racola spioni şi să trimită rapoarte detaliate despre toţi ofiţerii săi operativi.

Abia stăpânindu-şi exasperarea, Kukin a dictat o scrisoare din patul în care zăcea. A atras atenţia asupra faptului că, în timpul bombardamentelor cu rachete V-1, era greu şi să iasă din casă pentru a se vedea cu agenţii şi că speranţele extravagante ale celor de la Moscova de a mai racola mulţi alţi agenţi erau zadarnice: „În ciuda creşterii notabile a simpatiilor oamenilor obişnuiţi faţă de Uniunea Sovietică, creştere legată de succesul misiunii noastre de eliberare din Europa, contactele operaţionale din cercurile guvernamentale şi politice în general au devenit mult mai dificil de realizat. Motivul este că în eşaloanele superioare ale societăţii engleze [ţinta predilectă a sovieticilor] atitudinea suspicioasă faţă de URSS este tot mai accentuată din cauza marii sale influenţe în Europa” 84. În ultimul an, i-a amintit el lui Fitin, „am recrutat 20 de agenţi; s-au stabilit contacte cu şase dintre ei. Am câştigat foarte mult de pe urma «Grupului de la Cambridge». Rezidentura a făcut rost în mod regulat pentru Centru de informaţii militare, politice, economice şi ştiinţifice, mai ales legate de problema uraniului” 85.

Până la urmă, Fitin l-a sprijinit pe rezidentul său aflat la ananghie. Kukin, a scris el, „a reuşit nu doar să menţină nivelul înalt al activităţilor operative realizate, ci şi să asigure livrarea unor documente importante privind toate problemele de interes pentru Centru. De la rezidentura din Londra am primit încontinuu şi primim şi acum cele mai valoroase informaţii politice, precum şi date privind munca realizată în Marea Britanie pentru crearea bombei atomice. Rezidentura condusă de Kukin a informat în mod

regulat guvernul nostru în legătură cu planurile postbelice ale Angliei şi ale Statelor Unite privind ordinea din Europa după încheierea păcii”.

Scrisă în februarie 1945, această evaluare a marcat apogeul operaţiunilor de spionaj din Marea Britanie. Grupul de la Cambridge produsese rezultate extraordinare.

Capitolul 6

Avantajul postbelic

La sfârşitul anului 1944, Stalin ajunsese să fie convins că Statele Unite vor deveni principala putere capitalistă, luând locul Marii Britanii, exact aşa cum prezisese Troţki în anii 19201. Pe baza acestei presupuneri corecte, dar controversate încă, el a căutat încă înainte de terminarea războiului să prevină instaurarea puterii şi influenţei americane în Europa.

A făcut asta oprimând ţările din Europa de Est şi când acest lucru a generat o rezistenţă crescândă din partea Statelor Unite – ameninţând securitatea Europei de Vest din interior prin faptul că a împins partidele comuniste în plină dezvoltare din Franţa şi Italia în pragul revoltei. În acelaşi timp, Moscova şi-a menţinut o capacitate militară masivă în zona rusească a Germaniei. Combinate, aceste provocări multiple au intrat în conflict cu aşteptările şi ambiţiile americanilor şi au dus la Războiul Rece dintre Uniunea Sovietică şi statele democratice2.

Balcanii reprezentau o sferă de influenţă crucială pentru ruşi. În Bulgaria şi România au fost instalate regimuri de tip sovietic. SMERŞ a primit sarcina de a-i elimina pe toţi cei de pe lista neagră a lui Stalin, care au fost trimişi spre destinaţii necunoscute. Ungaria a ajuns literalmente în bătaia focului atunci când ruşii au încercuit Budapesta, la sfârşitul lui decembrie 1944.

Ca urmare a ocupaţiei germane care a început în acelaşi an, la mijlocul lunii martie, americanii fuseseră activi în Budapesta, anticipând sosirea trupelor sovietice; scopul lor era să împiedice o capitulare a Ungariei în faţa

ruşilor. La 9 iulie 1944, tânărul şi entuziastul proamerican Raoul Wallenberg a sosit pentru a-şi lua în primire postul de al doilea secretar la legaţia suedeză din Budapesta. Fusese anume ales de autorităţile americane pentru a evita deportările în masă şi exterminarea evreilor de către nazişti. S-a achitat extraordinar de bine de această sarcină. Pentru Stalin, problema era că OSS nu se mai distingea de organizaţia pe care o reprezenta Wallenberg, Comisia pentru Refugiaţi de Război, din cauza identităţii duble a omului de la Stockholm care îl selectase: Iver Olsen lucra pentru ambele organizaţii în Suedia3.

În ce-i privea pe Aliaţi, ocuparea Iugoslaviei de către comunişti şi soarta încă nesigură a Italiei au determinat Statele Unite să anticipeze pătrunderea Armatei Roşii în Austria, un aspect prioritar. Înainte de asta, OSS desfăşurase operaţiuni menite să asigure capitularea Ungariei în faţa forţelor anglo-americane, însă acestea nu avuseseră succes4. Se pare că şi Wallenberg a jucat mai multe roluri, în sensul că lucra şi *cu* OSS, dacă nu chiar *pentru* acesta, ca informator, dacă nu chiar ca agent. În octombrie

1944, de exemplu, Wallenberg s-a întors pe ascuns la Stockholm în timp ce aveau loc negocieri secrete cu regimul hortist al Ungariei pentru încheierea unei păci separatcă.

Fără a pune la îndoială angajamentul său umanitar, faptul că Raoul era apropiat de ministrul de la Ambasada Ungariei la Stockholm şi că doi unchi ai săi, Jacob şi Marcus, au fost identificaţi ca încercând să acţioneze ca mediatori între Marea Britanie (Marcus) şi Germania (Jacob) însemna că el nu era chiar atât de inocent pe cât părea. Imperiul clădit de afacerile familiei Wallenberg era menit să aibă de câştigat, indiferent cine ieşea victorios în război (în afară de ruşi). Un alt argument împotriva lui Wallenberg este acela că, în cadrul unor instrucţiuni emise către editorii de ziare din Germania, şeful SS, Heinrich Himmler, insista că membrii familiei Wallenberg „nu au absolut nicio legătură cu evreii”; ei erau „antibolşevici” şi

s-au purtat întotdeauna „foarte decent în timpul negocierilor economice cu Germania” 6.

NKGB avea informatori în Budapesta. Printre alţii, contele Golenişcev-Kutuzov-Tolstoi (uneori Tolstoi-Kutuzov) scăpase cu viaţă de Revoluţia Bolşevică, dar după aceea a lucrat pentru CEKA şi succesoarele ei în toată Europa. La Budapesta, administra un spital al Crucii Roşii suedeze pentru străini şi conducea un departament al Ambasadei Suediei, protejând interesele prizonierilor de război sovietici. Aşadar, îl cunoştea bine pe Wallenberg. Pe 16 noiembrie, suedezii l-au însărcinat să stabilească şi să ţină legătura cu Armata Roşie. În scurt timp, Kutuzov-Tolstoi a devenit ca prin minune asistentul şefului comandaturii sovietice, în timp ce soţia sa, o contesă belgiană, a ajuns să conducă un departament al comandaturii care se ocupa de legăturile cu cetăţeni ai altor ţări şi să-i predea limbi străine şefului de stat-major al Comisiei Aliate de Control, generalul Vladimir Sviridov7.

Pe 14 ianuarie 1945, Wallenberg şi şoferul său au fost reţinuţi ca urmare a cererii lui de a-l vedea pe comandantul sovietic. Cum era un diplomat de rang relativ inferior la legaţie, ruşii trebuie să fi presupus, inevitabil, că este un ofiţer superior al serviciilor de informaţii care operează sub acoperire oficială, aşa cum ar fi fost orice rus care ar fi făcut o solicitare atât de ieşită din comun. S-a primit ordinul de a-l aduce la cartierul general, blocând între timp orice contact al lui Wallenberg cu exteriorul. A fost dus la comandant, căruia i-a ţinut un lung discurs despre activitatea lui şi despre necesitatea de a-i salva pe evreii din ghetou. Era, la urma urmei, un om care reuşise să salveze zeci de mii de oameni de lagărele de exterminare. Însă umanitarismul său nu i-a impresionat pe sovietici. Stalin se arătase deja indiferent la soarta evreilor8. Prefera să lase problema evreiască să submineze poziţia şubredă a Marii Britanii în Palestina9. Ajutarea evreilor să rămână în Europa nu se potrivea în schema de ansamblu. Fără să ştie, Wallenberg îi stătea în cale.

La trei zile după ce a fost reţinut, un ordin de

arestare a lui Wallenberg a fost transmis de adjunctul comisarului pentru Apărare, mareşalul Nikolai Bulganin; Wallenberg a fost dat pe mâna celor de la SMERŞ. Asta s-a întâmplat pe 19 ianuarie. Ulterior, a fost escortat de la cartierul general al comandamentului la Moscova, unde a ajuns pe 6 februarie. Primul interogatoriu a avut loc două zile mai târziu la Lubianka, unde anchetatorii i-au spus, în mod deconcertant, că ei îl cunosc bine. Apoi a fost acuzat de spionaj. După interogatoriu a fost mutat în altă închisoare, la Lefortovo, unde a rămas câteva luni, apoi a fost adus înapoi la Lubianka, în 1946.

Ministerul de Externe sovietic, cum se numea acum, era presat cu întrebări de Suedia. SMER ŞI MGB (succesorul GUGB/NKGB) au fost întrebate în mod repetat dacă ştiu ceva. Neexperimentatul ambasador al Suediei, Staffan Söderblom, care, ca şef al departamentului politic, a fost răspunzător de linia progermană a diplomaţiei suedeze în 1940 – 1942, părea acum să-şi fi asumat sarcina de a-i linişti pe ruşi. Poate că era o încercare de compensare. Oricum, nu a fost direct10. Când s-a întâlnit cu Stalin, la 15 iunie 1946, secretarul general s-a prefăcut, în mod implauzibil, că nu a auzit niciodată de numele de Wallenberg şi că nu ştie nimic despre dispariţia acestuia.

În februarie 1947, generalul-locotenent Fiodotov, cel care îi pusese microfoane ataşatului militar german în 1941, superviza informaţiile externe. El i-a spus ministrului de Externe că Wallenberg era în mâinile celor de la MGB. Postul-cheie de ministru adjunct de Externe era deţinut de Andrei Vîşiński, care fusese un celebru procuror în procesele revoluţionarilor, reprezentând guvernul provizoriu în 1917, şi, mai târziu, un procuror şi mai celebru în procesele-spectacol ale lui Stalin din anii 1930. El scria: „În măsura în care cazul lui Wallenberg continuă să stagneze, trebuie să vă solicit să-l obligaţi pe tovarăşul Abakumov să prezinte un raport care să conţină o sinteză a acestui caz şi propuneri de lichidare a sa”. În limbajul acelor vremuri termenul *lichidare* era superfluu, dacă nu cumva Vîşiński intenţiona să sugereze ca Wallenberg să fie

executat. Pe 18 mai, Molotov a scris pe acelaşi memoriu: „Tovarăşului Abakumov. Te rog să-mi raportezi” 11.

Însă sugestia lui Vîşiński avusese efectul scontat. Ambasada sovietică de la Stockholm a primit pe 15 iulie o petiţie de la o serie de organizaţii. Wallenberg a murit la scurt timp după aceea, pe 17 iulie 1947: cauza decesului, infarct, era neverosimilă la un bărbat în putere de 35 de ani fără administrarea vreunei substanţe suficient de toxice ca să determine o insuficientă cardiacă12. Molotov a fost informat despre aceasta în aceeaşi zi de Viktor Abakumov, printr-o scrisoare personală redactată de Direcţia a III-a Principală13. Aceste chestiuni au rămas strict secrete.

Ce a făcut sau n-a făcut Wallenberg în ultima fază a războiului era irelevant. Stalin a vrut pur şi simplu să-l dea la o parte atunci când ocuparea Ungariei de către sovietici a avansat rapid, iar SMERŞ îi elimina pe toţi potenţialii oponenţi pe măsură ce Armata Roşie înainta. După ce l-a arestat pe Wallenberg în urma instrucţiunilor lui Stalin fără să ştie exact ce să facă apoi cu el – aşteptând nişte ordine care nu au mai venit niciodată şi nevrând să pună întrebări –, Abakumov nu era în poziţia de a îndrepta greşeala comisă. Tratarea unui diplomat străin la fel ca pe oricare cetăţean sovietic sau prizonier putea avea consecinţe dezastruoase. Faptul că Stalin folosea oameni servili, dar incompetenţi, precum Abakumov, în serviciile de informaţii s-a dovedit a fi o problemă la fel de gravă după război cum fusese şi în pragul războiului. Din punct de vedere militar, Uniunea Sovietică era mult mai puternică decât înainte, însă urma să plătească scump pentru ignorarea nepăsătoare a normelor internaţionale.

Abakumov la conducere

Războiul Rece a fost cel mai încrâncenat şi mai complex la nivelul serviciilor secrete, însă ramurile acestora din Uniunea Sovietică (contrainformaţiile, informaţiile externe, informaţiile militare şi interceptarea comunicaţiilor) se dezvoltaseră neuniform sub impactul major al unui devastator război pentru supravieţuire.

Serviciul de contrainformaţii a fost extins peste măsură, dată fiind prioritatea lui Stalin după război de a izola populaţia de influenţa şi contactul cu Occidentul. Serviciul de informaţii externe, cu excepţia crucială a spionajului atomic, supravieţuia în mare parte cu ceea ce acumulase înainte de război. GRU, ca şi contrainformaţiile, se dezvoltase extraordinar de mult pe fondul exigenţelor războiului, însă avea de suferit din cauza suspiciunii cronice a lui Stalin faţă de militari şi faţă de potenţialul acestora ca alternativă napoleoniană la statul poliţienesc – aşa cum a dovedit demiterea mareşalului Gheorghi Jukov în iulie 1946.

Toate aceste capacităţi au apărut ca rezultat al unei ordini a priorităţilor necunoscute în Occident. Cu alte cuvinte, Războiul Rece a început cu nişte capacităţi asimetrice ale celor două tabere. Întrebarea fără răspuns era dacă, în ansamblu, asimetriile aveau să se dovedească a fi mai utile pentru o tabără decât pentru cealaltă.

Iniţial, agenţii recrutaţi în străinătate care se dovediseră loiali în a doua jumătate a războiului erau acum însărcinaţi să furnizeze toate informaţiile necesare pentru a surclasa Londra şi Washingtonul. Acest lucru, împreună cu o doză suficientă de naivitate din partea americanilor de la Casa Albă şi ineluctabile prejudecăţi de clasă în serviciul de contrainformaţii britanic l-au încurajat, inevitabil, pe Stalin să creadă că nu contează prea mult cine conduce operaţiunile din străinătate, deoarece agenţii lui se vor descurca oricum într-un fel sau altul. Aici avea un rol şi presupunerea implicită şi păgubitoare ce rezulta din profunda mulţumire de sine dată de faptul că sovieticii câştigaseră războiul împotriva tuturor previziunilor: era cel mai uşor să presupui că, cu cât deţii o putere mai mare, cu atât ai mai puţină nevoie de informaţii vitale. Astfel, combinaţia fatală a Kremlinului de informatori străini şi operaţiuni de contrainformaţii riguroase s-a dovedit a fi un teren fertil pentru o complacere periculoasă pe termen lung.

Acest lucru reiese din remanierea unor poziţii-cheie:

Stalin, la fel ca în 1938 – 1939, se descotorosea nepăsător de specialişti calificaţi şi îi înlocuia cu diletanţi, bazându-se pe ipoteza că nu este presat de timp. Abakumov, un bărbat frumos cu ambiţii urâte, fost comandant al SMERŞ, fusese numit ministru pentru Securitatea Statului pe 7 mai 1946. Era un ofiţer operativ foarte eficient, însă fusese avansat, după principiul lui Peter, până la nivelul său maxim de incompetenţă. Această numire a reprezentat un pas înapoi considerabil pentru Beria, al cărui fost protejat se descurca acum singur. Ea a avut implicaţii nocive pentru operaţiunile din străinătate, tocmai când lucrurile începuseră să se aşeze după urgenţa războiului care forţase luarea unor decizii de bun-simţ.

Ministrul, Merkulov, era considerat pe bună dreptate cam moale şi prea supus lui Beria, însă măcar era inteligent şi credea că rolul lui este să-l îndrume pe Beria fără să pară că face asta. El îşi amintea că Abakumov era „un om la fel de ambiţios şi de autoritar ca şi Beria, doar că mai prost decât el” 14. A dovedit-o prin demiterea bruscă, neaşteptată şi, într-un final, dezastruoasă a lui Fitin din funcţia de şef al Direcţiei I, în decembrie 1946. După aceea, Fitin, rămas fără prieteni, a fost treptat împins tot mai jos pe scara ierarhică până când, în cele din urmă, în 1951, când Beria a ajuns din nou la vârf, scara – şi pensia lui, într-o Rusie aflată sub austeritate – i-a fost trasă cu totul de sub picioare15. Obiceiul atât de evident la sfârşitul anilor 1930 de a răsplăti talentul cu josnicie, dacă nu chiar cu execuţia părea să se perpetueze.

Merkulov a fost brusc înlocuit de Piotr Kubatkin, posibil la recomandarea lui Andrei Jdanov, secretarul de partid de la Leningrad şi noul favorit al lui Stalin. Kubatkin lucrase şi cu Abakumov. Fiind un om curajos şi principial, a încercat cu nobleţe să refuze postul, dar a fost convins să accepte16. Singura sa speranţă în această nouă situaţie, dată fiind lipsa lui de experienţă, era să-i recruteze pe cei cu care lucrase la Leningrad. Printre aceştia se numărau şi Aleksei Krohin, care fusese pentru scurt timp ataşat Armatei Britanice a Rinului, şi Andrei Krasavin, ulterior

(1971) şeful spionajului radioelectronic. Ei au rămas în funcţie atunci când a plecat Kubatkin, după doar trei luni. Generalul-locotenent Fiodotov, de la contrainformaţii, era considerat un om de nădejde. El l-a înlocuit pe Kubatkin. În cele din urmă, Abakumov s-a răzbunat pe Kubatkin: a fost executat pe 2 octombrie 1950, după o audiere ce a durat 20 de minute.

Şi totuşi, indiferenţa lui Stalin faţă de talente nu a determinat consecinţe adverse imediate. Motivele erau simple. Casa Albă a adoptat o atitudine nu tocmai profesionistă faţă de serviciile secrete şi contraspionaj până ce descoperirea spionajului atomic sovietic şi audierile din cadrul Comitetului Camerei Reprezentanţilor pentru Cercetarea Activităţilor Antiamericane au adus chestiunea, în mod spectaculos, în atenţia publicului. Cât despre guvernul britanic, acesta avea o atitudine chiar mai relaxată decât Casa Albă faţă de spionajul sovietic. Din cauza puternicei imagini publice a ruşilor care au apărat Stalingradul până la ultimul om, era greu de înţeles adevărul despre ambiţiile lui Stalin.

Totuşi, lucrurile se schimbau – şi încă mai rapid decât părea la prima vedere. Imediat după încheierea războiului din Pacific cu lansarea bombelor atomice asupra Japoniei în august 1945, s-a creat prima breşă semnificativă în zidul secretelor sovietice. Ştirile despre operaţiunile de spionaj din Statele Unite aveau să demaşte curând spionajul atomic al Rusiei. Pe 15 septembrie, Igor Guzenko, cifratorul GRU de la ambasada sovietică din Ottawa, a defectat.

Guzenko fusese subordonatul unui ataşat militar extrem de ineficient pe nume Nikolai Zabotin („Grant”). Zabotin ar fi fost ajutat de încă trei persoane – colonelul Piotr Motinov, maiorul Aleksandr Rogov (ulterior director adjunct al GRU) şi maiorul Vsevolod Sokolov –, care l-au dezamăgit şi ele, deşi dezastrul nu i-a împiedicat pe cei trei să ajungă în cele din urmă la gradul de generali-maiori. Guzenko reuşise să obţină un apartament particular, lucru care sfida toate regulile, deoarece copilul

lui plângea aproape toată noaptea; soţia lui Zabotin, care locuia alături, nu a mai putut suporta gălăgia. Guzenko avea şi cheia de la seiful ambasadei, şi cum acolo se aflau detalii despre agenţi şi rapoartele lor, era la curent cu tot. Avertizat în legătură cu Guzenko, şeful GRU, Fiodor Kuzneţov, a ordonat să fie rechemat în ţară. Însă faptul că Guzenko fusese cel care descifrase acest mesaj în august 1945 a împiedicat acest lucru17. Mai rău decât atât nu se putea pentru ruşi: Guzenko avea o memorie a numelor fenomenală18.

Şocul fugii lui Guzenko s-a resimţit cel mai puternic în Sixteenth Street nr. 1125, ambasada sovietică din inima Washingtonului. Aici atmosfera era deja otrăvită de sosirea unui nou ambasador arţăgos, Nikolai Novikov, care îl înlocuia pe mai molcomul Andrei Gromîko. Era evident că Gromîko şi Novikov „pur şi simplu se detestau”. E puţin spus că nu te puteai înţelege cu Novikov. Oamenii chiar se temeau de el. Şi nu doar din cauza firii sale sucite. Ambasada avea personal insuficient. Mai avea nevoie de doi consilieri, doi secretari I, câţiva secretari I şi III şi un ataşat. Munca presantă nu lăsa nicio pauză. Acest stres era exacerbat de faptul că ambasada era împărţită în două tabere: oamenii lui Novikov şi cei ai lui Gromîko.

Succesorul lui Gorski pe postul de rezident, Grigori Dolbin, a sosit în martie 1946. Era şi principalul asistent al lui Novikov şi, nu întâmplător, i-a dat ambasadorului numele de cod „Lupul”. Într-adevăr, Novikov îi trata atât de rău pe membrii personalului, încât, atunci când a sosit, Dolbin a devenit foarte îngrijorat de posibilitatea ca brutalitatea lui Novikov faţă de subordonaţii lui să îi determine pe unii dintre ei să defecteze – temere tot mai întemeiată după dispariţia lui Guzenko de la Ottawa. „În prezent, situaţia din SUA este de aşa natură încât nu putem exclude posibilitatea ca membrii cei mai instabili ai coloniei [sovietice], după ce şeful lor s-a purtat rău cu ei şi fiind intimidaţi prin ameninţări, să ia decizii care pentru noi ar fi extrem de indezirabile. Americanii înţeleg foarte bine asta, cred eu; şi cunosc şi caracterul şefului nostru.

Nu degeaba se folosesc de orice fapt privind defectarea pentru a exercita presiuni asupra elementelor noastre celor mai instabile”. Prim-ministrul canadian, de pildă, făcuse mult caz de afirmaţia că Guzenko avusese experienţa unor alegeri „libere” şi de faptul că nu existau defectori în rândul americanilor şi canadienilor. Dimpotrivă: „Îi transformă [pe defectorii sovietici] în nişte personaje populare, astfel încât celor instabili care au un trecut pătat sau care sunt intimidaţi în prezent le vine mai uşor să hotărască să nu se întoarcă în patrie”. „Evenimentele din Canada, urmate de evenimentele din SUA”, au dus la o frenezie a „spionitei”, generată de presă, care a îngrozit clasa mijlocie din America. Între timp, cei de la FBI instalaseră dispozitive de ascultare în locuinţele şi maşinile unor diplomaţi sovietici 19.

Tensiunile se accentuau. Americanii tot făceau excavaţii pe strada de lângă ambasadă, părând să instaleze o grămadă de cabluri. Dolbin bănuia că pun la punct un amplu sistem de interceptare a comunicaţiilor. În acea atmosferă de suspiciune, nu a reuşit să-şi facă niciun fel de contacte printre americani şi mai avea nevoie de oameni. La începutul lunii august, Dolbin scria: „Nu cer decât un lucru: trimiteţi-mi nişte oameni. Fără oameni lucrurile nu se ameliorează. Cantitatea de informaţii nu creşte. Nici calitatea. Nu creşte decât numărul observaţiilor că «o astfel de situaţie nu poate fi tolerată»”. Centrul a răspuns la solicitarea lui Dolbin cu oarecare frustrare: „Printre motivele pentru care majoritatea ofiţerilor operativi de la postul dumitale au fost rechemaţi în ţară se numără şi consideraţii foarte serioase de ordin operaţional” 20.

Imediat ce scandalul Guzenko a ajuns în atenţia publicului, la sfârşitul anului 1945, Moscova a început s-o lase mai moale. Totuşi, în Marea Britanie situaţia a rămas neschimbată. Rezidentul, Nikolai Rodin („Korovin”), a afirmat cu mândrie că nicio ţară din lume nu are o reţea precum cea pe care o crease Moscova la Londra; în plus, pânza era ţesută din convingere, nu pe baza unor plăţi contra unor servicii prestate. Ruşii au continuat să-i

exploateze pe Burgess, care lucra ca secretar al ministrului adjunct al Afacerilor Externe, Hector McNeil, un om inteligent, dar leneş care îi permitea lui Burgess să aibă acces la orice, pe Philby, care urca în fine rapid pe scara ierarhică în MI6, şi pe MacLean, a cărui ascensiune facilă în Ministerul de Externe nu a fost nicio clipă periclitată de faptul că bea foarte mult ca să se calmeze.

Totuşi, o nouă ameninţare a apărut, de data aceasta punând direct în pericol Grupul de la Cambridge. Un ofiţer de la NKGB, colonelul Konstantin Volkov, care lucrase la secţia britanică, a încercat să defecteze în august 1945, în timp ce era viceconsul la Istanbul. A vorbit despre nouă agenţi din Londra, dintre care unul era „şeful unei secţii a direcţiei britanice de contraspionaj”. Nu avea cum să se fi referit la Philby, care era şeful informaţiilor externe la MI6. Totuşi, Volkov a mai afirmat că Moscova avea doi agenţi infiltraţi în Ministerul de Externe – Burgess şi MacLean, cel mai probabil – şi şapte în serviciile de informaţii britanice. (în afară de Blunt, cine erau ceilalţi?) [21]

Când Philby a aflat asta, a informat rezidentura, care la rândul ei a anunţat Moscova. La Istanbul, rezidentul, Mihail Baturin, a fost nevoit să acţioneze rapid. Nu este clar dacă Volkov s-a îmbolnăvit în urma intervenţiei lui Baturin, însă îmbolnăvirea sa bruscă a justificat trimiterea rapidă a unui doctor de la Moscova, însoţit în timpul zborului de Andrei Otroşcenko, şeful Secţiei pentru Orientul Apropiat şi Mijlociu din cadrul Direcţiei I Principale a NKGB. Doctorul l-a convins pe Volkov că trebuie trimis acasă. Abia după ce a urcat în avion – adică prea târziu – Volkov l-a recunoscut pe Otroşcenko şi şi-a dat seama că fusese demascat[22]. Grupul de la Cambridge era în siguranţă – deocamdată.

Blunt se mutase – acum avea grijă de colecţia de artă a familiei regale de la Palatul Buckingham, avansând astfel în cariera sa de istoric al artei, despre care Moscova a presupus în mod eronat că îi va oferi acces la regele George al VI-lea şi la secretele acestuia. Între timp,

Cairncross s-a transferat la Trezorerie, cu aprobarea lui Fitin, pe 25 iunie 1945. Împreună cu ceilalţi spioni, a fost tras pe linie moartă aproape doi ani după defecţiunea lui Guzenko din septembrie. Moscova a reluat legăturile abia în martie 1947, când nu mai exista nicio speranţă în privinţa unei înţelegeri postbelice.

Cairncross a ajuns într-o poziţie mai bună atunci când Cripps a devenit ministru al Finanţelor, iar în iulie 1948, sub numele de cod „Karel”, transmitea iarăşi secrete, acum unele care ţineau de finanţarea forţelor armate23. Accesul lui la materiale importante a crescut foarte mult odată cu izbucnirea Războiului din Coreea şi formarea unei alianţe permanente, Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), cu un comandament operaţional la Rocquencourt, chiar lângă Paris, în iulie 1950. La Trezorerie, Cairncross a obţinut acces la detalii vitale despre fonduri destinate unor noi cheltuieli pentru apărare şi despre planurile Aliaţilor aflate la baza acestora24. Între timp, Burgess şi MacLean îi permiseseră lui Stalin să-şi domine foştii aliaţi în negocierile din timpul unei serii de conferinţe inutile ale miniştrilor de Externe şi la Conferinţa de la Paris privind Planul Marshall din 1947; ca şi la Ialta, el primise dinainte documentele privind poziţia celeilalte tabere25.

Şi în Statele Unite agenţii fuseseră dezactivaţi o perioadă, legătura restabilindu-se efectiv abia în septembrie 1947. Atunci a trebuit să se ia totul de la zero26. Moscova nu era însă total nereceptivă la cererile staţiilor suprasolicitate de a li se trimite mai multe resurse. Washingtonul a primit o completare de şase oameni în 1948, dar mai erau multe de făcut: cum mai defectaseră şi alţii, fusese demascată aproape jumătate din reţeaua americană, 62 de agenţi în total. Presiunile de la Centru nu s-au diminuat: „În 1948, rezidentura din SUA nu a recrutat practic niciun agent din instituţiile americane care sunt de interes pentru noi din punct de vedere politic. În plus, rezidentura nu a propus nici planuri viitoare pentru abordarea lor în continuare” 27. Şi totuşi,

rezultatele au rămas aceleaşi. Nu era uşor de găsit agenţi cu experienţă care să fie şi imuni la solicitările americanilor. Faptul că rezidentul de la New York, „Stepan”, a trebuit să fie rechemat în ţară pentru că părea a fi pe punctul de a defecta arăta cât de gravă era criza la nivelul operaţiunilor din America. Pe 23 decembrie 1949, Gorski, care se întorsese în Statele Unite, raporta că „până la mijlocul anului 1949” rezidentura „îşi încetase practic orice activitate în încercarea de a găsi recrutori şi noi agenţi” 28.

Cel mai mare duşman trebuie să facă şi el ceva bun

Americanii se îndreptau încet, dar sigur către crearea Central Intelligence Agency (CIA). Ţinând pasul, pe 2 februarie 1947, MGB a emis un decret „privind sprijinirea activităţilor de contrainformaţii în lupta cu agenţi din serviciile de informaţii americane şi engleze”. În cele din urmă, la 26 februarie 1947, mult amânată dispoziţie privind crearea CIA a ajuns în Congres. Peste doar patru zile, Stalin a cerut Consiliului de Miniştri să răspundă cu o rezoluţie prin care se crea Comitetul pentru Informaţii (KI) pentru a conduce atât Direcţia I a MGB, cât şi GRU. KI îi era subordonat lui Molotov, fiind condus efectiv de Vîşiński, adjunctul acestuia. În cadrul KI, Secţia Externă a Direcţiei a V-a a MGB (coduri şi cifruri) a fost unită cu secţia echivalentă a GRU, conducerea revenindu-i însă fostului ei şef de la MGB, Aleksei Sciokoldin, ceea ce, inevitabil, a iritat Marele Stat-Major. Întreaga structură a primit ca sediu două foste clădiri ale Cominternului de la Rostokino, cu o serie de sucursale în anumite puncte din tot oraşul, inclusiv în Gogolevski Bulvar, paralel cu Znamenski Pereulok, unde se afla încă serviciul de informaţii militare, în Arbat.

Sarcina propriu-zisă de îmblânzire a acestui nou mastodont birocratic i-a revenit lui Fiodotov, care supraveghea informaţiile externe ale MGB de pe 7 septembrie 1946.

Un tip tăcut, cu ochelari cu rame metalice care îl făceau să semene cu un profesor inofensiv, Fiodotov avea

reputaţia de „analist şi organizator talentat”, omul cel mai potrivit pentru centralizarea controlului, îmbunătăţirea selecţiei personalului şi repartizarea sarcinilor către rezidenturi din toată lumea. Însă nu era suficient de competent, fapt cât se poate de evident pentru subordonaţii săi29.

Experimentul cu unificarea serviciilor de informaţii nu a avut un start promiţător şi s-a produs în cel mai prost moment posibil. În prea multe rezidenturi, operaţiunile din străinătate erau practic suspendate. În plus, încercarea nesăbuită de a plasa atât serviciul civil de informaţii externe, cât şi serviciul de informaţii militare sub aceeaşi umbrelă depăşea capacităţile lui Fiodotov. Nu numai că aceste două agenţii se axau pe lucruri diferite, dar aveau şi practici diferite.

În timp ce MGB tindea să recruteze agenţi unul câte unul, separat, GRU crea reţele organice: un agent, odată recrutat, începea apoi să-i recruteze pe prietenii lui din medii diverse, cam în stilul Grupului Ware din Statele Unite. Aşa voise şi Burgess să procedeze pentru NKVD. Şi totuşi, această practică era dezaprobată de rezident, care a interzis orice abordări directe, şi considerată o procedură nesofisticată şi riscantă ce nu trebuia folosită decât în circumstanţe excepţionale. De pe vremea lui Artuzov, recrutările trebuiau aprobate în prealabil de Centru. GRU, în schimb, nu avea probleme cu iniţiativa locală. Aşa se procedase întotdeauna. În plus, GRU se axa explicit pe război, şi nu pe priorităţile diplomatice.

Această reorganizare birocratică nu se anunţa de bun augur într-un moment în care Moscova era tot mai mult sub asediu. Londra şi Washingtonul, care refuzaseră să recunoască înglobarea Letoniei, Estoniei şi Lituaniei de către Uniunea Sovietică, susţineau acum amândouă mişcările de rezistenţă ale naţionaliştilor din zona baltică. Deşi unele grupări armate mai făcuseră raiduri în statele baltice şi după încheierea ostilităţilor în 1945, ruşii au reuşit să le pună capăt până în toamna anului 1946, când s-au comis atentate la scară mai mică, dar mai

concentrate, vizându-i pe anumiţi funcţionari sovietici. În noiembrie 1946, de pildă, MI6 a trimis un grup de şase persoane, graţie Comitetului Estonian din Londra, să înfiinţeze un centru pentru naţionaliştii estonieni. În acelaşi timp, americanii au trimis şi ei un grup de agenţi în scopuri de spionaj30. Ambele grupuri au organizat, cu ajutorul Suediei, raiduri dincolo de Marea Baltică începând din 1947. Totuşi, majoritatea agenţilor au fost prinşi în capcană, dat fiind că ruşii au repetat succesul pe care îl avuseseră cu operaţiunea Trustul în anii 1920.

Washingtonul şi Londra nu s-au mai abţinut după ce s-a instituit blocada sovietică a Berlinului. Pe 18 iunie 1948, americanii au adoptat oficial operaţiunile sub acoperire ca mijloc de a face faţă ameninţării reprezentate de Uniunea Sovietică, iar pe 14 decembrie britanicii s-au îndreptat în aceeaşi direcţie. Obiectivele declarate ale britanicilor le includeau pe acelea de „a face ca ţările de pe orbita Uniunii Sovietice să devină atât de nemulţumite, încât, în caz de război, să devină o zonă periculoasă care ar necesita armate de ocupaţie mari” şi de a provoca ţările captive să caute să devină independente. Cel mai important, obiectivele au fost acum lărgite pentru a include şi „slăbirea” Moscovei „pe teritoriul Uniunii Sovietice” 31.

Deja planurile erau în desfăşurare. Ca atare, la 26 iunie 1949, rezidentura de la Londra a transmis Centrului veşti despre planurile britanicilor de a plasa agenţi în blocul sovietic. O comunicare specială către Stalin şi Molotov din 22 septembrie le spunea despre Operaţiunea Valuable, planul menit să răstoarne regimul comunist din Albania32. Aşa că acesta a fost zădărnicit trei luni mai târziu fără prea mare dificultate33.

Mai aproape de casă, în Ucraina, amestecul puterilor occidentale a devenit mai evident cu timpul datorită profesionalizării mai mari a operaţiunilor şi faptului că insurgenţii purtau tot mai des uniforme ale poliţiştilor de frontieră şi ale altor categorii de personal de securitate. Totuşi, în mai 1951, fără îndoială, datorită unui pont primit

de la Philby, şeful serviciului de securitate al OUN, Miron Matvieiko, a fost prins împreună cu alte 30 de persoane, adus la Moscova şi convins să lucreze pentru sovietici. În următorul deceniu, a transmis informaţii false prin radio pentru a momi şi alte victime care nu bănuiau nimic şi a neutraliza orice alte operaţiuni34.

Contrainformaţiile sovietice au avut enorm de mult de câştigat de pe urma secretelor furnizate de Philby. Acestea fiind spuse, Stalin a făcut şi greşeli, iar crearea Comitetului pentru Informaţii (KI) a fost cu siguranţă una dintre ele. Până la urmă, în ianuarie 1949, informaţiile militare au fost separate, reînfiinţându-se GRU; devenise clar că încercarea de a combina informaţiile externe militare cu cele civile nu numai că nu avea şanse de reuşită, ci era şi contraproductivă35. Generalul Matvei Zaharov, adjunct al şefului Marelui Stat-Major, a preluat comanda.

Astfel, din KI nu a mai rămas decât Direcţia I. Pe 19 septembrie 1949, nehotărâtul Fiodotov i-a lăsat locul unui general-locotenent cu mai puţine scrupule, dar la fel de inspirat, Serghei Savcenko, fostul şef al MGB în Ucraina. Fiu de ţăran, Savcenko nu avea prea multă şcoală, ca să nu mai vorbim de experienţa privind operaţiunile din străinătate. Pe 2 noiembrie 1951, când toată lumea recunoştea că experimentul fusese un eşec, direcţia a fost reintegrată în MGB36. Savcenko, dur şi exigent în coordonarea operaţiunilor, a rămas în funcţie37. În aceste condiţii, serviciul de informaţii externe în ansamblu a dat rezultate în mod pasiv – adică datorită investirii în agenţi străini cu un deceniu în urmă. Serviciul se alimenta din rezervele acumulate, care se tot împuţinau. Însă situaţia nu putea dura la nesfârşit.

Criptolingvistica

Situaţia decriptării era şi mai problematică. Progresele făcute de americani în decriptarea comunicaţiilor din timpul războiului au anulat în cele din urmă ascendentul sovieticilor în domeniul informaţiilor din surse umane. Corpul de interceptare a semnalelor din

cadrul armatei americane, cu sediul la Arlington Hall Station (Virginia), aproape de Washington, DC, dar pe celălalt mal al Potomacului, a început să studieze mesajele interceptate din comunicaţiile cifrate ale sovieticilor în februarie 1943. Aceste mesaje interceptate fuseseră iniţial criptate cu un cifru numeric supracifrat prin adăugarea unui flux de chei numerice având ca sursă un *onetime pad*. Britanicii introduseseră comparatoare mecanice ca mijloc de a decripta mesaje care fuseseră cifrate cu maşina Enigma. Comparatorul era un dispozitiv folosit pentru a număra coincidenţele cuvintelor sau literelor. În octombrie, locotenentul Richard Halleck a introdus zece mii de mesaje cifrate ale misiunii comerciale sovietice într-un comparator electronic IBM pentru a identifica repetiţiile. Aceste comparatoare americane au iniţiat lentul proces de verificare metodică a comunicaţiilor cifrate sovietice la o viteză din ce în ce mai mare pentru a detecta repetiţii care puteau fi apoi izolate şi analizate. Halleck a descoperit curând şapte cazuri de chei duplicate. Această descoperire a determinat continuarea verificărilor mesajelor interceptate despre care, la vremea aceea, americanii habar nu aveau că sunt comunicări între Moscova şi rezidenturile sale38.

Teoria pe care se baza utilizarea unor comparatoare poate fi explicată cu uşurinţă, înzestratul fiu al unor emigranţi ruşi din America, William Friedman, a fost cel care a descoperit indicele de coincidenţă: probabilitatea ca o anumită literă dintr-un text să se găsească exact în aceeaşi poziţie în alt text, chiar şi în unul cifrat39. Această abordare a fost apoi surclasată de cercetările privind aplicarea statisticii în lingvistică, iniţiate de George Zipf în 193540 şi articulate mai riguros într-o formă matematică de Benoît Mandelbrot după război, cu finanţare din partea forţelor armate americane41.

Zipf a descoperit diferite grade de probabilitate a apariţiei unui cuvânt într-un text; mai mult, un raport fix de repetiţie între cuvântul cel mai frecvent şi cel aflat pe locul al doilea ca frecvenţă şi aşa mai departe. După cum

scria el, cuvintele nu sunt alese în mod deliberat pentru frecvenţa lor, dar „au o distribuţie a frecvenţei de o remarcabilă ordine care pe o porţiune mare a curbei pare să fie constantă pentru limbaj în general” 42. În Statele Unite, criptolingvistica lua naştere ca domeniu de sine stătător. Consecinţele asupra criptografiei în general erau demne de luat în seamă, mai ales când se puteau utiliza maşini pentru a descifra textele la viteze mult mai mari decât se puteau atinge folosind doar creionul şi hârtia.

Ceea ce Moscova a înţeles mai greu a fost ceea ce britanicii nu crezuseră niciodată până atunci că ar fi posibil: utilizarea neglijentă a tehnicii *onetime pad* şi folosirea unor pagini duplicate din cheie făceau posibilă decriptarea. În 1945, 50 de americani lucrau la mesajele interceptate ale sovieticilor43, însă, aşa cum observă istoricii NSA, „în 1945 şi 1946 nici măcar preşedintele nu era sigur în privinţa relaţiei dintre Statele Unite şi sovietici şi aducea argumente împotriva citirii mesajelor acestora” 44. Truman era presat să lanseze un efort susţinut în domeniul informaţiilor.

Războiul cifrurilor

S-au făcut progrese odată cu defecţiunea lui Guzenko, care a avut o contribuţie semnificativă în explicarea modului cum erau compilate cărţile de coduri şi cum funcţionau sumatoarele45. Astfel, telegramele folosite de Moscova erau vulnerabile. La începutul anului următor, 1946, Meredith Gardner, un as în criptanaliză, lingvist cu o gândire creativă, s-a alăturat acestui proiect ambiţios. Varianta oficială este că Gardner a identificat „indicatorii care marcau începutul şi sfârşitul unui cuvânt”, fiind astfel „capabil să recupereze acel pasaj din cartea de coduri folosit pentru scrierea unor nume şi expresii englezeşti într-un mesaj. A continuat să obţină succese, recuperând tot mai multe grupuri de coduri”. În anul următor, strânsa colaborare cu FBI a produs mesaje cifrate cu conţinut cunoscut, care au contribuit la continuarea procesului46.

Britanicii au avut un rol esenţial în problema generală a spargerii cifrurilor sovietice. Americanii nu

aveau priceperea necesară pentru a ataca independent traficul radiotelegrafic cifrat care nu folosea codul Morse, pe când britanicii obţinuseră deja unele rezultate pozitive împotriva maşinilor de cifrat sovietice pentru că puteau să intercepteze şi să proceseze transmisiuni ce nu erau în Morse47. Făceau asta cu ajutorul unor noi generaţii de computere care mergeau mai departe decât Colossus, calculatorul realizat de Tommy Flowers care spărsese cifrul teleimprimatorului Führerului, aşa-numitul Geheimschreiber, Lorenz-Schliisselzusatz 42, ce nu utiliza codul Morse. Această realizare a fost posibilă datorită unui mesaj cifrat sub forma unui semnal foarte lung repetat cu prescurtări de un operator german leneş. Semnalul i-a permis lui Bill Tutte să-şi dea seama care este cadrul logic al maşinii. Uzând de foarte multă ingeniozitate, Colossus a devenit operaţional în ianuarie 1944. A fost urmat de Mark 2 în iunie. Mark 2 era un calculator programat cu ajutorul unor cabluri şi comutatoare, nu unul cu programul stocat în memorie, dar era incredibil de rapid, citind cinci mii de caractere pe secundă48.

Acest avans al britanicilor a avut un rol decisiv în a convinge agenţiile americane să continue colaborarea din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, acum transformată în BRUSA, acordul anglo-american de cooperare în materie de schimb de informaţii din 5 martie 194649. Telegrafia cifrată era importantă pentru că nu totul putea fi distribuit folosind tehnica *onetime pad*. Aceasta necesita prea multă mână de lucru ca să se producă zeci de mii de chei şi, lucrându-se manual, era aproape imposibil să se garanteze nerepetarea anumitor cuvinte sau litere. Arlington Hall analiza de mult teleimprimatorul cifrat sovietic pe care îl numea Longfellow. Japonezii creaseră o maşină (Tan) pentru a sparge codurile produse cu acesta50.

Faptul că se ştia despre sistemul japonez a ridicat cu siguranţă ştacheta. Prima maşină sovietică vizată de britanici se pare că a fost M-101, cunoscută şi sub numele Izumrud („Smarald”). Aceasta era utilizată pentru

comunicaţii militare la nivel înalt. Izumrud a început să fie folosită în 19435. Parametrii săi de bază au fost concepuţi de Nikolai Şarighin, însă întreaga echipă, din care mai făceau parte Ivan Volosk, Pavel Sudakov şi Valentin Râtov, a câştigat Premiul de Stat. Au fost produse peste 90 de asemenea maşini pentru forţele armate. Ruşii scotociseră şi prin centrele germanilor la sfârşitul războiului pentru a-şi actualiza tehnologia de cifrare, aceeaşi tehnologie pe care britanicii şi americanii o cunoşteau deja. Numai de la Berlin au fost aduse în Uniunea Sovietică trei vagoane de tren pline cu echipamente în mai 194552.

Unindu-şi forţele, Londra şi Washingtonul spărgeau curând diferite clase de sisteme de cifrare. Într-adevăr, s-au făcut asemenea progrese, încât la sfârşitul anului 1946 au apărut semne că unele dintre sistemele civile şi militare sovietice de importanţă capitală sunt vulnerabile. Totul devenise mult mai uşor datorită dezvoltării tehnologiei. Greşelile comise de ruşi în construcţie (puncte slabe în designul echipamentului de cifrare) au făcut ca şi teleimprimatoarele lor de cifrare să fie vulnerabile. Americanii au început să viseze la duplicarea echipamentelor ruseşti. Ruşii, au descoperit ei uşuraţi, „încă nu îşi puseseră la punct procedurile de securitate criptografică” 53.

Noile comparatoare americane (precum Warlock) funcţionau deja cu mare viteză, comparând fiecare literă cu frecvenţa din limbă54. Următorul pas a fost reproducerea mecanică a testului distribuţiei x2, pentru a compara frecvenţa cu care apărea o literă într-un text şi frecvenţa cu care apărea în altul, verificând să nu fie cumva doar o întâmplare. Pentru asta erau necesare mii de înmulţiri şi adunări – făcute cu o viteză foarte mare55.

Între timp, criptolingvistica devenea tot mai sofisticată datorită lui Benoît Mandelbrot. Deşi aparent aleatorii în ceea ce priveşte probabilitatea de a se repeta, cuvintele apar în text după un anumit tipar ce poate fi identificat şi care nu are legătură cu gramatica sau cu semnificaţia. Aceasta înseamnă că, chiar dacă un text e

cifrat, se menţine aceeaşi probabilitate de apariţie a unui cuvânt ca şi în textul în clar. Mandelbrot, care a făcut legătura între aceste observaţii şi teoria informaţiei, le-a sintetizat spunând că frecvenţa cuvintelor este invers proporţională cu rangul lor.

În mod decisiv, au fost alimentate şi speranţele de a sparge codurile bazate pe tehnica *onetime pad* folosite de diplomaţii sovietici şi ofiţerii operativi ai serviciilor secrete56. Dacă s-ar fi întâmplat asta, avantajul postbelic al serviciilor secrete pe care se baza politica externă de bluf a lui Stalin ar fi fost periclitat. Mai mult decât atât, agenturile de care depindeau toate serviciile de informaţii ale sovieticilor – reprezentate în principal de Grupul de la Cambridge (care mai avea acum doar trei membri) – ar fi fost deconspirate. În mod necugetat, Moscova permisese Occidentului să câştige un avantaj hotărâtor rămânând în urmă în domeniul criptografiei.

În 1948, americanii interceptau peste un milion de mesaje în clar şi supuneau mesajele nedescifrate unei analize de trafic – identificarea sursei comunicaţiilor militare interceptate era un avantaj decisiv pentru a stabili care este planul de luptă al sovieticilor. Cunoaşterea sursei unui mesaj putea fi cel puţin la fel de importantă ca şi citirea conţinutului acestuia. Combinarea rezultatelor obţinute prin analiza traficului cu procesul de decriptare, tehnică dezvoltată de GC & CS la Bletchley Park în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, schimba cu totul lucrurile. De aceea această practică a fost ţinută secretă atâţia ani după război57.

Date fiind capacităţile tot mai mari ale englezilor şi americanilor, la Moscova s-a luat decizia de a le transfera ilegaliştilor toate sistemele de comunicaţii ale staţiilor legale, inclusiv contactarea agenţilor58. Cursa începuse. Un semn a fost faptul că în 1947 marele matematician Ivan Vercenko, care publicase lucrări împreună cu specialistul de renume mondial în teoria probabilităţilor Andrei Kolmogorov, a fost invitat să lucreze pentru MGB în cea mai importantă şi mai complicată etapă a cercetării privind

analiza şi sinteza sistemelor mecanice de cifrare. Acesta se concentra mai ales asupra studiului care avea prioritate maximă – dat fiind faptul că Stalin lipsea perioade lungi de la Moscova, petrecându-şi timpul la vile aflate departe, la Soci –, şi anume criptarea convorbirilor telefonice dintre membrii conducerii59.

William Weisband

Cu un deceniu înainte, în 1934, fusese recrutat un agent de o importanţă crucială, care nu avusese încă prilejul să se facă util. Acesta era William Weisband, rus la origine. În iulie 1944, căutând urgent agenţi în Statele Unite, rezidentul i-a cerut lui Feklisov să reia legătura cu Weisband (nume de cod „Rupert”). Nu a fost deloc uşor, deoarece Weisband, care servea în corpul de interceptare a semnalelor, se deplasa pe diferite teatre de război. După o serie de aventuri, cei doi s-au întâlnit în sfârşit în faţa unui cinematograf din New York, în februarie 1945. Weisband i-a dat lui Feklisov vestea alarmantă că americanii spărseseră cifrul diplomatic al japonezilor – ceea ce însemna că pot urmări negocierile sovieticilor cu Tokyo într-un moment în care japonezii încercau să-i ţină pe ruşi departe de războiul din Pacific. Weisband i-a mai spus că americanii reuşiseră cumva şi să citească un mesaj cifrat (cu ajutorul tehnicii *onetime pad*) de la Centru către consulatul de la New York. Deşi această veste a stârnit la început oarece panică, criptografii de la Moscova, după ce au identificat telegrama cu pricina, au răsuflat uşuraţi deoarece americanii o descifraseră doar în urma unei erori de criptare60.

În ajunul Blocadei Berlinului din februarie 1948, Moscova a luat din nou legătura cu Weisband, care acum lucra în secţia rusă la Arlington Hall, traducând telegrame sovietice interceptate. De data aceasta a alarmat Centrul cu îngrozitoarea veste că americanii „decriptau cifruri sovietice şi interceptau şi analizau radiocomunicaţii necifrate” 61. Americanii nu mai puteau fi subestimaţi.

Ambiţios, Washingtonul decisese să investească şi în crearea a doua comparatoare electronice cu destinaţie

specială şi prevăzuse alocarea unor fonduri masive pentru „superbomba electronică” 62. Bombele fuseseră maşinile create pentru a sparge codurile folosite de Enigma. Moscova afla abia acum, deoarece Cairncross plecase de la Bletchley Park la sfârşitul anului 1943, cu mult înainte ca inginerii de la staţia de cercetare în telecomunicaţii a poştei britanice, coordonaţi de Tommy Flowers, să reuşească să recreeze maşina de cifrat Lorenz fără să vadă originalul. Fără să ştie, Kremlinul continuase astfel să folosească teleimprimatoare cifrate vulnerabile mult timp după război, nefiind alertat asupra capacităţii computerului Colossus şi a succesorilor săi de a le sparge codurile. Cu timpul, ruşii au ajuns totuşi să-şi dea seama că Londra şi Washingtonul erau cu mult înaintea lor. Pericolul ca întreaga reţea, atomică şi civilă, a Moscovei să fie deconspirată era cât se poate de real. Schimbarea sistemelor de cifrare era totuşi un proces lung, complicat şi riscant. A durat aproape şase luni, dată fiind amploarea sistemelor de comunicaţii sovietice interne şi externe, şi a fost implementată în cel mai mare secret. În cele din urmă, toate comunicaţiile Moscovei cu lumea exterioară au fost brusc întrerupte. Pentru Washington, a fost Vinerea Neagră: 29 octombrie 1948. Luni, când s-au reluat transmisiunile, nu se mai putea descifra nimic.

Recuperarea decalajului din domeniul computerelor

Publicarea la Institute for Advanced Study în 1946, de către matematicianul de origine ungară John von Neumann, a unui articol deschizător de drumuri despre arhitectura unui computer şi apariţia primului calculator american de uz civil, ENIAC, în acelaşi an i-au avertizat pe ruşi că Statele Unite se îndreaptă spre o modalitate de calcul mai inovatoare. Aceasta în ciuda faptului că era mai degrabă o ameninţare simbolică decât una reală, de vreme ce calculatorul era digital, cu un program exterior executat lent, pas cu pas, fără să poată fi stocat în memorie. Cei mai mulţi l-au considerat nepotrivit pentru spargerea codurilor în comparaţie cu calculul paralel, care însemna obţinerea mai rapidă a unor rezultate63. Pentru ruşi, care aveau

atâtea de reconstruit după un război devastator şi aproape nicio experienţă în acest domeniu complex al calculului electronic, dezvoltarea unui computer în scopuri criptografice nu era considerată o urgentă. Obţinerea bombei atomice şi capacitatea de a o lansa erau priorităţi mai presante. Se considera că aici este valoros calculul electronic.

Anii 1948 şi 1949 s-au dovedit a fi un punct de cotitură. Bomba atomică era aproape gata, iar interesul lui Stalin faţă de rachete, pe care le considera cel mai bun mijloc de a o lansa, făcea necesară tehnologia computerelor. Serghei Lebedev a deschis calea de la Kiev, unde conducea Institutul de Electrotehnologie şi lucra la construirea unui computer atunci când primele sale eforturi au fost întrerupte de izbucnirea războiului. La Moscova, pe 16 iulie 1948, fusese înfiinţat Institutul de Mecanică Fină şi Ingineria Computerelor. Spre sfârşitul acelui an, lui Lebedev i s-a încredinţat un laborator secret sub egida Institutului de la Moscova, pe care l-a şi condus în mod formal (deşi acesta era condus de facto de Nikolai Bruevici). Noul laborator a fost construit chiar lângă Kiev, în Feofania, pe terenul unei vechi mănăstiri, Sfântul Pantelimon Tămăduitorul. Sarcina lui Lebedev era să construiască un mic computer.

A fost nevoie de doi ani în care şi-au unit forţele 17 oameni (12 oameni de ştiinţă şi cinci tehnicieni) pentru a finaliza sarcina. Maşina a fost în cele din urmă testată pe 6 noiembrie 1950 şi a fost dată în exploatare pe 25 decembrie 195164. Mai mult de un an, a rămas singurul computer funcţional din ţară65. Pe 17 decembrie 1948, aproape simultan cu crearea laboratorului din Kiev, Stalin a emis un ordin în urma căruia s-a creat Biroul Special de Proiectare 245 (SKB-245), condus de Mihail Leseciko, un remarcabil inginer de aviaţie66. Sarcina de a construi un computer i-a fost apoi încredinţată lui Iuri Bazilevski, în ianuarie 1950. În 1953 el a produs computerul Strela, care putea face două mii de operaţii pe secundă (la fel de multe ca şi maşina americană UNIVAC în 1951). În acel an au

fost prezentate şapte Strela, care au fost scoase din circulaţie abia în 1956[67].

În ceea ce priveşte criptografia, Stalin şi-a pierdut în cele din urmă răbdarea şi a preluat controlul codurilor şi cifrurilor de la agenţiile de informaţii, inclusiv Direcţia a VI-a a MGB, în 1949. Pe 19 octombrie, le-a trecut în sarcina a doua noi organizaţii, GUSS (Direcţia Principală a Serviciilor Speciale) şi Şcoala Superioară de Criptografie (VEK), deşi ultima avea să se numească oficial astfel abia din august anul următor.

Vâşka, cum era cunoscută şcoala, oferea cursuri de doi ani pentru absolvenţi de inginerie sau fizică. Apoi, la începutul anului 1950, s-a înfiinţat Institutul de Cercetare Ştiinţifică nr. 1. Matematicianul Vercenko a fost numit director-adjunct la cercetare[68]. Se pare că această iniţiativă nu a avut totuşi nicio influenţă asupra Direcţiei a VIII-a a Marelui Stat-Major, unde Piotr Beliusov a condus în continuare cu succes biroul însărcinat cu construirea maşinilor de cifrat până în 1961.

În predarea criptografiei, improvizaţia era la ordinea zilei. Nu existau manuale moderne. În schimb, studenţii aveau instructori care dădeau exemple din activitatea lor de decriptare din timpul războiului, „cifruri folosite” (*boevîe şifrî*) şapirografiate pentru lucrul la clasă. În plus, cea mai mare parte a activităţii didactice era menită să ridice nivelul criptanaliştilor deja existenţi, dintre care majoritatea nu aveau la vremea aceea decât nişte studii liceale rudimentare. Din cauză că aveau aşa de mult de lucru, asta trebuia să se facă prin cursuri la seral. Lipsa de oameni talentaţi şi educaţi era atât de mare, încât cei mai buni din clasă deveneau instructori imediat ce absolveau. (Printre ei şi „cei trei muşchetari”, Boris Antonov, Iuri Davidov şi Leonid Kuzmin.) Cel puţin ruşii se înscriseseră în sfârşit pe drumul spre profesionalizare. Controlul era deţinut de cei mai buni şi mai experimentaţi. Remarcabilul criptanalist Aleksandr Sokolov, care spărsese sistemele japonezilor, a fost primul decan al Facultăţii de Criptologie. Adjunctul său a fost la fel de faimosul Boris Aronski[69].

La GUSS, Direcţia I se ocupa exclusiv de criptanaliză. Secţia I acoperea Statele Unite; a II-a, Marea Britanie; a III-a, Europa; iar a IV-a, restul. După cum ne spun arhivele ruseşti, un nou institut de cercetare ştiinţifică cuprindea bazele teoretice ale decriptării, în principal utilizarea unor maşini în acest scop în Statele Unite şi Marea Britanie şi, mai presus de toate, „problema creării şi utilizării unor maşini de calcul analitice rapide şi problema unor noi metode de interceptare a comunicaţiilor” 70.

Descurajaţi de un vid intelectual

Cercetarea era un lucru bun – însă, aşa cum remarca generalul Nikolai Andreev, care a fost criptograf-şef, nu se pot dezvolta instituţii sofisticate pentru spargerea cifrurilor într-un vid intelectual. Era ceva diferit de construirea bombei, care era un proces complet izolat sub supravegherea lui Beria. Pentru criptografie erau necesare nu numai un nivel înalt de ştiinţă şi tehnologie, ci şi cunoştinţe din domenii înrudite din ştiinţele umane. Războiul cifrurilor, ne reaminteşte Andreev, este „o luptă fără sfârşit”, „un război al minţilor” ce necesită condiţii care să favorizeze „studiul, cercetarea, creativitatea” 71. Totuşi, în toiul stalinismului, îndelungata izolare a activităţii criptografice de viaţa academică a fost un defect crucial; şi deşi aceasta a fost reconectată la lumea din afară, viaţa academică era atacată cu sălbăticie.

Asta nu mai fusese niciodată considerată o problemă. În Uniunea Sovietică a anilor 1930, criptografia fusese privită ca o activitate strict practică, fără legătură cu progresele din domeniul ştiinţelor, o abilitate care nu putea fi educată, oamenii fiind mai curând înzestraţi cu ea din naştere. Recunoscând parţial şi de nevoie această eroare, Stalin a înfiinţat o secţie „închisă” de mecanică şi matematică, „Mehmata”, la Universitatea din Moscova, pentru a-i instrui pe matematicienii care erau necesari în domeniul criptografiei. Deşi, în mod remarcabil dată fiind teroarea în care trăiau majoritatea oamenilor, cei mai prestigioşi din domeniu au refuzat cu curaj să contribuie la aşa ceva cu talentul lor din cauza vechii asocieri a

criptografiei cu poliţia secretă, în plus, matematica pură încă era cea mai prestigioasă, în timp ce, în această etapă timpurie, era nevoie în primul rând de mai mulţi specialişti în matematică aplicată72.

Problema de bază era de nerezolvat având în vedere natura regimului. Apogeul stalinismului provoca prejudicii enorme tocmai disciplinelor care ar fi făcut cu adevărat eficientă această revoluţie organizaţională. Viaţa academică era şi ea, disciplină cu disciplină, tot mai paralizată pe măsură ce mici Stalini călcau pe cadavre pentru a-şi face loc spre vârful ierarhiei, denunţându-şi ritualic rivalii în fiecare domeniu atât în mod public, cât şi prin anonime defăimătoare – *anonimki* (termen atât de răspândit, încât îşi merită un loc în dicţionar) – adresate organelor de securitate.

Preţul politizării ştiinţei

La sfârşitul anilor 1940, în Rusia, şi lingvistica, şi statistica erau atacate de stalinişti de la vârf din cauza campaniei virulente îndreptate împotriva biologiei ştiinţifice lansate de un impostor ambiţios, Trofim Lîsenko. Întregul domeniu al geneticii se baza pe statistică, deoarece trăsăturile moştenite puteau fi calculate doar cu ajutorul probabilităţilor.

Această contribuţie crucială la domeniul geneticii a fost adusă de Andrei Kolmogorov (1903 – 1987), nume cunoscut în toată lumea şi cel mai mare specialist sovietic în teoria probabilităţilor: în 1940, el confirmase legile lui Mendel privind ereditatea73. Astfel, în august 1948, când, cu sprijinul explicit al lui Stalin, Lîsenko şi-a lansat atacul împotriva geneticii lui Mendel sub acuzaţia de distorsionare burgheză, principalul său oponent, Vasili Nemcinov, a reafirmat validitatea statistică a geneticii mendeliene, fiind, în consecinţă, dat afară din postul său de director al Academiei Agricole Unionale „K.A. Timiriazev”. Ceea ce nu ştiau criticii era că Stalin însuşi corectase şi rescrisese discursul lui Lîsenko, inclusiv concluzia74. Statistica ca disciplină stătea deci direct în bătaia focului lui Stalin, ceea ce însemna că nu era

momentul potrivit pentru revoluţionarea criptanalizei după principii şi practici occidentale. Era o situaţie disperată. Cum era de aşteptat, Kolmogorov s-a dezis fără ruşine de concluziile sale anterioare.

În mod lamentabil, criptografii sovietici nu erau atunci la curent cu inovaţiile din domeniul aplicării statisticii şi nu se acorda atenţia cuvenită importanţei lor fundamentale în spargerea codurilor şi cifrurilor. Persecutarea celor care credeau în aplicabilitatea generală a statisticii îngreuna şi mai mult lucrurile. După aceea, o lungă perioadă, a existat o lipsă acută de oameni capabili să predea aplicarea teoriei probabilităţilor în domeniul criptografiei75.

Rezistenţa la inovare după modelul occidental îşi făcea mereu simţită prezenţa. Este izbitor faptul că, atunci când, după război, Semionov a activat la Paris, a intrat în conflict cu rezidentul de acolo, Nikolai Lîsenkov, un fost profesor care arăta ca vai de el, dar care era un ofiţer operativ formidabil. Lîsenkov s-a întors împotriva lui Semionov din două motive: în primul rând, „moravurile uşoare” ale subordonatului său; iar în al doilea rând, interesul lui faţă de cibernetică, ştiinţa sistemelor cu control automat. La sfârşitul anilor 1940, Lîsenkov, deşi era un om educat, a reacţionat negativ atunci când Semionov i-a dat nişte documente despre cele mai recente evoluţii din domeniul ciberneticii. Pur şi simplu a refuzat să le trimită la Moscova. Apoi, când Semionov, care nu mai fusese în ţară din 1946, a solicitat şi a primit permisiunea de a pleca, Lîsenkov i-a spus dispreţuitor: „Acum o să poţi studia – cum îi spui tu – ci-ber-ne-ţi-ca”. În mod sigur, Semionov a fost denunţat de acesta, iar în toiul valului de antisemitism cariera sa promiţătoare, la fel ca multe altele, s-a frânt brusc. Ca şi Fitin, a fost brusc dat afară, rămânând fără niciun venit şi fără pensie76. Cu zece ani înainte nu ar mai fi avut norocul ăsta; aproape sigur ar fi fost împuşcat.

Capitolul 7

Colapsul

Inevitabil, sovieticii au început să se bazeze tot mai mult pe informaţii din surse umane pe măsură ce decriptarea devenea tot mai problematică. Astfel, colapsul unor reţele de spioni care funcţionau de mult timp a fost catastrofal. Faptul că acest lucru s-a întâmplat la apogeul tensiunilor dintre Est şi Vest s-a datorat în totalitate politicii staliniste a riscului calculat, care a avut consecinţe extrem de grave pe 25 iunie 1950, când o invazie a Coreei de Sud plănuită de sovietici a precipitat intervenţia militară a Statelor Unite1.

Stalin exercita presiuni asupra Europei de Vest de la începutul Războiului Rece. Guvernele est-europene, dominate de partide comuniste minoritare, înăbuşeau orice opoziţie. După prezentarea Planului Marshall de sprijinire a refacerii şi dezvoltării economiei ţărilor europene, adoptat de Europa Occidentală în iunie 1947, ruşii au mobilizat fără întârziere partidele comuniste din străinătate pentru a submina implementarea acestuia. Sub presiunile continue ale Moscovei, în februarie 1948 comuniştii au preluat puterea în Cehoslovacia. Stalin a întrerupt apoi toate căile de comunicare rutieră şi feroviară din zonele vestice ale Germaniei spre Berlin începând din martie 1948. Era un război al nervilor posibil doar pentru că Stalin avea cunoştinţă de deciziile luate de britanici şi de americani, datorită informaţiilor transmise de Grupul de la Cambridge.

Printre calculele lui Stalin era şi acela că Occidentul nu credea că ruşilor le-ar trece prin cap să provoace un nou război mai devreme de 1955, date fiind timpul de care aveau nevoie pentru a-şi reveni după devastarea provocată de nemţi şi efortul ulterior necesar pentru a ajunge din urmă Statele Unite în privinţa capacităţii atomice. Şi totuşi, presupunerea că, deoarece Moscova nu putea lua în calcul posibilitatea unui război mondial, va face totul pentru a evita un război local de teamă ca acesta să nu se extindă la scară globală s-a dovedit a fi cu totul falsă.

Războiul din Coreea

De la începutul anului 1949, Stalin ignorase în mod

repetat rugăminţile lui Kim Ir Sen, preşedintele Coreei de Nord, de a lansa un atac-surpriză care să unifice ţara în detrimentul Sudului. Lobby-ul a început înainte de criza privind prezenţa occidentală în Berlin şi înainte de victoria finală obţinută de Mao Zedong în China, în octombrie.

Eşecul de la Berlin a zădărnicit planurile lui Stalin pentru Europa. Ascensiunea Chinei comuniste a înclinat balanţa puterii în Asia potenţial în avantajul sovieticilor. Astfel, Stalin a crezut că este momentul propice pentru a ocupa Coreea de Sud. Atacul a fost aşadar un risc calculat care miza pe un succes imediat obţinut datorită surprizei şi în absenţa forţelor americane, aflate acum pe celălalt ţărm al Mării Japoniei2.

Problema a fost că, deşi luat complet prin surprindere, preşedintele american a uimit pe toată lumea, acţionând în mod decisiv în apărarea Coreei de Sud printr-o contraofensivă lansată de pe mare de generalul Douglas MacArthur. Aceasta a primit autorizaţia Consiliului de Securitate al ONU în absenţa lui Iakov Malik, ambasadorul sovietic, având deci libertatea de a acţiona fără ameninţarea unui veto din partea sovieticilor. Absenţa lui Malik a fost o ripostă formală la refuzul Washingtonului de a recunoaşte dreptul Chinei comuniste de a ocupa un loc în consiliu. Stalin hotărâse în mod nesăbuit să procedeze astfel, în ciuda sfaturilor diplomaţilor săi3.

La două zile după atacul Coreei de Nord, Stalin i-a explicat raţionamentul său lui Klement Gottwald, omologul său din Cehoslovacia. Stalin i-a luat apărarea lui Malik, care plecase din Consiliul de Securitate al ONU, spunând că asta sublinia „stupiditatea şi idioţenia politicii Statelor Unite de recunoaştere a «sperietorii» Gomindanului ca reprezentant al Chinei în Consiliul de Securitate”. Explicând apelul lui Truman la Consiliul de Securitate, Stalin a sugerat că absenţa Uniunii Sovietice „dăduse mână liberă guvernului american şi făcuse posibil ca, folosindu-se de majoritatea voturilor din Consiliul de Securitate, să comită şi alte idioţenii, astfel încât opinia publică să vadă cum guvernul american îşi dă arama pe

faţă”. Intervenind în Coreea, a continuat el, Statele Unite aveau să-şi piardă prestigiul militar şi autoritatea morală. Mai important:

Pe deasupra, este clar că Statele Unite ale Americii nu mai acordă acum atenţie Europei, ci Extremului Orient. Este acesta un plus în favoarea noastră din punctul de vedere al balanţei de putere globale? Fără îndoială că da. Să presupunem că guvernul american se va implica şi mai mult în Extremul Orient şi că va atrage şi China în lupta pentru eliberarea Coreei şi pentru independenţa acesteia – ce se va alege din asta? în primul rând, America, la fel ca orice alt stat, nu se poate pune cu China, care are mai multe forţe armate la dispoziţia sa. Aşadar America se va nărui într-o astfel de luptă. În al doilea rând, năruindu-se, America nu va putea să participe la un al treilea război mondial în viitorul apropiat. Prin urmare, al treilea război mondial va fi amânat pe termen nedeterminat, ceea ce ne va asigura timpul necesar pentru consolidarea socialismului în Europa. Asta lăsând la o parte faptul că lupta Americii cu China trebuie să răspândească revoluţia în tot Extremul Orient. Nu este ăsta un plus în favoarea noastră din punctul de vedere al balanţei de putere globale? Indiscutabil4.

Izbucnirea Războiului din Coreea a fost, fără îndoială, apogeul strategiei postbelice a lui Stalin. După aceea, întregul edificiu a început să se dezintegreze rapid, inclusiv avantajul informaţiilor din surse umane, care susţinuse politica externă sovietică şi pe care se baza ceea ce în esenţă era o politică a blufului calculat.

Grupul de la Cambridge în pericol

Noul rezident ilegalist de la New York, Valeri Makaiev („Harry”), a ajuns în Statele Unite în 1950. Nu era sută la sută demn de încredere, căci, fiind orfan, se chinuise să supravieţuiască şi o cam luase razna în toiul foametei şi haosului de după războiul civil, ceea ce însemna că nu te prea puteai baza pe el dacă venea vorba de bani. În plus, avea o pregătire minimă. Făcuse 120 de ore de poloneză ca să-şi susţină acoperirea, doar 80 de ore

de engleză, 30 de ore de instruire tehnică şi numai zece ore de discuţii cu Ahmerov (care l-a instruit în privinţa contextului american) înainte să-şi ia noul rol în primirea. Acest lucru era important, pentru că şi-a asumat responsabilitatea pentru Philby, care lucra la Ambasada Marii Britanii de la Washington ca şef de staţie pentru a face legătura între MI6, pe de o parte, şi FB ŞI CIA, pe de altă parte, din 1949. Burgess, ca secretar I, era pe ascuns şi curier pentru Makaiev, când s-a făcut o descoperire care avea să-l deconspire curând pe MacLean6.

MacLean era extrem de stresat şi bea mai mult ca oricând. Ca ministru la Ambasada de la Cairo din 1948, a început să-şi piardă controlul, bând excesiv şi chefuind cu tot felul de tineri promiscui pe care îi agăţa prin oraş. Isprăvile lui erau dezaprobate de ataşatul militar, printre alţii, care l-a raportat la Londra7. Bineînţeles, nu s-a întâmplat nimic. De la Cairo a transmis pentru prima dată MacLean Centrului cererea sa urgentă de a fi evacuat la Moscova8. Însă cererea a trecut neobservată, şi nici în 1950, când a solicitat din nou acest lucru, nu s-a făcut nimic. Deja sentimentele sale antiamericane se dovedeau a fi greu de stăpânit şi, inevitabil, se observau şi în minutele pe care le scria atunci când apăreau chestiuni legate de Războiul Rece, după transferarea sa înapoi la Londra, ca şef al Secţiei Americane.

În Statele Unite, sentimentele anticomuniste atinseseră cote extreme odată cu izbucnirea Războiului din Coreea. În Europa, americanii insistau ca Pactul Nord-Atlantic să fie transformat într-o organizaţie permanentă pregătită de război: NATO. Mccarthysmul lua avânt. MacLean era cu siguranţă pe punctul de a ceda, iar dacă ar fi fost supus unui interogatoriu prelungit de MI5, ca Fuchs, întreaga reţea ar fi fost distrusă. În aprilie 1951, serviciile britanice şi cele americane au stabilit în sfârşit că MacLean este „Homer” 9. Eşecul sovieticilor în a acorda prioritate criptografiei le punea acum în pericol avantajul la nivelul informaţiilor din surse umane.

Până în acest moment Philby nu îl întâlnise pe

rezidentul Makaiev, care ajunsese la New York cu un an înainte. Ţineau legătura prin „Paul”, al cărui nume real nu este cunoscut. Când Philby a aflat despre descoperirea britanicilor şi americanilor, i-a cerut lui „Paul” să aranjeze urgent o întâlnire cu Makaiev, la care i-a dat vestea neplăcută că MacLean fusese deconspirat. Moscova a fost informată imediat, iar rezidentul de la Londra a aranjat ca MacLean să fie scos pe ascuns din Marea Britanie10.

Într-o scenă demnă de o farsă franţuzească, MacLean a fugit peste Canalul Mânecii, din Southampton la Saint-Malo, pe *Falaise*, un pachebot (unde nu avea nevoie de paşaport), împreună cu Guy Burgess, pe 25 mai 1951, într-o vineri. MI5 pusese microfoane în casa lui MacLean. Totuşi, evadarea nu s-a dovedit tocmai dificilă. Reacţia lui Liddell de la MIS a fost, în stilul lui caracteristic, una de nedumerire inocentă. „Mi se pare improbabil ca un om atât de inteligent ca Burgess să-şi închipuie că ar putea avea vreun viitor în Rusia”. Liddell le-a cerut sfatul lui Anthony (Blunt), care era „persecutat de presă” (cuvintele lui Liddell), şi lui Victor şi Tess (Rothschild), care i-au împuiat capul cu vorbe goale”. Chiar şi pe 20 august Liddell tot nu voia să creadă că Burgess şi MacLean ar fi putut fi spioni sovietici12.

Philby era, evident, prea apropiat de Burgess, care stătuse la el cât timp fusese în Washington. În plus, prejudecăţile antiamericane ale lui Philby nu erau întotdeauna foarte bine mascate de şarmul aparent cu care îşi asedia cunoştinţele de la Washington. Chemat în ţară, Philby a fost interogat de MIS. A minţit în legătură cu data când s-a sfârşit căsătoria lui cu Lizy. (A spus că în 1936, iar MIS a descoperit ulterior că de fapt se întâmplase în 1940.) Chiar şi atunci Liddell a refuzat „să aibă prejudecăţi” faţă de cazul lui Philby – de fapt, să-l judece13. Era absolut convins că puteau foarte bine să fie „pure coincidenţe” 14. Aceeaşi perspectivă indulgentă şi mioapă a fost asumată şi de inşi precum George Young, Tim Milne şi Nicholas Elliott15. „Dragul meu băiat”, a remarcat odată Elliott. „E de-ai noştri”. 1 blonvingerea că

Philby este nevinovat era împărtăşită şi de omul care a condus MI6 din 1953 până în 1956, sir John Sinclair17, şi de predecesorul său, sir Stewart Menzies18.

Ba chiar Liddell era „convins” că nici Blunt nu fusese vreodată comunist, chiar dacă însuşi experimentatul observator al Rusiei Owen O'Malley, care lucrase la Ministerul de Externe, i-a dovedit că Blunt fusese cu siguranţă comunist la Cambridge 19. Cumva, reticenţa de a accepta crudul adevăr părea mai curând să se accentueze decât să slăbească pe măsură ce apăreau tot mai multe probe directe.

Între timp, Burgess şi MacLean au ajuns la Praga prin Elveţia; de acolo au fost duşi rapid la Moscova. În capitala Uniunii Sovietice, au fost supuşi unor interogatorii minuţioase timp de cinci luni. După aceea, amândoi au fost efectiv ostracizaţi – retrogradaţi la statutul de redactori ocazionali pentru editurile care publicau literatură străină, deşi MacLean s-a apucat să înveţe rusa cu vigoarea sa caracteristică şi apoi să-i înveţe engleză pe ruşii care doreau asta. Pe 24 octombrie, Biroul Politic le-a acordat cetăţenia sovietică, fiecare primind câte un salariu generos şi câte un apartament cu trei-patru dormitoare, cu condiţia să nu locuiască în Moscova, ci în îndepărtatul Kuibîşev, în Siberia, supravegheaţi de MGB20. Pentru cei obişnuiţi cu metropola londoneză, aceasta era mai degrabă o pedeapsă decât o răsplată pentru servicii deosebite. Nu ajunseseră în paradisul socialist la care visaseră, ci într-o închisoare idealizată, care va fi fost pe placul mai asceticului MacLean, dar nu şi pe cel al decadentului Burgess, care tânjea după bunăstarea de acasă.

MIS se agăţa cu disperare de convingerea sa înduioşătoare că nişte oameni dinăuntrul sistemului nu i-ar trăda pe ai lor, în timp ce suspiciunile americanilor creşteau inevitabil. Până la urmă, Londra a fost silită, deşi cu mare reticenţă, să ia măsuri, măcar pentru a păstra aparenţele, iar Philby a fost dat afară din biroul intern al MI6. Şi totuşi, el a fost protejat în continuare de oameni influenţi (mai ales de Elliott), care ulterior au avut motive

întemeiate să se căiască, deşi afecţiunea faţă de Philby se pare că nu s-a diminuat niciodată. Poate că era o înscenare pusă la cale de americani şi MI5 încerca să se răzbune pe ei? Asta nu îi prea consola totuşi pe ruşi, din motivul justificat că investiţiile lui Stalin, acumulate cu trudă începând din anii 1930, se risipeau rapid – şi nu exista nimic comparabil cu care să fie înlocuite.

Colapsul reţelelor din Statele Unite

Pierderea unor surse de la nivel înalt în Londra s-a repetat curând şi la Washington, DC. Pe 21 ianuarie 1950, fostul diplomat şi agent al GRU Alger Hiss, care fusese director al Biroului pentru Afaceri Politice Speciale la Departamentul de Stat, a fost condamnat pentru sperjur, şi nu pentru trădare, doar din cauza reticenţei autorităţilor de a le dezvălui ruşilor toate sursele lor. Pe 2 februarie, Fuchs a fost închis în Marea Britanie; era cel mai important dintre spionii atomici care fuseseră prinşi. L-a identificat pe Harry Gold, care pe 22 mai a mărturisit totul celor de la FBI. Ca urmare a declaraţiilor lui Gold, FBI a ajuns la David Greenglass, care pe 15 iunie l-a deconspirat pe Julius Rosenberg. Peste două zile Julius şi Ethel au fost arestaţi, fiind ulterior executaţi. Această serie de evenimente a descurajat speranţele Kremlinului, căci indica faptul că şi restul reţelei de spioni atomici din America era expusă unui pericol imediat.

Părea doar o chestiune de timp până ce în plasele întinse de FBI aveau să fie prinşi şi soţii Cohen (nume de cod „Voluntarii”). Moscova a hotărât să-i retragă pe cei mai vulnerabili informatori ai săi, în special pe cei care mai puteau juca rolul de ilegalişti în altă ţară anglofonă. Dat fiind rolul primordial al lui Morris („Luis”) Cohen şi al soţiei sale, Leontine („Leslie”), în procurarea unor secrete despre bomba atomică, Centrul i-a telegrafiat rezidentului de la New York: „În legătură cu situaţia care a apărut şi în care Luis şi Leslie pot fi atraşi, trebuie luate toate măsurile pentru a-i păstra ca surse de informaţii. Convinge-i pe Luis şi Leslie că această turnură a evenimentelor implică pericolul arestării; aşadar, se propune plecarea lor dincolo

de graniţele Statelor Unite”.

Încălcând regulile deoarece nu era timp de pierdut, Iuri Sokolov („Claude”), un ofiţer operativ de la rezidentura din New York, s-a dus acasă la soţii Cohen. Acolo a scris pe un carneţel: „Vom discuta pe hârtie. Trebuie să vă cer să ardeţi însemnările în faţa mea. Este posibil ca în apartamentul vostru să fie instalate microfoane. Fiţi foarte prudenţi atunci când comunicaţi”. Soţii Cohen au rămas nedumeriţi şi l-au privit bănuitori pe Sokolov. Acesta a scris în continuare: „La sfârşitul lunii trebuie să părăsiţi SUA”. Leontine, întotdeauna cea mai energică, a izbucnit: „Prostii! Nu vom face asta”. „De ce?”, a întrebat în şoaptă Sokolov. Nu voiau să plece din cauză că părinţii lui Morris erau bătrâni şi nu îi puteau lăsa să se descurce singuri. După alte schimburi de replici pe hârtie, Sokolov, fără îndoială scos din răbdări, a insistat că acesta este un ordin.

Soţii Cohen au plecat în Mexic, unde au rămas aproape două luni, cât era necesar pentru a face rost de nişte paşapoarte americane potrivite, pe numele Pedro şi Maria Sánchez. Ca să poată trece prin Europa, li s-au făcut paşapoarte pe numele Benjamin şi Emily Briggs. În octombrie, soţii Cohen au plecat în Olanda, apoi în Elveţia, Austria, Germania de Vest, ajungând în cele din urmă în Cehoslovacia. În Uniunea Sovietică şi în Polonia au fost amândoi instruiţi din nou înainte de a porni spre Marea Britanie sub noi identităţi21.

Războiul Rece părea că va continua la nesfârşit. Pe 1 martie 1951, o directivă de la KI ordona ca fiecare ofiţer operativ „să-şi bage bine în cap că lupta împotriva celui mai mare duşman [Statele Unite] nu este o acţiune pe termen scurt, ci va constitui substanţa fundamentală a întregii noastre activităţi mult timp de acum înainte” 22. MGB a început acum să creeze rezidenturi de rezervă, care să intre în acţiune în momentul când cele legale nu mai puteau opera23. Realitatea dură cu care se confrunta Stalin era că aceste pierderi devastatoare la nivelul surselor umane de informaţii nu puteau fi compensate de

interceptarea comunicaţiilor. Trăise destul ca să-l ajungă din urmă consecinţele grave ale mai vechii neglijări a criptografiei – nu mai puţin decât dezastrul din agricultură. GUSS abia începuse să funcţioneze. Construirea unor computere capabile să creeze şi să atace cifruri la viteze mari şi în profunzime nu era decât un vis îndepărtat.

La 6 octombrie 1951, chiar înainte ca MacLean şi Burgess să plece la Kuibîşev şi cu Philby căzut în dizgraţie, Evgheni Pitovranov, vice-ministrul Securităţii Statului, responsabil printre altele şi de GUSS, a semnat o directivă transmisă către rezidenturi în care sublinia importanţa de a-i viza pe cei care aveau acces la cărţi de coduri britanice sau americane24. Instrucţiunile au fost transmise prin curier diplomatic, nu pentru că ruşii s-ar fi complăcut să aleagă acest nivel, ci pentru că nu puteau fi siguri că cifrurile lor nu fuseseră deja compromise. În iunie 1952, ofiţerilor operativi din Occident li s-a spus să creeze organizaţii ilegale care să „funcţioneze fără întrerupere în orice condiţii” 25.

Astfel, înainte de a muri, Stalin a recunoscut neajunsurile serviciilor de informaţii externe. A convocat o şedinţă cu viceminiştrii Securităţii Statului, Sergo Goglidze, Serghei Ogolţov şi Evgheni Pitovranov, pe 20 noiembrie 1952, pentru a discuta despre reorganizarea GRU. Într-o atmosferă pe care a otrăvit-o cu incriminări macabre şi ameninţări murdare, Stalin a acuzat MGB că a comis greşeli fundamentale în operaţiunile sub acoperire din străinătate. MGB refuzase să comită acte de terorism împotriva duşmanului din cauză că terorismul nu s-ar fi potrivit cu marxism-leninismul. Fapt era – vitupera Stalin – că MGB adoptase prin aceasta o poziţie caracteristică liberalismului şi pacifismului burgheze26. Fără ca restul conducerii să ştie, în februarie 1953 Stalin l-a convocat pe Korotkov, care atunci conducea operaţiunile ilegale, pentru a pune la cale asasinarea dificilului lider iugoslav Tito27. Aceasta a fost una dintre ultimele instrucţiuni pe care le-a dat.

În noaptea de 2 martie, doctorul Aleksandr Miasnikov i-a deschis uşa unui membru al Secţiei Speciale (MVD) a spitalului de la Kremlin: „Am venit să vă duc la şef, care este bolnav”. Stalin suferise o hemoragie cerebrală în aceeaşi seară28. La moartea lui, pe 4 martie 1953, Beria a răsuflat uşurat – şi nu era singurul. În săptămânile de doliu care au urmat, Beria nu şi-a putut ascunde zâmbetul de satisfacţie, nici măcar în public. Cu toate acestea, şi moartea lui Stalin punea anumite probleme. Războiul Rece era în toi. După ce se aleseseră cu Germania de Est în urma războiului, ruşii erau hotărâţi să nu renunţe la ea, chiar dacă ocuparea restului ţării era prea costisitoare pentru a fi luată în calcul, pe când cel mai mare duşman, Statele Unite, păzea porţile Occidentului. Beria, cel care insista cel mai mult asupra necesităţii de a pune capăt Războiului Rece renunţând la hegemonia sovietică asupra Germaniei de Est, a fost împuşcat la sfârşitul anului 1953. Restul conducerii – cu excepţia lui Gheorghi Malenkov, care acum a rămas singur – nu prea se gândea să ridice tabăra şi să se întoarcă acasă. Dimpotrivă: considera că este esenţial să rămână pe poziţii şi, în măsura posibilităţii, să extindă capul de pod până în centrul Europei prin alte mijloace decât forţa armată, încă o dată, era mare nevoie de serviciile de informaţii.

Totuşi, reducerile cheltuielilor publice de după moartea lui Stalin, nevoia imperioasă de a-i instrui atât pe militari, cât şi pe civili în criptografie şi lichidarea GUSS ca instituţie independentă – aceasta fusese absorbită de noul şi universalul MVD (succesor al MGB) – au lovit puternic serviciul de interceptare a comunicaţiilor, în vreme ce doi profesionişti exemplari, cu cea mai mare experienţă, Boris Arońska şi David Truskanov, au fost convocaţi în cadrul unor operaţiuni unde era nevoie urgentă de ei29. Pe 24 aprilie 1953, GUSS a fost împărţită în trei instituţii distincte: serviciul special al organelor de securitate, respectiv Direcţia a VIII-a (*vos miorka*) a MVD, serviciul special al Marelui Stat-Major al armatei şi serviciul special al Marelui Stat-Major al marinei militare30.

Vădim Kirpicenko, care a intrat în serviciu în ultimii ani ai lui Stalin, îşi amintea cât de consternat a fost de „neglijarea” serviciilor secrete sovietice31. Într-adevăr, la o şedinţă a conducerii din 8 februarie 1954, însuşi preşedintele Consiliului de Miniştri, Gheorghi Malenkov, s-a plâns că serviciul de informaţii externe în ansamblu era la un „nivel scăzut”. Ba chiar a mers până acolo încât a folosit cuvântul *colaps* pentru a descrie situaţia sa periculoasă32.

De fiecare dată când regimul sovietic se confrunta cu o problemă de oarecare magnitudine, reacţia instinctivă era să se apuce cu frenezie de restructurări birocratice. Din această criză de încredere a apărut Comitetul Securităţii Statului (KGB) pe 13 martie, separat de Ministerul Afacerilor Interne, ca o continuare timidă a CEKA. Angajaţii săi au fost numiţi ulterior *kaghebişti* sau *komitetciki*. Direcţia a VIII-a a MVD a devenit Direcţia a VIII-a Principală a KGB. Pe 30 iunie 1954, Prezidiul a emis o rezoluţie „privind măsurile pentru întărirea activităţii informative de către organele securităţii statului sovietic în străinătate”. În particular, asta însemna construirea unor reţele de ilegalişti în Marea Britanie şi în Statele Unite33.

Capitolul 8

Teatrul german

De la sfârşitul anului 1944, Stalin subliniase că Statele Unite sunt următorul cel mai mare duşman1. Germania, unde ruşii erau în avantaj, a rămas principalul teatru al unui potenţial conflict în care se manifesta această rivalitate. „Cel mai mare duşman al nostru este America”, spunea Stalin cu doar câteva luni înainte să moară. „Însă principalul accent nu ar trebui pus pe America în sine. Punctul de plecare, unde trebuie să avem oamenii noştri, este Germania de Vest”.   2

Multe lucruri depindeau de alegerea unor lideri de calibru, mai ales la conducerea Direcţiei I Principale a KGB şi la cea a GRU. Cea dintâi i-a revenit însă, în mod previzibil, unui birocrat cu experienţă limitată în ceea ce priveşte operaţiunile din străinătate: Aleksandr

Saharovski.

Fiu de tapetar, Saharovski s-a născut pe 3 septembrie 1909. Făcuse doar liceul şi avea în plus experienţa dezvoltării serviciilor de securitate române, dar nu ştia nicio limbă străină. Saharovski a devenit director adjunct al Direcţiei I Principale pe 18 martie 1954. La 23 iunie 1955 a fost numit şef interimar al direcţiei, până la avansarea sa permanentă, pe 12 mai 1956, la recomandarea predecesorului său, Aleksandr Paniuşkin, care era bolnav şi nepotrivit în acest post3. Chipeş şi exigent fără să fie meschin, Saharovski era prudent, îşi făcea foarte greu prieteni şi era extrem de independent. Contactele sale din străinătate se limitau la omologii săi din ţările Pactului de la Varşovia. Problema sa fundamentală era lipsa oricărei educaţii sistematice sau a unei experienţe serioase în străinătate, ceea ce explică parţial reticenţa sa la inovare, trăsătură agravată de starea sa proastă de sănătate, care se deteriora pe măsură ce nevoia de informaţii externe creştea exponenţial. Cu toate acestea, a răsuflat uşurat pe 8 decembrie 1958, când Ivan Serov a fost transferat de la KGB, devenind şeful GRU. Şi totuşi, pe măsură ce anii treceau şi aria de competenţă a Direcţiei I Principale creştea odată cu extinderea Lumii a Treia, fostele teritorii coloniale, sănătatea precară a lui Saharovski, în special durerile de cap continue, l-a împiedicat să ţină pasul4.

Korotkov, acum avansat la gradul de general, a fost trecut cu vederea în ciuda faptului că era mult mai calificat şi i se încredinţaseră operaţiunile din străinătate începând din 22 mai 1946. Probabil că la asta a contribuit şi faptul că, fiind un profesionist conştiincios şi cu experienţă, se ştia că spune lucrurilor pe nume. În plus, acum era şi asociat prea mult cu Beria. O influenţă negativă avusese şi faptul că le supravieţuise până şi ghinionistului Iagoda şi detestatului Ejovă.

Unele continuităţi frapante au persistat, chiar şi după curăţenia de primăvară ulterioară morţii lui Stalin. Pe 3 septembrie 1953, de exemplu, nişte propuneri ale prim-

viceministrului MVD Serghei Kruglov şi ale lui Paniuşkin „de a recunoaşte valoarea implicării în acte de terorism” – termen înlocuit ulterior cu eufemismul *aktivka*, „măsuri active” – au fost transformate într-un decret care asigura organizarea unei a douăsprezecea secţii (speciale) în cadrul direcţiei externe a MVD[6]. Aceste planuri erau continuate, după Beria, de şeful Direcţiei I a MVD, Piotr Fiodotov, şi de adjunctul său, Oleg Gribanov[7]. Şi totuşi, oamenii cu cea mai vastă experienţă şi cei mai capabili pentru a conduce campania, Pavel Sudoplatov şi Naum Eitingon, au rămas închişi, fiind supuşi unui interogatoriu special deoarece colaboraseră îndeaproape cu Beria.

Direcţia a XII-a nu era o structură cu totul nouă; ea avea la bază Biroul nr. 1 al MGB, condus de Sudoplatov din 1945[8]. Imediat după război, întrucât era compus mai ales din cei care organizau sabotaje în spatele liniilor inamice pe teritoriul Uniunii Sovietice, Biroul nu prea a mai fost folosit. Sudoplatov a încercat să asigure instruirea în noile dictaturi din Europa de Est, însă GRU lua partea leului în operaţiunile speciale, având ofiţeri operativi care fuseseră implicaţi activ în toată Europa ocupată în timpul războiului. Ceea ce a reuşit Sudoplatov după instalarea Războiului Rece a fost să se infiltreze în valul de refugiaţi din Est, mai ales în zona ocupată de Aliaţi în vestul Austriei. În acest scop, în 1950 a fost trimis un grup special ca să recruteze funcţionari mărunţi care aveau acces la documente oficiale (mai ales la paşapoarte) şi care puteau autentifica „legendele” noilor ofiţeri operativi[9]. Ulterior, Austria, chiar şi după retragerea Aliaţilor şi a sovieticilor ca urmare a neutralizării sale prin tratat în 1955, a rămas un focar al acestor activităţi.

În sarcina Direcţiei a XII-a intrau raidurile împotriva unor obiective şi comunicaţii politico-militare pe teritoriul american şi britanic. Propunerile prevedeau şi „acte teroriste împotriva celor mai activi şi mai înverşunaţi inamici ai Uniunii Sovietice şi a anumitor indivizi din ţările capitaliste, în special agenţi ai serviciilor secrete străine, lideri ai organizaţiilor antisovietice de emigranţi şi

trădători ai Patriei” 10.

Inevitabil, improvizaţia a ajuns să fie la ordinea zilei. Mai întâi, la ordinul personal al lui Nikita Hruşciov în februarie 1954, un atentat a avut loc împotriva lui Gheorghi Okolovici, şeful grupării de emigranţi NTS (Narodno-Trudovoi Soiuz), care activa în Germania sub auspiciile CIA11. Acesta a dat greş pentru că asasinul, Nikolai Hohlov, a dezertat şi, în mai puţin de trei ani, şi-a publicat memoriile. În aprilie, şeful NTS din RFG, Aleksandr Truşnovici, a fost ucis accidental în timpul unei tentative de răpire. Până în iunie se trăseseră câteva învăţăminte. Au reuşit să-l răpească pe liderul NTS din Austria, Valeri Tremmel. Apoi, în octombrie 1957, ucigaşul profesionist al KGB Bogdan Staşiński l-a lichidat pe Lev Rebet, un important naţionalist ucrainean. Pe 15 octombrie 1959, l-a stropit cu cianură pe Stepan Bandera, conducătorul OUN, după care a defectat şi a mărturisit totul doi ani mai târziu.

Nu este deloc plăcut să ne amintim că, în ciuda publicităţii nefavorabile care a urmat acestor episoade notorii, la 1 noiembrie 1962 Semiceastnîi a aprobat o serie de planuri privind alte operaţiuni. Decizia a fost justificată prin faptul că, din 1954 până în 1961, din 329 de cazuri de trădare doar 23 de trădători fuseseră ademeniţi înapoi în Rusia pentru a li se administra cea mai severă pedeapsă. Sarcina a fost încredinţată Secţiei a XIII-a a Direcţiei I Principale şi Secţiei a XIV-a (ulterior Secţia K), care urmau să colaboreze cu Secţia a VIII-a a Direcţiei a II-a Principale (contrainformaţii) 12.

Într-o importantă privinţă, schimbarea a fost foarte evidentă – deşi nu întotdeauna în avantajul serviciilor de informaţii. Cum era deja evident în cazul Direcţiei I Principale, cei despre care se considera că au avut legături prea strânse cu Beria au fost epuraţi – peste 50% în total. Lideri precum Beria însuşi, Abakumov şi Merkulov fuseseră deja împuşcaţi în urma unor false acuzaţii de spionaj în favoarea duşmanului. Sudoplatov, care era în închisoare, continua, în mod sfidător, să nu se căiască.

Personajul care a triumfat în lupta crâncenă pentru putere de după moartea lui Stalin a fost Hruşciov, un semianalfabet (ştia să citească, dar nu şi să scrie) certăreţ din fire, dar foarte isteţ. În Ucraina colaborase îndeaproape cu noul său şef de la KGB, Ivan Serov, un individ nemilos, dar loial. Rudă cu Hruşciov, mic de statură, dar vânjos, energic, exagerat de orgolios şi extrem de ambiţios, Serov se născuse într-o familie de ţărani săraci din Vologda. A devenit preşedintele sovietului unui raion la vârsta de doar 18 ani şi a urcat pe scara ierarhică în armată, unde se spune că a ajutat la deportarea ţăranilor recalcitranţi în Siberia. În 1935 devenise comandantul unui regiment de artilerie, ulterior urmând cursurile Academiei Militare „Frunze", de unde a ajuns în rândul cadrelor NKVD, iar în 1940 a devenit comisar al poporului pentru Afacerile Interne în Ucraina. Trimis în statele baltice, a supervizat în acel an alte deportări în masă13. Mai târziu, în martie 1945, Serov a fost cel care a orchestrat cunoscuta dispariţie a reprezentanţilor emigranţilor polonezi, atunci când, în mod necugetat, aceştia s-au paraşutat în Polonia aflată sub ocupaţie sovietică presupunând că Stalin vorbise serios la Ialta când spusese că vrea să negocieze crearea unui guvern de oameni talentaţi14.

Mihail Milştein de la GRU, care, fiind evreu, a avut o carieră foarte scurtă, era „uimit de cât de limitate, de rigide erau părerile [lui Serov]". Ivan Serov era, îşi aminteşte Milştein, un om mărunt în toate sensurile cuvântului15. Nu putea sta o clipă locului. Era şi vanitos, mai ales când venea vorba de muşchii lui, şi un xenofob declarat. Făcea mereu remarci sarcastice, iar toată lumea ştia că are o nevastă dominatoare; în plus, nu permitea nimănui să fumeze în prezenţa lui, aşa că trebuie să-i fost dificil să petreacă împreună cu alţi ruşi. Deloc surprinzător, lui Serov îi plăcea compania femeilor frumoase, deşi acestea nu aveau voie să devină ofiţeri operativi. Avea un mare regret: că fiul său, Vladimir, un tânăr ofiţer din forţele aeriene, „nu preţuia regimul nostru

la fel de mult ca mine” 16.

Şi totuşi, spre deosebire de predecesorii săi, Serov nu a avut un rang înalt în Partid. Întreaga sa autoritate se baza în special pe relaţiile strânse pe care le avea cu protectorul lui, Hruşciov. Restul conducerii se simţea cel puţin inconfortabil cu alegerea lui Hruşciov. Serov era, bineînţeles, din acelaşi aluat ca şi Beria. Ideologul Mihail Suslov îl dezavua pentru că vorbea „de sus” despre organizaţiile de partid, în timp ce alt membru al conducerii, Mihail Pervuhin, îl considera „bădăran” (*grubâi*) 17 – critici care curând s-au dovedit a fi adevărate. Din punct de vedere operaţional, lăsa mult de dorit. Nu numai că a făcut un pas înapoi refuzând deschis să angajeze femei în alte posturi decât munca de birou, dar se şi scandaliza la ideea că ar putea exista agen (i homosexuali. A fost cât pe ce să nu aprobe recrutarea funcţionarului din marina militară John Vassall, care era şantajat după ce fusese sedus de nişte bărbaţi la Moscova, dar care s-a dovedit a fi un spion inestimabil la amiralitatea londoneză până când a fost deconspirat.

De departe cel mai mare prejudiciu adus serviciilor l-a reprezentat senzaţionala denunţare a lui Stalin de către Hruşciov la al XX-lea Congres al Partidului pe 25 februarie 1956. Cum majoritatea covârşitoare a agenţilor străini nu lucrau pentru bani, ci din credinţa oarbă în cauza comunistă, care deja se împletea cu amintirea glorioasă a lui Stalin, discursul lui Hruşciov, susţinut în cadrul unei şedinţe închise, a zdruncinat credinţa multora când a fost citit ulterior în celulele de partid. Nici măcar vestea notoriului Pact Ribbentrop-Molotov nu provocase atâta tulburare în rândul mişcării comuniste internaţionale. Mai rău pentru regimul aflat acum sub asediu, ura, mândria şi integritatea i-au împins pe mulţi în tabăra serviciilor de informaţii ale adversarului18.

Pitovranov

Misiunea KGB în Germania de Est, acum Republica Democrată Germană (RDG), era „de drept considerată cel mai puternic punct exterior al serviciului sovietic de

informaţii externe”, îşi aminteşte un fost ofiţer operativ 19. Misiunea se înălţa mândră în întinsa incintă a complexului sovieticilor de la Karlshorst, în suburbiile îndepărtate ale Berlinului, între Bodenmaiser Weg, Zwieseler Strasse, Dewetallee şi Aberstrasse. Construit ca o cazarmă, cu antene înalte pe acoperiş, complexul se vedea de la o poştă. Aici personajul cel mai important era generalul-locotenent Evgheni („Jenia”) Pitovranov, ministru plenipotenţiar al MVD/KGB în RDG începând din 17 mai 195320. Adresa era Oficiul Poştal Militar nr. 62706. De aici MGB/KGB opera respectând doar propriile reguli, maşinile trecând ca vântul pe străzi în toiul nopţii pentru a ridica pe oricine: lumea sumbră a romanului clasic scris de John le Carré *Spionul care a ieşit din joc11*.

Pitovranov şi-a început cariera la contrainformaţii. În 1946 a devenit director adjunct al Direcţiei a II-a Principale din cadrul MGB. Acolo, un grup de şapte oameni, conduşi de Tohcianov, şeful Secţiei Europene, au spart seifurile unor ambasade străine după ce au realizat un studiu minuţios al deplasărilor angajaţilor şi au făcut duplicate după seturi întregi de chei (prin intermediul celor care făceau curăţenie în ambasade) pentru această misiune. Instalaseră o grămadă de microfoane pe sub socluri şi în tavanele tuturor ambasadelor în timpul îndelungatei evacuări la Kuibîşev, între 15 octombrie 1941 şi vara anului 1942. Americanii aveau totuşi unele bănuieli, iar în iarna 19461947 erau pe punctul de a apela la cei de la FBI.

Abakumov a convocat de urgenţă o şedinţă. Toate microfoanele trebuiau eliminate cât mai curând posibil. S-a găsit rapid o soluţie: misiunea americană a fost contaminată în mod deliberat, astfel încât diareea i-a împiedicat pe funcţionari să vină la birou jumătate de săptămână, timp în care ruşii şi-au scos la repezeală toate echipamentele22.

Arestarea lui Abakumov în iulie 1951 i-a dat însă peste cap cariera lui Pitovranov. Acesta a fost închis şi bătut în mod repetat mai bine de un an (între 28 octombrie

1951 şi 1 noiembrie 1952). În tot acest timp a făcut apel la Stalin, susţinând reformarea întregului serviciu. Drept rezultat, a fost în cele din urmă eliberat şi chemat la „şeful cel mare" pe 20 noiembrie 1952, după ce fusese repus în drepturi chiar de Stalin. Impresionat de îndârjirea şi insistenţa lui extraordinară, Stalin a apelat apoi la Pitovranov cerându-i idei pentru reformarea structurii întregului serviciu.

Personalitate impresionantă, cu strămoşi tătari, Pitovranov nu era în niciun caz un incapabil. Înalt, cu trăsături ascuţite, avea o minte ageră şi hotărâtă. Vorbea pe un ton moderat, dar ferm. Unul dintre subordonaţii săi l-a lăudat (fără ca el să audă) că este „un luptător" care „îşi apără oamenii" – ceea ce, trebuie s-o spunem, era o calitate cu totul ieşită din comun în Uniunea Sovietică la vremea aceea23. Într-un moment critic, după insurecţia de la Berlin, Pitovranov a fost numit adjunct al comisarului suprem responsabil de securitate în Germania ocupată, unde conducea acum ceea ce era efectiv o „super-rezidentură", coordonând sute de ofiţeri la Karlshorst.

Markus Wolf

Numit „pescarul" pentru că exagera de fiecare dată dimensiunea prăzilor sale, Pitovranov şi-a umflat, fără îndoială, meritele în infiltrarea serviciilor de securitate vest-germane. De asemenea, orgoliul său l-a făcut să fie o pradă uşoară pentru linguşelile lui Markus Wolf. Fiul unor comunişti germani care emigraseră în Uniunea Sovietică, Wolf era un munte de om. Extrem de inteligent, a ajuns, prin manipulare, la vârful serviciului secret al RDG. Wolf vorbea rusa la perfecţie, marcată doar de pronunţarea guturală a câte unui *r* – o caracteristică a germanilor, evreilor ruşi şi chiar a lui Lenin, în ciuda imaginii publice de rus a lui Wolf, antisemitul comandant suprem al Grupului de Forţe Sovietice din Germania, mareşalul Andrei Greciko (ulterior ministru al Apărării), îi spunea în batjocură „evreul cel şiret". Asta nu l-a afectat totuşi cu nimic pe Wolf. Beneficia de protecţia cui trebuia.

În august 1951, Wolf a fost chemat la Berlin de la

Moscova, unde era consilier la Ambasada RDG, şi trimis la Institutul de Cercetare Economică, în fruntea căruia se afla Anton Ackermann. Acest institut cu nume nevinovat era de fapt noul serviciu secret de informaţii, HVA (Hauptverwaltung Aufklärung), al cărui şef a devenit Wolf în decembrie 195224. „Wolf este rus”, a insistat colonelul Hans Knaust de la HVA. „Ştie cum gândesc ruşii mai bine ca nimeni altul. Gândeşte şi simte ca un moscovit, în orice caz, este rezidentul Moscovei în Europa de Vest”. 25 Bucătărie rusească, vacanţe în Rusia, prieteni ruşi, literatură şi filme ruseşti – toate erau parte inalienabilă a vieţii hibride a lui Wolf.

Noi recruţi

Cunoscuta lipsă de modestie a lui Pitovranov nu era cu totul nejustificată, dată fiind incompetenta altora de la vârf. Defectorul Piotr Deriabin spunea că Pitovranov era considerat de Moscova „extrem de capabil”. În mod neobişnuit, a explicat el, „adeseori i se dă responsabilitatea de a se ocupa de operaţiuni care altfel ar fi fost coordonate direct de Moscova, fiind lăsat să procedeze cum vrea. În trecut, când oameni mai puţin capabili, precum [colonelul Gherman] Ceaikovski, erau la conducere în Germania, majoritatea acestor operaţiuni erau coordonate direct de la Moscova, de teamă ca ruşii din Germania să nu strice totul” 26.

În ciuda afirmaţiilor lui Stalin şi Malenkov, serviciul de informaţii externe nu stătuse degeaba. În 1949 îl recrutase pe agentul „Paul”, Heinz Felfe, fost subofiţer în SS şi fost agent al MI6 (1947 – 1949). Era o pasăre rară, care a ajuns în cele din urmă să conducă secţia de contrainforma (îi a serviciului secret german, BND (Bundesnachrichtendienst), succesorul unităţii conduse de generalul Gehlen, fost ofiţer superior în SS. Philby nu avea o părere prea bună despre ea. Acesta ştia „de unitatea lui Gehlen încă din vara anului 1943. Era secţiunea antisovietică a lamentabilului Abwehr, iar britanicii îi citeau majoritatea mesajelor. Nu părea să fie mai brează decât celelalte secţii ale Abwehrului (pe care le vizam din

1941), ceea ce înseamnă că era foarte slabă. Fără exagerare, fără nicio glumă. Aşa că nu am fost deloc descumpănit atunci când a intrat CIA pe fir” 27.

Pe Otto John, primul şef al contraspionajului vest-german, l-a prins chiar Pitovranov. După ce se declarase împotriva utilizării unor foşti nazişti, John, împreună cu prietenul său dr. Wolfgang Wohigemuth, a fost ademenit în Berlinul de Est în seara de 20 iulie 1954, pentru a discuta neoficial cu ruşii.

Ceea ce l-a tentat pe John a fost că ideea reunificării Germaniei plutea încă în aer. După ce a traversat frontiera intrând în Berlinul de Est, a fost însă reţinut împotriva voinţei sale şi a divulgat informaţii despre organizaţia lui Gehlen28. Nu numai că ruşii au avut de câştigat de pe urma nenumăratelor secrete pe care le-a dat în vileag, dar au înregistrat şi o mare victorie propagandistică, pretinzând că John defectase. La sfârşitul lui decembrie 1955 îşi pierduseră însă interesul faţă de acest informator, iar John a fost lăsat să se întoarcă acasă, căzut în dizgraţie. Fără îndoială, se considera că haosul şi confuzia provocate la Bonn meritau tot efortul. Între timp, spionul Felfe îşi asuma rolul de proaspăt specialist în operaţiuni sovietice, după ce se infiltrase în organizaţia lui Gehlen în noiembrie 1951. Aveau să urmeze şi alte evenimente, de vreme ce ruşii descoperiseră cum să utilizeze productiv dosarele personalului din S şi Gestapo pe care le capturaseră la sfârşitul războiului. Au avut de unde alege dintre membrii Partidului Liber Democrat din Germania de Vest pentru a-i şantaja în privinţa asta.

Agentul „Grail Spice”.

Prezenţa numeroasă la vârf a sovieticilor în Germania a adus totuşi beneficii amestecate serviciilor de informaţii sovietice. Masivul Grup de Forţe Sovietice din zona de est a oferit NATO ţinte numai bune de infiltrat, în ciuda măsurilor stricte menite să ţină personalul departe de populaţia locală. Prada cea mai impresionantă a fost maiorul – ulterior locotenent-colonelul – Piotr Popov de la GRU. Popov ajunsese pe această poziţie datorită protecţiei

lui Serov, care îi permisese să avanseze în ciuda lipsei sale de talent, a unui pronunţat complex de inferioritate, a rigidităţii în gândire şi a stilului bombastic, combinate cu faptul că nu ştia aproape deloc germana.

La vremea aceea, sub conducerea lui Henry Hecksher, CIA desfăşura operaţiuni „Redcap” menite să racoleze soldaţi sovietici care să lucreze pentru Occident, convingându-i să dezerteze pe loc. Aici, un personaj important avea numele de cod „Gary Grossman” – deşi în realitate era un emigrant rus pe nume George Kisevalter. Născut la Sankt-Petersburg, Kisevalter era în Statele Unite împreună cu bunicul său, fost ministru adjunct de Finanţe al ţarului, care cumpăra arme de la americani, când a izbucnit Revoluţia Bolşevică. A intrat în serviciile de informaţii ale armatei americane în 1944 şi a fost trimis ca ataşat la misiunea militară a Statelor Unite din nordul Rusiei29. Având talent la recrutat spioni, când l-a urmărit pe Popov, Kisevalter primise un pont de la grădinarul (agentul „Hans”) care lucra la misiunea sovietică. Popov, care absolvise Academia Militară Diplomatică, urma să înlocuiască pe cineva identificat de americani drept *ghereuşnik* (ofiţer al GRU) la Grupul Central de Forţe din Viena.

Kisevalter îşi făcuse ucenicia cu Gehlen după război şi lucra ca ofiţer al CIA din 1951, acordându-le asistenţă şefilor bazelor operaţionale din Viena şi Berlin. Căsătorit, cu doi copii, Popov s-a îndrăgostit de Gretchen Ritzler, care fusese în legătură cu Walter Schellenberg sub falsa identitate de comunistă austriacă (Kochanek). Şi nu a durat mult până ce a fost recrutat de Kisevalter. În timp ce operaţiunea Popov era în curs de desfăşurare, s-a creat o secţie specială (SR-9) sub conducerea lui Kisevalter pentru a se ocupa de cârtiţele sovietice. Pe 25 ianuarie 1953, organizaţia lui Gehlen a făcut la fel, implementând o strategie pentru pătrunderea în adâncime în Uniunea Sovietică, folosindu-se de soldaţi sovietici pe care îi recrutase.

La Berlin, Popov („Grail Spice”) i-a furnizat lui

Kisevalter tot mai multe informaţii militare preţioase. Însă relaţia cu iubita lui „comunistă” austriacă nu a fost dată uitării. Popov a cerut permisiunea să-i scrie, dar i s-a spus să-i scrie doar pentru a pune capăt relaţiei. Nu a făcut-o. Au urmat în schimb o serie de scrisori de dragoste despre care, în cele din urmă, a aflat şi superiorul său, care a luat imediat măsuri. În noiembrie 1958, Popov a fost trimis acasă, la Kalinin, în cadrul apărării antiaeriene. Înainte de a pleca, Kisevalter i-a aranjat o întâlnire cu un ofiţer care avea să fie omul său de legătură la Moscova30.

Moscova era un cimitir al operaţiunilor CIA. Departamentul de Stat considera că prezenţa agenţiei este o ameninţare la adresa misiunii sale principale – acest lucru este bine reflectat în scrierile lui George Kennan, al cărui scepticism faţă de serviciile secrete s-a adâncit odată cu trecerea anilor aşa că, iniţial, astfel de ofiţeri nu aveau decât acoperire militară, ceea ce îi făcea să fie cu atât mai uşor de identificat. Veteranul Paul Redmond îşi aminteşte că agenţia a trimis doi şefi de staţie în 1948 – 1950: „Primul avea opt zile de instrucţie, al doilea doar 21 de ore. Unul era aproape orb, purta nişte ochelari care se abureau sau se acopereau de gheaţă, în funcţie de vreme”. Situaţia a rămas disperată până la sfârşitul anilor 195031.

Russell Langelle („Daniel”), un agent CIA şi diplomat american de rang inferior, a apărut la Moscova la sfârşitul anului 1957, sub acoperirea de ofiţer superior de securitate al ambasadei. KGB a fost nedumerit când a observat că Langelle a fost întâmpinat în gara Bielorusski, printre alţii, de primul secretar (consular) Idar Rimstead, identificat ca ofiţer al CIA la Moscova încă de la începutul lunii. De ce s-ar da peste cap un secretar I ca să-şi întâmpine un subordonat? Investigaţiile ulterioare au indicat că Langelle şi Rimstead se cunoşteau bine.

Ca urmare, Langelle era supravegheat îndeaproape. Plimbările pe care le făcea după aceea împreună cu colegul său George Winters, care a sosit în iunie 1958, au accentuat suspiciunile. În apartamentul său, dădea radioul mai tare de fiecare dată când vorbea cu soţia lui, evident,

cu scopul de a evita microfoanele instalate de KGB, o procedură destul de neobişnuită pentru nişte discuţii pur domestice. O dată a plecat cu maşina împreună cu soţia lui şi a trecut pe roşu, părând că încearcă să scape de nişte urmăritori. Ieşind din maşină lângă o staţie de metrou, s-a năpustit în ultimul vagon, dar a ieşit chiar înainte de plecarea trenului. Pe stradă, a fost văzut trecând foarte aproape de un ofiţer din armată. Au schimbat ceva între ei. S-au despărţit. Apoi ofiţerul s-a întors la Hotel Ostankino, aproape de principala grădină botanică (departe de centrul oraşului), unde s-a dovedit că era cazat.

Fopov a fost arestat de nişte ofiţeri operativi de la Direcţia a II-a Principală, condusă de colonelul Ivan Ermolaev, pe 18 februarie 1959. Aceasta a fost Operaţiunea Bumerang. Popov – „Iuda" – a fost apoi forţat să transmită informaţii false către CIA. în timpul unei excursii la Colinele Lenin din 28 mai, însoţit de întreaga familie, Langelle a fost filmat în timp ce ascundea ceva. S-a descoperit o cutie conţinând instrucţiuni şi nişte bani32. Au urmat o serie de întâlniri şi schimburi de bani şi informaţii (false) cu Popov, controlate discret de KGB, până pe 16 octombrie, când, într-un final, Langelle a fost ridicat şi, dovedindu-se nereceptiv la sugestia de a accepta (cum a spus el) „informaţii care să ajute la promovarea mea ca parte a unui acord tacit", a fost imediat declarat persona non grata33. Popov a fost judecat şi executat în ianuarie 1960. CIA avea încă de învăţat cum să opereze la Moscova.

Speranţa de viaţă a oricărui rus care devenea agent al americanilor era extrem de redusă, pe când, cel puţin până în 1961, britanicii erau în mare parte invizibili. Direcţiei i-a luat mult timp ca să-şi dea seama că o femeie măruntică, dolofană şi mereu politicoasă, care era secretar II, era în acelaşi timp şi neînfricata rezidentă a MI6 care conducea o reţea în statele baltice cu o sârguinţă hotărâtă şi plină de grijă. Era Daphne Park, deşi ruşii îi scriseseră numele „Dafna", exact cum trebuie să se fi auzit prin microfoanele ascunse34.

Tunelul de la Berlin

Britanicii şi americanii au repurtat totuşi două succese majore ce ar putea fi puse pe seama superiorităţii tehnologice şi a ingeniozităţii întreprinzătoare. Viena, ca şi Berlinul, fusese împărţită între britanici şi americani, pe de o parte, şi ruşi, pe de altă parte. Peter Lunn, al cărui tată înfiinţase o agenţie de voiaj, era un mare schior şi – după cum s-a exprimat un alt ofiţer de la MI6, spionul sovietic George Blake – un „ofiţer de informaţii foarte experimentat şi foarte priceput”, însă „un om pe care nu l-ai remarca în mulţime”. Al doilea secretar la misiunea britanică şi şef de staţie la Viena, isteţul şi ingeniosul Lunn săpase pe sub sistemele de comunicaţii ale sovieticilor tuneluri care le-au permis britanicilor să intercepteze mesaje şi astfel să reconstituie planul de luptă al sovieticilor în Balcani între 1949 şi 1951. Aceasta le-a dat posibilitatea să facă schimb de informaţii interceptate cu americanii.

Lui Blake, care suferise de foame în perioada cât a fost prizonier de război în Coreea de Nord, în primăvara anului 1951, îi dădea ciocolată şi pâine un abil ofiţer MGB, Nikolai Loenko, care l-a pregătit pentru a deveni agent35. Blake, un evreu olandez cosmopolit, fusese favoritul unei înverşunate emigrante anticomuniste, Elizabeth Hill de la Cambridge. Aceasta i-a fost profesoară şi, în mod nechibzuit, după cum s-a dovedit, i-a inoculat imaginea ei romanţată despre Mama Rusia, din care fugise din cauza revoluţiei. Din fericire pentru sovieticii care îl controlau, Blake s-a întors la Londra, unde a devenit director adjunct al Secţiei Y, care procesa mesajele interceptate la Viena.

Balcanii nu erau un teatru de luptă crucial, aşa că informaţiile obţinute nu erau de cea mai mare valoare, spre deosebire de cele oferite de Berlin, unde tocmai fusese trimis Lunn, în inima Grupului de Forţe Sovietice, în 195336. Blake spune povestea iniţiativei lui Lunn:

Fireşte, după ce interceptase cu atâta succes telefoane la Viena, primul său gând a fost cum să găsească un loc unde să putem intercepta fie cablurile telefonice est-germane, fie cele oficiale, fie cele sovietice. Din sursele sale de la centrala telefonică din Berlin a descoperit aceste

trei cabluri, care treceau cam la o distanţă de 350 de metri de limita sectorului american. Aşadar era clar. Ştia că aceste cabluri, conţinând 1 200 de [linii de] comunicaţii, erau folosite de forţele sovietice din Germania de Est, de Administraţia şi Ambasada Uniunii Sovietice din Berlinul de Est. Aşa că a fost – avea să fie o ţintă foarte promiţătoare. Dar, desigur, britanicii nu puteau pur şi simplu să se apuce de săpat un tunel din sectorul american. Trebuiau să-i coopteze şi pe americani, ceea ce presupunea un... avantaj în plus, deoarece americanii aveau o grămadă de bani...37.

Blake era secretar şi a luat notiţe la reuniunea Aliaţilor care a urmat (15 – 18 decembrie 1953). În doar câteva ore, o copie a proceselor-verbale a ajuns la omul său de legătură, rezidentul Serghei Kondraşiov. Acesta era tânăr, energic, hotărât să reuşească şi foarte mândru că avusese cândva privilegiul de a fi interpretul lui Stalin pe germană. Şi totuşi, deşi competenţele sale lingvistice erau uluitoare, Kondraşiov era total lipsit de imaginaţie. În octombrie, ajunsese la Londra sub acoperirea de secretar I la ambasada sovietică, special pentru a se ocupa de Blake38.

Cei doi se întâlneau „după orele de program în una dintre suburbiile Londrei. Noi... veneam fiecare din altă direcţie şi ne plimbam vreo jumătate de oră pe strada aglomerată. Şi discutam despre materiale operaţionale”. Apoi făceau schimb de filme. Documentele strict secrete erau întotdeauna fotografiate, filmele fiind apoi trimise prin curier nedevelopate, ca să se voaleze din cauza expunerii la lumină în caz că erau descoperite. De data aceasta, din cauza importanţei materialelor, nu au schimbat decât vreo câteva vorbe39. Pentru Occident, Tunelul de la Berlin a oferit cel mai bun sistem strategic de avertizare timpurie imaginabil.

După aceea, în Berlinul de Est şi la Moscova numărul celor care ştiau despre tunel a fost extrem de limitat, de teamă să nu fie deconspirat Blake. KGB trebuia să se grăbească să implementeze orice operaţiune majoră în

Germania înainte de construirea tunelului. În martie 1955, Blake a început să colaboreze cu MI6 la Berlin. Nu i-a luat mult să transmită la Moscova informaţiile din dosare despre agenţii care operau în acel moment în zona rusească40. Anticipând ceea ce avea să urmeze, generalul Serov a acţionat rapid. În aprilie, Direcţia a II-a Principală a lansat Operaţiunea Spring, care, dintr-o singură lovitură nimicitoare, a măturat toate reţelele americane, britanice şi vest-germane despre care se ştia că operează în Est. Până în mai, peste 500 de agenţi fuseseră reţinuţi, dintre care 221 erau de la agenţii americane, 105 erau britanici, iar 45 din organizaţia lui Gehlen. În total, au fost închise patru baze americane, cinci britanice şi trei germane41.

Tunelul a fost finalizat în cele din urmă pe 28 martie 1955, însă interceptările au început abia în mai. Chiar şi după aceea, logistica necesară pentru traducerea şi analiza convorbirilor interceptate a reprezentat o provocare majoră. Interceptările au continuat până ce au fost „descoperite” de formă de către est-germani, descoperire aranjată de ruşi un an mai târziu, pe 21 aprilie 1956. Blake a fost avertizat cu puţin timp înainte.

Totuşi, până atunci, scurgerea de informaţii secrete din tabăra sovieticilor a fost colosală – tunelul facilitase interceptarea a 25 de cabluri telefonice care deserveau numai GRU. în total, 368.000 de conversaţii au fost înregistrate şi procesate la Londra, pe Clarence Terrace, în Regent’s Park. O operaţiune similară avea loc şi la Washington, DC. Lista de restanţe era aşa de lungă, încât transcrierea tuturor convorbirilor a durat până la sfârşitul lui septembrie 1958. Interceptările erau de importanţă primordială, NATO putând astfel să înţeleagă care sunt intenţiile şi capacităţile ţărilor din Pactul de la Varşovia42, şi au furnizat preţioase date personale despre cei care activau în Grupul de Forţe Sovietice din Germania în acel an fatidic. Au aruncat lumină şi asupra planului de luptă din Europa Centrală şi asupra structurii sistemelor militare şi de informaţii care operau în afara Berlinului.

Fără îndoială, cei câţiva ruşi care ştiau de tunel au

fost tentaţi să transmită informaţii eronate prin sistemele lor de comunicaţii din Berlin, pentru a compromite obiectivele Aliaţilor. Însă, fiind conştienţi de prejudiciul adus, dar şi de necesitatea de a nu îl pune în pericol pe cel mai promiţător agent al lor de acolo, autorităţilor militare sovietice li s-a permis doar să-i avertizeze în mod regulat pe ofiţeri să limiteze durata şi conţinutul convorbirilor lor telefonice. Uneori ofiţerii primeau chiar documente tipărite cu transcrieri ale convorbirilor lor, ca să nu uite să fie mereu vigilenţi – nu că asta ar fi avut prea mare efect43.

William Fisher este trădat

Berlinul a avut mulţi ani un rol principal în Războiul Rece, dar Statele Unite au rămas mereu obiectivul suprem. La început, după război, în timp ce Washingtonul strângea laţul în jurul informatorilor sovietici din SUA, ruşii au realizat cât era de urgent să introducă noi talente în Statele Unite. Serviciile sovietice erau singurele care utilizau în mare măsură ilegalişti, însă şi aceştia erau o marfă rară44. Instruirea de la zero a unui ilegalist dura cel puţin şapte ani astfel încât să poată trece neobservat. În plus, viaţa sub o astfel de acoperire era foarte solicitantă. Ilegalistul trebuia „să se comporte exact la fel ca locuitorii ţării în care trăieşte”, ne aminteşte Iuri Drozdov, fost şef de ilegalişti. „În serviciile de informaţii care folosesc ilegalişti nu există intimitate, aproape totul va fi chinuitor şi neplăcut dacă nu te supui cererilor serviciului. Mai presus de toate, trebuie să fii complet deschis şi să dai explicaţii pentru tot ce faci, inclusiv în viaţa ta personală”. 45 între timp, trebuiau găsiţi candidaţi corespunzători care să poată trece probele cu succes într-un timp scurt. Un ofiţer operativ ales pentru această sarcină dificilă a fost William Fisher.

Fisher s-a născut la Newcastle, în Anglia, pe 11 iulie 1903, iar părinţii săi erau germani rusificaţi. Tatăl său, Ghenrih, şi mama, Liubov, intraseră amândoi în conflict cu autorităţile ţariste şi plecaseră în exil în Marea Britanie. Acolo a fost educat William, ajungând la London University

la frageda vârstă de 16 ani, însă familia lui s-a întors în Rusia în timpul revoluţiei, aşa că nu şi-a mai terminat studiile. Deşi a mai avut îndrumători când a ajuns acolo, se cam bâlbâia când vorbea în ruseşte. Toată viaţa lui, Fisher avea să vorbească cu accent de Newcastle, un străin printre ceilalţi ruşi 46. În 1927, după ce a făcut armata, la recomandarea Uniunii Comuniste a Tinerilor, i s-a propus să intre în OGPU. I s-a spus că avea să-i fie de folos faptul că ştie limbi străine47. Şi totuşi, Fisher se cam codea, după cum i-a dezvăluit lui Trilisser într-un interviu: a consimţit să intre în OGPU doar la insistenţele tatălui său48.

Fisher a intrat în Secţia a VIII-a, concentrându-se asupra informaţiilor ştiinţifice şi tehnice. Superiorul său direct era Aleksandr Orlov, pentru care lucrase şi în Marea Britanie. În scurtul interval petrecut în Armata Roşie, Fisher a urmat cursuri de radiotelegrafie, iar asta a devenit specializarea lui în serviciul de informaţii. Însă nu după mult timp a fost mutat la Secţia I, care se ocupa de ilegalişti, la o scară mult mai mare după venirea lui Artuzov. A depus cerere pentru a i se elibera paşaport britanic, care i-a fost aprobată în 1931. După aceea a activat mai întâi la Oslo, unde a devenit cunoscut pentru atenţia meticuloasă faţă de detalii şi pentru rigiditatea prusacă (pentru care a fost cât pe ce să fie dat afară) 49. După Oslo s-a mutat la Londra, unde s-a ocupat de radiocomunicaţiile lui Orlov, care lansa acum Grupul de la Cambridge.

Defecţiunea ulterioară a lui Orlov a pus aşadar în pericol chiar viaţa lui Fisher. La sfârşitul anului 1938, Fisher a fost brusc dat afară din serviciu, fiind considerat suspect. A fost repus în drepturi aproape exact peste trei ani, abia după invazia germanilor50. Fisher a fost apoi primit în celebra Direcţie a IV-a, condusă de Sudoplatov, care trimitea oameni ce puteau să treacă drept ofiţeri inamici ca să culeagă informaţii şi să comită sabotaje în spatele liniilor. Cum aşchia nu sare departe de trunchi, Fisher vorbea atât de bine germana, încât se spune că

putea trece drept ofiţer al Wehrmachtului – şi chiar a făcut-o. I se deschisese pofta de acţiune.

După ostilităţi, Fisher s-a oferit voluntar şi pentru alte operaţiuni, de data aceasta în Franţa. Şi totuşi, la sfârşitul anului 1947, Korotkov, care se ocupa de ilegalişti, a hotărât să-l trimită într-o misiune mai urgentă în Statele Unite. Potrivit lui Fuchs, care se întorsese între timp din State pentru a lucra în Marea Britanie, America era pe punctul de a construi o bombă cu hidrogen. După şase luni de pregătiri intense, Fisher a fost trimis în Canada via Hamburg, pe *Scythia*. A ajuns la Québec pe 14 noiembrie 1948. Fisher avea paşaportul unui american de origine letonă, Andrew Kayotis, care murise în timp ce îşi vizita rudele din ţara natală51. În drum spre New York nu a văzut mare lucru din Statele Unite, dar a mai făcut excursii ulterior ca să cunoască ţara. Sub pseudonimul „Arach”, Fisher a raportat că este gata de acţiune. Fiecare ilegalist avea o „legendă”, o falsă identitate. Legenda lui era Emil Goldfus, un artist şi fotograf american boem, evreu german la origine. În mai puţin de o lună intrase în legătură cu soţii Cohen. Aceştia – mai ales Leontine – fuseseră cei mai ingenioşi şi mai neînfricaţi intermediari care comunicaseră informaţii secrete despre bomba atomică din Los Alamos. Reluarea operaţiunilor i-a adus lui Fisher Ordinul Steagul Roşu în mai puţin de două luni. Crease de asemenea o reţea nouă de ilegalişti în California ca să afle informaţii despre transporturile de arme către Chiang Kai-shek, în China.

În 1952, Fisher a căpătat alt pseudonim, „Mark”, şi i s-a repartizat un curier care s-a dovedit a fi cel din cauza căruia avea să se prăbuşească. Numele de acoperire al acestui presupus american de origine finlandeză, Reino Hayhanen, era Eugene Maki, iar numele de cod era „Vik”. Hayhanen a ajuns la New York pe 20 octombrie 1950, abia rupând câteva cuvinte în engleză, situaţie care nu a părut să se amelioreze cu timpul, având în vedere în special obiceiul său de a-şi îneca amarul prin barurile din Brooklyn. La sfârşitul anului 1953, Hayhanen intrase în

atenţia FBI. A părăsit ţara pentru scurt timp în aprilie.

După întoarcerea sa în Statele Unite, l-a cunoscut pe Fisher în vara anului 1954. Contrastul dintre cei doi nu ar fi putut fi mai mare: karelianul era un beţiv leneş, inept şi nemotivat; şeful său era dependent de muncă, dedicat şi pedant. Nouă luni cât Fisher a fost plecat la Moscova pentru odihnă şi o nouă instrucţie, Hayhanen nu numai că s-a însurat cu o străină fără să ceară permisiunea, dar a şi păstrat pentru el cinci mii de dolari care ar fi trebuit să ajungă la agenţi.

În 1956, când s-a întors la New York, Fisher s-a plâns exasperat, ceea ce a făcut ca Hayhanen să fie în cele din urmă rechemat în ţară, sub pretextul că ar fi avansat la gradul de locotenent-colonel, lucru care până şi lui i s-a părut puţin probabil. După ce a plecat spre Franţa, a luat banii oferiţi de KGB la Paris şi, pe 6 mai, a intrat împleticindu-se, mort de beat, în Ambasada Statelor Unite, cerând azil[52]. Centrul l-a avertizat pe Fisher de pericolul probabil creat de defecţiunea lui Hayhanen. Acesta a plecat imediat din New York în Florida, sub numele Martin Collins, şi a întrerupt legătura cu agenţii lui. Însă, pierzându-şi răbdarea după 18 zile de inactivitate forţată la Daytona Beach, s-a întors şi a fost prins curând, după ce a intrat de două ori în apartamentul său[53].

Deşi nu cunoştea multe amănunte, Hayhanen le-a putut spune celor de la FBI că Fisher purta de obicei o pălărie de o culoare neobişnuit de întunecată, cu panglică albă. FBI l-a localizat şi l-a arestat la Hotel Latham din East Twenty-eighth Street din Manhattan, în dimineaţa zilei de 21 iunie, fără să aibă nici măcar un mandat de percheziţie[54]. Fisher a refuzat să vorbească, dar a recunoscut că nu este Goldfus, dând în schimb numele prietenului său, tot ofiţer operativ al KGB, colonelul Rudolf Abel, bănuind că, atunci când va afla Moscova, superiorii lui, care ştiau că adevăratul Abel este în siguranţă, vor înţelege rapid că el, William Fisher, fusese arestat[55]. Totuşi, pentru presa americană el a rămas Rudolf Abel.

Întregul episod l-a pus într-o lumină proastă pe şeful

KGB, Serov. Cel mai valoros dintre spionii săi plasaţi în Statele Unite fusese compromis de cineva căruia nu ar fi trebuit niciodată să i se permită să intre în serviciu. Nu era ultima dovadă de amatorism stângaci din partea unui secretar de partid care declarase cândva cu aroganţă, fără să i se clintească niciun muşchi de pe faţă, că URSS nu face spionaj.

Ivan Serov

Numindu-l pe Serov în funcţia de şef al KGB, Hruşciov spera fără îndoială că, deoarece avuseseră cândva o legătură strânsă, asta însemna că găsise pe cineva care avea să facă tot ce îi va cere el. Şi-a dat seama că nu este aşa atunci când Serov s-a identificat complet cu serviciul său („păcatul „patriotismului departamental”). Acesta a refuzat cu încăpăţânare să facă reduceri de personal, fără să-i pese de consecinţe, şi a afirmat deschis că nu îi convine amestecul Partidului. În vara anului 1957, Hruşciov i-a zis răutăcios, de faţă cu alţi membri ai conducerii: „KGB constituie ochii şi urechile noastre. Dar, dacă nu-şi fereşte privirea… atunci o să-i scoatem ochii din cap, o să-i smulgem urechile şi o să facem cum spunea Taras Bulba: «Eu te-am făcut, eu te omor»” 56. Serov a avut noroc: pedeapsa lui a fost doar o nouă numire în funcţia de şef al GRU.

În locul său, în ziua de Crăciun a anului 1958 a apărut Aleksandr Şelepin, un adept al eficienţei, un aparatele nerăbdător să fuzioneze departamente şi să mai dea oameni afară şi un om care nu le era loial subordonaţilor săi57. Nou-veniţii în serviciile secrete care conduceau diferite filiale ale KGB au văzut în asta o ocazie de a se afirma în detrimentul vechii gărzi.

KGB-ul lui Serov avea o structură medievală. Atât Serov, cât şi Şelepin au fost mereu hotărâţi să bombardeze şi să demoleze orice castel din raza lor vizuală. Acest lucru era deosebit de important, deoarece erau mulţi pretendenţi la tron – inclusiv Korotkov, care, înainte de moartea lui Stalin, a ajuns pentru foarte scurt timp şeful Direcţiei I

Principale (informaţii externe). A fost numit din nou şef al ilegaliştilor pe 16 iulie 1954, cu sprijinul lui Serov.

La 23 martie 1957, Korotkov a renunţat la ilegalişti şi s-a întors la Berlin, încă piatra de temelie a operaţiunilor sovietice din Europa. Karlshorstul, unde se afla sediul de la Berlin, era cel mai mare dintre fiefuri. Aici, relaţiile strânse ale lui Korotkov cu liderul de partid Walter Ulbricht şi cu Markus Wolf, şeful HVA (serviciul de informaţii externe al Germaniei de Est), i-au asigurat un loc de muncă mai liniştit, în special faţă de ciorovăielile nesfârşite pe care le suportase la Lubianka sub conducerea lui Saharovski. Şi totuşi, cariera lui Korotkov s-a frânt brusc pe 27 iunie 1961, când s-a prăbuşit la pământ şi a murit de un atac de cord în timp ce juca tenis la Moscova cu Serov, un maniac al sportului. (Tenisul devenise acum un mijloc esenţial de a avansa în rândul elitei.) îşi încheiase deja misiunea. Era cât se poate de evident că omologii lor de la HVA ştiau mai multe decât cei de la KGB despre Germania de Vest58. Wolf era mai mult decât capabil să se descurce şi fără atenta supraveghere a prietenilor săi de la Karlshorst. Moscova se putea baza pe el.

Totuşi, Şelepin nu avea să rămână mult în funcţie, deoarece se implicase profund în lupta continuă pentru putere şi părea să se îndrepte către vârful Partidului. Trei ani mai târziu a fost înlocuit de Vladimir Semiceastnîi, un alt şef de Comsomol, de data aceasta din Ucraina. Semiceastnîi nu era un mare câştig pentru KGB59. Cineva care l-a cunoscut în anii 1940 îl descrie fără menajamente drept „plin de viaţă, hotărât, volubil şi fără substanţă” 60.

Spionii de la Portland

Pe toată durata Războiului Rece ruşii au fost obligaţi să-şi axeze o „mare parte din activitatea serviciilor secrete doar pe obţinerea tehnologiei militare a adversarilor lor. Acesta era unicul obiectiv al aşa-numitei reţele de spionaj de la Portland. Spionii au implicat două categorii de ilegalişti sovietici: mai sus menţionaţii soţi Cohen („Helen şi Peter Kroger”), care locuiau în suburbii şi se ocupau de

comunicaţii, şi Konon Molodâi („Gordon Lonsdale"), care era rezidentul ilegalist.

Reţeaua a început cu Harry Houghton („Miron"), care lucra ca secretar al ataşatului marinei militare de la Ambasada Marii Britanii la Varşovia. El s-a oferit voluntar să le furnizeze secrete polonezilor printr-o scrisoare trimisă în ianuarie 1952. În schimb, cerea „suficienţi bani polonezi pentru a-i satisface nevoile cât timp stătea în Polonia... O sumă, ce urma a fi convenită, depusă pe numele lui în Anglia... închirierea unui apartament frumos mobilat într-un cartier bun, care să fie bine încălzit iarna" 61. Cum polonezii nu aveau voie să desfăşoare astfel de operaţiuni pe cont propriu, dosarul său le-a fost predat ruşilor fără ca el să ştie. S-a aranjat o întâlnire cu Feklisov, care, ca rezident adjunct pentru informaţii ştiinţifice şi tehnice, se ocupase de Fuchs62.

Când a primit prima tranşă de materiale, Lubianka a fost, ca de obicei, interesată în principal de cărţile de coduri de care Houghton reuşise să facă rost. Când Houghton (acum „Şahul") s-a întors în Marea Britanie în februarie 1952, s-a întâlnit cu omul său de legătură, locotenent-colonelul Nikita Deriabkin, la Galeriile de Artă Dulwich. Fusese repartizat de guvernul britanic la Centrul Marinei Militare de Cercetare a Armelor Submarine de la Portland, Dorset. La această organizaţie oarecum secretă se aflau specificaţiile tehnice ale celor mai noi submarine ale NATO, inclusiv capacitatea lor de a avea arme atomice. Deşi ruşii nu au crezut că Houghton chiar are acces la aceste materiale, nu aveau de ce să se plângă din punctul de vedere al calităţii; primiseră inclusiv o listă alfabetică a unor documente secrete, o adevărată „listă de cumpărături" care le permitea să le aleagă şi să le comande exact pe cele de care aveau nevoie. Din ianuarie 1955, de Houghton se ocupa Aleksandr Baranov („Bron"). Se întâlneau o dată pe lună63. Singurul impediment a fost defecţiunea ataşatului comercial adjunct de la Ambasada Poloniei, pe 19 august 1957. S-a considerat că ar fi mai bine să i se spună lui Houghton că de fapt lucrează pentru

Moscova, aşa că nu are de ce să-şi facă griji că ar putea fi deconspirat de defectorul polonez. Cu permisiunea Moscovei, a fost informat pe 26 octombrie 1957.

Houghton reuşise s-o atragă şi pe o prietenă a sa, Ethel Gee („Asya”), care lucra la Portland în biroul de proiectare; printre sarcinile ei – pentru care nu era supravegheată de nimeni – se număra şi distrugerea unor documente secrete, pe care acum le lua pur şi simplu acasă. Gee nu fusese uşor de convins (cel puţin aşa a afirmat Houghton); iniţial i s-a spus că lucrează pentru americani, deşi până la urmă nu prea a mai contat lucrul ăsta, câtă vreme era bine plătită. Succesul repurtat de rezidentura legală de la Londra şi volumul mare de muncă – „o serie de agenţi foarte valoroşi” – l-au făcut pe Saharovski să recomande transferarea mai multor sarcini către rezidentura ilegală condusă de Konon Molodâi64.

Molodâi („Ben”) trecea fără dificultate drept american, ceea ce a stârnit bănuielile lui Houghton, având în vedere prejudecăţile sale puternic antiamericane. Însă „Ben” era un personaj excepţional. Se născuse la Moscova pe 17 ianuarie 1922, al doilea copil al unui profesor de fizică de la Universitatea din Moscova şi al unui chirurg (mama lui). Tatăl său a murit când el avea doar 7 ani. Doi ani mai târziu, sora mai mare a mamei sale, Anastasia, care trăia în California, le-a făcut o vizită de câteva zile şi s-a oferit să-l ia pe Konon cu ea, în America. S-a dovedit a fi dificil de obţinut viza pentru un cetăţean sovietic, însă, datorită relaţiilor pe care le avea familia, au reuşit să capete ajutorul lui Iagoda (fără îndoială, la îndemnul lui Artuzov) ca să-i creeze băiatului o legendă, acesta plecând în California prin Estonia.

În cele din urmă, Molodâi s-a întors la Moscova în 1938, deşi mătuşa sa nu a vrut să-l lase. A luptat în război şi apoi a studiat chineza la Institutul de Comerţ Exterior, pe care l-a absolvit cu note foarte bune în iulie 1951. Molodâi a rămas să predea la institut până ce a fost abordat de KGB; odată intrat aici, a lucrat pentru Vitali Pavlov, şeful Secţiei Anglo-Americane a serviciului care se

ocupa de ilegalişti şi unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai noii generaţii. Un adevărat profesionist, Pavlov a fost impresionat de Molodâi, chiar şi după 12 ani de experienţă în care trecuseră prin faţa lui aproape o sută de candidaţi la statutul de ilegalişti. Pavlov a stabilit că Molodâi era candidatul model şi că momentul era cât se poate de potrivit65. Pe 30 iunie 1954, conducerea sovietică a hotărât să intensifice activitatea informativă din străinătate, mai ales în Marea Britanie şi Statele Unite66. În cadrul acestui efort, Molodâi a fost instruit pentru rolul de om de afaceri canadian. Nu a fost prea greu, deoarece Pavlov fusese şi el rezident acolo. În 1954, Molodâi a fost trimis la Vancouver pentru a-şi construi legenda67.

De aici s-a mutat la Londra, ca rezident ilegalist, în martie 1955. S-a înscris la nişte cursuri de chineză, la School of Oriental and African Studies (folosită de MI6 şi CIA), şi şi-a deschis o afacere sub acoperire, ca „Gordon Lonsdale”, închinând tonomate şi automate; până la urmă a ajuns să deţină patru firme. Nu ştim de ce alţi agenţi s-a mai ocupat înainte de a lua contact cu Houghton, în 11 iulie 1959, când le-a făcut cunoştinţă Vasili Dojdaliov, ultimul om de legătură al lui Houghton şi ulterior şeful ilegaliştilor la KGB68.

Privind retrospectiv, Dojdaliov îşi amintea motivele: călătoriile legalilor fiind limitate la 25 de mile de Londra, doar un ilegalist se putea ocupa de Houghton fără riscuri. În plus, legalii erau ocupaţi până peste cap, deşi niciunul dintre numeroşii agenţi de care se ocupau nu a ieşit încă la lumină; putem doar bănui cine erau aceştia. Atunci când Feklisov a fost trimis în Marea Britanie, la sfârşitul anilor 1940, a început să recruteze două categorii complet noi de agenţi: cei care admirau succesele Armatei Roşii din al Doilea Război Mondial şi cei care nu îi suportau pe americanii care, pe lângă că erau „obsedaţi de sex”, aveau marele defect că se aflau aici69. Referindu-se în mod specific la tineri, Feklisov îşi amintea: „Noii agenţi erau predominant tineri care nu aveau posibilitatea să obţină informaţii secrete importante, dar care, cu timpul şi cu

ajutorul nostru, puteau să-şi găsească un post în cadrul unor instituţii de stat ce aveau nevoie de oameni şi al unor instituţii militare, devenind surse valoroase” 70.

Modul de lucru al lui Molodâi era să ducă documentele de la Portland soţilor Cohen, care operau dintr-o căsuţă aflată pe Cranley Drive nr. 45, în Ruislip, în inima suburbiilor londoneze, unde locuiau sub acoperire: erau neozeelandezii Helen Kroger şi soţul ei, Peter, genul de vecini amabili, între două vârste, pe care oricine şi-ar dori să-i aibă; oameni care se pricep să repare orice defecţiune electrică minoră din casă. Acolo, documentele fotografiate puteau fi transformate în micropuncte şi înserate în cărţi vechi, care erau expediate prin poştă de la anticariatul soţilor Kroger, aflat vizavi de biserica St. Clemens Danes, pe Ştrand. Foloseau şi un transmiţător extraordinar de puternic care putea transmite 250 de cuvinte pe minut.

Până la urmă, faptul că Houghton fusese recrutat în Polonia avea să-i vină de hac lui Lonsdale. În 1958, CIA l-a recrutat pe colonelul Michal Goleniewski („Lunetistul”), care conducea secţia britanică a serviciilor secrete poloneze. Şi totuşi, el nu era doar un personaj important în serviciile secrete poloneze, ci făcea şi spionaj pentru ruşi, furnizându-le detalii despre tot ce afla la Varşovia. Evident, era greu să scape de acest obicei. La mijlocul anului 1960, i-a informat pe americani despre Lonsdale şi soţii Kroger. După aceea, MI5 i-a pus sub supraveghere pe suspecţi pentru a prinde întreaga reţea. Şi totuşi, celor de la MI5 li s-a forţat mâna când Goleniewski a defectat pe 5 ianuarie 1961. Spionii de la Portland au fost ridicaţi după doar două zile, spre uluirea paşnicilor vecini ai soţilor Kroger din Cranley Drive şi spre consternarea partenerilor de afaceri ai lui Lonsdale din Londra71. Încă şi mai rău pentru Moscova, pe ÎS decembrie 1961 ofiţerul KGB Anatoli Goliţîn a defectat de la ambasada din Helsinki, informându-i pe americani de trădarea funcţionarului din marina militară John Vassall. Blake a fost şi el deconspirat.

Oleg Penkovski: agentul „Young”.

Sarcina principală a GRU era să atragă atenţia din timp în caz că Statele Unite ar declanşa un război nuclear, acestea având o superioritate strategică zdrobitoare din punctul de vedere al bombardierelor şi, curând, al rachetelor balistice intercontinentale72.22 iunie 1941 era o amintire dureroasă, însă Uniunea Sovietică a avut un sistem strategic de detectare a rachetelor nucleare comparabil cu BMEWS (sistemul american de avertizare rapidă în cazul unui atac atomic) abia la mijlocul anilor 1960. Lipsindu-i amploarea strategică a Statelor Unite, Uniunea Sovietică s-a descurcat în timpul lui Hruşciov jucând la cacealma – o cacealma care avea să fie totuşi dată în vileag dacă Occidentul se infiltra la nivelurile mai înalte ale sistemului militar sovietic. Iar Occidentul a reuşit în cele din urmă să facă asta prin intermediul colonelului Oleg Penkovski de la GRU. Spre uimirea lor, americanii au descoperit că Moscova se dovedise incapabilă să dobândească o superioritate în domeniul rachetelor intercontinentale, în ciuda faptului că lansase pe orbită primul satelit artificial al Pământului, *Sputnik*. Pentru cantitatea uriaşă de materiale furnizate de Penkovski, Statele Unite au alocat 20 de analişti, iar Marea Britanie zece, atât de grav era prejudiciul adus intereselor sovieticilor.

De Penkovski se ocupau MI6 şi CIA. Ofiţerul său de legătură era Anne Chisholm, soţia rezidentului, Ruari. În mod normal MI6 era invizibil în Moscova. Totuşi, datorită lui Blake, soţii Chisholm erau o echipă cunoscută de ruşi de pe vremea când activaseră la Berlin. Anne era urmărită, iar după o a doua întâlnire imprudentă, serviciul de contrainformaţii al KGB l-a pus pe Penkovski sub supraveghere. După ce a aflat cine este, pe 29 ianuarie 1962, generalul-locotenent Oleg Gribanov, şeful contrainformaţiilor de la KGB, a pus să fie urmărit îndeaproape.

La GRU, Serov a aflat despre toate acestea abia în aprilie 1962, chiar în luna în care conducerea sovietică a decis să amplaseze în Cuba rachete balistice cu rază medie

şi intermediară de acţiune. Şeful Direcţiei a III-a a KGB (contrainformaţii militare), Anatoli Guskov, l-a informat pe Serov la Consiliul Militar Suprem. Apoi Serov l-a chemat pe generalul-locotenent Smolikov, şeful Direcţiei Personal, şi i-a spus să-l demită pe Penkovski. În mai, Penkovski a fost chemat să i se spună că va fi dat afară din GRU şi trimis să predea limbi străine. Când a aflat de această gafă, Gribanov, de obicei respectuos cu fostul său şef, abia şi-a stăpânit furia. I-a spus imediat lui Serov cât era de important să revină asupra deciziei pentru ca serviciul de contrainformaţii să poată acţiona nestânjenit73.

Operaţiunea a fost denumită „Deschide-te, Cezar!". Iniţiatorul său, Gribanov, care fusese adjunctul lui Fiodotov la începutul anilor 1950, era un bărbat mărunţel cu o putere hipnotică ieşită din comun, poreclit „micul Bonaparte" 74. Adjunctul său, colonelul Leonid Paşolikov, a pus la punct detaliile. Locotenenţii Aleksei Kiselev şi Nikolai Ionov au fost instalaţi în apartamentul de deasupra celui al lui Penkovski, convingând familia care locuia acolo să se mute, cu promisiunea că i se va asigura o vacanţă gratuită la un sanatoriu al GRU de pe litoralul Mării Negre. De la balconul apartamentului de deasupra, au coborât un mic periscop ca să-l filmeze pe Penkovski în timp ce fotografiază documente secrete. În loc să acţioneze imediat şi să percheziţioneze apartamentul, Gribanov şi-a acoperit spatele prezentându-i problema lui Semiceastnîi, de la vârful KGB; trebuia să facă asta întrucât cei doi protectori ai lui Penkovski, Serov şi mareşalul Serghei Varenţov, aveau acces direct atât la Hruşciov, cât şi la ministrul Apărării, mareşalul Rodion Malinovski.

Cu precauţie, i s-a dat aprobarea „pentru posibila demascare a unor fapte referitoare la folosirea neautorizată de către colonelul Penkovski a unor materiale secrete în locul unde domiciliază [ste]". Pentru a se asigura că familia lui Penkovski nu este acasă, cei de la KGB au împrăştiat nişte substanţe toxice pe masa şi pe scaunele din apartament pentru a provoca eczemă, care a fost diagnosticată ca atare de doctorul GRU. Aceasta a dus

la spitalizarea întregii familii, timp în care apartamentul trebuia să fie percheziţionat cu minuţiozitate. Însă nu au luat-o în calcul şi pe soacră, care în Rusia este omniprezentă. Îndatoritoare, Klavdia Vlasevna s-a gândit atunci să se mute ea în apartament. O primă percheziţie a trebuit făcută la repezeală în timp ce era la piaţă. Totuşi, pentru a găsi tot ce aveau nevoie, au trebuit să provoace un incident la o tarabă din piaţă în urma căruia a ajuns să fie interogată de miliţie sub pretextul că ar fi furat, totul durând, în mod implauzibil, cinci ore chinuitoare, cu siguranţă un record chiar şi pentru miliţie.

„Spărgătorii” au găsit ceea ce căutau: trei aparate foto Minox, dictafoane, tabele cu cifruri, instrucţiuni privind modalitatea de comunicare şi bani. Temându-se ca nu cumva acesta să fugă – şi cu permisiunea lui Hruşciov –, l-au arestat pe Penkovski (care acum era coordonat de americani) pe 22 octombrie 1962, în toiul crizei rachetelor din Cuba. Cum se găsiseră toate dovezile, iar el era un om slab aflat într-o situaţie imposibilă, nu a fost greu să se descopere că Penkovski era vinovat de a fi transmis către CI ŞI MI5 peste 5.000 de fotografii ale unor informaţii cu caracter secret. După ce a fost judecat, a fost executat pe 18 mai 1963[75].

Şi Serov a fost pedepsit pentru că s-a lăsat prostit aşa uşor. A fost demis pe 2 februarie 1963, iar apoi retrogradat şi dat afară din Partid. Umilit, a trăit în dizgraţie până la moartea sa, pe 1 iulie 1990. Depistarea şi arestarea lui Penkovski s-au făcut sub supravegherea lui Gribanov şi meritul i-a fost atribuit lui. Totuşi, şi Gribanov s-a trezit curând implicat într-un scandal. Şi-a pierdut funcţia, la fel cum păţise Serov, din cauza unor relaţii indiscrete cu o subordonată care a trădat.

„Murat”: agentul GRU infiltrat în NATO

Reputaţia GRU a avut mult de suferit din cauza trădării lui Penkovski, însă cel puţin vina că l-a angajat, a avut încredere în el şi l-a avansat putea fi pusă în cârca lui Serov, pe care Hruşciov îl impusese la conducerea Direcţiei. Dar GRU se putea lăuda şi cu succese – în

special agentul „Murat”.

În 1961 şi-a făcut apariţia la Paris un nou ataşat militar pe nume Viktor Liubimov, un ofiţer operativ curajos şi remarcabil care i-a impresionat pe superiorii săi luând iniţiativa. Nu păţise nimic nici măcar în urma mustrărilor pentru „aroganţă” şi „lipsă de tact” primite în timp ce ocupa funcţia anterioară de la Washington, DC. La Paris se afla sediul NATO, acesta fiind aşadar o ţintă de primă importanţă. Generalul Charles de Gaulle ajunsese la putere în 1958, profitând de indignarea francezilor faţă de insultele aduse mândriei lor naţionale de o combinaţie de revolte violente în colonii şi aroganţă a americanilor. Era un post menit să pună la încercare tăria de caracter a lui Liubimov.

Şi nu a dezamăgit. Liubimov l-a recrutat curând pe colonelul Charles d’Anfreville de Jurquet de la Salle („Murat”), conte şi veteran de război, care la prima vedere părea un candidat cât se poate de neverosimil. Însă şi el era ofensat că trebuie să lucreze ca subordonat al americanilor de la înaltul Comandament al NATO care erau prea tineri ca să fi avut experienţa reală a războiului. Charles de la Salle a transmis Moscovei planurile de război ale NATO, inclusiv lista completă a ţintelor şi puterea rachetelor destinate distrugerii forţelor din ţările Pactului de la Varşovia76.

Criza rachetelor din Cuba: Operaţiunea Anadâr

Rămânând în urmă în cursa înarmării nucleare pe măsură ce americanii îşi măreau avantajul de la un an la altul, Hruşciov a căutat o scurtătură. Aşa a izbucnit criza rachetelor din Cuba în octombrie 1962. Ruşii au numit-o întotdeauna criza din Caraibe – cu alte cuvinte, nu ar fi avut prea mult de-a face cu Cuba.

În acest moment, Gheorghi Bolşakov şi-a găsit locul în istorie. Instruit pentru spionajul militar în 1943, Bolşakov a ajuns curând să vorbească engleza cursiv. În 1951 a fost trimis în Statele Unite sub acoperirea de corespondent TASS la Washington, DC. Acolo a stabilit relaţii de colaborare cu nişte jurnalişti americani înainte

de a se întoarce la Moscova. Bolşakov a fost trimis din nou în capitala americană după eşecul din Golful Porcilor şi a reluat legătura cu jurnalistul Frank Holman de la Clubul Naţional de Presă. Acolo, pe 29 aprilie 1961, i s-a sugerat, în mod surprinzător, să se întâlnească cu fratele preşedintelui, procurorul general Robert („Bobby”) Kennedy.

Golful Porcilor (Bahfa de Cochinos) era plaja din Cuba unde au debarcat nişte forţe sprijinite de americani, sperând să răstoarne regimul comunist condus de Fidel Castro; Statele Unite erau foarte îngrijorate de faptul că Cuba exporta revoluţia în toate insulele din Caraibe. Vestea despre atac şi planurile detaliate au ajuns la Moscova din diferite surse, inclusiv o ilegalistă GRU care lucra în New York: Maşa („Maria”) Dobrova, care avea numele de cod „Maisy”.

Vorbind mai multe limbi, Dobrova luptase în Războiul Civil din Spania şi lucrase la consulatul sovietic din Columbia după al Doilea Război Mondial. Fermecătoare şi frumoasă, vorbea fluent şi engleza, şi franceza. Dobrova a început să lucreze în GRU din 5 septembrie 1951. Pentru a-şi construi legenda, a fost trimisă în Europa de Vest pentru doi ani, timp în care a urmat o serie de cursuri de cosmetică şi şi-a perfecţionat limbile străine, călătorind cu paşaport american. În cele din urmă, în vara lui 1954, s-a stabilit în Statele Unite. A fost ţinută în rezervă trei ani, perioadă în care şi-a creat o nouă identitate legală, a intrat la Banford Academy of Beauty Culture şi şi-a deschis un salon („Glen’s Visiting”) într-o căsuţă din Bronx, pe Grand Concourse. Se întâlnea cu rezidentul ilegalist o dată la trei luni. După o instruire completă la Moscova, a început să se ocupe de agenţi şi de recrutări. Activitatea sa de cosmeticiană era menită s-o pună în contact direct cu soţiile unor americani influenţi care, relaxându-se în compania plăcută a altei femei, ar fi trăncănit despre soţii lor, spre câştigul sovieticilor77. Informaţiile ei se verificau de fiecare dată când erau comparate cu alţi indicatori valoroşi.

Primul ofiţer de caz al Maşei Dobrova, colonelul Serghei Lebedev, un ins înţelegător, a insistat că este important să aibă răbdare; ea avea să fie păstrată în rezervă în caz de război78. În mod normal, Dobrova ar fi trebuit să se afle la Washington, dar Serov, pe atunci directorul GRU, nu credea în folosirea femeilor ca ofiţeri operativi. Aşa că, în loc să ajungă într-un rol mai activ după dezvăluirile ei despre Golful Porcilor, Dobrova lâncezea; într-un moment de criză tot mai accentuată în relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică din cauza Berlinului, ea nu prea avea mare lucru de făcut.

Fireşte, cei din GRU credeau în rang, şi deşi Bolşakov nu era chiar cel mai de jos funcţionar de la ambasadă, era cam pe locul 40 pe lista diplomaţilor sovietici de la Washington. Moscova a fost aşadar nedumerită, dacă nu chiar bănuitoare şi indignată la ideea că un personaj atât de mărunt ar putea deveni un canal informai de comunicare cu procurorul general al Statelor Unite.

Generalul-maior Sokolov, şeful Direcţiei Americane de la GRU, nu se poate să fi fost singurul care a avut suspiciuni faţă de motivul pentru care o asemenea ofertă extraordinară era făcută cuiva atât de obscur. Aproape că era un afront deliberat, ba chiar o provocare. În mod previzibil, răspunsul a fost negativ. Cu toate acestea, în cele din urmă a avut loc o întâlnire – Bolşakov nu a mai putut da înapoi –, în seara de 9 mai, la Departamentul de Justiţie. Kennedy a fost extraordinar de franc, exprimându-şi îngrijorarea că Hruşciov l-ar putea subestima pe preşedinte după eşecul din Golful Porcilor. A insistat ca fratele lui să fie luat în serios. În acelaşi timp, a afirmat totuşi că preşedintele doreşte să adopte o abordare netradiţională faţă de relaţiile cu Moscova, de unde şi deschiderea acestei linii de comunicare neoficiale între Kremlin şi Casa Albă. Din mai 1961 până în noiembrie 1962, au avut loc aproximativ 50 de întâlniri între Bolşakov şi procurorul general, despre care se pare că americanii nu au documente.

Problema a fost că fratele preşedintelui american a precizat de la bun început: Casa Albă considera Cuba „o problemă îngropată”, care nu trebuia să stea în calea relaţiilor dintre cele două superputeri; că, în ciuda aparenţelor, preşedintele îşi dorea relaţii mult mai strânse cu Moscova79. Inevitabil, pentru că Hruşciov era Hruşciov, această inepţie stângace a fost luată drept un semn de slăbiciune. Preşedintele şi fratele său rămâneau nişte „puşti în pantaloni scurţi”, cum a afirmat sarcastic ambasadorul Mihail Menşikov. Astfel, diplomaţia informală a întărit convingerea predominantă la Kremlin că se puteau asuma unele riscuri în relaţiile cu Washingtonul fără consecinţe grave.

Ruşii erau depăşiţi ca forţă de foc. Ca să soluţioneze vechea dispută legată de posesiunea asupra Berlinului de Vest, aveau nevoie de mai multă putere de foc. Neavând rachete intercontinentale, Hruşciov a decis să instaleze în Cuba rachete balistice nucleare cu rază medie şi intermediară de acţiune. Amplasarea rachetelor era considerată o soluţie temporară la dezechilibrul imens al puterii nucleare strategice, care era în avantajul americanilor; la vremea aceea, superioritatea Statelor Unite în privinţa bombardierelor şi rachetelor balistice intercontinentale (inclusiv a celor cu lansare de pe mare) nu era niciun secret, fiind suplimentată de avioane cu dublă capacitate care foloseau portavioane şi rachete cu rază medie de acţiune în Europa de Vest şi în Turcia. Ruşii nu aveau rachete balistice intercontinentale, forţele lor aeriene cu rază lungă de acţiune aveau o eficienţă îndoielnică, iar submarinele lor cu motoare diesel puteau transporta doar câte o singură torpilă nucleară.

Hruşciov a convins şi restul conducerii să accepte ideea acestei „politici ofensive” pe 24 mai 196280. Însă Operaţiunea Anadâr trebuia să fie implementată în cel mai mare secret, în timpul unei întreruperi a comunicaţiilor, până ce rachetele erau gata de a fi lansate, pentru a împiedica orice încercare a americanilor de a preveni instalarea lor. Comunicarea radio a fost întreruptă

complet. Nu s-a transmis nicio instrucţiune şi nicio informaţie prin cablurile electronice care puteau fi interceptate de NSA sau de GCHQ, care înlocuise GC & CS, la Cheltenham. Totul era transmis manual81. Anticipând o criză, Serov le-a transmis tuturor ilegaliştilor din Statele Unite care aveau dreptul să comunice direct cu Moscova că, în caz că era neapărat nevoie, puteau contacta misiunea diplomatică sovietică din Sixty-seventh Street, din New York82.

Bineînţeles, Casa Albă a apelat la canalul informai reprezentat de Bolşakov atunci când serviciile secrete au confirmat că rachete sovietice ofensive erau trimise în Cuba, unde urmau să fie instalate. Însă, la o întâlnire din 5 octombrie, înainte ca preşedintele, văzând nişte fotografii aeriene, să se convingă că într-adevăr ajunseseră în Cuba astfel de rachete, Bolşakov, care nu ştia absolut nimic, conform instrucţiunilor, i-a spus lui Robert Kennedy că nu se instalau decât arme „defensive”. Când a sosit Gromîko la Washington ca să se vadă cu preşedintele, ştiind foarte bine că Moscova îi minţea pe americani, nici măcar nu a vrut să asculte rapoartele rezidenţilor KGB şi ale celor doi noi ataşaţi militari cu înalte responsabilităţi, generalul-locotenent Vladimir Dubovik şi contraamiralul Leonid Bekreniov, înainte de a conchide că, potrivit atât canalelor oficiale, cât şi celor „neoficiale”, totul era în regulă83.

Dar nu era totul în regulă – iar când a izbucnit criza, procurorul general a fost cel care şi-a activat legătura cu Bolşakov prin intermediul lui Holman pentru a găsi o soluţie care să scoată rachetele din Cuba, dar să le permită şi ruşilor să scape cu faţa curată. Pe 25 octombrie, Holman i-a sugerat lui Bolşakov că s-ar putea renunţa la bazele de rachete americane din Turcia la schimb cu cele din Cuba. Această propunere a reprezentat baza acordului la care au ajuns ambasadorul Anatoli Dobrânin şi Bobby Kennedy între 26 şi 28 octombrie84.

Până la sfârşitul lunii octombrie, cele două rezidenturi ale GRU din Statele Unite au trimis în total 268 de rapoarte la Moscova. Toate informaţiile primite

ajungeau la un grup de analişti conduşi de şeful KGB, Semiceastnîi, printre care se numărau şi reprezentanţi ai Direcţiei I Principale, ai Ministerului de Externe, ai Ministerului Apărării şi ai GRU. în timp ce la Washington se făceau eforturi de a rezolva criza pe calea diplomaţiei informale, ruşii monitorizau îndeaproape sistemele de comunicaţii ale Comandamentului Strategic al Forţelor Aeriene. Pe 24 octombrie, la ora 10 EST, GRU a interceptat un ordin din partea Comitetului Şefilor de Stat-Major de a se pregăti pentru un atac nuclear. Rezidentura a raportat: „Din 23 octombrie, timp de 24 de ore, 85 de avioane aparţinând aviaţiei strategice au survolat teritoriul Statelor Unite. Dintre acestea, 22 erau bombardiere B-52.57 de bombardiere B-47 au plecat din Statele Unite către Europa”. GRU a interceptat ordinul „Menţineţi cursul chiar dacă vă lasă un motor”.

Tensiunea creştea. Kennedy a dat un ultimatum, cerând evacuarea rachetelor sovietice pe 26 octombrie, la ora 14. În noaptea următoare, la ora 24, rezidentul sovietic observa: „Următoarele 24 de ore vor fi hotărâtoare”. Secretarul de stat al Apărării, Robert McNamara, mobilizase rezerviştii, şi deşi ataşaţii sovietici nu au putut ajunge în Florida din cauza restricţiilor de călătorie, aliaţii lor din Polonia şi Cehoslovacia au putut raporta despre contingente de forţe americane care erau pregătite să invadeze Cuba. Între timp, rezidentul a raportat comentariul unui membru al ambasadei britanice, care îşi petrecea mai multe ore pe zi la Pentagon, că „invazia va avea loc în cinci-şapte zile” 85.

Şi Direcţia a VIII-a Principală a KGB, condusă de generalul-locotenent Serafim Lialin, făcuse progrese în spargerea cifrurilor americane. Nikolai Andreev, unul dintre criptanalişti, îşi aminteşte că „lucrul cel mai important în acele zile a fost că oamenii de la conducerea ţării ştiau exact în ce fază a crizei erau americanii pregătiţi să folosească arme nucleare. Ştiind unde se plasează acest prag, au putut să controleze situaţia, să preia iniţiativa în ceea ce priveşte deciziile [şi să hotărască] dacă să meargă

înainte ori să se oprească" 86. Unii dintre membrii direcţiei au fost ulterior decoraţi; celor care s-au remarcat în mod deosebit li s-a acordat în secret mult râvnitul Ordin Lenin87. Era genul de prestigiu pe care îl căutaseră întotdeauna în zadar serviciile secrete. Din păcate pentru Moscova, Hruşciov s-a lăudat apoi cu această victorie, americanii au luat imediat contramăsuri, iar serviciul special a ajuns de unde a plecat88.

Căderea lui Gribanov

Atragerea în cursă şi demascarea lui Penkovski au demonstrat eficacitatea contrainformaţiilor. De asemenea, operaţiunea a urmat unei serii de atacuri împotriva unor oficiali occidentali de la Moscova care au profitat din plin de o strategie aplicată cu oarecare succes la sfârşitul anilor 1920: capcana seducţiei. Primul exemplu după război a fost recrutarea în 1955 a unui mărunt funcţionar al marinei militare de la Ambasada Marii Britanii la Moscova, un homosexual pe nume John Vassall. Al doilea a fost prinderea în capcană a unui membru conservator al parlamentului britanic şi fost ofiţer al serviciilor de informaţii, comandantul Anthony Courtney, în mai 1961. Courtney a refuzat totuşi să coopereze, ba chiar, în mod curajos, a făcut publică întreaga poveste. A treia ţintă a fost un ambasador francez foarte perspicace, Louis Joxe. Au urmat ambasadorul canadian John Watkins, care în 1964 a murit în timpul unui interogatoriu; şi succesorul lui Joxe, Maurice Dejean, unul dintre oamenii de încredere ai lui de Gaulle, care se bazase pe Gribanov (ce opera sub alt nume) să-l scape de consecinţele jenante ale unei încurcături romantice, până ce a fost eliberat din funcţie, în 1963. În această înscenare, ca de obicei, victima era prinsă în flagrant delict de presupusul soţ, care ameninţa să dea totul în vileag. În acest caz, obiectivul era transformarea lui Dejean într-un „agent de influenţă", nu în spion, distincţie care îi salva reputaţia89.

Şi totuşi, şi Gribanov era personal vulnerabil, în aceeaşi măsură ca şi Serov. Acest lucru a devenit clar odată cu derutanta defecţiune în Statele Unite a lui Iuri

Nosenko. Un om dominat de latura senzuală a vieţii, Nosenko a intrat în MGB, unde s-a remarcat prin faptul că vorbea fluent câteva limbi străine, şi a lucrat sub conducerea lui Gribanov, la început în Secţia I (operaţiuni antiamericane), apoi ca adjunct al şefului Secţiei a VII-a.

Cum tatăl său fusese ministru al Industriei Construcţiilor Navale, Nosenko şi-a creat o reţea de contacte în toate subsecţiile Direcţiei a II-a Principale, o sursă accesibilă de informaţii. Începând din 1957, susţinut de Dmitri Ustinov, ulterior ministru al Apărării, i s-a permis să călătorească în Marea Britanie, Cuba şi Elveţia, un privilegiu total ieşit din comun pentru cineva de la acest nivel.

Asta i-a permis să le furnizeze americanilor informaţii secrete de interes în iunie 1962, când i-a abordat pentru prima dată la Geneva, unde fusese trimis împreună cu delegaţia sovietică la negocierile privind dezarmarea, în calitate de gardă sau *kirpici*, care înseamnă literal „cărămidă”, termen preluat de la indicatoarele rutiere pentru „Accesul interzis”. Nosenko şterpelise nişte bani de la rezidentură ca să petreacă o seară în oraş. Avea nevoie de bani, şi încă repede, aşa că l-a abordat pe un diplomat american. A fost chemat Kisevalter, care recruta spioni pentru CIA, iar în schimbul informaţiilor Nosenko a primit mai mult decât suficient pentru scopul lui imediat: nouă sute de franci elveţieni90.

Accesul lui Nosenko la secrete era înlesnit şi de faptul că era un apropiat al lui Gribanov şi mergea cu el pe la chefuri. Într-adevăr, chiar înainte de plecarea lui Nosenko la Geneva ca ofiţer de contrainformaţii responsabil de delegaţia sovietică la Comisia Internaţională pentru Dezarmare, el şi Gribanov au făcut-o lată până în zori în apartamentul acestuia din urmă.

După două săptămâni petrecute la Geneva, Nosenko le-a cerut americanilor azil politic. În martie 1964, Moscova a început să-şi recheme în ţară rezidenţii din toată lumea pe care era posibil să-i fi cunoscut Nosenko. Prejudiciul a fost considerabil, în plus, Nosenko ştia cele

mai intime secrete ale lui Gribanov, inclusiv faptul că trăia cu o agentă pe nume Ciuraeva, care lucra la Direcţia I Principală. Gribanov trebuie să fi ştiut că Nosenko intenţionează să defecteze, însă, dacă a ştiut, cu siguranţă nu a făcut nimic ca să-l împiedice şi, potrivit lui Viktor Martinov, care conducea ancheta, a încercat ulterior să muşamalizeze totul.

Faptul că Gribanov era un protejat al ideologului Mihail Suslov, eminenţa cenuşie a regimului sovietic, făcea situaţia cu atât mai dificilă. În cele din urmă, Gribanov nu numai că a fost demis din funcţie, dar a fost dat afară şi din Comitetul Central al Partidului pe motiv de „duplicitate politică", lucru nemaiîntâlnit în cazul organelor91. Gribanov a fost apoi exclus cu totul din Partid, în august 1965, după care s-a apucat să scrie romane cu spioni sub pseudonim; primul său bestseller, *Gafa agentului secret,* a fost ecranizat cu mare succes în 196892. Poate că Serov ar fi trebuit să petreacă mai puţin timp în sala de sport.

Scandalul Profumo

Prezenţa ostilă a KG ŞI GRU la Londra era mai marcată decât în orice alt oraş în afară de New York şi Washington – şi pe bună dreptate. Britanicii erau încă pe locul al doilea la categoria cel mai mare duşman – sau „duşmanul probabil", cum spuneau cei de la GRU. „Cele două rezidenturi – KG ŞI GRU – erau absolut independente una de alta şi nu erau în niciun fel subordonate ambasadei, chiar dacă activau în sediul acesteia. Totuşi, nu toţi angajaţii vreuneia dintre rezidenturi lucrau exclusiv la ambasadă. Mulţi dintre ei erau înalţi funcţionari în cadrul delegaţiei comerciale a URSS la Londra, la sediile diferitor periodice şi agenţii de informaţii sovietice, în birourile unor agenţii precum Aeroflot, Inturist şi altele. Însă, de fiecare dată când aceşti angajaţi erau incluşi formal în vreo categorie, activitatea lor era supravegheată de rezident, care la rândul lui primea instrucţiuni de la centru". 93

Scandalul Profumo a izbucnit în vara anului 1963. Era cel mai prost moment posibil pentru prim-ministrul

Harold Macmillan. Cu numai şase luni înainte, după ce fusese prevenit asupra pericolului deconspirării de către Blunt (care l-a vizitat sub pretextul că ar căuta o floare, care este de fapt mai uşor de găsit în Marea Britanie decât în Liban), Philby fugise din Beirut. Însă problema Profumo a început propriu-zis în 1961 şi a pus în evidenţă o altă problemă care persista de când Liddell, de la MI5, căuta la nesfârşit tot felul de scuze implauzibile pentru membrii Grupului de la Cambridge. Harold Wilson, liderul opoziţiei laburiste, a catalogat în mod corect această „scăpare” drept consecinţa faptului că serviciile de securitate erau conduse cu „un amatorism nonşalant într-o lume a profesionalismului nemilos” 94.

John („Jack”) Profumo era, la prima vedere, doar un ministru fără prea mare importanţă, însă statutul său oficial era înşelător. Avea acces la secrete militare de nivel înalt datorită rolului său în facilitarea achiziţionării sistemului Polaris (un sistem de rachete balistice cu lansare de pe submarine) din Statele Unite şi, mai apoi, deoarece era membru al Comisiei pentru Apărare a Cabinetului.

Nu este clar când anume Stephen Ward, şarmantul osteopat al lumii mondene, l-a cunoscut pe ofiţerul GRU şi adjunct al ataşatului militar Evgheni Ivanov. Acesta era un bărbat mătăhălos, cu nasul spart şi cam îndoielnic pe care unele femei îl găseau irezistibil. Se poate ca Ward să fi intrat de fapt în atenţia GRU înainte de sosirea lui Ivanov la Londra pe 27 martie 1960; nu ştim acest lucru. Era un înverşunat antiamerican şi prosovietic – ceea ce nu era niciun secret. Probabil că prejudecăţile sale au atras atenţia serviciilor secrete sovietice asupra lui Ward, având în vedere că din clientela sa făceau parte membri ai înaltei societăţi. Ward era unul dintre oaspeţii obişnuiţi ai recepţiilor de la ambasada sovietică şi ieşea mereu în evidenţă. Tot el le făcea rost de femei şi le trata osteopatia membrilor înaltei societăţi care aveau nevoie de diferite forme de terapie. Se poate să nu fi fost o întâmplare că Ivanov a fost trimis la Londra dacă ţinem seama de

reputaţia de mare crai pe care şi-o crease în Norvegia, unde fusese repartizat înainte de asta. Christine Keeler, extrem de senzuala tânără care a ajuns să aibă relaţii sexuale mai întâi cu Ivanov şi apoi cu „Jack”, afirmă că Ward şi Ivanov se cunoşteau dinainte să-i fi pus în legătură sir Colin Coote, directorul cotidianului *The Daily Telegraph* (care avusese şi el legături cu MI6).

Pe 8 iunie 1961, Ward, după cum i-a descris în amănunt lui Ivanov, a fost chemat la o discuţie cu ofiţerul MI5 Keith Wagstaffe („Woods”), un personaj cu alură de unchi mulţumit de sine, cu melon, pe care l-a liniştit foarte uşor. „Nu cred că [Ward] este de interes pentru serviciile de securitate”, a conchis mulţumit Wagstaffe. Era, la urma urmei, epoca deferenţei în Marea Britanie postbelică. După doar o lună, pe 8 – 9 iulie, fără ştirea nimănui de la MI5, Keeler, tânăra jucărie a lui Ward, înota goală în piscina lordului Astor („Billy”), la locuinţa acestuia de la Cliveden, în faţa ministrului de Război. Nu că ar fi fost nevoie de nuditate pentru a-l urni pe priapicul Profumo.

Când s-au întâlnit a doua oară Wagstaffe şi Ward, pe 28 mai 1962, relaţia dintre Keeler şi Profumo era deja în toi. În loc să afle această ştire crucială, Wagstaffe a îndurat o diatribă plictisitor de prosovietică din partea lui Ward, astfel încât la plecare nu-şi mai amintea decât „părerile lui ciudate despre obiectivele Rusiei în afacerile internaţionale”. Bineînţeles, MI5 habar nu avea că protejata lui Ward, Keeler, avusese relaţii intime şi cu ministrul de Război, şi cu Ivanov95.

Atunci când scandalul a ajuns în sfârşit în presă, pe 12 iunie 1963, prim-ministrul Harold Macmillan a remarcat grăbit, cu o satisfacţie prematur arogantă, că „se pare că afirmaţia domnului Ward că a furnizat serviciilor secrete informaţii despre relaţia dintre domnul Profumo şi domnişoara Keeler nu este adevărată” 96. În cele din urmă, pe 2 noiembrie, MI5 a adus la cunoştinţa Ministerului de Externe că, într-adevăr, Ward are „o serie de prieteni şi pacienţi sus-puşi şi influenţi, printre care mai mulţi membri ai cabinetului”, însă agenţia era încă

convinsă că Ward „nu era un om care să fie neloial în mod activ”. Încercând cam târziu să-şi acopere spatele, a afirmat doar că nu ar trebui să se aibă încredere în el97.

Într-adevăr, abia spre sfârşitul zilei de 13 iunie 1963 prim-ministrul uimit şi cabinetul său la fel de dezorientat au aflat în fine de afirmaţia lui Keeler din 30 ianuarie (a doua zi după ce Ivanov a plecat la Moscova) „că în urmă cu doar câteva săptămâni domnul Ward îi ceruse să încerce să obţină informaţii secrete de la domnul Profumo”. Însă durase aproape şase luni până ce prim-ministrul fusese informat despre asta. Totul a ieşit la iveală doar în urma unei anchete efectuate de lordul cancelar Reginald Manningham-Buller, primul baron Dilhorne. Dintr-o lovitură, el a dezvăluit că la mijloc nu era doar o chestiune de comportament inacceptabil, ci, în mod crucial, şi de spionaj. Deloc surprinzător, Macmillan şi-a admonestat adormitul serviciu de securitate pentru că nu a realizat pericolul şi nu a prevenit cu promptitudine guvernul98.

Toată lumea de la MI5 a roşit, fără îndoială, când un agent dublu din Moscova a raportat, pe 14 iunie, că „ruşii primiseră de fapt o grămadă de informaţii utile de la Profumo prin Christine Keeler, cu care Ivanov putuse să desfăşoare operaţiuni de interceptare în momentele potrivite” 99. Keeler nu numai că îi dăduse lui Ivanov scrisorile de dragoste primite de la Profumo, dar Ward îi fotografiase, precaut şi discret, pe Keeler şi „Jack” în timp ce făceau sex în Wimpole Mews nr. 17100. Ward „lucra, practic, pentru mine şi nu îmi ascundea nimic”, îşi amintea Ivanov101.

Nu totul depindea de Ward, complicele zelos. Ivanov folosise de două ori un aparat de fotografiat Minox acasă la Profumo, Nash House, pe Chester Terrace, când Valerie Hobson, soţia ministrului, l-a lăsat singur în birou. Ulterior a comunicat detalii despre X-15, avionul-rachetă experimental hipersonic pentru altitudini foarte mari. A mai dat în vileag, de exemplu, „Long Trust”, planurile de rezervă privind rotaţia anumitor grupuri de luptă după ridicarea Zidului Berlinului în august 1961.

Dacă în acel moment ar fi izbucnit un conflict între NATO şi ţările Pactului de la Varşovia, ceea ce ştiau sovieticii despre aceste planuri le-ar fi permis să producă pierderi serioase forţelor convenţionale occidentale care ar fi rămas în Berlin. Ivanov a mai transmis informaţii şi despre MC-70: planuri strict secrete privind dubla desfăşurare a unor arme nucleare tactice în Europa102. Toate acestea erau foarte importante pentru NATO într-o perioadă de tensiune internaţională accentuată, în special având în vedere pericolul permanent al unei erori de calcul din partea imprevizibilului Nikita Hruşciov, care ar fi putut declanşa un război.

La Moscova, căpitanul Ievlev, şeful Secţiei Britanice de la GRU, avea sarcina de a organiza întreaga operaţiune. Când Ivanov s-a întors la Moscova, la sfârşitul anului 1961, el a fost interogat minuţios în acest scop. Ideea era de a folosi un ilegalist pentru a-l pune pe Profumo în faţa dovezilor indiscreţiilor sale, inclusiv fotocopii ale documentelor obţinute, pentru a-l forţa să lucreze pentru sovietici103. Dacă scandalul nu ar fi devenit public atât de rapid şi dacă Profumo ar fi ajuns să fie şantajat, implicaţiile în materie de securitate ar fi fost şi mai grave.

Fiind membru al Comisiei pentru Apărare a Cabinetului, Profumo cunoştea exact confuzia din interiorul NATO; detaliile negocierilor cu secretarul de stat al Apărării Robert McNamara care vizau crearea unei forţe multilaterale menite – lucru controversat – să ofere Germaniei de Vest acces la arme nucleare (eventualitate de care Moscova se temea foarte tare); planurile de a le lăsa americanilor bazele navale din Scoţia în schimbul sistemului Polaris cu lansare de pe submarine, care să înlocuiască bombardierele; şi punctele slabe importante ale pregătirilor făcute de britanici pentru un război chimic şi biologic, de care se anticipa că se va face uz în eventualitatea unui război limitat la teatrul european104.

Deloc surprinzător, generalul Joseph Carroll, fost agent FBI şi şef al Defense Intelligence Agency, a spus Biroului că „secretarul de stat al Apărării McNamara este

extrem de interesat de cazul Keeler şi a cerut să fie ţinut la curent cu tot ce se mai întâmplă” 105. Era puţin spus.

Ivaşutin preia conducerea GRU

Scandalul care înconjura guvernul lui Macmillan a complicat relaţiile cu administraţia Kennedy, în avantajul Moscovei. Totuşi, expusese şi GRU din nou unei publicităţi nedorite, după arestarea şi executarea trădătorului Penkovski. Noul său director, numit pe 18 martie 1963, era generalul-colonel Piotr Ivaşutin (pe numele său adevărat Ivaşutici). Erau mii de generali în armată, şi totuşi Hruşciov a numit în această funcţie un om din KGB în care putea avea încredere. GRU, care nu dădea raportul decât Marelui Stat-Major, avea, evident, nevoie de o curăţenie generală şi de o punere în acord cu noile vremuri.

În privinţa posturilor din alte ţări, GRU considera că se încadrează mai mult în aria de activitate a „spionajului pur” decât celălalt serviciu şi că este mai eficient, cel puţin în domeniul ştiinţei şi tehnologiei. De asemenea, era mai bine conectat cu mişcările de eliberare naţională din Lumea a Treia, inclusiv cu organizaţiile teroriste, ceea ce îi dădea o rază de acţiune pe care KGB nu a avut-o niciodată şi pe care o invidia. Academia Militară Diplomatică a GRU, până în 1948 Academia Armatei Sovietice, era poreclită Konservatoria („Conservatorul”). Noul său sediu se afla în Narodnogo Opolcenia nr. 50, aproape de staţia de metrou Oktiabrskoe Pole, construită abia în 1972. Aici se afla prima facultate, destinată ofiţerilor de informaţii. Diferite alte facultăţi erau împrăştiate prin oraş.

Selecţia era foarte dură la GRU. Primea ofiţeri începători, deşi aceştia nu puteau avea un grad inferior celui de căpitan şi nici mai puţin de 30 de ani sau mai mult de 35. Nu era acceptat decât un candidat din zece. La sfârşitul fiecărui an erau două sute de absolvenţi106. Condiţiile de admitere nu erau niciodată făcute explicite, însă, în afară de vârstă, mai includeau serviciul militar exemplar, calitatea de membru de partid, o facultate militară, o formă fizică bună şi o cerinţă suplimentară, idiosincrazică: candidaţii trebuiau să fie căsătoriţi şi să

aibă copii. Şi soţiile lor erau îndoctrinate107. Academia era condusă de un director adjunct al GRU.

Programa nu era foarte diferită de cea a KGB, incluzând şi predarea tehnicilor de spionaj (*speptodgotovka*) alături de studii regionale, limbi străine şi aşa mai departe. La KGB, instrucţia ar fi fost mai puţin temeinică: cei care ştiau deja limbi străine nu făceau decât un an de studii. Cei care erau în domeniul ştiinţei sau tehnologiei trebuiau să ia limbile străine de la zero, ceea ce însemna trei ani de studiu. În afară de stăpânirea limbilor străine, cunoaşterea psihologiei umane era cea mai preţuită. În plus, se punea preţ, desigur, pe cunoaşterea altor ţări şi pe un „cinism sănătos” 108.

Ivaşutin era un profesionist obsedat, care condusese serviciul de contrainformaţii din 1954. Singurul dezavantaj, dată fiind vechea rivalitate dintre KG ŞI GRU, era că fusese transferat de la o instituţie la cealaltă şi, lucrând în domeniul contrainformaţiilor, îşi jucase rolul de paznic pentru KGB. Totuşi, în alte privinţe nu era un kaghebist tipic. Ivaşutin era gata să se ocupe de GRU aşa cum ştia el mai bine, după ce se surmenase umplând golul de la vârful KGB ca prim-vicepreşedinte; a fost şi preşedinte interimar timp de o săptămână după demisia lui Şelepin, deşi, dată fiind natura în mare măsură politică a acestei funcţii, nu a avut niciodată şanse să o ocupe permanent. La Lubianka, Şelepin îşi axase energiile pe transformarea poziţiei sale într-o trambulină către puterea supremă. Semiceastnîi, protejatul lui Şelepin, care l-a înlocuit pe 13 noiembrie 1961, s-a dovedit a nu fi mai breaz decât el109. După aceea, Ivaşutin nu a mai prea avut e (p-a fiice cu fostul lui serviciu. Într-adevăr, nu a făcut nimic ca să faciliteze o colaborare strânsă, chiar dacă asta era în detrimentul cauzei comune.

Tatăl lui era ucrainean, iar mama bielorusă. Ivaşutin s-a născut în 1909 şi a început ca fierar. La vârsta de 24 de ani a devenit pilot pe bombardier şi instructor în cadrul forţelor aeriene. Apoi, în ianuarie 1939, înainte de a-şi termina studiile la Academia Forţelor Aeriene „Jukovski”

pentru a deveni ofiţer superior, a fost îndrumat spre lumea tulbure a contrainformaţiilor, la NKVD. în a doua jumătate a războiului a lucrat la SMERŞ, unde a avansat rapid de la gradul de căpitan la cel de generallocotenent, sub comanda lui Abakumov. În a doua jumătate a deceniului, Ivaşutin s-a implicat în reprimarea rebelilor naţionalişti din Ucraina, sprijiniţi de serviciile secrete britanice şi americane110.

Ivaşutin a condus GRU un sfert de veac. Un om rezervat şi un patriot înflăcărat care credea că secretele trebuie să rămână secrete, a evitat să apară în public şi nu a dat niciodată interviuri decât celor care se documentau pentru a scrie ficţiune bazată pe activitatea GRU, inclusiv pe viaţa şi cariera lui Sorge (lucru considerat necesar după ce imaginea plină de mândrie a GRU a fost întinată de trădarea lui Penkovski). Nu era vorba despre o preferinţă personală. În timp ce omologul său de la Lubianka se bucura de privilegiul de a avea acces direct la secretarul general al Partidului, directorul GRU trebuia să acţioneze indirect, prin intermediul şefului Marelui Stat-Major şi al ministrului Apărării, care nici măcar nu puteau fi siguri că vor avea un loc în Biroul Politic până în 1973.

Ivaşutin a trăit bine din ceea ce câştiga: la pensie avea aceeaşi *dacea* modestă şi aceeaşi maşină pe care le cumpărase în anii 1950. Nu suporta linguşeala, nu punea gura pe alcool şi era foarte moralist, deşi avea şi simţul umorului; era antisemit convins, îi plăcea mult tehnologia, avea o formidabilă memorie a detaliilor şi iubea poezia – îi cunoştea pe mulţi dintre poeţii contemporani şi recita lungi fragmente din operele acestora111. Contraamiralul Anatoli Rimski îşi aminteşte: „Avea o intuiţie uimitoare. Vedea imaginea de ansamblu. Astfel, anumite operaţiuni care, aparent, promiteau un succes garantat erau brusc anulate de el şi, aşa cum se dovedea mai târziu, avea întotdeauna dreptate” 112. Nefiind genul de om care nu se simte sigur pe el şi are nevoie de lingăi, spre uimirea colegilor săi, nu a adus cu el de la Lubianka decât o singură persoană – pe asistentul său, Igor Popov113.

La începutul anilor 1960 investiţiile masive care au urmat morţii lui Stalin au început în sfârşit să dea roade. Deşi în criptografie se făceau încă simţite dificultăţile (despre aceasta vom vorbi mai jos), progresele din domeniul informaţiilor din surse umane i-au obligat pe americani şi pe aliaţii lor să dea tot ce au mai bun. În plus, aceştia din urmă erau încă zdruncinaţi de consecinţele aşa-numitei Vineri Negre din 1948. În măsura în care câştigarea Războiului Rece depindea de obţinerea avantajului în domeniul informaţiilor, Moscova dădea toate semnele că o ia înainte. De asemenea, era convinsă că, până la sfârşitul deceniului, poate ajunge din urmă America în privinţa capacităţilor de a lansa sateliţi de recunoaştere.

În timpul lui Hruşciov, momentele de acalmie intervenite în confruntarea constantă s-au dovedit a fi trecătoare. Presiunile exercitate asupra Occidentului în Europa şi în Lumea a Treia erau persistente. Destinderea la care visaseră în special democraţiile europene în perioada lui Hruşciov se risipise mult prea rapid, odată cu criza Berlinului din 1958 – 1961, accentuată de criza rachetelor din Cuba din octombrie 1962. Oricât de mult îşi doreau ambele tabere implicate în Războiul Rece să evite un conflict deschis, căutarea unui avantaj marginal s-a dovedit a fi permanentă. Aşadar, nu avea să fie nicio destindere a Războiului Rece, în ciuda tratatelor privind interzicerea testelor atomice şi a unui tratat privind neproliferarea armelor nucleare. Aceste măsuri erau pur şi simplu paliative, nu suficient de semnificative ca să oprească intensificarea războiului dintre serviciile secrete. Aici, slăbiciunea fundamentală care apărea acum în Uniunea Sovietică era ceva în legătură cu care serviciile nu prea puteau face nimic: dezamăgirea provocată de întregul sistem socialist.

Capitolul 9

Pierderea credinţei

Paradoxul spionajului sovietic era că Stalin considera informaţiile din surse umane mai importante decât

criptografia şi punea mai mult preţ pe recrutarea unor oameni cu aceeaşi ideologie decât pe a mercenarilor. Aceasta era preferinţa orgolioasă a unui revoluţionar. Totuşi, ca strategie, nu putea avea succes decât în cazul în care cauza comunismului rămânea o convingere credibilă pentru cei dezamăgiţi de democraţia din ţările capitaliste. Această credinţă a fost însă greu încercată de denunţarea lui Stalin de către Hruşciov în 1956 şi nu a putut supravieţui invadării Cehoslovaciei de către ţările Pactului de la Varşovia care a avut loc 12 ani mai târziu.

Şocul invadării şi ocupării Pragăi a diminuat foarte mult şansele ca în Occident să se mai facă recrutări bazate pe ideologie, mai ales în rândul celor educaţi, precum studenţii. Pierderea dramatică a inocenţei nu putea fi revocată. Mai rău, au început să apară nemulţumiri, situaţie care s-a cronicizat atunci când, după temerile şi speranţele stârnite de Hruşciov, Uniunea Sovietică a fost cuprinsă de o inerţie accentuată şi de o corupţie generalizată la fiecare nivel al societăţii, în ultimii ani ai conducerii lui Leonid Brejnev. Oricât de disciplinate ar fi fost, serviciile de informaţii nu au putut evita complet consecinţele, dintre care cea mai gravă era pierderea credinţei. Acum, cei dezamăgiţi de Occident erau racolaţi tot mai mult sub drapel fals. În Germania de Vest, în unele cazuri notabile (precum secretari din BND şi biroul preşedintelui), aceasta putea însemna chiar mişcări neonaziste create special în acest scop.

Andropov preia conducerea

Obstacolul de care se lovea Direcţia I Principală prin pierderea avantajului nepreţuit pe care se baza Stalin atât de mult a avut un corespondent şi în domeniul contrainformaţiilor, prin surparea credinţei în revoluţia din interiorul ţării. Deşi protestele faţă de invadarea Ungariei nu au cauzat probleme decât printre studenţii sovietici, înăbuşirea „Primăverii de la Praga” – iniţierea reformei social-democrate în Cehoslovacia în 1968 – a stârnit nemulţumiri până şi în interiorul aparatului de partid. Asta a fost în avantajul NATO. Ruşii îşi pierdeau tot mai mult

devotamentul faţă de comunism, devotament care nu fusese niciodată împărtăşit de populaţiile captive din Europa de Est. Ruşii mai tineri, mai ales, înţelegeau tot mai clar că fuseseră minţiţi în legătură cu realitatea condiţiilor de trai din Occident, în special pe măsură ce au început să vină din ce în ce mai mulţi turişti la Moscova şi Leningrad de la începutul anilor 1970, un coşmar logistic care impunea luarea unor măsuri speciale la Lubianka.

Ruşii nemulţumiţi au fost aşadar o pradă uşoară pentru serviciile de informaţii ale NATO. Într-adevăr, dintre cetăţenii sovietici care lucrau ca spioni deconspiraţi de Direcţia a II-a Principală între 1972 şi 1982, jumătate îşi oferiseră singuri serviciile duşmanului – mai ales Statelor Unite1. Era perioada celei mai înverşunate şi mai geniale satire a societăţii sovietice, publicată în 1976 de un fost profesor de logică de la Universitatea din Moscova, Aleksandr Zinoviev, *înălţimile abisale*, cu atât mai distrugătoare cu cât lua sistemul sovietic, *soţizrn*, ca un dat. Prostituţia era în floare şi până şi chelnerii care îi serveau pe turiştii străini în hoteluri aflate la o aruncătură de băţ de Kremlin se ofereau fără ascunzişuri să le schimbe bani pe piaţa neagră (delict care în mod normal ar fi atras o condamnare într-un lagăr de muncă). Ironia era că această scleroză revoluţionară din interiorul ţării prinsese rădăcini atât de adânci, încât a ajuns la apogeu tocmai când la conducerea KGB a venit Iuri Andropov („Iuva”), leninistul cel mai devotat ideologic şi mai inteligent pe care îl văzuse Rusia de decenii.

Se spunea că lui Andropov nu i-a plăcut KGB înainte să i se întindă pocalul cu otravă al conducerii sale pe 18 mai 1967. Însă, dacă era să-şi împlinească vreodată ambiţia de a călca pe urmele lui Lenin, trebuia să dovedească de ce este în stare. Până în momentul în care Andropov a preluat conducerea, perspectiva sa devenise mai dură după trauma pe care a suferit-o ca ambasador sovietic în Ungaria în octombrie 1956, din care a învăţat „lecţia tristă” că „adevărul” nu poate fi apărat doar cu „cuvântul şi condeiul”, ci, „dacă este nevoie, şi cu

securea”. Cu toate acestea, Andropov era deschis spre inovare, înfiinţând institute de cercetare închise nu doar în domenii care prezentau interes înainte (economia ţărilor socialiste, pe care a monitorizat-o cândva din funcţia pe care o avea în Comitetul Central), ci şi în altele – informatică, electronică, comunicaţii şi criptografie2.

În ţară, Andropov a trecut la o reprimare mai eficientă şi mai sofisticată a disidenţei, ceea ce a presupus atât recurgerea extinsă la consiliere, cât şi un sistem de probaţiune pentru infractorii mărunţi. Această politică, deşi mai „liberală” decât cea care a dus la masacre comise prosteşte, sub imperiul panicii, în timpul lui Hruşciov, nu ar trebui confundată cu indulgenţa. Andropov a introdus şi abuzul de-a dreptul îngrozitor al internării unui mare număr de oameni în instituţii psihiatrice, administrându-le medicamente debilitante celor ca Vladimir Bukovski, care erau îndeajuns de nebuni ca să creadă că sistemul sovietic dăduse greş.

Andropov a încercat, cu un oarecare succes, să elimine practicile excesiv de corupte şi protecţia ştabilor care le încurajau, însă a fost o luptă împotriva curentului, iar în cele din urmă corupţia s-a dovedit a fi un obstacol imposibil de înlăturat. A avut mai mult succes în străinătate, intensificând spionajul militar industrial pentru a consolida tehnologia sovietică şi făcând eforturi susţinute pentru a-l submina pe „cel mai mare duşman”.

În mai 1968, Andropov l-a informat pe Brejnev despre „consolidarea mai ales a informaţiilor politice externe”, cu precădere în domeniul surselor umane. Dintre cei 218 străini recrutaţi în 1967, 64 erau pe o poziţie din care puteau opera împotriva Statelor Unite. Între timp, contrainformaţiile au împiedicat prinderea în cursă a 22 de ofiţeri operativi şi agenţi KG ŞI GRU şi a încă opt din ţările aliate. Cu toate acestea, Andropov era nemulţumit că KGB „încă nu racolase agenţii de care era nevoie în interiorul organelor guvernamentale, militare şi de informaţii şi în centrele ideologice ale duşmanului”, pentru a oferi informaţii la zi despre intenţiile şi planurile sale. Acelaşi

lucru era valabil şi pentru contrainformaţiile de pe teritoriul Uniunii Sovietice3.

Brejnev, care îl înlăturase pe Hruşciov în octombrie 1964, nu avea încredere deplină în Andropov. Aşa că acesta din urmă era înconjurat de protejaţi ai lui Brejnev, iar consecinţele influenţei lor corupătoare au început să-i dea mari bătăi de cap. Un post călduţ într-o instituţie prestigioasă era tocmai ceea ce căutau paraziţii. Chiar şi Semiceastnîi încercase să-i elimine: chiar înainte să fie dat afară de la conducerea KGB, a încercat să pună mina pe fieful lui Saharovski. L-a numit pe fostul rezident din Israel, Ivan Dedulia, în funcţia de inspector pentru supervizarea operaţiunilor, având obligaţia să-i raporteze direct preşedintelui serviciului. Totuşi, până să se apuce Dedulia de treabă, a ajuns Andropov la conducere.

În următorii opt ani, Andropov a avut tot mai multe conflicte cu cei numiţi în funcţii de Brejnev, cum ar fi şeful contrainformaţiilor, Gheorghi Ţiniov, şi cel mai nesuferit dintre toţi, Viktor Alidin, în încercarea de a elimina incompetenţa şi corupţia generalizate. După cum a arătat Dedulia, în 1954 nu existau generali în KGB. în doar câţiva ani ajunseseră să fie trei: Saharovski, Korotkov şi Aleksei Krohin (prim-adjunctul lui Saharovski). În 1985 erau mai bine de 504.

În momentul când s-a prăbuşit Uniunea Sovietică, Direcţia I Principală cuprindea 1 200 de oameni3. „Existau cantităţi incredibile de hârţoage, căci pentru flecare document mai trebuiau întocmite câteva”, îşi amintea un veteran al acelor vremuri. „Singura deosebire faţă de alte organizaţii sovietice era că hârtiile nu se pierdeau aproape niciodată, iar termenele-limită erau respectate cu stricteţe. În orice ţară, serviciile de informaţii sunt parte a aparatului birocratic. Iar în ceea ce ne priveşte, mai ales în ultimele zile ale lui Brejnev, birocraţia a atins nivelul cel mai decadent, iar serviciile de informaţii la fel”.

Pericolele stagnării, începând de la nivelul recrutării, erau vizibile peste tot în KGB. Cuvântul de ordine era neasumarea nici unui risc (*perestrahovka*). Drept urmare,

„nu îi alegeau pe cei care ar fi putut aduce cea mai valoroasă contribuţie, ci mai ales pe cei care ar fi produs cele mai puţine pagube”. Dacă un candidat dădea semne că ar avea spirit de iniţiativă, era luat la ochi: „De ce este aşa? Nu cumva riscăm să fugă din ţară?” în prima etapă i-au eliminat pe intelectualii inteligenţi: „Aceştia erau consideraţi (este adevărat, nu în mod nefiresc) instabili psihic”. Erau excluşi şi cei ambiţioşi. Dacă erau subevaluaţi, fără îndoială că aveau să urzească ei ceva. În general, se preferau „mediocrităţile”. Era mai probabil ca aceşti oameni să aprecieze numeroasele beneficii pe care le aducea serviciul. În plus, practica de a le face superiorilor (sau soţiilor lor) „cadouri” cumpărate din străinătate atunci când se întorcea cineva după o numire în altă ţară a devenit regulă; era o practică curentă la Ministerul de Externe în timpul lui Gromîko. Iar numeric, KGB creştea exponenţial6.

În aceste condiţii, s-a dovedit a fi imposibil de menţinut o securitate strictă. La 18 ianuarie 1983, de exemplu, s-a emis un ordin privind adoptarea unor proceduri mai stricte, ordin care condamna comunicarea unor detalii operaţionale în discuţii private, deplasarea personalului dintr-o anumită categorie de funcţii în alta, distribuirea nesistematică a atribuţiilor către ofiţerii operativi şi dezvăluirea unor secrete în discuţiile cu alţii7.

Mai mult, lumea serviciilor secrete se schimbase foarte mult faţă de ceea ce era la început, când şeful serviciului îi instruia personal pe cei trimişi la o anumită rezidentură; această procedură devenise de mult impracticabilă. Un fost ofiţer caricaturiza practica adoptată de KGB în trimiterea oamenilor pe teren; aceştia erau trimişi, spunea el, „ca nişte colete în locurile unde era nevoie de ei” 8. În acord cu această indiferenţă atât de manifestă faţă de oamenii talentaţi, nimeni nu mai pleca din Direcţia I Principală decât atunci când ieşea la pensie – şi chiar şi aceşti oameni erau păstraţi în continuare pe post de consultanţi. Era o lume care îi convenea de minune unui oportunist ca Vladimir Kriucikov9.

Ca întotdeauna în serviciile de informaţii, succesele rămâneau tăinuite, pe când eşecurile aveau o tendinţă ciudat de incontrolabilă de a deveni cunoscute public. Aproape imediat după ce la conducerea Direcţiei I Principale a ajuns mâna dreaptă a lui Andropov, timidul Kriucikov, a izbucnit o criză la Londra. Un aparatele mediocru care nu se pricepea la nimic şi care nu avea niciun fel de experienţă, Kriucikov, care fusese subordonatul lui Andropov începând din 1956, era un om în care acesta avea încredere şi pe care îl pregătea pentru avansare. I se încredinţaseră operaţiunile din Europa, arhivele, noul serviciu de analiză şi colaborarea cu aliaţii din Pactul de la Varşovia, până când, în cele din urmă, a preluat cu totul frâiele Direcţiei I Principale (informaţii externe) de la tot mai infirmul Saharovski10. KGB a trebuit iarăşi să îndure umilinţa de a fi condus de nişte novici, deşi unii mai luminaţi decât restul.

Epurarea de la Londra

Departamentul KGB responsabil cu pregătirile de război paramilitare în spatele liniilor inamice, Secţia V (terorism şi subversiune), nu ar fi putut fi mai sensibil. Pe 3 septembrie 1971 a defectat un ofiţer operativ, maiorul Oleg Lialin. Lialin era sub acoperire ca inginer principal al numeroasei delegaţii comerciale sovietice din Highgate (Londra). Misiunea sa era să angajeze agenţi capabili să comită asasinate şi acte de sabotaj în eventualitatea unui război şi să caute ţinte probabile – în cazul său, porturi şi comunicaţii navale. Faptul că acest rol îi fusese atribuit cuiva căruia îi cam plăcea să tragă la măsea arată că probabil nu se afla tocmai în capul listei de priorităţi a KGB. Într-adevăr, Secţia V fusese ciuntită de Saharovski atunci când acesta a fost presat să mai reducă din costuri: obligat să asimileze şi direcţia care se ocupa de ilegalişti, s-a răzbunat reducând numărul ofiţerilor operativi11.

Cum se profila o destindere la orizont, reducerea costurilor părea să fie logică pentru cei responsabili de economie. Între 1969 şi 1975, se punea în sfârşit la cale o înţelegere postbelică în Europa, deşi una care consolida

starea de fapt teritorială şi, cel puţin după părerea lui Brejnev, cimenta şi hegemonia sovieticilor în Europa Centrală şi de Est12. Totuşi, în acelaşi timp, Andropov, în mod special, nu părea să renunţe la ideea luptei ideologice. Dimpotrivă chiar, cu cât mai inertă şi mai decrepită devenea revoluţia în ţară, cu atât era promovată mai activ cauza comunismului peste hotare, iar reacţia stârnită astfel în Occident a stopat în cele din urmă destinderea. În loc să-şi reducă echipa, KGB reuşise să-şi crească semnificativ numărul de spioni de la Londra, pe care MI6 şi MI5 abia aşteptau să-i mai rărească.

Aceşti spioni şi alţi cetăţeni sovietici din capitalele străine erau obligaţi să trăiască înăuntrul unui ghetou oficial, „colonia” sovietică de la Londra. Ofiţerul KGB Oleg Lialin nu era potrivit pentru acest rol întrucât, deşi mai ştia câte ceva despre transporturile navale şi conducea în mod eficient un fel de rezidentură londoneză subordonată formată din ciprioţi armeni, care aveau chiar şi propriile comunicaţii radio, el şi soţia sa nu se simţeau ca acasă. Singura experienţă reală a lui Lialin fusese să urmărească transporturile pe coasta Lituaniei; soţia lui, Tamara, nu s-a adaptat niciodată. Alegerea lui Lialin pentru această misiune era încă o ilustrare a tendinţei curente la vremea aceea de a le oferi posturi marginalilor. Nu se gândise totuşi nimeni nu doar cum se vor descurca asemenea oameni într-o metropolă (în comparaţie cu care Moscova nu părea decât un sat supradimensionat), cu toate avantajele şi dezavantajele sale, ci şi cum se vor apăra de un serviciu de contrainformaţii acum proactiv. MI5 se asigura acum că este informat de toate bârfele care aveau ca sursă numeroasa comunitate de funcţionari sovietici.

Atunci când Tamara, care se simţea singură şi frustrată, a renunţat în cele din urmă la această viaţă fără prieteni şi s-a întors acasă, Lialin a început imediat să trăiască cu o localnică, având în acelaşi timp o aventură şi cu soţia unui coleg. Era destul de riscant. Nu a durat mult până când Serviciul Special şi MI5 şi-au dat seama ce se întâmplă. Lialin a început să coopereze cu ele de bunăvoie

din aprilie 1971; a fost interogat într-o casă conspirativă, în Collingham Gardens nr. 24, aproape de staţia de metrou Earls Court. Însă ideea unei colaborări pe termen lung a fost serios compromisă când acesta a urcat băut la volan, incident care nu a putut fi muşamalizat şi care, dacă ar fi fost raportat la ambasadă, ar fi dus la căderea sa imediată în dizgraţie şi repatrierea de urgenţă13.

Aşa că Lialin a cerut şi a primit azil politic, determinând Londra să profite de această rară ocazie pentru a expulza suficient de mulţi ofiţeri de informaţii sovietici, uşurând astfel munca serviciului de contrainformaţii. Pe 24 septembrie, 90 de ofiţeri au fost daţi afară din Marea Britanie fără prea multă ceremonie şi altor 15 nu li s-a mai acordat permisiunea de a se întoarce14. Asta însemna 20% din cei 550 de oficiali sovietici din Londra. În mod ironic, preferinţa pentru repartizarea unor „marginali” în Marea Britanie s-a accentuat după luarea acestor măsuri, deoarece criteriul de bază a devenit acela de a nu se face remarcaţi. În mod clar, Moscova nu şi-a bătut niciodată capul să afle motivele adevărate ale scandalului Lialin15. Pe termen lung, efectul a fost subminarea gravă a eforturilor serviciilor de informaţii sovietice în Marea Britanie – deşi un agent excelent, Geoffrey Prime („Rowlands”), un vorbitor de rusă şi pederast, era încă în joc. Prime, care la vremea respectivă lucra în cadrul Royal Air Force, fusese recrutat în ianuarie 1968, din proprie iniţiativă. Era înrolat în Berlin, aflat atunci sub jurisdicţia Direcţiei a III-a Principale, care se ocupa de contrainformaţii pentru Grupul de Forţe Sovietice din Germania. Din acest motiv, Prime nu era în responsabilitatea celor din Marea Britanie şi astfel a fost izolat în mod întâmplător de scurgerile de informaţii de la rezidentura KGB din Londra16. La mijlocul anilor 1970, transcria şi traducea documente la GCHQ17.

Aktivka

Defecţiunea lui Lialin şi scandalul care a însoţit-o au reprezentat iniţierea deloc plăcută a lui Kriucikov într-o lume pe care încă nu o cunoştea îndeajuns. Tensionarea

neaşteptată a relaţiilor cu Marea Britanie ar putea explica de ce, în vara anului 1972, Andropov a acceptat în sfârşit solicitarea repetată a secretarului general al Partidului Comunist Irlandez, Michael O'Riordan, de a-i acorda asistenţă militară în Irlanda de Nord, unde, începând din 1969, reîncepuseră luptele armate împotriva dominaţiei protestante intolerante18. Andropov a prezentat Biroului Politic un plan pentru a le trimite în secret arme „prietenilor" irlandezi ai Uniunii Sovietice. Era Operaţiunea Vsplesk („stropirea"). O'Riordan a ajuns să obţină de la ruşi explozibili care aparţinuseră Armatei Britanice a Rinului (BAOR) 19.

Aveau să urmeze şi alte asemenea operaţiuni, deşi majoritatea în Lumea a Treia. După ce Israelul a umilit statele arabe vecine în Războiul de Şase Zile (iunie 1967), conducerea sovietică a fost ţinta unui atac-surpriză la următoarea şedinţă plenară a Comitetului Central pentru lipsă de combativitate. Şeful Direcţiei I Principale, Saharovski, care fusese „consilier" al serviciilor române de securitate între 13 noiembrie 1949 şi 19 noiembrie 1952, a plecat la Bucureşti curând după aceea pentru a-i informa pe omologii săi că Moscova era hotărâtă să-i sprijine pe prietenii ei arabi, ajutându-i în cadrul unor operaţiuni teroriste care vizau ţinte israeliene20.

În acest scop, ruşii au apelat la unul dintre agenţii lor, dr. Wadi Haddad, adjunct al liderului Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei şi şef al operaţiunilor din străinătate, el însuşi o victimă a terorismului israelian. Haddad („Naţionalistul") a fost ajutat cu „acţiuni speciale" (adică terorism) în tot Orientul Mijlociu – chiar şi o operaţiune bizară având ca scop răpirea şefului staţiei CIA de la Beirut, care a eşuat21.

Mai bine-cunoscuta Organizaţie pentru Eliberarea Palestinei, condusă de Yasser Arafat începând din 1969, îi atrăgea mai puţin pe ruşi, deoarece fusese oportunistă în atragerea unor aliaţi. În timpul predecesorului lui Arafat, Shukeiri, legăturile organizaţiei cu China iritaseră Moscova; China era acum un adversar şi un rival de temut

în lupta pentru influenţă în Lumea a Treia22. Fără să se descurajeze, conducerea sovietică a autorizat pe 7 septembrie 1973 stabilirea în secret a unor contacte cu oamenii lui Arafat prin rezidentura din Liban23. În Uniunea Sovietică s-a asigurat instruirea unor agenţi operativi ai Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei24.

Inevitabil, linia de demarcaţie dintre „măsurile active” şi terorism a devenit tot mai neclară, iar dacă Moscova avusese ideea de a sprijini şi desfăşura activităţi teroriste în Orientul Mijlociu, nu mai era decât un pas până să facă asta şi în Europa, unde partidele comuniste deveniseră atât de constituţionaliste, încât aproape că acceptau un statu-quo care pentru ruşi era intolerabil pe termen lung. Aici apăruseră aşa-numitele Brigate Rosse (Brigăzile Roşii) în Italia şi Rote Armee Fraktion (Facţiunea Armata Roşie) în Germania de Vest, în urma revoltelor studenţeşti eşuate de la sfârşitul anilor 1960. Ideea de a le asigura arme, inclusiv echipamente pentru fabricarea unor bombe, şi instrucţie teroriştilor italieni şi germani folosind ca acoperire Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei s-a impus, fără îndoială, de la sine. Însă, în mod imprudent, au fost asigurate tabere de instrucţie şi în Cehoslovacia şi Germania de Est.

Astfel, ruşii au lucrat prin intermediul serviciilor de informaţii ceh (Sth) şi est-german (BStU, Stasi). Documentându-se despre Brigate Rosse în arhivele Stasi, Antonio Selvatici a descoperit că pe fotografiile membrilor de frunte ai acestora erau imprimate cuvintele: „Album cu prieteni din terorismul internaţional”. Atunci când l-a întrebat pe arhivist ce înseamnă asta, i s-a spus că „este un catalog al teroriştilor compilat de KGB sub formă de carte”. Baza de date asociată a fost pusă de Rusia la dispoziţia serviciilor de informaţii aliate din Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia, Republica Populară Mongolă, Cuba, Germania de Est şi Vietnam, în care aceasta avea încredere25. Nu semăna deloc cu colecţionarea de timbre – era ceva mult mai sinistru.

Nu doar KGB a stabilit astfel de legături. GRU opera

simultan în tot Orientul Mijlociu, cu mai mulţi oameni şi mai multă deschidere decât rivalul KGB. Cum una dintre sarcinile sale principale era să pună mâna pe tehnologie din domeniul armamentului produs în Occident, GRU era dispus să coopereze cu oricine avea acces la aşa ceva. De asemenea, GRU oferea o gamă şi mai largă de cursuri de instrucţie în domeniul armelor şi explozibililor, ceea ce însemna că avea contacte informate ample cu elemente extremiste – asta era treaba Direcţiei a III-a a GRU –, pe care KGB, care se axa pe guverne, nu le-a cultivat niciodată. KGB nu se simţea confortabil cu asta. Rivalitatea dintre cele două servicii era de fapt atât de încrâncenată, încât ofiţerii operativi ai unuia nici măcar nu erau în totalitate feriţi de protejaţii celuilalt[26].

Dmitri Poliakov: „Jobenul", „Bourbon", „Spectrul". „Diplomatul".

După execuţia lui Penkovski, scurgerea de informaţii secrete de la nivel înalt a continuat în mod inexplicabil. Motivul era că sursa, Dmitri Poliakov, nu era atât de slab din fire ca Popov sau Penkovski; dimpotrivă, Poliakov se remarcase în timpul războiului şi avea o autodisciplină ieşită din comun, ceea ce l-a ajutat să nu fie depistat mult timp de serviciul de contrainformaţii. În GRU, era la fel de crud ca şi cei mai buni de acolo. Cel mai important, îl copleşea pe şeful de la Personal, generalul-locotenent Izotov, cu cadouri scumpe, printre care un întreg serviciu de masă din argint plătit din fondurile GRU[27].

Nu americanii l-au racolat pe Poliakov. El a fost cel care i-a racolat pe americani, întruchiparea imaginii standard a ofiţerului sovietic (un om simplu), avea un zâmbet plăcut, o inteligentă pătrunzătoare şi tărie de caracter. Fostul lui subordonat, Leonid Guliov, îl considera „sever" şi chiar îi „era frică" de el[28]. În perioada când a fost detaşat la ONU, în New York, între 1951 şi 1956, unul dintre fiii maiorului, în vârstă de 3 ani, s-a îmbolnăvit grav; curând a avut nevoie de un tratament special pentru o afecţiune cardiacă. O primă operaţie nu a avut succes, iar Poliakov a încercat să facă rost de bani pentru o a doua, la

Sloane Hospital, care costa foarte mult. Însă misiunea ONU sovietică a spus că nu are banii necesari. Din nefericire, copilul a murit pentru că nu a primit cel mai bun tratament. Aparent, acesta a fost unul dintre motivele care l-au făcut pe Poliakov să se întoarcă împotriva regimului sovietic. Şi totuşi, el a luat această decizie fatidică abia când s-a întors, de data aceasta cu gradul de locotenent-colonel, ca şef al secretariatului reprezentanţilor militari sovietici la ONU, în 1961; între timp ajunsese rezident adjunct şi era total dezamăgit de Hruşciov.

Denunţarea lui Stalin, urmată de destituirea prestigiosului mareşal Jukov din funcţia de ministru al Apărării peste numai un an, precum şi de reduceri severe ale forţelor convenţionale, s-a dovedit a fi picătura care a umplut paharul pentru unii din armată. În plus, Poliakov credea că Uniunea Sovietică era într-un real pericol de a provoca un al treilea război mondial, temere împărtăşită de mulţi sub conducerea schimbătorului şi ignorantului Hruşciov şi confirmată ulterior de instalarea de către acesta a unor rachete în Cuba, în 1962. La ONU, Poliakov l-a abordat pe generalul Edward O'Neill, înaltul reprezentant al armatei americane în Comitetul de Stat-Major, şi a cerut să fie pus în legătură cu autorităţile serviciilor americane de informaţii.

Pe 16 noiembrie 1961, la o recepţie dată de O'Neill, Poliakov l-a cunoscut pe John Mabey de la FBI New York. Biroul desfăşura Operaţiunea Curtarea, menită să atragă membri ai misiunilor sovietice, dar nimeni nu s-a aşteptat ca Poliakov să ia iniţiativa. La început, Poliakov, precaut din fire, a şovăit, însă Mabey a insistat pe parcursul a încă două întâlniri, iar în ianuarie a început colaborarea. Primul pas era ca Poliakov să aducă dovezi: mostre de cifruri şi lista de personal de la rezidentură. S-a conformat rapid şi a devenit agent al FBI (nume de cod „Jobenul", desemnat şi ca „3549S") până la sfârşitul toamnei din 1962, când s-a întors acasă.

O demascare notabilă din această perioadă a fost cea

a ilegalistei Dobrova („Maisy”), care a avut în consecinţă o soartă tragică. În timp ce Hruşciov trimitea rachete în Cuba, Poliakov a fost cel care, ca rezident adjunct, se ocupa de ilegalişti precum Dobrova. Când a plecat la Moscova, pe 10 octombrie 1962, în toiul crizei rachetelor, FBI a fotografiat-o pe Dobrova ascunzând ceva într-un loc conspirativ. Cel care îl înlocuia pe Poliakov, colonelul Maslov, a ridicat obiectul. Dobrova a intuit că este ţinută sub observaţie după ce a remarcat un Plymouth care era parcat la vedere cam prea des pe strada ei. A raportat la Moscova. Telegrama pe care a primit-o drept răspuns era scurtă: „Încetează munca activă. Rămâi pe poziţii şi întrerupe comunicaţiile. Dacă situaţia o cere şi consideri că este necesar, pleacă din oraş fără să fii observată şi îndreaptă-te spre Canada”. A plecat în Canada, prin Chicago. Pe 14 mai 1963, agentul FBI Ronald Brighton a bătut la uşa camerei de hotel în care se afla. Nevrând să fie prinsă, Dobrova a făcut un salt mortal pe fereastră29.

Poliakov a deconspirat alţi patru agenţi, printre care sergentul Jack Dunlap, şof şi curier ăl mai multor şefi ai NSA, şi generalii Robert Coverdale şi Thomas Watlington. Ştiind că fusese descoperit, Dunlap a reuşit să se sinucidă pe 22 iulie 1963, la a treia încercare. Ulterior, Poliakov a dat informaţii despre sergentul Herbert Boeckenhaupt, tehnician în comunicaţii în cadrul aviaţiei, care a fost arestat în 1966; despre locotenent-colonelul William Henry Wahlen, şeful secţiei cifruri a Comitetului Şefilor de Stat-Major din decembrie 1959 până în martie 1961, iar mai târziu la Pentagon în calitate de civil, având acces în continuare la planuri şi prognoze militare, care a fost şi el arestat în 1966; şi despre Nelson Drummond, un ofiţer de rang inferior cu atribuţii de secretariat din marina militară, care a fost şantajat să vândă date secrete ale NATO şi tehnice din domeniul militar naval.

În noiembrie 1965, Poliakov a ajuns la Rangoon ca ataşat militar şi rezident. Deoarece Poliakov nu prea mai ştia engleză şi vocabularul necesar era în mare parte tehnic, referitor la sisteme de arme şi planuri, Mabey era

depăşit de situaţie, fiindcă nu ştia deloc rusă. După mai multe luni irosite, Poliakov a devenit „Bourbon”, informator al CIA. Omul său de legătură, Jim Flint, al doilea secretar la ambasada americană, rupea ceva rusă. Influenţat de paranoicul şef al contrainformaţiilor, James Angleton, care a devenit maniac după trădarea lui Philby, Flint îl trata pe Poliakov ca pe o potenţială cârtiţă, pisându-l veşnic cu întrebări care puteau fi verificate cu ajutorul dosarelor din ţară. Pentru a se putea întâlni fără să se ascundă, Poliakov a inventat ca acoperire povestea că Flint era un posibil candidat la recrutare30. În august 1969, Poliakov s-a întors să lucreze la Moscova, unde a preluat curând frâiele ca şef al Secţiei Chineze.

Următoarea sa misiune în afera ţării a fost la New Delhi, unde a lucrat din 1974 până în august 1976. Aici a fost tratat cu totul altfel de un rusianist foarte competent, Paul Dillon, care, poate pentru că era şi el tot catolic, scăpase ca prin minune de inchiziţia condusă de Angleton. La întoarcere, Poliakov a condus a doua facultate din cadrul Academiei Militare Diplomatice. Era un lup de pază la stână. Prejudiciile pe care le-a adus au fost în unele cazuri letale. Printre altele, a furnizat din interior listele absolvenţilor pe o perioadă de peste trei ani.

Contribuţia adusă de Poliakov timp de două decenii a acoperit tot ce avea nevoie să ştie Washingtonul. În primul rând, deoarece fusese ofiţerul responsabil de ilegaliştii trimişi în Statele Unite, a deconspirat în total 150 de agenţi care lucrau pentru ruşi, plus 19 ofiţeri operativi sovietici care au lucrat sub acoperire ca ilegalişti între 1956 şi 1959. În al doilea rând, a deconspirat 1.500 de ofiţeri GR ŞI KGB. în al treilea rând, a deconspirat detalii despre sisteme de arme şi capacităţile lor (nespecificate). În al patrulea rând, a furnizat informaţii secrete privind instituţii paralele: KG şi Ministerul de Externe. Mai mult decât atât, faptul că el conducea Secţia Chineză a GRU în momentul în care preşedintele Nixon a iniţiat relaţii cu regimul lui Mao, la începutul anilor 1970, a dat Washingtonului un avantaj uriaş. Americanii au putut să-şi

calibreze precis mişcările în funcţie de felul cum interpretau ruşii situaţia.

CIA s-a văzut confruntată cu informaţii atât de extinse şi în acelaşi timp atât de specializate, încât a trebuit să se înfiinţeze un birou separat în cadrul său pentru a le prelucra – numit „Biroul GRU”, ca acoperire, pentru ca nimeni din afară să nu îşi dea seama de importanţa acestei surse unice. A fost un dezastru pentru serviciile secrete sovietice. În 1976, conştientă că Poliakov pretindea o comunicare în condiţii de maximă siguranţă, CIA a creat un dispozitiv manual care facilita comunicaţiile pe distanţe scurte, transmiţând materiale criptate prin impulsuri de 2, 6 secunde. Aşa Poliakov putea avea o linie directă cu CIA mergând cu autobuzul pe strada Ceaikovski, pe lângă ambasadă31.

Poliakov ajunsese la gradul de general-maior când, în iunie 1980, după patru ani în India, a fost brusc rechemat în ţară şi retras din serviciu. Cercul suspecţilor se redusese de la o sută la doar cinci oameni. Deja începuseră să se scurgă informaţii de la Washington, printre care şi unele comentarii ale jurnalistului de investigaţie Edward Epstein despre faptul că doi ruşi care lucraseră la ONU la începutul anilor 1960 făceau spionaj în favoarea Statelor Unite. Această informaţie se poate să fi fost divulgată de fostul director adjunct al contrainformaţiilor de la FBI, William Sullivan. Epstein chiar îl menţionase pe un anume „Jobenul”, numele de cod dat de cei de la FBI lui Poliakov. A spus că CIA presupunea că sunt agenţi dubli, dar, desigur, ruşii trebuie să fi ştiut că măcar unul – indiferent cine era „Jobenul” – nu avea cum să fie agent dublu. Poliakov era deja suspectat; aceasta ar fi putut fi piesa lipsă din puzzle32. Deloc surprinzător după această gafă, oficialii americani, mai ales cei de la CIA, deveneau extrem de agitaţi şi de rezervaţi când erau întrebaţi ce ştiu despre ultimele sisteme de arme nucleare ale sovieticilor. Acum ştim de ce.

Între timp, la Moscova, toţi cei cinci suspecţi au fost uşurel daţi afară din serviciul activ. Serviciul de

contrainformaţii al KGB i-a pus lui Poliakov un diagnostic medical fals. În cele din urmă, un trădător american, şeful departamentului de contrainformaţii din cadrul CIA, Aldrich Ames, i-a pecetluit soarta rusului. Înainte ca preşedintele Ronald Reagan să mai apuce să pledeze pentru viaţa lui, Poliakov a fost executat, pe 15 martie 1988. Un şef de secţie în cadrul direcţiei de investigaţii a KGB, Aleksandr Duhanin, scria că Poliakov „a rămas demn” până la sfârşit33. Nu puteau să nu îi admire sfidarea neînduplecată, deşi făcuse ceea ce făcuse.

Concluzia pentru Uniunea Sovietică a fost că loialitatea era o marfă tot mai rară. Din perspectiva contrainformaţiilor sovietice, potenţialul defector putea fi tentat să trădeze din cauză că sistemul socialist îi dezamăgise total pe oameni. Când a ajuns la putere în KGB, Andropov a vrut imediat să ştie de ce Uniunea Sovietică nu avea pe nimeni în Statele Unite la fel de valoros cum fusese Kim Philby în Marea Britanie34. Răspunsul evident era că nimeni de această calitate din Occident nu avea niciun motiv să creadă că Uniunea Sovietică este viitorul. Andropov trebuia să caute cu totul altfel de oameni.

Boris Solomatin

Speranţa lui Andropov de a găsi un nou Philby nu s-a împlinit în timpul vieţii sale. Dar în octombrie 1967, maistrul militar principal John Walker a intrat în ambasada sovietică de pe Sixteenth Street din Washington, DC, oferindu-se să devină agent sovietic. Walker lucra la centrul de comunicaţii al flotei de submarine a Statelor Unite (N-AVEAMS). Era în pragul falimentului după ce dăduse greş cu o afacere în care se implicase în timpul liber. „Toţi eram foarte circumspecţi faţă de cei care veneau singuri la noi; la fiecare informator real erau o sută de nebuni sau oameni ai FBI care veneau de pe stradă”, îşi aminteşte Oleg Kalughin, pe atunci şeful contraspionajului extern la ambasadă35.

Aşadar Walker a fost întâmpinat cu precauţie la ambasadă de Aleksandr Sokolov, un ofiţer operativ de la

Direcţia K. Sokolov şi colegii săi au fost apoi uluiţi când li s-au pus în faţă „chei ale unor cifruri utilizate de National Security Agency” 36. La a doua sa vizită, rezidentul însuşi l-a recrutat pe Walker după două ore de discuţii, încâlcind toate regulile. „M-am hotărât pe loc să-mi asum un risc major. Îmi plac riscurile, cel puţin riscurile care mi se par rezonabile. Sunt sigur că fără riscuri nu poate exista un serviciu de informaţii cu adevărat productiv”, îşi amintea rezidentul. Spre deosebire de el, majoritatea ofiţerilor din serviciile de informaţii nu îşi băteau capul să-şi asume astfel de riscuri, preferând să fie prudenţi37.

Rezidentul era Boris Solomatin. Născut la Odessa pe 31 octombrie 1924, Solomatin a intrat în armată, călcându-i pe urme tatălui său, care era soldat şi era adesea transferat dintr-un post în altul. Chiar înainte de sfârşitul războiului, Solomatin s-a transferat de la artilerie la serviciul de informaţii al regimentului său, ca asistent al şefului acestuia. În 1946 s-a înscris la institutul de stat de relaţii internaţionale din Moscova (MGIMO) şi a intrat în serviciul de informaţii externe pentru o instruire formală în 1951. În 1954 KGB l-a trimis în India pentru patru ani, iar după ce s-a întors la Moscova a plecat la New Delhi în 1960, de data aceasta ca rezident. Au urmat un scurt interval petrecut la Secţia Americană şi ceea ce avea să se dovedească a fi o misiune fascinantă şi plină de satisfacţii, care a durat trei ani, ca rezident la Washington, începând din 1965.

Mereu „învăluit într-un nor de fum”, Solomatin, mic de statură, îndesat şi bine îmbrăcat, vorbind engleza fluent şi cu un fin simţ al umorului, era un personaj neobişnuit de sofisticat pentru un ofiţer operativ al serviciilor secrete sovietice38. În următorii 17 ani, reţeaua Walker avea să se dovedească a fi cea mai importantă sursă de informaţii strategice după Dolly. „Nu puteaţi să blufaţi când vă citeam telegramele. Asta ne ajuta să stabilim când eraţi dispuşi să luptaţi şi când vă prefăceaţi doar”, i-a spus Solomatin intervievatorului său american. „Walker nu a fost un om obişnuit”, a adăugat el. Totuşi, „voia

întotdeauna să fie în centrul atenţiei şi avea o ambiţie nemăsurată, nu avea pic de ruşine, ba chiar era cinic. Aşa cum se întâmplă de obicei cu astfel de oameni, încrederea exagerată în sine i-a venit de hac… Trăsăturile de caracter care îl făceau să fie un spion cu atâta succes au fost şi principalul motiv care a dus la prinderea lui. Iar acest lucru este valabil întotdeauna în cazul oamenilor de genul ăsta. Devin neglijenţi deoarece cred că sunt mai deştepţi decât ceilalţi, mai talentaţi, chiar invulnerabili” 39.

Deloc surprinzător, Andropov l-a numit cândva pe Solomatin „genul clasic de om al serviciilor secrete”. Atunci când Andropov a decis răpirea rezidentului adjunct american de la Beirut (cu permisiunea lui Brejnev), în mai 1970, pentru a smulge informaţii de la el, Solomatin a fost unul dintre cei doi oameni însărcinaţi cu planificarea operaţiunii40. Chiar dacă operaţiunea nu a avut succes, aceasta nu a afectat cariera lui Solomatin. În anul următor, era numit rezident la New York.

Solomatin nu era doar genul clasic de om al serviciilor secrete, ci şi unul vocal, iar asta ar fi fost în mod normal suficient pentru a pune punct carierei sale înainte de vreme – însă, sub conducerea lui Andropov, a dus-o bine deoarece aveau amândoi aceleaşi opinii politice şi ştiinţa alegerii momentului potrivit. Amândoi credeau că destinderea în relaţiile cu Statele Unite se epuizase. Pe Andropov îl interesa mult mai mult să reducă tensiunile din relaţiile cu Bonnul decât cu Washingtonul, pentru simplul motiv că germanii ar fi putut fi convinşi să iasă din sfera de influenţă americană (lucru de care Henry Kissinger se temea serios). Kalughin îşi aminteşte: „De mai multe ori, Solomatin – care avea vederi dure, antiamericane – l-a atacat pe ministrul Afacerilor Externe Andrei Gromîko pentru că a adoptat o linie prea blândă în relaţiile cu Statele Unite” 41.

Chiar în momentul când Brejnev a început să scape din mâini frâiele conducerii din cauza sănătăţii care i se deteriora, duşmanii destinderii de la Kremlin şi din afara lui au profitat de ocazie ca să afirme internaţionalismul

revoluţionar împotriva Statelor Unite, în acord cu Cuba lui Castro. Solomatin era acum rezident principal la New York (unde a activat din 1971 până în 1975, fiind unul dintre cei 44 de ofiţeri operativi). El vedea lucrurile la fel:

În aceşti ani, mai ales către sfârşitul lui 1974 şi la începutul lui 1975, a devenit clar că, dintr-o grămadă de motive, destinderea în relaţiile cu SUA a dat naştere unui conflict real. La începutul anului 1975, am trimis la Centru o telegramă în care sugeram că trebuie să ne pregătim pentru o nouă etapă, mai puţin plăcută, a relaţiilor americano-sovietice, că trebuie să încercăm să expunem motivele celor întâmplate, şi am înaintat propuneri privind ceea ce ar trebui făcut în situaţia creată. Şeful KGB, I.V. Andropov, a fost de acord cu concluziile mele şi, pe baza telegramei, i-a trimis un memoriu personal lui L.I. Brejnev. Totuşi, memoriul a fost trimis înapoi cu comentariul: „Cine a permis să fie revizuită linia generală a Partidului în politica externă?”. La scurt timp după aceea am fost rechemat la Moscova42.

Iuri Drozdov

Telegrama a stârnit indignare. Ca urmare, Solomatin a fost rapid înlocuit de Iuri Drozdov. Născut pe 19 septembrie 1925, Drozdov era fiul unui fost ofiţer din armata ţaristă care a trecut în cealaltă tabără în timpul războiului civil. Drozdov a luptat în ultimul an al celui de-al Doilea Război Mondial şi, în 1956, după ce a făcut un curs de limba germană, s-a transferat din armată în KGB. Din august 1957, a lucrat lângă Karlshorst, la o subunitate a ilegaliştilor comandată de colonelul V. Kiriuhin, subalternul lui Korotkov. Drozdov şi-a luat o identitate de ilegalist („Kleinert”), şi-a îmbunătăţit germana la Leipzig, unde era în siguranţă şi unde trecea drept silezian, apoi a făcut dese incursiuni în Berlinul Occidental pentru a deprinde dialectul şi obiceiurile locale.

Americaniştii erau în mod firesc şi făţiş plini de resentimente. Alegerea a fost întâmpinată cu o neîncredere nedisimulată: la urma urmei, Drozdov era de formaţie germanist; lucrase în China, unde se folosise de

acoperirea sa legală de consilier la ambasada sovietică pentru a reînfiinţa o rezidentură în anii cei mai dificili ai Revoluţiei Culturale (1964 – 1968), fiind apoi mustrat la Moscova pentru că a transmis veşti proaste; iar picătura care umplea paharul, după părerea lor, era că se ocupa de ilegalişti. „Ce nevoie este de cineva de genul ăsta?”, comentau americaniştii.

Într-adevăr, de şase ani Drozdov se ocupa de ilegalişti în cadrul Direcţiei S, mai nou avându-l ca adjunct pe Vădim Kirpicenko. Însă a fost trimis de două ori în Statele Unite. Se infiltrase şi în serviciile de informaţii vest-germane printr-o strategie elaborată, implicând crearea unei organizaţii fictive a naziştilor germani în America Latină. Urmărea să recruteze un susţinător înfocat al lui Hitler din interiorul BND. Drozdov s-a dat drept baronul von Hoenstein, un fost ofiţer SS, iar după ce a investit oarece timp şi efort, trucul i-a depăşit aşteptările: a reuşit să-l atragă pe agentul D-104 („Roşie”), care lucra în una dintre cele mai sensibile secţii ale BND, cea care ţinea legătura cu agenţiile de informaţii ale aliaţilor. Operaţiunea a durat cinci ani43.

În timp ce se afla la New York, la sfârşitul anului 1974, Drozdov a primit instrucţiuni de la Solomatin. Din punctul de vedere al serviciilor de informaţii, în Statele Unite situaţia se deteriorase foarte mult. Lui Drozdov i s-a spus să adopte o perspectivă nouă şi să estimeze dacă nu cumva KGB ar trebui să treacă la o formă mai activă de culegere a informaţiilor, fără să-şi mai bată capul cu destinderea. Acest lucru şi experienţa lui sub acoperire neoficială şi în confruntare permanentă cu servicii de contrainformaţii vigilente au făcut, fără îndoială, ca el să fie o alegere mult mai bună decât cei care atacau problema plini de idei preconcepute şi obişnuiţi cu o abordare mai puţin strictă din partea Washingtonului. Kriucikov, ca şef al Direcţiei I Principale, era în favoarea ofensivei, iar Drozdov putea face exact asta.

Drozdov şi-a luat postul în primire în august 1975. A petrecut patru ani într-un mediu operaţional tensionat. La

New York situaţia lâncezea. Aşadar, şi-a asumat direct răspunderea pentru tot: informaţii politice, contrainformaţii, sprijinirea ilegaliştilor, contactele cu agenţii şi spionajul tehnologic44. Ruşii şi-au dat seama că fuseseră duşi de nas de „formele şi metodele aparent primitive” folosite de FBI, că acestea erau menite să amăgească. S-a descoperit că americanii foloseau alte frecvenţe radio decât cele anticipate şi echipamente de care KGB nu avea cunoştinţă. Americanii utilizau chiar şi nişte mici avioane sportive pentru supravegherea locurilor conspirative ale sovieticilor; ofiţerii operativi erau urmăriţi fără să ştie45. În 1976, un grup special de la Direcţia K a venit să analizeze mijloacele prin care rezidentură ar fi putut să blocheze supravegherea celor de la FBI46. Au fost trimişi opt „ofiţeri operativi cu experienţă”: Krasovski, Hrenov, Galenovici, Juravliov, Volotkov, Averianov, Androsov şi Kreptgorski47.

Drozdov ştia că trebuie să fie un trădător în sânul coloniei sovietice din Riverdale, în nord-vestul Bronxului, unde aproximativ 1.500 de oameni erau cazaţi într-un complex masiv căruia unii îi spuneau în glumă „Marea Casă Albă”. S-a dovedit că omul pe care îl căutau era subsecretarul general al ONU, Arkadi Şevcenko. Şevcenko avea acces la directive primite de la Centru şi ştia despre anumite operaţiuni48. Comportamentul lui ciudat i-a atras atenţia lui Drozdov cu mult timp înainte ca Şevcenko să defecteze. Însă Centrul nu a vrut să-l asculte – nu în ultimul rând deoarece Şevcenko era un apropiat al lui Gromîko iar lui Drozdov i s-a spus să sisteze supravegherea (ceea ce nu a făcut). Avertismentele pe care i le-a transmis lui Oleg Troianovski, ambasadorul sovietic la ONU, nu au primit drept răspuns decât nişte remarci ostile despre „1937”. Şi totuşi, când Şevcenko a defectat într-adevăr, în martie 1978, Gromîko a vrut să ştie de ce Drozdov nu venise să vorbească cu el personal, încercarea de a-i găsi nod în papură lui Drozdov a dat greş. În acest caz, sprijinul ferm al lui Andropov a contat foarte mult49.

În 1980, Solomatin, care se întorsese în serviciul activ ca rezident şi ministru consilier la ambasada sovietică din Roma, l-a recrutat pe Glenn Souther, un fotograf care în acel moment staţiona în Mediterana cu Flota a Şasea a Statelor Unite, iar nu demult lucrase la comandamentul militar naval din Norfolk (Virginia). Souther, a descoperit Solomatin, avea acces la imagini secrete aeriene sau obţinute cu ajutorul sateliţilor care nu erau destinate celor de rangul său. În mod cu totul ieşit din comun, el făcea spionaj din convingere, nu pentru bani; nu a rezistat decât până în 1985. Solomatin se ocupa şi de trei agenţi foarte valoroşi la Roma şi unul din nordul Italiei, printre care şi un spion cu acces la nivelurile superioare ale Vaticanului50.

Capitolul 10

Decalajul informatic în momentul când Solomatin a fost rechemat de la Washington pentru insubordonare, decalajul dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite în ceea ce priveşte puterea de calcul ajunsese la dimensiuni fără precedent.

Rusia sovietică era cunoscută mai mult pentru progresele sale în domeniul ştiinţelor fundamentale decât pentru cele din ştiinţele aplicate. Riscurile care au apărut după război pentru cei din domeniul ştiinţelor aplicate i-au făcut pe mulţi să încerce să se refugieze în domenii care să nu constituie ţinta criticilor staliniste ale unor carierişti ambiţioşi. Astfel de mentalităţi nu sunt uşor de schimbat: acestea devin mult prea adânc înrădăcinate; sunt transmise, intacte, din generaţie în generaţie, indiferent de chinurile şi traumele societăţii.

După ce făcuse din ştiinţele aplicate, inclusiv din cibernetică, ţinta unei vânători de vrăjitoare, Stalin şi-a dat seama în cele din urmă care era preţul înapoierii continue a Uniunii Sovietice. Prin urmare, a impus schimbări drastice agenţiilor de informaţii, mai ales în privinţa codurilor şi cifrurilor. Însă acestor germeni de modernitate nu le-a fost uşor să crească în solul rusesc sterp, căci se punea întrebarea: de ce să te chinui atâta să-ţi cultivi

singur câmpul, când poţi să cumperi produsele din altă parte? Tehnologia sovietică avea aşadar toate şansele s-o ia pe urmele agriculturii sovietice, către o dependenţă tot mai mare de importurile străine, fiind mai uşor de achiziţionat decât de produs.

Axarea pe informaţiile din surse umane nu era doar o chestiune de alegere – mulţi de la CIA, mai ales cei care prinseseră al Doilea Război Mondial, aveau aceeaşi preferinţă –, ci a apărut şi a predominat şi în lipsa altor opţiuni. Chiar şi după prăbuşirea Uniunii Sovietice, defectorul Serghei Tretiakov, fost agent KGB, a insistat că, pentru ruşi, serviciile de informaţii se bazau „în primul rând pe informaţii din surse umane”, restul fiind pur „auxiliare” 1. Tehnologia a fost întotdeauna călcâiul lui Ahile pentru Uniunea Sovietică. Lansarea cu orice preţ a unui satelit în spaţiu, aşa cum a făcut Moscova pe 3 noiembrie 1957, a fost un obiectiv singular care putea fi atins înaintea Statelor Unite. Proiectarea unor rachete balistice intercontinentale la o scară uriaşă era cu totul altceva. La fel, producţia sovietică de computere era cu mult în urma Occidentului, şi imediat ce ruşii, în ciuda recomandărilor, au decis să facă maşini compatibile cu superiorul IBM Sistem/360, în anii 1960, americanii au impus embargo pe vânzări.

De aici importanţa crucială a programelor de spionaj militar industrial, dezinformarea (decalajul bombardierelor şi decalajul rachetelor, care îngrijorau atât de tare populaţia americană) umplând golurile. Sub conducerea lui Ivaşutin, când sateliţii artificiali au căpătat un rol suplimentar în spionarea din spaţiul cosmic, GRU a reuşit să monitorizeze comunicaţiile wireless către şi dinspre toate bazele americane de pe teritoriul Statelor Unite. Ivaşutin a fost cel care a acordat atenţie maximă aşa-numitului *poliarniki* (lobby-ul polar) de la GRU: cei care se specializau în culegerea unor informaţii despre avioanele strategice americane ce survolau Polul Nord.

Noul şef al Direcţiei a VI-a (informaţii electronice), Gheorghi Stroilov, cu sediul la „K-500”, în şoseaua

Volokolamskoe, a iniţiat crearea unei baze avansate a serviciilor de informaţii în Cuba. A lucrat prin intermediul ministrului Apărării, Rodion Malinovski, şi al omologului său cubanez, Râul Castro, fratele lui Fidel, în care acesta avea încredere, aşa încât operaţiunea a necesitat destul de mult timp. Noul centru de interceptare a comunicaţiilor a primit numele de acoperire „Trostnik" şi a fost creat în noiembrie 1963 la Lourdes, nu departe de Havana. Membrii personalului purtau haine civile şi, formal, îi erau subordonaţi generalului Ivan Şkadov, consultant al ministrului cubanez al Apărării, însă practic îi raportau comandantului lor, fostul şef al serviciului de informaţii radio din Germania, Valentin Kudriaşov; acesta a fost urmat de locotenent-colonelul Vladimir Rogovoi, ulterior şef al nou-createi Direcţii de Informaţii despre Rachete şi Arme Spaţiale din cadrul GRU. Era un post popular – tuturor ruşilor le plăcea în Cuba. (Reciproca nu a fost niciodată valabilă din cauza prejudecăţilor rasiale din Uniunea Sovietică faţă de negri şi metişi.) Totuşi, cei de la centru nu aveau niciodată suficient personal pentru a îndeplini toate sarcinile cu care se confruntau2. Aşadar, GRU nu a fost lăsat să monopolizeze acest post preţios şi prestigios. Pe 25 aprilie 1975, Consiliul de Miniştri a autorizat o decizie de a completa staţia GRU prin instalarea unor echipamente de interceptare radio administrate de Direcţia a XVI-a a KGB. Construcţia a început în iunie, iar peste şase luni „Termit P" şi „Termit S" au început să opereze. În momentul său de vârf, la Lourdes lucrau trei sute de specialişti sovietici. Aceste posturi de interceptare, în combinaţie cu nişte staţii mai mici de la sediile diplomatice ale Uniunii Sovietice din New York (Proba 1), Washington (Pocin-l şi Pocin-2) şi Los Angeles (Proba 2), le-au oferit ruşilor o rază de acţiune neobişnuit de largă, permiţându-le să intercepteze şi apoi să decripteze convorbiri oficiale transmise în eter, la fel cum GRU intercepta şi descifra comunicaţiile care intrau şi ieşeau din toate bazele aeriene, navale şi militare americane3.

GRU, condus de Ivaşutin, deschidea calea. Aşadar, Andropov ştia unde să caute talente. Pe 2 iulie 1968, l-a numit pe generalul-maior Nikolai Emohonov, care conducea institutul de cercetări speciale în domeniul radiotehnologiei la Ministerul Apărării, în funcţia de director al Direcţiei a VIII-a Principale a KGB, *vosmiorka* (ce se ocupa de interceptare, decriptare şi criptare). În semn de recunoaştere a importanţei acestui domeniu, pe 8 iulie 1971, Emohonov a fost numit vicepreşedinte al KGB.

Totuşi, sub conducerea lui Ivaşutin, GRU a reuşit să menţină un monopol asupra informaţiilor din spaţiul cosmic. Pe 22 mai 1959, americanii au lansat în spaţiu primul satelit de recunoaştere (*Discoverer*); în august 1960, reuşiseră să cartografieze de pe orbită toate posibilele ţinte din URSS. Conducerea sovietică a decis să iniţieze şi ea un program, *Zenit*, în 1961, coordonat de şeful Centrului pentru Informaţii din Spaţiul

Cosmic, generalul-maior Piotr Trofimovici Kostin. Acesta nu era doar talentat, ci şi un operator desăvârşit care, în plus, se purta frumos cu oamenii lui, ceea ce, fără îndoială, îi încuraja să-şi dea toată silinţa. Progresul a fost însă întârziat deoarece lansarea unui om în spaţiu era o prioritate politică. Prima lansare a satelitului *Zenit-2* a avut aşadar loc abia pe 11 decembrie 1961, însă acesta nu a reuşit să ajungă pe orbită. Desigur, toate acestea erau în slujba spionării din spaţiul cosmic. A doua lansare, din 26 aprilie 1962, a reuşit parţial, însă al treilea satelit, lansat pe 18 iulie 1962, având la bord două camere de înaltă rezoluţie şi două de slabă rezoluţie, a fost bine-venit, deoarece mai ridica moralul tocmai când rachetele sovietice erau evacuate din Cuba. În următorii doi ani s-au făcut şi alte progrese, iar în 1967 întregul teritoriu al Statelor Unite fusese fotografiat în suficientă măsură ca să se observe în imagini buncăre de rachete, nave şi chiar vagoane de tren şi camioane, printre alte ţinte4.

Indubitabil, americanii erau în avantaj. Aveau tehnologia necesară pentru a transmite la distanţă imagini fotografice, pe când ruşii trebuiau să se bazeze pe

recipiente aruncate pe sol pentru a recupera filmele. În plus, preţul aparaturii fotografice de cea mai bună calitate era prohibitiv, iar până la sfârşitul deceniului au continuat să existe probleme gravea. Însă nimic nu reprezenta o ameninţare mai mare decât progresele din criptografia americană materializate în computerele Cray-I ŞI IBM 3033 peste doar un deceniu.

Informaţiile din surse umane au părut întotdeauna o modalitate mai rapidă şi mai simplă, deşi uneori instabilă, de a afla secretele celeilalte tabere. Exemplul americanilor, care au creat o Agenţie Naţională de Securitate independentă (1952), a fost ignorat. „Imitarea” a ceea ce credeau ruşii că este CIA prin Comitetul de Informare se dovedise a fi dezastruoasă. Aşa că Moscova a mers pe drumul ei. La moartea lui Stalin, codurile şi cifrurile au fost reîncorporate în serviciile de informaţii propriu-zise şi deci subordonate acestora, ceea ce însemna că informaţiile din surse umane erau predominante. Faptul că criptografia nu era autonomă a avut, inevitabil, un impact asupra alocării resurselor. Şi din cauza asta, ruşii au rămas şi mai mult în urmă.

Ajutorul dat de sursele umane

Generalul Vitali Pavlov din KGB îşi amintea că prioritatea permanentă a serviciilor de informaţii externe implica două sarcini: „Obţinerea unor cifruri străine şi interceptarea comunicaţiilor străine prin care sunt transmise mesaje secrete; plus obţinerea unor informaţii criptografice pentru a ajuta serviciile de decriptare”. Singura diferenţă faţă de politica din perioada interbelică era că, „pe când în perioada interbelică se punea accent mai degrabă pe obţinerea cifrurilor”, războiul a subliniat importanţa „culegerii unor informaţii criptografice şi criptologice atât pentru protejarea liniilor noastre de comunicare, cât şi pentru decriptarea unor mesaje cifrate străine” 6. Atât timp cât ruşii nu erau în stare să-şi păzească propriile comunicaţii secrete prin mijloace criptografice, operaţiunile bazate pe informaţii din surse umane aveau să devină tot mai importante.

Pe vremea lui Hruşciov, la sfârşitul anilor 1950, o directivă (reafirmată în timpul lui Brejnev, în 1975) recomanda „mai multă atenţie” faţă de recrutarea unor agenţi americani cu „acces la mesaje criptate şi alte tipuri de corespondenţă secretă, precum funcţionari de la coduri, secretare şi dactilografe” 7. Aceasta indica un progres major, în 1957, doi tineri, statisticianul Bernon Mitchell şi matematicianul William Martin, au intrat în NSA, iar după doi ani au hotărât se dea în vileag imoralitatea guvernului lor. Au vizitat în secret Cuba revoluţionară pentru câteva zile şi, fără îndoială, acolo au luat legătura cu serviciile secrete sovietice, spunând că vor să fugă la Moscova. Pe 22 iunie 1960, au depus într-un seif (174) de la Banca de Stat din Laurel (Maryland) o declaraţie în care explicau motivele pentru care se mută în Uniunea Sovietică. Apoi au anunţat că pleacă să-şi viziteze nişte rude pe Coasta de Vest. Însă, pe 25 iulie, au fugit amândoi în Mexic, iar apoi în Cuba, de unde au ajuns la Moscova cu un transport sovietic, via Odessa.

Mitchell şi Martin au apărut la o conferinţă de presă la Moscova pe 6 septembrie 1960, informând lumea că America citea corespondenţa altor ţări (în special pe cea a aliaţilor săi) şi făcându-şi cunoscută convingerea naivă că Uniunea Sovietică era cumva superioară din punct de vedere moral. Fuseseră şocaţi mai ales când aflaseră că guvernul lor îl mituise pe cifratorul ambasadei unei ţări aliate de la Washington ca să-i citească mesajele. Apoi au dezvăluit tot ce ştiau despre structura şi funcţiile NSA, ale cărei dimensiuni (zece mii de angajaţi) trebuie să-i fi îngrijorat pe cei de la Kremlin când le-au aflat8. Se spune că, atunci când au văzut într-o fotografie aeriană cât de mare este parcarea, cei de la Moscova şi-au dat seama de amploarea efortului depus de americani. Vestea bună pentru Kremlin a fost totuşi că „principalele sale cifruri guvernamentale” nu au fost sparte9.

Se afirmă adesea că cei doi americani care au defectat nu prea aveau ce noutăţi să le ofere ruşilor. Însă Mitchell şi Martin le-au dezvăluit priorităţile şi practicile

de lucru ale NSA, iar asta se poate să fi determinat o modificare a priorităţilor şi practicilor serviciilor de informaţii ruseşti. Acest lucru a devenit curând evident. În 1960, Şcoala Superioară de Criptografie a fost transformată în a patra facultate (tehnică) a Şcolii Superioare „Dzerjinski”. În 1961, bugetul tăiat la începutul anului 1953 a fost în sfârşit completat, iar criptografiei i s-a acordat mai multă prioritate, mai ales în privinţa îmbunătăţirii capacităţii matematice. Ingineria şi matematica au devenit cursuri de sine stătătoare la universitate. Pentru a realiza toate acestea, celebrul matematician Ivan Vercenko a fost adus înapoi în sistem în 1961. În mai anul următor, au fost instituite cursuri de cinci ani în locul orelor de la seral. Două luni mai târziu, Vercenko era numit şef al secţiei speciale de matematici superioare. A ocupat această funcţie timp de un deceniu şi a transformat radical nivelul de instruire10.

Informaţiile din surse umane au continuat să ofere cea mai bună marfă, deşi niciodată în mod consecvent. Un agent american nu foarte promiţător, sergentul Robert Lee Johnson, a dat brusc lovitura în 1961. Staţionat în Berlinul de Vest în 1953, Johnson a pătruns în Berlinul de Est, unde a cerut azil politic pentru el şi soţia lui, Heidi, care era austriacă. A spus că fusese tratat rău de comandantul său şi că vrea să se răzbune pe el11. Acolo, în ciuda înfăţişării sale dure, ofiţerii de informaţii sovietici l-au convins să se întoarcă şi să lucreze sub acoperire după o instrucţie de câteva săptămâni la care aveau să participe amândoi (ea pentru a deveni curier), spunând că pleacă în concediu în Bavaria. Întors în Statele Unite, unde păzea o bază de rachete din Texas după ce-şi prelungise serviciul militar, Johnson a furnizat Moscovei fotografii şi chiar mostre de combustibil. Apoi a fost transferat la Rouen, în Franţa, ca să lucreze pentru Comandamentul SUA din Europa. În vara anului 1960, Heidi, care era instabilă psihic, a trebuit să fie spitalizată la Paris. Johnson a cerut transferul pentru a fi aproape de ea şi a reuşit să obţină un post la centrul de curierat al Statelor Unite de lângă aeroportul Orly, unde

ajungeau toate comunicaţiile secrete pe hârtie dintre Pentagon şi fiecare comandament american din întreaga Europă, inclusiv sediul NATO.

În acest moment delicat, un ofiţer operativ specializat în lumea anglofonă a ajuns la ambasada din Paris, spre surprinderea rezidentului, colonelul Lazarev. Vitali Urjumov („Viktor") fusese trimis să coordoneze noua misiune a lui Johnson, Operaţiunea Karfagen, care necesita acces la imensul seif închis cu două uşi masive de oţel şi aflat într-un buncăr de beton la Orly. După ce a copiat cheia în timp ce ofiţerul de serviciu nu era atent, Johnson a avut un noroc chior: a auzit codul citit cu voce tare la telefon în prezenţa sa. Prima ocazie de a deschide seiful în timp ce era de gardă noaptea s-a ivit într-un weekend, pe 15 – 16 decembrie 1962. Johnson nu a avut decât o oră la dispoziţie ca să scoată documentele, să le ducă la etajul al treilea al ambasadei, o vilă cochetă din rue de Grenelle nr. 79, unde au fost fotografiate, iar apoi să le pună la loc. A mai încercat o dată şi în weekendul următor. A ţinut-o tot aşa până în toamna anului 1963, când a fost transferat la Sennes, în ciuda faptului că, din patul său de spital, Heidi urla că soţul ei este spion sovietic. Abia când a ajuns din nou la Pentagon, în mai 1964, Johnson a fost demascat de defectorul Nosenko, arestat şi condamnat la 25 de ani de închisoare. Johnson a furnizat Direcţiei a VIII-a Principale o varietate de coduri şi cifruri militare vitale, inclusiv toate planurile de mobilizare în eventualitatea unui război în Europa provocat de o invazie sovietică12.

Un alt recrut atras de partea cauzei sovietice, care cunoştea îndeaproape secrete ale NSA, a fost Victor Hamilton, un american de origine palestiniană care, împreună cu soţia lui, Lilly, americancă get-beget, a cerut azil diplomatic la ambasada sovietică din Praga. Lilly era o simplă profesoară de limbi străine; însă Hamilton lucrase la NSA din iulie 1957 până în iunie 1959, ca analist şi translator de limbă arabă. Secţia sa acoperea Orientul Mijlociu şi Africa de Nord, plus Grecia şi Turcia. Hamilton a fost dat afară pentru că a încercat să ia legătura printr-o

scrisoare cu nişte rude din Siria. Nereuşind să-şi găsească un serviciu bun, cei doi s-au mutat în Irak, unde el putea lucra ca interpret. Hamilton nu prea a avut ce să le ofere sovieticilor referitor la materialele şi metodele recente ale NSA. Dar pe 25 iunie 1962 s-a primit de sus ordinul de a folosi această defecţiune pentru propagandă, deşi o conferinţă de presă în acest scop a fost organizată abia peste mai bine de un an, după ce a fost publicat în *Izvestiia* un articol senzaţional intitulat „Am ales libertatea” – evident, fără intenţia de a fi ironic13.

În ianuarie 1963, subofiţerul Joseph Helmich de la Corpul de Transmisiuni al Armatei, care răspundea de cifruri la ambasada americană de la Paris, le-a oferit ruşilor secretele sistemului criptografic KL-7 şi un teleimprimator cifrat sofisticat, dezvoltat pe baza maşinii Enigma. Printre secrete se numărau şi detalii tehnice ale unor rotoare şi configuraţii care aveau să permită Moscovei să deducă structura mecanismului. În schimbul acestora a primit o sumă foarte mare de bani. A continuat să vândă informaţii până în iulie 1964. Ruşii le-au utilizat eficient, interceptând şi decriptând comunicaţiile militare ale americanilor în timpul Războiului din Vietnam.

Au fost ajutaţi şi de capturarea pe 23 ianuarie 1968, în largul coastei nord-coreene, a navei *Pueblo*, o navă de recunoaştere ce avea la bord o întreagă generaţie de maşini de criptat, 19 tipuri în total, inclusiv sistemele KL-714. Reţeaua de spionaj a lui John Walker îi ţinea pe ruşi la curent cu schimbările la nivelul echipamentelor, astfel încât Moscova a continuat să monitorizeze asemenea informaţii până la sfârşitul anilor 1970.

De la biţi la byţi

Cererea pentru o criptografie mai eficientă a crescut odată cu rolul de superputere al Uniunii Sovietice în anii 1960, însă curând aceasta s-a lovit de obstacolul lipsei de resurse umane şi fizice. Altele erau priorităţile. Când Uniunea Sovietică a început să producă computere, principala lor aplicaţie era în domeniul artileriei: rachete care să poată transporta în cele din urmă focoase nucleare

sau antirachete capabile să intercepteze şi să doboare rachete deja lansate pe nişte coordonate precise. Nevoile criptografice erau secundare şi, în general, computerele erau asociate mai mult cu nevoile de apărare decât cu cele ale serviciilor de informaţii. În timp ce criptografia avea nevoie de computere digitale, cele mai potrivite pentru balistică erau computerele analoage.

Aşadar, nu a fost o întâmplare că primul manual sovietic despre computere a fost publicat în 1956 de un artilerist, Anatoli Kitov, care devenise cunoscut cu teza sa despre „Sarcinile programării balisticii externe a rachetelor cu rază lungă de acţiune”. Totuşi, pentru el, sistemele de control asistate de computer nu erau decât un produs secundar crucial al unei misiuni mai generale. Kitov a fost cel care a învins obiecţiile staliniste faţă de cibernetică, văzută ca o „pseudoştiinţă burgheză”, deşi i-a luat trei ani (1952 – 1955). Până atunci, ajunsese deja director al Centrului Informatic al Ministerului Apărării (şi deci general) – dându-i-se mână liberă să facă recrutări – şi reprezentant militar al unui nou organism important, SKB-245, de la Ministerul Construcţiilor de Maşini-unelte, care avea sarcina de a inova tehnologiile din domeniul apărării15. Astfel, deşi nu era direct interesat de lumea codurilor şi cifrurilor, Kitov a legitimat teoria informaţiei pentru studiul criptografic.

Obsesia lui Kitov că electronica computerelor este unica soluţie la problemele societăţii l-a făcut să intre în conflict cu autorităţile prin propunerea sa ridicolă privind un unic sistem de dirijare programată pentru apărarea naţională şi economie – de parcă economia planificată nu plesnea deja pe la cusături. Pe vremea lui Hruşciov, GRU reuşise să se organizeze în aşa fel încât să-şi satisfacă singur nevoile, inclusiv cifrarea unor informaţii deschise. Dar voluntarismul atât de tipic epocii lui Hruşciov l-a împins pe Kitov şi în fundături precum traducerea automată, care avea la bază sofismul scientist de a confunda faptul literal cu adevărul semantic16.

Provocările cu care se confrunta criptografia s-au

dovedit mult mai complicate decât cele cărora le puteau face faţă soluţiile tehnice ale lui Kitov. În mod clar, computerele trebuiau să fie mai rapide; însă o viteză mai mare înseamnă o siguranţă mai scăzută în transmiterea unor mesaje cifrate. Este un compromis care nu a fost niciodată soluţionat pe de-a-ntregul.

Ideal era să se creeze o cultură în care specialistul în computere să fie şi criptanalist. Singurul criptanalist notabil care a inovat tehnologia computerelor de la bun început a fost Vladimir Polin (1908 – 1975). El a preluat conducerea Biroului de Proiectare a Automatizărilor Industriale (KBPA) – care ţinea de Minradioprom, ministerul ce se ocupa de producţia de echipamente electronice –, creând tehnologie informatică specializată. Curând a ajuns să fie numit „întreprinderea lui Polin” 17. Aici, Polin şi echipa sa au putut colabora îndeaproape cu primii ingineri IT din Uniunea Sovietică, Lebedev şi Başir Rameev. Până la urmă Lebedev a fost cel care şi-a întrecut rivalii, pe Isaak Bruk şi Rameev, la SKB-245, producând cele mai bune computere. Şi totuşi, chiar şi cel mai bun computer produs de Lebedev în 1958, M-20, care era la fel de rapid ca americanul IBM NORC, avea o deficienţă gravă: se putea lăuda cu mai puţin de jumătate din memoria de operare a computerului NORC18. Ruşii încă trebuiau să apeleze la Occident pentru a atinge nivelul de modelare matematică de care era nevoie 19.

Actualizarea tehnologiei din domeniul codurilor şi cifrurilor s-a datorat mai multor criptografi. Unul dintre aceştia a fost Vladimir Kozlov, un nou soi de specialist-manager, primul criptograf care a ajuns la gradul de general, fiind ales şi membru corespondent al Academiei de Ştiinţe în 196620. Alţi doi erau rezultatul încercărilor lui Stalin de a revitaliza şi dezvolta criptografia chiar înainte de moartea sa: Nikolai Andreev şi Aleksei Bosik, amândoi pionieri în aplicarea electronicii şi fizicii la criptografie.

Andreev, care era geolog, ca şi Boki, a absolvit GUSS în 1953 şi a intrat în viitoarea Direcţie a VIII-a Principală,

care acoperea toate aspectele criptografiei. Una dintre noile probleme care au apărut în utilizarea unor maşini pentru comunicaţiile cifrate era că maşinile însele emiteau radiaţii electronice şi semnale acustice neintenţionate. Aceste emisii puteau fi înregistrate şi interpretate, dezvăluind texte în clar. Atunci când a început să se contureze problema, la începutul anilor 1950, americanii au numit-o TEMPEST (Transient Electromagnetic Puise Emanation Standard). Până la sfârşitul deceniului, s-au mai descoperit şi alte scurgeri de semnale acustice. Ruşii le-au grupat pe toate sub acronimul PEMNI (emanaţii electromagnetice şi emisii acustice colaterale). Fenomenul a devenit cunoscut abia mult mai târziu, când a fost făcut public de criptograful suedez Bengt Beckman în 1983. Din acest punct de vedere, echipamentul de cifrare nu se deosebea cu nimic de telefoane, computere, faxuri sau maşini de scris electronice. „La vremea aceea”, observa Andreev, „nimeni nu îşi putea închipui că detectarea şi înregistrarea emisiilor electromagnetice au capacitatea de a dezvălui informaţii secrete într-o măsură mai mare decât orice trădător” 21.

Deşi blând din fire, Andreev era şi un om extrem de hotărât. În 1959, un grup de subordonaţi ai lui au încercat să găsească punctele slabe ale maşinii de codificare de la ambasada americană din Moscova. În cele din urmă au reuşit să construiască un echipament capabil să citească o parte dintre comunicaţiile sale secrete monitorizând emisiile acustice. Pentru acest progres esenţial, Andreev a primit prestigiosul Ordin Lenin. A durat mai mult de un deceniu până când CIA a găsit o modalitate de a evita aceste practici. Un fost angajat nemulţumit al CIA a dezvăluit ajustările făcute la sfârşitul anilor 1960: „Maşinile şi alte echipamente sunt capitonate şi acoperite pentru a masca sunetele pe care le emit. Încăperile sunt căptuşite cu plumb şi construite pe nişte arcuri uriaşe ce reduc şi mai mult zgomotele din interior. Semănând cu nişte rulote imense, camerele codurilor se află acum de obicei în subsolurile adânci de beton ale sediilor

ambasadelor” 22.

Andreev s-a implicat în decriptarea a zeci de cifruri străine. A făcut asta cu entuziasm. „Cu timpul”, îşi amintea el, „orice criptograf încetează să mai fie interesat de conţinutul mesajelor pe care le decriptează. Cel mai interesant şi mai complicat e să înţelegi logica cifrului. Asta pentru că fiecare cifru este o construcţie unică. Este mereu altul; nu se prezintă niciodată în acelaşi fel. Dacă îi dai cifrul unui matematician sau unui fizician, va spune că problema nu poate fi rezolvată – şi are dreptate. Un cifru din ziua de azi poate fi înţeles doar prin utilizarea unui complex de discipline: matematică, fizică, radioelectronică şi tehnologia informaţiei. Altfel nu se poate face nimic”. Pe scurt, contextul academic conta.

Andreev şi-a dat seama că separarea decriptării de crearea unor coduri şi cifruri avea să permită Uniunii Sovietice să sporească securitatea propriilor coduri şi cifruri. Pentru ca ţara să ajungă în această poziţie, era nevoie de mobilizarea unor resurse umane atât din mediul academic, cât şi din cel industrial. Andreev a prezentat situaţia foarte simplu: „O criptografie eficientă nu dă niciun rezultat dacă nu are o temelie solidă sub forma unei baze de producţie puternice care să permită reproducerea echipamentelor, crearea acestora conform celor mai avansate specificaţii tehnologice şi într-o cantitate suficient de mare. În special nivelul tehnologiei ne permite să acoperim o arie cât mai largă cu aceleaşi cheltuieli”.

Raţionamentul lui Andreev a fost acceptat. „Aşadar, s-a decis ca fiecare să-şi facă treaba”. 23 Acceptând argumentele lui Andreev, Kozlov a iniţiat un divorţ instituţional. Pe 21 iunie 1973, în semn de recunoaştere a faptului că aria de acoperire a criptografiei sovietice s-a lărgit şi a nevoii urgente de a ajunge din urmă Occidentul, ceea ce însemna un buget separat şi substanţial, Ordinul KGB nr. 0056 a despărţit interceptarea de Direcţia a VIII-a, înfiinţând Direcţia a XVI-a. Odată cu ea a fost mutată şi decriptarea. Generalul Andreev a fost pus la conducere. Întregi ramuri ale industriei şi instituţii au fost mobilizate

pentru a satisface nevoile noii direcţii.

Bosik, celălalt specialist, la fel de dinamic, era un omuleţ slăbănog, cu voce subţire şi păr negru ca tăciunele (de unde şi porecla lui, „Ţiganul”). Era „un personaj irezistibil, carismatic”, cu o minte „extraordinar de ascuţită” şi o energie „neostoită”. „Ingeniozitatea şi inventivitatea lui erau legendare”, îşi aminteşte unul dintre subordonaţii săi direcţi24. De asemenea, Bosik era altruist, cinstit, iubea viaţa şi, un veritabil compliment pentru un rus, era „un intelectual cu adevărat cultivat” 25. Astfel, odată ce Andreev a pus rotiţele în mişcare şi, în august 1975, s-a mutat înapoi la conducerea Direcţiei a VIII-a, l-a luat pe colonelul Bosik ca prim-adjunct. Direcţia a XVI-a a fost preluată de Igor Vasilievici Maslov.

În 1974, tânărul Mihail Maslennikov a intrat la aşa-numita a patra facultate din Bolşoi Kiselnîi Pereulok, nu departe de Lubianka, pentru a studia criptografia. La început a fost copleşit de standardele înalte la care trebuia să fie la matematică (în mare parte algebră) şi teoria probabilităţilor (unde logica, statistica şi cunoaşterea anumitor particularităţi lingvistice aveau o mare influenţă). „Între cei de la algebră şi cei de la probabilităţi existaseră întotdeauna schimburi de replici tăioase pe marginea întrebării al cui adevăr era mai originar şi care dintre ei avea o contribuţie mai mare la criptografie”. 26 Şi mai era şi lingvistica, alt domeniu privit cu suspiciune de Stalin şi acceptat în sfârşit abia în 195727.

Şi totuşi, aşa cum anticipase Andreev, începea o nouă eră: cea a computerelor puternice de mare viteză, cu cipuri cu circuite integrate, şi naşterea criptografiei asimetrice în 1977. Aceasta a cântărit mult în confruntarea dintre ştiinţele pure şi cele aplicate în criptografie. Dintr-odată, au început să se caute specialişti în matematici pure care lucrau cu numere prime, pe care matematicianul G.H. Hardy le considerase cândva inutile „pentru scopuri legate de război” 28. Măcar de data asta ruşii puteau exploata faptul că erau buni la matematici pure. S-a ivit deodată posibilitatea de a aplica mecanic soluţii de mare viteză

prin intermediul unor algoritmi. Totuşi, la Direcţiile a VIII-a şi a XVI-a Principală încă se lucra mai degrabă cu biţi decât cu byţi – aceştia din urmă având o capacitate de transfer şi stocare de date de opt ori mai mare decât biţii –, aşa încât ruşii erau cu mult în urmă şi nu prea aveau şanse să recupereze decalajul.

După ce, renunţând la principii, adoptase computere IBM în anii 1960, în ciuda recomandărilor stricte ale lui Lebedev, Moscova făcuse fără să vrea greşeala fatală de a deveni vulnerabilă la presiunile exercitate de Statele Unite. Ruşii au fost avertizaţi că s-ar putea întâmpla asta. Stasi (Ministerul est-german al Securităţii Statului) recomandase chiar ca ruşii să cumpere mai degrabă tehnologie britanică (ICL), despre care credeau că este la fel de avansată ca şi IBM, dar care nu presupunea pericolul vreunui embargo29.

Deşi în timpul preşedintelui Nixon americanii s-au dovedit a fi mai puţin grăbiţi să impună embargoul comercial strategic împotriva Uniunii Sovietice, votarea în Congresul Statelor Unite a Amendamentului Jackson-Vanik pe 3 ianuarie 1975, care lăsa Rusia fără clauza naţiunii celei mai favorizate în domeniul comerţului, a provocat totuşi îngrijorări. Asta însemna că avertismentele transmise din Berlinul de Est ar fi trebuit luate în serios. O dependenţă şi mai mare de tehnologia americană a plasat prin urmare o nouă povară pe umerii surselor umane de informaţii, atât la KGB, cât şi la GRU. Apoi, o mai mare dependenţă îi făcea pe ruşi vulnerabili şi din alt punct de vedere. Dacă Occidentul demasca reţeaua în plină dezvoltare de spioni sovietici care culegeau informaţii industriale vitale, atunci ruşii nu mai aveau ce să facă; iar dacă în acelaşi timp Occidentul accelera competiţia tehnologică în cadrul cursei înarmărilor, Uniunea Sovietică avea să piardă.

La începutul anilor 1970, institutul de cercetare ştiinţifică KBPA, numit mai târziu Kvant, concepuse cel mai puternic computer al Uniunii Sovietice, denumit Bulat („Sabia”); sistemele sale integrate au fost produse de

fabrica Mikron din Zelenograd. Bulat se poate să fi fost o adaptare a computerului M-10, construit de Mihail Karţev, care, în mod surprinzător, primise Premiul de Stat pentru teza sa de doctorat: Bulat Okudjava, celebrul cântăreţ iconoclast, era preferatul lui. Computerul Bulat a fost instalat în Secţia I de la etajul 21 al clădirii din Prospekt Vernadskogo. Serviciul de decriptare al GRU se afla în Komsomolskii Prospekt, însă centrul său informatic era la 40 de kilometri distanţă, în afara Moscovei, la Sokolovski.

În ciuda faptului că exista acest computer puternic, cea mai mare parte a activităţii de analiză din Direcţia a VIII-a a KGB a continuat să fie făcută manual. „Nici măcar nu îndrăzneam să visăm, ca americanii, să supunem fiecare interceptare unei analize informatice”, îşi aminteşte un fost angajat. „Ţin minte şirurile lungi de dulapuri pline de dosare prăfuite cu materiale interceptate, dar încă nedescifrate. În esenţă, lucram cu dulapuri”. 30

Într-un contrast izbitor, NSA a cumpărat al doilea Cray-IA, produs în 1977. (Serviciul naţional de meteorologie l-a achiziţionat pe primul, iar GCHQ pe al treilea.) Costa peste opt milioane de dolari, cântărea cinci tone şi jumătate şi era nevoie de mai bine de 30 de oameni în încăperea unde se afla computerul. În mod crucial, avea un design simplu în comparaţie cu computerele anterioare, putea funcţiona mai multe zile fără întrerupere şi era mai rapid decât toţi rivalii săi. Apoi, în 1980, alt progres uluitor: ataşarea complexului multiprocesor IBM 3033 îi permitea operatorului să proceseze până la 16 milioane de caractere sub un singur sistem de operare, un ciclu durând 57 de miliardimi de secundă.

Astfel, odată ce destinderea a rămas doar o amintire, ruşii au fost depăşiţi semnificativ. Cel mai bun computer produs de ruşi la vremea aceea era tot M-10 al lui Karţev, proiectat pentru avertizarea în cazul unui atac cu rachete. Însă, deoarece nu stătea prea bine la capitolul microelectronică (o veşnică problemă a sovieticilor), nu putea funcţiona la aceeaşi viteză ca şi Cray. Numărul

maxim de cicluri ale procesorului la M-10 era de 5, 3; la Cray era de 27, 631.

Maslennikov îşi aminteşte că a ajuns la Subdirecţia S, Secţia a V-a specializată în teoria criptografiei. Aceasta era condusă de Vădim Stepanov, care preda teoria probabilităţilor şi statistică matematică, şi avea sediul la Kunţevo, Fiii, o suburbie din nord-vestul Moscovei unde erau locuinţele ofiţerilor superiori din KGB şi vilele multora dintre liderii sovietici, inclusiv, la un moment dat, a lui Stalin. Principala clădire a Direcţiei a VIII-a, aflată la intersecţia a doua străzi, Motogvardeiskaia şi Ielninskaia, era o casă de sticlă (*stekliaşka*) proiectată ca o carte deschisă. Se afla în mijlocul unui spaţiu viran, din motive de securitate. Odată, un diplomat american a parcat fără să-şi dea seama pe terenul acela care părea abandonat, presupunând, fără îndoială, că numărul său de înmatriculare diplomatic îl va proteja de hoţi; însă, când s-a întors, a descoperit cu surprindere că maşina lui nu mai era acolo (lucru nemaipomenit la Moscova pe vremea aceea).

Maslennikov a sosit tocmai când era dezmembrat un computer depăşit, Vesna, în curtea unei clădiri. Îşi amintea acele momente când „unul dintre ultimele modele de computere pur sovietice a avut parte de o moarte tipic sovietică”. A fost instalat un Hewlett-Packard. „M-am dus la maşină” a ajuns vorba preferată a celor care căutau o activitate matematică creativă, mai ales după cină. „Însă”, observa Maslennikov, „în secţia teoretică baza erau tot creionul şi hârtia” 32.

Contrastul dintre situaţia de la Fort Meade şi cea de la Moscova este izbitor. Avansul tehnologic realizat de americani a dus rapid la rezultate substanţiale, mai ales la NSA, unde Grupul A al Annei Caracristi profita la maximum de erorile făcute de operatorii de cifruri sovietici pentru a pătrunde în tot felul de sisteme până atunci impenetrabile. În 1979, americanii au putut să utilizeze informaţiile astfel obţinute pentru a-i păcăli pe ruşi să invadeze Afghanistanul până la sfârşitul anului33.

Din fericire pentru Moscova, Geoffrey Prime, care demisionase de la GCHQ pe 28 septembrie 1977, unde fotografia în mod regulat materiale secrete, s-a răzgândit brusc. Rămas fără bani, în 1980 le-a vândut celor de la KGB secretele pe care le adunase cu trei ani înainte. Această comoară a dezvăluit măsura în care Washingtonul şi Londra citeau cele mai secrete mesaje ale Moscovei, punând la cale dezastruoasa invadare a Afghanistanului de către URSS34. Americanii „erau mai interesaţi decât noi de pătrunderea forţelor noastre în Afghanistan”, remarca generalul Valentin Varennikov. „Noi ne-am stabilit obiectivul de a stabiliza situaţia; ei ne-au întins o cursă”. 35

În mai, Prime a predat la KGB peste 15 role de film36. Avantajul câştigat cu greu al Washingtonului s-a dus pe apa sâmbetei într-o clipă. Pentru moment, ruşii au echilibrat şansele, şi de data aceasta tot datorită informaţiilor din surse umane. Deşi faptul că primiseră materialul cu trei ani întârziere a contat foarte mult pentru supravieţuirea regimului: dezastruoasa invazie a Afghanistanului agravase deja problemele sociale, economice şi politice mult timp ignorate cu care se confrunta Kremlinul.

Viktor Şeimov

Prime a fost un dezastru pentru americani şi pentru britanici, însă aceştia au avut norocul să le cadă în braţe un nou trofeu din partea unei societăţi tot mai sătule de război şi care îşi pierduse încrederea din tinereţe. Acest trofeu a fost Viktor Şeimov. Era unul dintre cei mai buni şi, fiind crescut în sânul elitei postbelice, se bucurase de toate avantajele imaginabile. Născut în 1946, era fiul unui colonel, un inginer care a construit primele terenuri de testare a rachetelor. Şeimov a intrat apoi la o facultate cu specializare în construirea vehiculelor spaţiale. Era un tânăr foarte promiţător; s-a căsătorit cu o colegă de clasă şi, fără îndoială pentru a avea şanse mai mari în carieră, a intrat în Partid. La un an după absolvire a fost selectat pentru a lucra în Direcţia a VIII-a. În 1979 ajunsese să

conducă o secţie care se ocupa de comunicaţiile cifrate cu unele rezidenturi legale din străinătate. La Varşovia, unde fusese trimis în interes de serviciu, pe 31 octombrie 1979 s-a strecurat afară din ambasadă fără să fie văzut şi a luat legătura cu CIA. Nereuşind să-l convingă să rămână pentru a lucra ca agent.

CIA i-a garantat că îi va scoate familia din Moscova (ceea ce, fără îndoială, avea să fie extrem de dificil) în schimbul unor informaţii.

Era momentul cel mai potrivit. Contrainformaţiile se concentrau asupra valului de vizitatori aşteptat la Jocurile Olimpice de Vară. Celor care plecau nu li se aplicau măsuri speciale. Ofiţerul CIA David Rolph a supervizat operaţiunea. Deghizat în uniforma de pilot al unei companii aeriene, în timp ce soţia lui, Olga, şi fetiţa lor, Lenocika, au fost ascunse într-un container urcat apoi la bordul unui avion de către cei de la ambasada americană, Şeimov („Ckutopia”, ulterior „Ckquartz”) s-a făcut nevăzut. Fugise cu o mulţime de informaţii despre comunicaţiile secrete ale KGB: pe scurt, era un dezastru. Nu luase nimic din apartamentul său, prin urmare ar fi fost uşor de presupus că familia fusese răpită sau poate murise fără urmă în vreun accident de maşină37. Părinţii săi nu au putut fi preveniţi dinainte, din motive evidente. Tot ce a putut face Şeimov a fost s-o avertizeze pe mama lui că, dacă nu ştie sigur că a murit, să nu creadă astfel de speculaţii.

Ancheta dispariţiei lui Şeimov a fost condusă de Anatoli Jucikov. Acesta era şeful secţiei de investigaţii a Direcţiei a II-a Principale, care se ocupa de cazuri extrem de importante. Un astfel de caz a apărut întâmplător la scurt timp după dispariţia familiei Şeimov, pe 27 decembrie 1980, când a fost descoperit cadavrul maiorului Vladimir Afanasev, adjunctul principalului secretariat de la Lubianka, nu departe de drumul spre aeroportul Bikovo. S-a stabilit că fusese ucis în drum spre vila KGB în care locuia, la Pehorka, după o petrecere în oraş. Opt miliţieni erau cercetaţi pentru crimă. Pe vremea aceea, era ceva

obişnuit ca miliţienii să bată beţivi ca să se amuze. Patru dintre ei au fost judecaţi în secret şi împuşcaţi. Ministrul de Interne, Nikolai Şcelokov, un apropiat al lui Brejnev, care reuşise să muşamalizeze totul, a fost demis atunci când Andropov a devenit secretar, pe 12 noiembrie 1982. A fost dat afară şi din Partid, iar în cele din urmă s-a împuşcat, pe 13 decembrie 198438.

Din punctul de vedere al KGB, Şeimov şi familia sa parcă intraseră în pământ. Codurile şi cifrurile erau aşadar în siguranţă. Toată lumea a răsuflat uşurată. Însă KGB se înşela amarnic – dar, desigur, niciunul dintre şefi nu voia să facă valuri, stârnind panică. Totul a început să iasă la iveală abia în vara anului 1985, când Aldrich Ames a raportat de la CIA că, de pe 10 iunie 1980, americanii interceptau cablurile care intrau şi ieşeau din Iasenevo, cu consecinţe incalculabile pentru operaţiunile desfăşurate de KGB în străinătate39.

Capitolul 11

Mândria de dinaintea căderii

Anii 1970 păruseră o epocă de aur pentru regimul sovietic şi mai ales pentru serviciile secrete sovietice. Pentru conducătorii Uniunii Sovietice s-a dovedit însă a nu fi altceva decât o anticipare a sfârşitului. Punctul de cotitură a fost invazia sovietică din Afghanistan, care a accelerat alunecarea de neoprit a Uniunii Sovietice către i declin vertiginos.

Din 1921 până în 1947, Afghanistanul a rămas o ţară-tampon între India britanică şi Uniunea Sovietică. Când, la naşterea sa, noua Indie s-a frânt în două, Afghanistanul s-a trezit că se învecinează cu Pakistanul, care, în loc s-o ia pe urmele Indiei, într-o direcţie prosovietică, a luat alt drum, către protecţia oferită de SUA. După aceea, nealinierea Afghanistanului a depins de autocontrolul americanilor şi al ruşilor, care, după cum s-a dovedit, funcţiona doar dacă nici uneia din tabere nu i se oferea vreo ocazie prea bună pentru a o pierde.

O lovitură de stat în capitala Afghanistanului, Kabul, pe 27 aprilie 1978, a adus în funcţie, dar nu şi la putere un

grup de comunişti conduşi de doi agenţi KGB, Nur Mohammad Taraki şi Babrak Karmal. Încercarea de a prelua controlul asupra întregului stat, mai ales asupra întinsei zone rurale, care se opunea schimbărilor radicale, a necesitat, inevitabil, tot mai mult ajutor militar sovietic. Invazia sovietică a avut loc după un an de frustrări generate de eşecul conducerii afghane de a se grăbi încet şi de a câştiga de partea sa un popor nemulţumit care punea mare preţ pe tradiţiile trecutului îndepărtat.

Conducerea Afghanistanului nu a reuşit să-şi mai limiteze reformele pe măsură ce opoziţia devenea tot mai înverşunată. În loc să organizeze o retragere tactică, cei mai fanatici au ajuns să creadă că este nevoie de o represiune din ce în ce mai mare. Pe 16 septembrie 1979, răzbunătorul şi ambiţiosul Hafizullah Amin a preluat puterea de la Taraki, care era mai prosovietic. În acel moment, Moscova s-a speriat. Citind cifrurile sovieticilor până la cel mai înalt nivel, americanii ştiau foarte bine că ruşii erau foarte reticenţi la ideea de a face uz de forţă ca să-şi impună voinţa, de teamă să nu-şi creeze propriul „Vietnam” 1. Preşedintele Consiliului de Miniştri, Aleksei Kosîghin, fusese foarte vehement în avertismentele sale privind posibilele consecinţe ale unei intervenţii.

Invazia de amploare ce a urmat a implicat aproape o sută de mii de soldaţi şi a fost o eroare fatală a conducerii sovietice. A fost susţinută de o mică clică, comisia afghană a Biroului Politic, în frunte cu Andropov, Ustinov şi Gromîko, toţi nişte dogmatişti, sub conducerea formală a mult decoratului lor lider, Brejnev, care suferea de atrofie cerebrală. Asistentul personal al lui Brejnev, Aleksandrov-Aghentov, nici măcar nu a fost informat de decizia care se luase. Nu s-a ţinut cont de părerea nici unui specialist. „În ceea ce priveşte Afghanistanul, nu am oferit niciun fel de recomandări”, îşi amintea directorul GRU, Ivaşutin; „şi nici prea multe informaţii”. Atunci când şeful Marelui Stat-Major, Nikolai Ogarkov, i-a convocat pe şefii tuturor celor nouă departamente, plus şeful Direcţiei Politice Principale, toţi s-au opus intervenţiei2. Cu excepţia lui Kosîghin, un

membru al Biroului Politic, care era imobilizat la pat, restul conducerii a fost convinsă, prin intimidare, de Andropov, Ustinov şi Gromîko să ia această decizie esenţială, ignorând consecinţele prezise corect de profesionişti. Americanii i-au atras intenţionat spre asta, creând impresia că Amin, care absolvise Columbia University, era pe punctul de a trece în tabăra cealaltă şi de a cere sprijinul Statelor Unite. Astfel, americanii au smuls Moscovei premiul cel mare, care consta în a atrage de partea ei, în flancul sudic al blocului sovietic, o ţară care fusese nealiniată. Primul director adjunct al Direcţiei I Principale, generalul Vădim Kirpicenko, a condus procesul de planificare a invaziei, „Baikal-79". Preludiul a fost Operaţiunea Ştorm-333, programată pentru ziua de 27 decembrie 1979, la ora 21.30.

Luarea cu asalt a palatului lui Amin a fost condusă de trupele *speţnaz* („forţele speciale") ale KGB şi sprijinită de trupele *speţnaz* ale GRU. Forţele GRU fuseseră create în timpul Războiului din Coreea printr-o directivă specială (Org/2/395832) din 24 octombrie 1950. S-au creat 46 de unităţi în toate regiunile militare ale Armatei Roşii. Fiecare unitate era formată din 20 de soldaţi. Pe 2 mai 1979, Ivaşutin i-a ordonat colonelului Vasili Kolesnik să formeze un detaşament *speţnaz* separat (ooSpN), cu numărul 154, constituit exclusiv din uzbeci, turkmeni şi tadjici. Acesta a devenit un batalion comandat de maiorul Habib Halbaev.

Celălalt element principal avea ca sursă Lubianka. Andropov ordonase crearea unor unităţi *speţnaz* ale KGB pe 19 martie 1969, instituind „Cursurile Avansate pentru Ofiţeri" (KUOS), o denumire eufemistică. Iniţial au fost selectaţi 28 de ofiţeri pentru a fi instruiţi de Grigori Boiarinov la Balaşih. Scopul era crearea unei rezerve operaţionale pentru misiuni speciale. Ideea exista de ceva timp, iar KUOS s-a materializat după mai multe încercări neizbutite şi după lungi dezbateri, deoarece unii veterani insistau ca ofiţerii din Direcţia I Principală să fie excluşi, iar unităţile *speţnaz* să fie formate doar din militari. Au reuşit să se impună3.

KUOS ţinea de Direcţia S (ilegalişti). Andropov a aprobat crearea Grupului A (Alfa) pe 29 iulie 1974, în cadrul Direcţiei a VII-a, responsabil cu supravegherea spionilor suspecţi4. Astfel, Alia era creat pentru scopuri interne, iar aşa-numiţii *alfovţi* erau recrutaţi dintre ofiţerii operativi care nu aveau mai puţin de trei ani de experienţă pe teren şi erau instruiţi la fel ca membrii regimentului britanic SAS, pentru acţiuni imediate, cu sau fără armea. Instrucţia dura un an şi avea loc la Leningrad, la celebra (în cercuri închise) Şcoală specială nr. 401 a KGB6. Cu toate acestea, Afghanistanul necesita o combinaţie de aptitudini printre care se numărau şi cele specifice Grupului Alfa.

Drozdov, acum şef al Direcţiei, şi Vasili Kolesnik, din partea GRU, împreună cu nişte delegaţi din unităţile *speţnaz* ale ambelor organizaţii, au pus la cale planul atacului asupra palatului prezidenţial din Kabul. Au fost trimişi din timp pe post de „consilieri" ai afghanilor. Singurul impediment a apărut atunci când gazdele afghane şi-au exprimat nedumerirea faţă de prezenţa lui Drozdov, acum complet chel şi oarecum mai înţelept, care părea prea bătrân pentru un post atât de mărunt.

Pentru a risipi bănuielile vigilenţilor comandanţi ai forţelor pe care trebuiau să le învingă, Drozdov şi Kolesnik au încercat să-i convingă să vină la o aniversare ce avea loc în aceeaşi zi, dar, nereuşind să-i convingă pe cei mai importanţi dintre ei şi temându-se să nu fi trezit suspiciuni, au declanşat atacul mai devreme, la ora 19.30. Atacul a implicat direct doar 60 de oameni (ai KGB) – cei de la KUOS erau numiţi „Zenit"; cei din Alfa, „Grom" –, sprijiniţi de batalionul de musulmani comandat de maiorul Halbaev, care îi acoperea şi scotea de acolo răniţii. Operaţiunea nu a durat decât 43 de minute, dar s-au dat lupte crâncene – o adevărată baie de sânge. Au fost 18 morţi, printre care şi opt membri ai *speţnaz*, după care au murit încă 37 de oameni când s-a prăbuşit un avion; de asemenea, au fost 57 de răniţi, dintre care 37 erau *speţnaz*-Printre cei care au murit în luptă s-a numărat şi Boiarinov. La rândul lor, ei

uciseseră 180 de afghani şi luaseră prizonieri 2.500. Se auzeau împuşcăturile şi se vedeau flăcările tocmai de la ambasada sovietică, aflată în celălalt capăt al oraşului7. „Au muşcat momeala!”, a jubilat consilierul american pe probleme de securitate naţională, Zbigniew Brzeziński, ridicând pumnul8. Odată implicat, Ivaşutin a trimis în Afghanistan toate trupele disponibile ale GRU pentru a câştiga războiul.

Extraordinarele realizări ale lui Iuri Totrov în timp ce s-ar putea spune pe bună dreptate că americanii erau cei mai avansaţi în domeniul tehnologiei, ruşii au reuşit să recupereze mare parte din decalaj în alte moduri. Împiedicaţi de înapoierea din domeniul invenţiilor, unii ingineri sovietici din complexul industrial militar şi-au demonstrat geniul devenind maeştri în arta improvizaţiei. Au aplicat legea avantajului comparativ: exploatarea la maximum a ceea ce ai la îndemână în loc să-l imiţi pe celălalt, tratând asimetriile fundamentale nu ca pe un motiv de regret, ci ca pe ocazii de care să profiţi. Înlocuirea înaltei tehnologii cu materia cenuşie s-a făcut aşadar de nevoie. Însă, deoarece birocraţia sovietică era apăsată de rutina care înăbuşea iniţiativa la tot pasul, Occidentul putea fi iertat pentru presupunerea că nu se puteau întâmpla decât lucrurile la care se aştepta. Ceea ce i-a surprins total până la urmă pe cei de la CIA (şi, fără îndoială, pe cei de la MI6) a fost să descopere ce putea realiza serviciul de contrainformaţii al KGB sub o conducere inspirată, combinată cu o cercetare şi o analiză minuţioase, realizate în general de un singur om. Numele său era Iuri Introv. Acesta făcuse carieră datorită unui personaj important, un pionier în contrainformaţiile externe: Grigori Grigorenko.

Grigorenko transformase contrainformaţiile externe într-o entitate distinctă şi importantă din cadrul Direcţiei I Principale – şi aceasta şi-a câştigat o reputaţie teribilă. Grigorenko a fost un candidat ciudat la serviciile secrete: un gânditor, înşelător de blând în purtări, dar cu o voinţă de fier. Nu era doar inteligent. Avea şi o memorie

formidabilă a detaliilor. Făcuse studii pentru a deveni profesor de fizică şi matematică în Ucraina înainte de a fi recrutat de NKVD în 1940. Rănit apoi pe Frontul de Sud-Vest, a absolvit şcoala superioară a NKVD. La SMERŞ, unde a început în 1943, a coordonat 181 de operaţiuni de dezinformare prin radio, îndrumându-i greşit pe nemţi. Cea mai remarcabilă realizare a sa a fost să-i facă pe nemţi să creadă că au cale deschisă pentru un atac frontal în timpul fatidicei bătălii de la Kursk, din iulie 1943. După război a lucrat în contrainformaţiile militare, la Direcţia a III-a Principală, până în 1949. Apoi a fost transferat la Direcţia I Principală, specializându-se în contrainformaţii. În Ungaria, în timpul revoltei din 1956, fiind reprezentant adjunct al KGB, aprecierea lui că rebeliunea împotriva puterii comuniste atinsese un nivel periculos a fost dezaprobată deschis de Serov. De asemenea, în acea perioadă a fost grav rănit la cap în timpul bombardamentelor de artilerie.

După aceea, Grigorenko a condus o secţie a Direcţiei a II-a Principale, reprimind activitatea unor organizaţii de emigranţi din Rusia sponsorizate de americani. În 1959 a fost mutat în funcţia de director adjunct al serviciului de „măsuri active”, conducând Secţia (a XIV-a) de Contrainformaţii a Direcţiei I Principale. Aici i-a venit ideea să ridice nivelul de profesionalizare al secţiei: s-o transforme într-un serviciu de sine stătător în cadrul Direcţiei I Principale, care să se dedice exclusiv şi sistematic contrainformaţiilor externe, cu accent pe analiză şi pe infiltrarea activă a serviciilor de informaţii rivale.

În februarie 1963 s-a creat în sfârşit şi al doilea serviciu al Direcţiei I Principale, încorporând Secţiile a IX-a şi a XIV-a ale Direcţiei I Principale, nişte subdiviziuni ale Direcţiei a II-a Principale şi Direcţia a III-a a KGB. Acesta a ajuns să aibă 104 ofiţeri operativi la Moscova, iar până la sfârşitul anului, 1 037 în străinătate. Planul pentru 1965 prevedea crearea unor rezidenturi de contrainformaţii sub acoperire în Statele Unite, Franţa, Marea Britanie, Italia şi

Austria. Americanii au simţit imediat impactul acestora. Ideea era să se încerce atragerea în tabăra sovieticilor a unor ofiţeri americani de contrainformaţii din Lumea a Treia şi, în anumite cazuri, compromiterea celor care refuzau să coopereze. Faptul că puţini astfel de ofiţeri vorbeau rusa făcea ca aceştia să fie deosebit de valoroşi, diminuând capacităţile CIA de a acţiona împotriva Moscovei. În plus, s-a pus la cale trimiterea a doi-trei agenţi care să se infiltreze în serviciile secrete americane din Statele Unite. Aceştia nu aveau să mai aibă opţiunea de a se întoarce vreodată acasă9.

Grigorenko îi impresionase pe toţi cu gândirea sa la rece în momentele de criză din 1956. Aşa că nu a fost nicio surpriză că Semiceastnîi l-a făcut şef al acestui nou serviciu. Totodată, a fost şi vicepreşedinte al KGB până în 198310. Astfel a început o adevărată „epocă de aur” a contrainformaţiilor: agenţii americani au început să fie eliminaţi pe capete.

Una dintre abilităţile lui Grigorenko era să cultive tinerele talente. Iuri Introv, de exemplu, era un novice atunci când a ajuns în serviciu. Născut la Moscova în 1933, Introv era un bărbat slăbuţ şi mic de statură, cu origini şi trăsături turcice. A făcut cursurile obişnuite de la MGIMO şi de la şcoala serviciilor de informaţii, absolvind ca orientalist şi urmând să devină kaghebist (ofiţer operativ al KGB). Prima lui misiune în străinătate i-a permis să câştige experienţă pe teren mai întâi la Bangkok (1958 – 1960) şi apoi la Tokyo (1967 – 1971 şi 1975 – 1980). Însă nu era un ofiţer operativ ca toţi ceilalţi.

Introv era la fel de ieşit din comun ca şi Grigorenko – sau poate şi mai şi. Era extrem de inteligent, profund analitic, tenace, reticent la ideea de a-i lăsa pe alţii să gândească în locul lui şi un psiholog social foarte intuitiv. În mod clar, contrainformaţiile nu erau tocmai cea mai fascinantă sau cea mai prestigioasă secţie a Direcţiei I Principale, însă el a ajuns s-o conducă. Una dintre sarcinile sale cruciale era să-i identifice pe ofiţerii operativi ai principalului adversar care acţionau sub acoperire

diplomatică. Imediat au ieşit la iveală două deficienţe majore în modul cum privea KGB problema. În primul rând, exista un cult al surselor secrete în defavoarea celor deschise pentru simplul motiv că pe primele se punea mai mult preţ. Kaghebiştii tindeau să dispreţuiască practica CIA de a investi atâta timp şi efort în citirea ziarelor, în al doilea rând, ruşii presupuneau că occidentalii s-ar comporta la fel ca ei, ceea ce reflecta o anumită îngustime a gândirii, accentuată zi de zi de faptul că aveau o viaţă strict compartimentată în cadrul coloniei sovietice din străinătate, sub privirea mereu vigilentă a ofiţerilor lor de contrainformaţii.

Activitatea lui Introv de identificare a ofiţerilor din serviciile de informaţii americane a început la serviciul de contrainformaţii externe, după ce s-a întors din Thailanda, în 1961 – 1962. Nici prin cap nu îi trecea că proiectul avea să-i înghită 20 dintre cei 32 de ani ai carierei sale în acest domeniu. Introv a început cu aspectele evidente, cercetând manuale oficiale, precum listele diplomatice. Faptul că un rezident din străinătate putea să transmită numele unor presupuşi ofiţeri ai serviciilor secrete americane şi să ceară ca acestea să fie trecute în cartotecă l-a frapat pe Introv, care îl considera un semn de incompetenţă, şi i-a întărit hotărârea de a pune accent pe precizie. Greşeala făcută de rezident era că interpretase eronat listele cu personalul diplomatic ale Departamentului de Stat şi presupusese că, dacă un nume era urmat de *SY*, de la *Security*, aceasta însemna implicit că face parte din serviciile de informaţii, cum ar fi fost cazul în Uniunea Sovietică. Era un raţionament simplist, care demonstra falsitatea tendinţei de a considera că duşmanul proceda la fel cum procedau sovieticii”. Era evident că se iroseau resurse colosale din cauza încadrării greşite a unor potenţiali agenţi de teamă să nu scape vreunul neobservat.

În 1964, David Wise şi Thomas Ross au publicat *The Invisible Government*, care a confirmat constatările iniţiale ale lui Introv. Dar a şi complicat lucrurile. Drept consecinţă, nu s-au mai întocmit liste standard. Totuşi,

după ce a retras lista iniţială a diplomaţilor, noile lucrări de referinţă ale Departamentului de Stat – *Foreign Service List* şi *Biographic Register* („pedigriul”) – continuau uzanţa de a marca cu „R” (de la *Rezerve*) unele nume, inclusiv ale unor ofiţeri din CIA. *R* însemna că nu sunt diplomaţi de carieră, putând fi aşadar – deşi nu neapărat – ofiţeri în cadrul CIA.

La agenţie, Ray Cline, responsabil de operaţiuni, a încercat zadarnic să pună capăt acestei practici, nereuşind să facă nimic până spre sfârşitul anilor ’6012. Bineînţeles, urmările nu i-ar fi afectat pe ofiţerii sub acoperire neoficială, despre care nu ştia nici măcar şeful staţiei locale. Totuşi, chiar şi în aceste cazuri, agenţia nu era în siguranţă. Introv a cercetat amănunţit şi alte surse deschise oficiale şi a comparat rezultatele cu informaţiile legate de operaţiuni, folosind arhivele Secţiei a XV-a a direcţiei ca să vadă cum îi depistau pe agenţii CIA alte agenţii de informaţii şi cum îşi dădeau seama guvernele occidentale de identitatea acestora.

Trimis în Japonia pentru o lungă perioadă (1967 – 1971), în toiul Războiului din Vietnam, Introv a fost obligat să predea ştafeta. În absenţa sa, Grigorenko a fost avansat în noiembrie 1969 în funcţia de şef al Direcţiei a II-a Principale. Prim-adjunctul său, Vitali Boiarov, l-a înlocuit în ianuarie 1970; aşa că proiectul lui Introv a continuat fără întreruperi şi după ce Boiarov a devenit adjunctul lui Grigorenko, trei ani mai târziu. În 1974, când Introv s-a întors acasă, la conducere era o stea în ascensiune, Oleg Kalughin. Iar al doilea serviciu fusese transformat în Direcţia K. în cadrul acesteia, Secţia a VII-a a lui Introv a primit inofensivul nume „Rezerva de Informaţii şi Referinţe”, fără îndoială pentru a descuraja întrebările indiscrete13. În practică, desigur, funcţia sa principală a rămas analiza.

După aceea, Introv s-a putut concentra în voie asupra perfecţionării metodei sale de depistare a personalului CIA aflat sub acoperire. Inspirat de o sursă de încredere care furniza date despre diplomaţi ce făceau parte din CIA, a

făcut progrese. Philip Agee, un agent CIA care demisionase în 1969, a vrut să ofere Uniunii Sovietice informaţii, dar a fost refuzat. Fără îndoială, ruşii s-au temut să nu fie o capcană. Totuşi, cubanezii, mai puţin inhibaţi, au acceptat. Rezultatele au fost transformate de Serviciul A (dezinformare) al KGB într-o carte. Aceasta a apărut la Penguin, în Londra, cu titlul *Inside the Company*: *CIA Diary* (1975) 14.

Însă Introv, bineînţeles, a mers mult mai departe. A realizat un progres crucial când şi-a dat seama că birocraţia agenţiei, la fel ca şi a lui, era sclava rutinei. Pentru un birocrat, schimbarea era întotdeauna perturbatoare şi trebuia evitată. Aşa că, atunci când un ofiţer primea o anumită misiune, exista tendinţa de a-l încadra la acelaşi rang ca şi pe predecesorul său. Mai mult decât atât, din inerţie birocratică, ofiţerilor din serviciile de informaţii li se repartizau apoi aceleaşi apartamente, ba chiar şi aceeaşi maşină ca şi celor de dinainte.

Prima provocare a lui Introv a fost să construiască modelul. A urmat un proces lent de testare şi rafinare, până când s-a simţit suficient de încrezător ca să-şi prezinte concluziile. Veteranii, inclusiv superiorii săi, au fost totuşi destul de greu de convins, fiind ferm încredinţaţi că ei ştiu mai bine cum stă treaba şi că este mult mai indicat să te iei după intuiţia ghidată de experienţa de pe teren decât după nişte cercetări sistematice. „Din păcate", îşi amintea Introv, „până şi unul dintre şefii mei, nevrând să se chinuie prea tare să înţeleagă esenţa sistemului, mult timp a refuzat să creadă că, utilizându-l, se putea stabili cu o precizie chirurgicală cine face parte din CIA". Sistemul funcţiona chiar şi în cazul celor care lucrau sub acoperire.

Modelul conţinea 26 de indicatori care, combinaţi, permiteau identificarea unui ofiţer de la CIA aflat sub acoperire ca fiind cu adevărat diplomat. Merită să-i enumerăm aici, deoarece demonstrează precizia şi complexitatea modelului rafinat al lui Introv:

1. acel „R" care apărea după numele unui diplomat

era o condiţie necesară, dar nu şi suficientă;

2. salariul de la care pornea orice ofiţer al agenţiei era mult mai mare decât normalul;

3. după trei-patru ani petrecuţi în străinătate, un diplomat de profesie se putea întoarce acasă. Această regulă nu li se aplică şi ofiţerilor care făceau parte din agenţie;

4. menţionarea serviciului militar;

5. adevăraţii diplomaţi erau recrutaţi între vârstele de 21 şi 31 de ani. Acest lucru nu era valabil şi în cazul personalului agenţiei;

6. doar adevăraţilor diplomaţi li se cerea să urmeze cursuri de trei luni la Institute of Foreign Service înainte de a fi primiţi în serviciu;

7. americanii naturalizaţi nu puteau deveni diplomaţi cel puţin nouă ani;

8. atunci când ofiţerii agenţiei se întorceau în ţară, de obicei nu mai apăreau pe lista Departamentului de Stat;

9. dacă apăreau, erau încadraţi în categoriile cercetare şi planificare, cercetare şi informaţii, consulat sau cancelarie (probleme de securitate);

10. spre deosebire de diplomaţi, ofiţerii agenţiei îşi puteau schimba locaţia fără niciun motiv aparent;

11. date lipsă în biografia făcută publică;

12. ofiţerii agenţiei puteau fi mutaţi în alt loc de pe teritoriul ţării-gazdă; nu aveau dreptul să plece acasă între aceste mutări; iar în timp ce adevăraţii diplomaţi trebuiau să-şi plătească singuri drumul, ofiţerilor CIA li se deconta;

13. personalul agenţiei era adesea constituit din absolvenţi de Harvard, Yale sau Columbia;

14. aceşti ofiţeri ştiau de obicei mai multe limbi străine;

15. sub aparenţa de diplomaţi, ei erau adesea „politici” sau „consulari” (adesea viceconsuli);

16. când ajungeau într-un post nou, vizita acasă la un ofiţer CIA cunoscut era un indiciu solid;

17. poziţiile eliberate de ofiţerii agenţiei erau de obicei ocupate de alţi ofiţeri CIA;

18. reorganizările ambasadelor nu afectau şi personalul agenţiei – poziţii, birouri şi telefoane;

19. ofiţerii agenţiei erau limitaţi la zonele de securitate la care nu aveau acces angajaţii locali;

20. de obicei agenţiile de informaţii ale ţării-gazdă ştiau ce hram poartă fiecare;

21. dacă un american se oferea să-l prezinte pe un diplomat sovietic unui prieten, atunci acel prieten era de obicei de la CIA;

22. ofiţerii agenţiei ieşeau pe stradă în timpul programului pentru a folosi telefoane publice;

23. În apropierea sediului agenţiei existau posturi de observaţie ale ţării-gazdă;

24. ofiţerii CIA stabileau întâlniri seara, de obicei în jurul orei 19.30 sau 20, în afara oraşului;

25. diplomaţii trebuiau să respecte reguli stricte privind orele la care luau cina, pe când ofiţerii agenţiei puteau să vină şi să plece când voiau;

26. dacă persoanele care făceau vizite acasă la diplomaţi erau ascunse de personalul angajat în casă, atunci gazda făcea parte din CIA15.

Odată identificaţi prin aceste mijloace, ofiţerii din serviciile de informaţii americane intrau în colimator, operaţiunile lor fiind înăbuşite în faşă, iar în unele cazuri chiar şi siguranţa lor era pusă în pericol, mai ales în urma înscenării unor accidente de maşină. Pentru americani, costurile cumulate erau foarte mari, iar adevăratele cauze ale problemei au rămas învăluite în mister timp de două decenii. CIA ştia că ceva nu este în regulă, însă nu îşi dădea seama ce se afla în spate. Cei mai paranoici şi mai lipsiţi de imaginaţie din secţia sa sovietică – aflată încă în umbra lui James Angleton, şeful contrainformaţiilor –, precum „Pete” Bagley, au presupus în mod firesc, dar greşit că singura explicaţie nu putea fi decât trădarea. Astfel, sistemul lui Introv a avut un dublu avantaj pentru contrainformaţiile externe ale sovieticilor: identificarea ofiţerilor operativi ai celui mai mare duşman şi dezorientarea şi demoralizarea serviciilor de informaţii şi

contrainformaţii ale celui mai mare duşman. Numai în 1980, Secţia I (pentru Statele Unite) a Direcţiei K a demascat 168 de ofiţeri ai CIA şi 77 de agenţi16.

Introv a ieşit la lumină abia după sfârşitul Războiului Rece. La Langley se spunea mai în glumă, mai în serios că era „şeful de personal din umbră al CIA”. Disperată să afle exact cum îi descoperise ofiţerii cu o asemenea precizie infailibilă, pe 5 septembrie 1991, când Uniunea Sovietică se prăbuşea, agenţia l-a autorizat pe un ofiţer superior să-l recruteze pe Introv la Ōsaka, oferindu-i un milion de dolari. În mod deconcertant, ofiţerul a primit un răspuns sfidător. Introv a insistat că el nu va fi convins să treacă de partea lor, că dosarul lui de la Langley este marcat cu „A nu fi racolat” 17. Aparent, ştia la fel de multe ca şi Aldrich Ames, renegatul şef al contrainformaţiilor de la CIA. Cu toate acestea, Introv a petrecut două săptămâni acasă la acelaşi ofiţer CIA, la Langley, în Virginia, discutând despre metodele generale. Erau supravegheaţi îndeaproape cu ajutorul unor camere ascunse într-o veioză, care înregistrau totul.

Lăs ând la o parte uriaşul succes al lui Introv, pentru Grigorenko personal rezultatul a arătat ce anume nu era în regulă cu sistemul sovietic în general: competenţa la vârful ierarhiei conta mai puţin decât relaţiile pe care le aveai şi decât ingeniozitatea. Vladimir Kriucikov, pe care Grigorenko îl dispreţuia, considerându-l un politruc diletant, a tras sfori pentru a împiedica numirea lui Grigorenko la conducerea KGB la începutul anilor ’8018. Cel mai mare duşman a putut astfel, până la urmă, să se bazeze pe coruptibilitatea Uniunii Sovietice.

Papa în bătaia puştii

Nu i-a fost uşor lui Introv să-şi convingă superiorii că are dreptate, în parte şi din cauză că, atunci când se făceau presiuni asupra lor, KGB-ului şi celor de la conducere le venea extrem de greu să renunţe la vechile obiceiuri care îşi dovediseră eficienţa în vremuri tulburi. Lichidarea fizică a adversarilor, una dintre cele mai rele practici, era un astfel de obicei. În timpul lui Andropov,

operaţiunile de care Moscova trebuia să se distanţeze, inclusiv sprijinul logistic acordat terorismului, erau, pe cât posibil, lăsate în sarcina aliaţilor. Fiecare dintre aliaţi avea o anumită arie de expertiză. Bulgaria – mai exact, „Serviciul 7” din cadrul Darjavna Sigurnost (DS) – era specializată în „măsuri severe” (OM), inclusiv asasinate. În vara anului 1963, când s-a propus înfiinţarea Serviciului 7, ministrul de Interne, generalul Diko Dikov, i-a scris lui Semiceastnîi de la KGB, cerându-i ajutorul pentru a realiza proiectul.

La crearea sa, Serviciul 7 al Bulgariei era format doar din patru ofiţeri; însă în 1967, când şeful acestuia, colonelul Petko Kovacev, a cerut mai mult ajutor din partea tovarăşilor sovietici, unitatea avea 39 de agenţi – şi Kovacev nu stătea degeaba. Pe 7 septembrie 1978 a fost asasinat Gheorghi Markov, un emigrant bulgar. Acesta lucra la BBC World Service (finanţat cu fonduri de la Ministerul Afacerilor Externe şi al Commonwealth) şi, suplimentar, pentru nişte agenţii de informaţii occidentale. Documentele revelatoare au fost distruse în mod intenţionat de fostul şef al DS, însă nişte dovezi circumstanţiale din arhivele disponibile indică faptul că autorul a fost un agent care lucra pentru bulgari. Evident, crima a fost un cadou pentru ziua de naştere a lui Todor Jivkov, liderul Partidului Comunist Bulgar, pentru care Markov era ca un ghimpe în coastă 19. Era al unsprezecelea asasinat comis de serviciul bulgar fără să fie depistat. Astfel de succese din umbră se poate să i se fi urcat la cap.

Cardinalul Karol Wojtyła a fost ales papă sub numele Ioan Paul al II-lea la 16 octombrie 1978, tocmai în momentul în care un val de raţionamente greşite ale liderilor sovietici erau pe punctul de a se întoarce împotriva lor. În mai puţin de o lună de la alegerea papei, Secţia de Relaţii Internaţionale a lui Viaceslav Daşicev de la Institutul de Economie a Sistemului Socialist Mondial (un institut închis creat de Andropov în 1967, care nu a făcut niciodată parte din Academia Sovietică de Ştiinţe) a

realizat o evaluare moderată, dar îngrijorătoare a ameninţării la adresa intereselor sovieticilor.

Îngrijorările Moscovei s-au accentuat la întâlnirile cu polonezii de dinaintea vizitei pe care urma s-o facă papa în Polonia. Pe 15 iulie 1980, Daşicev a înaintat conducerii un raport de 89 de pagini. Acesta remarca maniera în care Vaticanul devenise tot mai mult un catalizator pentru fenomene indezirabile nu doar în Polonia, ci şi în Lituania (catolică), Letonia, vestul Ucrainei (uniată) şi Bielorusia20.

Ruşii căutau să slăbească sprijinul internaţional acordat Solidarităţii, mişcarea muncitorească a opoziţiei care ameninţa regimul comunist din Polonia învecinată. În octombrie 1984, de pildă, turbulentul preot Jerzy Popieluszko a fost asasinat de poliţia politică a Poloniei. În mod clar, nişte persoane a căror identitate era necunoscută declaraseră deschis sezonul de vânătoare împotriva unor duşmani de marcă ai ordinii existente. Conducerea sovietică se temea de nesupunerea maselor din Polonia, după ce renunţase la planurile deja avansate ale invadării şi ocupării acestei ţări în vara anului 1980 din cauza prejudiciilor incomensurabile pe care le-ar fi provocat relaţiilor dintre Est şi Vest, deja afectate de Afghanistan. Totuşi, se menţinea cu încăpăţânat perspectiva sumbră a unei revoluţii care l-ar fi transformat pe principalul aliat al Moscovei într-un vecin cel puţin indiferent, dacă nu chiar ostil, astfel încât sovieticii nu şi-ar mai fi putut păstra poziţia în Germania de Est.

Nu este greu de imaginat cum liderii sovietici, într-o asemenea situaţie dezastruoasă, repetau vorbele lui Henric al II-lea al Angliei: „Cine mă scapă de preotul ăsta scandalagiu?” – în cazul lui, fostul său prieten, arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Becket –, la care trebuie să fi reacţionat vreun aliat zelos, printr-un intermediar neidentificabil. După ce a trecut pe la ambasada sovietică în octombrie, pentru a revizui securitatea cifrurilor, Viktor Şeimov a raportat că a asistat la o discuţie între rezidentul ilegalist şi şeful misiunii legale a KGB în Polonia. Centrul a vrut să afle urgent toate

informaţiile despre papă, mai ales tot ce îi putea facilita o apropiere „fizică” de el, un eufemism al KGB pentru asasinat21. Dar cum să facă asta?

Pe 13 mai 1981 a avut loc un atentat la viaţa papei, comis de un turc, Mehmet Ali Ağca. Papa a recunoscut că Ağca era „un asasin profesionist. Ceea ce înseamnă că nu a făcut asta din proprie iniţiativă, ci a fost ideea altcuiva, altcineva îl plătise să facă asta” 22. Ağca i-a identificat cu destule amănunte pe oamenii săi de legătură bulgari. Şi totuşi, în timp ce autorităţile bulgare erau direct interesate să-l reducă la tăcere pe Markov, nu aveau absolut niciun interes să-l asasineze pe papă. Ruşii, în schimb, aveau tot interesul s-o facă, cu condiţia să nu afle nimeni că în realitate ei erau de vină. Inevitabil, în scurt timp Moscova a fost suspectată că ar avea de-a face cu atentatul la viaţa papei, însă Kremlinul nu a fost deloc afectat de ce credea lumea; ba chiar a apelat la dezinformare pentru a-şi ascunde cele mai grave excese.

Bulgaria avea o relaţie specială cu Rusia de la eliberarea sa de stăpânirea otomană graţie ţarului Alexandru al II-lea, în 1878. Eclipsată de loialitatea faţă de monarhie în timpul Primului Război Mondial, când Bulgaria a luptat de partea Puterilor Centrale, şi de Revoluţia din Octombrie, ce transformase cele două state în duşmani ideologici, relaţia a fost reînviată în urma ocupaţiei sovietice şi a adoptării forţate a guvernării socialiste după al Doilea Război Mondial.

„Se menţineau cele mai strânse şi mai multidimensionale legături cu serviciile de informaţii ale RDG”, îşi aminteşte fostul şef al Direcţiei I Principale a KGB, Vădim Kirpicenko. „În afară de asta, aş zice că se interacţiona cel mai intens cu Bulgaria; apoi cu cehoslovacii”. 23 Fostul şef al Direcţiei K, Oleg Kalughin, a negat ferm că KGB ar fi încercat să-l asasineze pe papă, însă nu se baza pe nimic concret. Cu toate acestea, Kalughin recunoaşte că, „deşi eram apropiaţi de Marcus [s/e] Wolf şi de serviciile de informaţii est-germane, aveam o relaţie şi mai strânsă cu serviciul secret al Bulgariei.

Această ţară est-europeană... era atât de strâns legată de URSS, încât oamenii din ambele state numeau Bulgaria a şaisprezecea republică sovietică. Ministerul bulgar de Interne era practic o ramură a KGB-ului. Şeful staţiei noastre din Sofia timp de mulţi ani, generalul Ivan Savcenko, conducea practic serviciile secrete ale Bulgariei; niciun general din serviciile de informaţii bulgare sau din Ministerul de Interne nu îndrăznea să facă ceva important fără să pună mai întâi mâna pe telefon şi să-i ceară aprobarea lui Savcenko” 24. Generalul maior Vădim Udilov, fost director-adjunct al Direcţiei a II-a Principale, îşi aminteşte că relaţiile cu bulgarii erau „ireproşabile” 25, într-adevăr, încă de la începutul anilor 1970, Andropov „i-a instruit pe oamenii lui să creeze o reţea în rândul celor din jurul liderului Partidului Comunist Bulgar, Todor Jivkov”. Ca urmare, se spune că Andropov vedea uneori documente destinate lui Jivkov înainte ca acesta să apuce să le vadă26.

Dacă se poate stabili o legătură cu bulgarii, se poate presupune în mod rezonabil că aceştia au avut complicitatea sovieticilor. Legătura dintre Ağca şi serviciul secret bulgar s-a făcut prin intermediul lui Serghei Antonov de la compania aeriană Balkan din Roma, pe care Ağca l-a identificat într-o fotografie pe 8 noiembrie 198227. Numele de acoperire al lui Antonov, potrivit lui Ağca, era „Bairamic”. Ağca a demonstrat în continuare că ştie extraordinar de multe detalii despre apartamentul lui Antonov atunci când acesta, arestat pe 25 noiembrie 1982, a negat că l-ar cunoaşte. Şi declaraţiile fostului colonel de la Stasi Günter Bohnsack au confirmat că Antonov era ofiţer operativ al serviciului bulgar28. Ağca a afirmat că Antonov se afla în Piaţa San Pietro împreună cu el atunci când l-a împuşcat pe papă. Acest lucru nu a putut fi dovedit cu ajutorul fotografiilor disponibile în momentul când a avut loc ancheta iniţială, dar se spune că mai târziu, datorită tehnologiei imaginilor, s-a putut vedea că Antonov stătea în spatele lui29.

După aceea, pe măsură ce continuau cercetările,

investigatorul judiciar Ilario Martella a început să primească ameninţări care îi vizau pe el şi familia sa. Ameninţările veneau din Germania şi conţineau informaţii despre nepoata lui, de exemplu, despre care nu ştia nimeni în afară de cei din casă. În plus, ginerele său, care lucra la o companie aerospaţială din Marea Britanie, a fost ameninţat că va fi dat afară pe motiv că ar fi pus firma în pericol – asta până când a intervenit liderul Partidului Socialist, Bettino Craxi30. Ulterior, Bohnsack a raportat că HVA din Berlin a fost solicitat să pună în circulaţie informaţii false din partea bulgarilor. Printre alte măsuri active, aceştia au „transmis mesaje semnate de terorişti turci” 31. Când *Bilă* a trimis un reporter şi un istoric să-i ia un interviu lui Antonov acasă la acesta, la Sofia, au fost întâmpinaţi de soţia lui şi de doi bărbaţi, din care unul a spus că este Martin Petkov, preşedintele Asociaţiei Foştilor Funcţionari din cadrul Serviciilor de Informaţii. Bohnsack l-a identificat mai târziu pe Petkov, afirmând că acesta coordonase măsurile active în cadrul serviciului secret bulgar32.

Pe 28 mai 1983, doi bulgari, „Jordan” Ormankov şi „Ştefan” Petkov, au ajuns în Italia, pretinzând că sunt magistraţi. Aceştia au obţinut acces la Ağca în octombrie 1983. Se pare că aceste întâlniri i-au oferit lui Petkov ocazia să-l ameninţe pe Ağca că, dacă nu încerca să încurce procesul care urma, ruşii aveau să se răzbune33. După aceea, Ağca a împiedicat orice încercare de a lămuri ce se întâmplase în realitate şi de a urmări şi alte persoane în justiţie, prefăcându-se că este nebun şi declarând că ar fi Iisus Hristos.

La începutul anchetei, Ağca a fost identificat ca fiind membru al unei organizaţii teroriste turceşti de dreapta, Lupii Cenuşii. În realitate, făcuse instrucţie în Palestina, în cadrul Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei, condus de un agent KGB, într-un proces supervizat de GRU34. Date fiind relaţiile apropiate ale Moscovei cu Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei şi cu bulgarii, rolul său în această afacere tulbure ar fi fost greu de

ascuns dacă guvernul american nu ar fi fost atât de doritor – ca şi atunci când se confruntase cu complicitatea probabilă a cubanezilor în asasinarea lui Kennedy – să nu mai toarne gaz pe foc şi să nu provoace un conflict politic pe care nu l-ar fi putut controla ori să se abţină de la a da în vileag un agent de la faţa locului care i-ar fi putut informa despre ceea ce se întâmplase. Oricum, Moscova nu reuşise să-l înlăture pe papă, iar problema poloneză era pe punctul de a se agrava şi mai mult; în cele din urmă, aceasta avea să dărâme întregul bloc.

Niciodată nu păruseră mai puternici cei doi mari rivali, KG ŞI GRU. Şi totuşi, nu mai păşiseră pe un teren atât de instabil de pe vremea când Marea Teroare a lui Stalin era în toi – iar incapacitatea lor de a colabora îndeaproape era un aspect al problemei cât se poate de evident pentru aliaţii lor din Pactul de la Varşovia, care erau îngrijoraţi de consecinţe. Pe 19 octombrie 1965, atât Ivaşutin, care era director al GRU, cât şi Saharovski, şeful Direcţiei I Principale a KGB, au transmis propriilor rezidenturi să colaboreze în momentele de criză, în cazul unor lovituri de stat sau al unor operaţiuni militare de pe teritoriul statului-gazdă. Li s-a spus să facă schimb de informaţii, şi în special KGB trebuia să se asigure că toate informaţiile militare ajung la GRU. în astfel de situaţii trebuiau să facă şi recomandări comune Moscovei35.

Totuşi, în practică, nu prea s-a schimbat nimic. Într-o întâlnire cu Saharovski din 11 noiembrie 1969, într-un moment când Moscova lua în calcul o destindere în condiţiile coaliţiei lui Willy Brandt din Occident, ministrul est-german al Securităţii Statului, Erich Mielke, i-a spus direct că, pentru organele securităţii statului, principala întrebare rămânea următoarea: când va ataca inamicul? Pe el nu îl interesau armele nucleare în sine, ci posibilitatea de a fi luat prin surprindere – *das Überraschungsmoment* sau avertizarea strategică, cum aveau să-i zică americanii. Ceea ce îi trebuia Moscovei era un centru care să analizeze şi să utilizeze toate informaţiile referitoare la „lupta comună împotriva duşmanului comun”, a spus el,

adăugând: „În legătură cu asta, se pare că este nevoie de o mai bună colaborare între KGB şi organele serviciilor de informaţii militare (generalul Ivaşutin). S-ar părea că colaborarea între Ministerul Securităţii Statului şi tovarăşul Ivaşutin este mai bună decât între KGB şi tovarăşul Ivaşutin” 36.

Insultele luau multe forme: în mod clar, est-germanii începeau să ridice capul din ţărână. Ruşii erau puşi la locul lor. După ce Erich Honecker l-a înlocuit pe Walter Ulbricht la conducere, comunicaţiile Moscovei cu Berlinul de Est au trebuit să se facă nu în rusă, ca de obicei, ci în germană.

Ciudatul caz al lui Vetrov

Un eşec important, demascarea întregii reţele de spionaj militar industrial a KGB de către Vladimir Vetrov (agentul „Farewell”) – informaţii vândute francezilor în 19811982 –, a subminat grav o ramură a serviciului esenţială pentru a face faţă provocării reprezentate de Iniţiativa Strategică de Apărare, programul spaţial american de apărare ce avea în vedere crearea unui scut antirachetă având posibilitatea unei lovituri preventive împotriva rachetelor aflate în faza de lansare.

Născut în 1932 într-o familie de muncitori moscoviţi, Vladimir Vetrov a intrat în atenţia KGB în 1959, în timp ce lucra ca inginer la o fabrică de computere. Pe 9 iulie a trimis o cerere în urma căreia a fost primit în KGB. Era un tânăr atrăgător, care avea toate atuurile; a absolvit trei ani mai târziu Şcoala 101. În prima lui misiune din străinătate a fost trimis la Paris ca ilegalist, sub acoperirea de inginer principal al V/O Maşpriborintorg, care vindea aparate de măsură şi control. La Paris a recrutat agenţi şi a dat dovadă de un înalt grad de competenţă, pentru care a fost lăudat. A doua sa misiune s-a dovedit însă a fi un dezastru. Acum locotenent-colonel, însă incapabil să se abţină de la băutură, a intrat în colimatorul serviciului de securitate al poliţiei canadiene, motiv pentru care a fost rechemat la Moscova, unde nu a mai participat la operaţiuni, ci a fost trecut pe un post de analist în Ministerul Industriei Aviatice, la Direcţia T (spionaj tehnic şi electronic).

Vetrov era bine văzut, fiind considerat un om creativ, cu iniţiativă. A ajuns adjunct al şefului de secţie de la Direcţia T. Totuşi, nu era destul; anii petrecuţi în străinătate îl făceau să vrea mai mult. Acum, că se apropia de 50 de ani, fără nicio perspectivă în carieră (ceea ce i-a risipit şi patriotismul), Vetrov, care avea o fire instabilă, după cum arată alternarea episoadelor de euforie cu cele de depresie, voia, evident, o viaţă mai incitantă, fiind dezamăgit de ceea ce îi putea oferi KGB. în cele din urmă, în februarie 1981, la o expoziţie de hidrometeorologie de la Moscova, a întâlnit un reprezentant al companiei Schlumberger (multinaţionala care se ocupă cu exploatarea petrolului şi gazelor), Alexandre de Paul. Vetrov l-a întrebat pe de Paul dacă era dispus ca, la întoarcerea la Paris, să se întâlnească cu cineva pe care îl cunoscuse el când lucrase acolo: Jacques Prévost, directorul comercial al societăţii Thomson-CSF, unul dintre principalii producători francezi din industria electronică şi de apărare. Vetrov i-a trimis lui Prévost o scrisoare pe care acesta s-o transmită mai departe, oferindu-se să spioneze direcţia în care lucra, care fusese înfiinţată în 1967 şi era extrem de activă în Franţa; personalul de la ambasada sovietică crescuse de la 200 la 750 de oameni în mai puţin de un deceniu.

În urma acestei oferte, Vetrov a fost recrutat de DST, Direction de la surveillance du territoire (contrainformaţiile franceze), condusă de Raymond Nart. DST era principala legătură dintre Thomson şi serviciile franceze, deoarece se considera că la serviciul de informaţii externe, DGSE (Direction générale de la sécurité extérieure), erau prea multe scurgeri de informaţii. A început să furnizeze informaţii din februarie 1981, prin intermediul inginerului Xavier Amiel („Volodia”) de la Thomson, care a fost trimis la Moscova ca să negocieze modernizarea televiziunii sovietice.

După aceea, Madeleine Ferrant, soţia ataşatului militar francez, maiorul Patrick Ferrant, a preluat legătura, deoarece risca mai puţin să fie urmărită. În fiecare vineri,

Vetrov şi Madeleine se întâlneau la ora 11 dimineaţa lângă ieşirea dinspre Ceremuşkiński a pieţei Vavilov. În ziua următoare, la aceeaşi oră, documentele îi erau înapoiate lui Vetrov în piaţa din faţa muzeului Borodin Panorama, în apropierea uneia dintre străzile principale ale Moscovei, Kutuzovski Prospekt. Însă, după o întâmplare ciudată – Vetrov strecurase printre documente şi un nou model de pistol –, soţia lui Ferrant s-a speriat şi a refuzat să mai continue. Atunci a intervenit soţul ei, care l-a cunoscut pe Vetrov pe 28 mai 198137.

Vetrov a furnizat o reproducere detaliată a structurii serviciului de informaţii tehnologice, inclusiv trei sute de pagini care dezvăluiau numele a 422 de ofiţeri operativi ce lucrau în străinătate, dintre care 222 acţionau sub acoperire diplomatică, şi a 57 dintre agenţii ce fuseseră recrutaţi în Occident şi lucrau acum fie pentru KGB, fie pentru GRU38. Vetrov a fost în cele din urmă deconspirat, după ce a fost închis pentru că şi-a omorât amanta. Ulterior a fost executat pentru trădare, pe 24 septembrie 1983.

Cercetarea şi analiza la GRU

Administraţia Reagan a estimat că ar putea destabiliza bazele economice ale Uniunii Sovietice interzicându-i accesul la tehnologiile esenţiale în caz de război şi intensificând în acelaşi timp cursa înarmărilor (de unde şi Iniţiativa Strategică de Apărare). Aşadar, multe au ajuns să depindă de abilitatea Moscovei de a face o evaluare obiectivă a ameninţării reprezentate cu adevărat de Statele Unite: capacitatea lor de a se mobiliza în caz de război.

Reacţia sovieticilor a fost exacerbată de eşecul GRU de a face o evaluare exactă a capacităţilor de mobilizare ale NATO. Estimarea capacităţii „duşmanului probabil” – sintagma folosită de GRU pentru ceea ce KGB numea „cel mai mare duşman” – de a purta război era crucială pentru planificarea sovieticilor în domeniul apărării, inclusiv pentru configurarea armamentelor necesare şi, cel mai important, pentru alocarea corectă a resurselor economice

tot mai puţine. Neputinţa de a întocmi evaluări exacte ar fi avut consecinţe profunde nu doar asupra capacităţii sovieticilor de a purta un război, ci şi asupra sumelor cheltuite. Ruşii erau în pericol de a irosi în zadar nişte bani pe care nu îi aveau. Aşadar, era important ca informaţiile primite să fie evaluate în mod corespunzător înainte de a ajunge la conducerea care în final lua deciziile. Din diferite motive, cele două servicii rivale, KG ŞI GRU, nu au făcut ceea ce era vital din punctul de vedere al evaluării. Nu era numai vina lor. Nici Partidul nu era mai doritor decât era Stalin pregătit să lase în seama experţilor sarcina de a face evaluări.

KGB era conştient de statutul său aparte. Spre deosebire de GRU, se ocupa atât de informaţiile interne, cât şi de cele externe. Şi totuşi, KGB prefera să se considere gardianul suprem al siguranţei naţionale în faţa celui mai mare duşman. Din cele două organisme de informaţii, doar el avea acces direct la vârf. Potrivit unui ofr din Direcţia a VIII-a Principală, „se punea atât de mult preţ pe informaţiile interceptate, încât acestea erau transmise direct Biroului Politic, sărind peste toate canalele obişnuite de informare ale KGB” 39. Dar, ajunse în mâinile cui nu trebuia, materialele neprelucrate ale serviciilor de informaţii puteau foarte uşor să fie interpretate greşit. În plus, dacă ajungeau în mâinile adversarului, anumite surse sensibile puteau fi compromise. Pe scurt, era o procedură riscantă. Deşi în Brejnev se putea avea încredere, lui Hruşciov, care nu pierdea nicio ocazie să se laude, îi mai scăpa, în discuţiile cu ambasadorii străini, că el şi oamenii lui citesc informaţii interceptate.

Într-o anumită măsură, a fost de ajutor faptul că, sub conducerea lui Andropov, a fost creată în 1973 o unitate analitică – Serviciul nr. 1 (informaţii) –, avându-l în frunte pe Nikolai Leonov, deşi se concentra mai ales asupra afacerilor militare. Aici, echipa formată din 25 de oameni a ajuns în cele din urmă să numere cinci sute, ocupându-se de cererile venite de sus. Informaţiile erau transformate în

comunicări „unificate” şi trimise către „Instantia” – Biroul Politic şi secretariatul Comitetului Central, plus Marele Stat-Major, Ministerul Apărării, alte departamente ale KGB şi, nu în ultimul rând, guvernele ţărilor aliate. Analiştii nu stăteau pur şi simplu la birou făcând schimb de idei. Se întâlneau cu subdivizii şi cu grupuri de specialişti din KGB, precum şi cu aşa-numiţi „prieteni” de la Academia de Ştiinţe. Făceau şedinţe de brainstorming („analiza situaţiei”) în cazul celor mai presante chestiuni[40]. Şi totuşi, abia pe 15 septembrie 1989 a fost înfiinţat în sfârşit un amplu Serviciu de Analiză Operaţională şi Informare (SOAI) în cadrul KGB, sub conducerea lui Valeri Lebedev[41]. La mult timp după epoca lui Stalin, conducerea Partidului încă nu renunţa la privilegiul de a fi arbitrul suprem în analiza informaţiilor din cauza implicaţiilor pe care le aveau concluziile acesteia în deciziile ce trebuiau luate.

Dizolvarea Secţiei de Cercetare şi Analiză a Direcţiei a IV-a în 1935 a indicat faptul că, deşi regimul sovietic putea avea capacitatea de a evalua planul de luptă al adversarului, nu înţelegea bazele economice ale acestuia. Totuşi, pe vremea lui Stalin nu s-a făcut nicio încercare de a compensa această pierdere gravă. De asemenea, în timp ce dimensiunile GRU au crescut de zece ori în timpul Războiului Rece, Ministerul Apărării, Marele Stat-Major şi GRU nu prea erau interesate de problemele economice care aveau legătură cu chestiunile militare. În 1960, în timpul lui Hruşciov, a fost înfiinţat un „departament închis de cercetare tehnică şi economică” în cadrul Institutului de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale (IMEMO), care ţinea de Academia de Ştiinţe, condus de un ofiţer KGB sub acoperire, Nikolai Inozemţev. Din el făceau parte un număr foarte mare de cercetători de la IMEMO – patru sute din şapte sute –, departamentul fiind menit să se concentreze asupra unor chestiuni economico-militare. Şi alte institute din cadrul academiei, care acopereau diferite zone ale lumii, aveau secţii închise, mult mai mici, axate pe activităţi similare, însă acestea au rămas marginale, fără a

avea vreo influenţă în ierarhia militară.

În cele din urmă, la sfârşitul anului 1971, la recomandarea Marelui Stat-Major, Biroul Politic a aprobat Rezoluţia 229: concentrarea evaluărilor capacităţilor economico-militare ale altor state în mâinile GRU. Direcţia Economico-Militară (a X-a)

care a fost înfiinţată era condusă de un fost colonel, acum general, care nu ştia nici economie, nici limbi străine. Asta a contat foarte mult pentru operaţiunile sale, deoarece unii membri ai grupului erau încadraţi ca soldaţi şi prin urmare trebuiau să respecte disciplina militară, fiind vulnerabili la presiunile exercitate de Marele Stat-Major de a produce rezultatele dorite. Centralizarea însăşi era o încercare a militarilor de a ţine în frâu sursele autonome de cunoaştere şi de a păstra totul sub controlul generalilor. Tratativele cu privire la reducerea armamentelor strategice (SALT), a căror primă rundă s-a încheiat în mai 1972, trebuiau să continue cu o a doua rundă de negocieri, ameninţând, în cele din urmă, să dea în vileag procesul crucial al achiziţionării de arme de către sovietici. Era aşadar imperativ ca niciun civil să nu cunoască raţionamentul de la baza acestui proces şi dovezile aduse în favoarea lui42.

Direcţia a X-a a funcţionat astfel doar până în 1978. Economiştii, poate în mod previzibil, s-au dovedit a fi greu de ţinut în frâu. Rapoartele, întocmite cu mari eforturi, erau legate şi trimise lui Brejnev şi altor membri ai Biroului Politic. Valoarea lor reală era limitată de faptul că în procesul de evaluare nu erau incluse unele informaţii preţioase din surse umane, deoarece rezultatele acestora erau prea imprevizibile şi puteau contrazice consensul tuturor celor din GRU privind maximizarea cheltuielilor militare. Căci, dacă duşmanul nu era ameninţător, de ce să se înarmeze URSS în asemenea măsură? în 1976, GRU a facilitat lichidarea direcţiei înfiinţând un institut pentru studierea potenţialului militar al ţărilor străine. Atunci când direcţia economică a fost dizolvată, institutul de cercetare a fost încorporat în direcţia mare (a III-a).

Această încorporare a determinat o ciocnire între două culturi străine care a fost soluţionată în cele din urmă în defavoarea outsiderilor – economiştii. În timp ce oamenii serviciilor de informaţii lucrau pentru a satisface rapid anumite nevoi operaţionale, asumându-şi personal răspunderea în mod constant, Direcţia a X-a efectua o muncă în colectiv, pe termen lung, încercând să ajungă treptat la un consens pornind de la evaluări individuale contradictorii, făcute în profunzime şi pe perioade extinse. Reacţia economiştilor a fost să se transfere în posturi care implicau o activitate academică. Echipa s-a destrămat complet. În 1988 nu mai rămăsese decât un singur om specializat şi în economia puterii militare, şi în capacităţile de mobilizare. Era un analist foarte hotărât şi un ofiţer foarte versat în munca de teren, Vasili Şlîkov, director adjunct al institutului creat în 1976. Problema avea rădăcini adânci, îşi amintea Şlîkov: „În 30 de ani de serviciu am văzut că documentele cele mai valoroase obţinute din surse umane, inclusiv cele privind pregătirile de mobilizare, obţinute cu mari eforturi şi cu multe riscuri pentru agenţi şi ofiţerii operativi ai serviciilor de informaţii, erau date deoparte fără şovăială dacă se întâmpla să contrazică părerile vreunui ministru al Apărării sau şef al Marelui Stat-Major ignorant” 43.

Poate şi mai gravă era provocarea ideologică. Impactul cumulat a ceea ce americanii numeau „Planul Marshall al minţii” – distribuirea în masă a unor cărţi interzise în interiorul blocului sovietic, Radio Europa Liberă, Radio Liberty, Deutsche Welle, Vocea Americii, BBC World Service; şi aşa-numitul *Baschet Three* (libertatea comunicaţiilor şi drepturile omului), convenit prin semnarea la Helsinki, în 1975, a actului final al Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa – s-a dovedit în final a fi prea mult pentru sistemul sovietic. Acesta nu numai că nu îi mai atrăgea pe idealiştii străini, dar tentaţia stilului de viaţă occidental pătrunsese şi în blocul sovietic, nu în ultimul rând datorită valului de turişti străini. Sub conducerea lui Andropov, KGB a trebuit să

înfiinţeze o întreagă direcţie, a V-a care să se axeze exclusiv pe izolarea Uniunii Sovietice de subversiunea ideologică44.

Triumful informaţiilor din surse umane

Ruşii deţineau totuşi avantajul în domeniul informaţiilor din surse umane, iar acum au încercat să exploateze asta la maximum. Se estimează că 40 – 60% din diplomaţii de la ambasadele sovietice au fost de fapt ofiţeri ai serviciilor de informaţii sub acoperire diplomatică45. Generalul KGB Leonid Şerbaşin s-a lăudat odată că serviciile secrete sovietice erau „cele mai bune din lume”. Progresele extraordinare făcute de ruşi în infiltrarea serviciilor americane de informaţii şi contrainformaţii după ani de eforturi au ieşit la iveală abia când Gorbaciov era pe punctul de a ajunge la putere la Moscova.

Contrastul cu priorităţile americanilor este instructiv. „Sovieticii erau obsedaţi de informaţiile din surse umane”, îşi aminteşte Kalughin, „şi nu doar în ceea ce priveşte culegerea informaţiilor, ci şi ca mijloc de promovare a cauzei… numărul uriaş de informaţii furnizate de spionii sovietici erau subordonate în întregime unei singure cauze: slăbirea, înşelarea, derutarea, rănirea, prejudicierea şi distrugerea taberei adverse”. De asemenea, „serviciile secrete sovietice au prosperat datorită unei cauze pentru care eram dispuşi să luptăm şi să murim. Treptat, această cauză s-a estompat şi s-a risipit, deoarece sistemul s-a dovedit a fi incapabil să-şi respecte promisiunea [unei vieţi mai bune] pe care o repeta de atâţia ani” 46.

Aşa cum a demonstrat Solomatin, KGB l-a înţeles pe cel mai mare duşman suficient de bine după umilinţele îndurate de Statele Unite în anii 1970 (Războiul din Vietnam şi criza ostaticilor din Iran, ca să dăm doar două exemple) pentru a se axa mai degrabă pe mită decât pe câştigarea inimii şi a minţii47. Doar cubanezii au mai reuşit să-i atragă pe idealişti şi numai atât timp cât Fidel a fost în viaţă şi în putere. Aşa l-au recrutat pe Kendall Myers, un snob din Washington dintr-o familie patriciană a

cărui teză de doctorat era în parte o justificare a politicii nechibzuite a lui Neville Chamberlain de conciliere faţă de Germania nazistă, punct de vedere căruia i-a rămas cu încăpăţânare fidel, în ciuda dovezilor. Astfel, Myers îşi demonstrase deja capacitatea de a nu ţine cont de realitate atunci când aceasta nu se potrivea cu ideile sale preconcepute. A lucrat ca analist la IAR, unde erau sintetizate cele mai sensibile informaţii pentru Casa Albă. Avea o antipatie declarată faţă de Uniunea Sovietică, dar şi un devotament romantic (la fel ca şi a doua lui soţie, Gwendolyn) faţă de visul revoluţiei cubaneze. Dezamăgirea provocată de politica externă a Statelor Unite după catastrofalul Război din Vietnam şi dezvăluirile despre acţiunile sub acoperire ale CIA în Lumea a Treia au facilitat, fără îndoială, recrutarea cu ajutorul unor argumente antiamericane, chiar şi în rândul unor oficiali americani.

Şi totuşi, informaţiile contează doar în măsura în care cei care le analizează şi cei care au acces la ele pentru elaborarea şi aplicarea unor politici sunt nişte oameni capabili. Aşadar, multe depind de integritatea procesului. După cum am văzut, Marele Stat-Major sovietic elimina evaluările precise bazate pe informaţiile culese dacă acestea erau în conflict cu obiectivele sale. La rândul său, KGB, aflat foarte aproape de Biroul Politic, şi-a pierdut integritatea esenţială în operaţiunile din străinătate odată cu avansarea lui Andropov în funcţia de secretar general al Partidului. Omul responsabil de asta, Kriucikov, care urmărea mereu să-şi asigure viitorul şi pe care cel ce avea să-i succeadă lui Andropov în funcţia de secretar general, Konstantin Cernenko, nu îl putea suferi, era mai preocupat să-şi păzească spatele decât să-şi recunoască vina atunci când dădea greş. Asta nu este deloc greu de ilustrat.

După ce Ronald Reagan a devenit preşedintele Statelor Unite, în 1981, Stanislav Androsov, făcut după chipul şi asemănarea lui Kriucikov, a fost numit rezident al KGB la Washington, DC. A hotărât să pună pe perete, lângă

biroul lui, o hartă imensă a regiunii. Fiecare ofiţer operativ, când pleca de la sediu, trebuia să indice pe hartă locul exact unde avea să fie, astfel încât Androsov să-şi poată da seama dintr-o privire unde se află toată lumea. Colonelul Viktor Cerkaşin, şeful contrainformaţiilor externe la rezidentură, nu a fost niciodată consultat în legătură cu asta, iar când s-a întors din permisie, în martie 1984, a fost oripilat. Era suficient să fie printre ei un agent american ca FBI să-i poată supraveghea pe toţi ofiţerii operativi în timp ce se întâlneau cu informatorii lor şi să anihileze operaţiunile pe care le desfăşurau. Atunci când Cerkaşin şi-a verificat bănuiala inventând un nou ofiţer operativ fictiv, după care a descoperit că cei de la FBI erau la faţa locului, aşteptându-l, Androsov a refuzat să accepte implicaţiile acestei descoperiri – că, într-adevăr, exista un agent FBI printre ei – deoarece, dacă ar fi raportat acest lucru, probabil că postul său şi statutul lui Kriucikov ar fi fost în pericol. Nici măcar când Cerkaşin a dovedit că făptaşul este Valeri Martinov nu s-a făcut nimic, până când, în cele din urmă, acesta a fost identificat şi de alte surse48.

Operaţiunile bazate pe informaţii din surse umane desfăşurate de americani în Uniunea Sovietică, întotdeauna un punct vulnerabil, s-au năruit datorită eforturilor contrainformaţiilor sovietice, accelerate de Andropov – cel puţin aşa afirmă generalul-maior Rem Krasilnikov, şeful Secţiei I (americane) a Direcţiei a II-a Principale a KGB (1979 – 1992). De fapt, efortul americanilor s-a năruit sub greutatea lăcomiei din inima propriilor servicii de informaţii. Robert Hanssen de la FBI era responsabil de contraspionajul împotriva operaţiunilor desfăşurate de sovietici. Din 1979 până în 2001, Hanssen a transmis Moscovei numele ruşilor despre care ştia că au fost recrutaţi de serviciile americane pe teritoriul Statelor Unite. „Poate pentru unii din Rusia anii 1960 şi începutul anilor ’80 au fost anii stagnării sociale”, îşi amintea fostul rezident al KGB Solomatin, cu o satisfacţie plină de aroganţă. „Însă, după cum arată cazul John Walker, acest

lucru nu a fost valabil şi pentru serviciile de informaţii sovietice. „49

După ce William Casey a devenit directorul CIA, în timpul mandatului lui Reagan, americanii au combinat o ofensivă diplomatică împotriva Uniunii Sovietice cu un atac frontal vizând întreaga sa reţea de spionaj. Au fost recrutaţi o serie de agenţi: Ghennadi Varenik („Fitness”), Valeri Martinov („Gentile”), Serghei Motorin („Gauze”), Vladimir

Piguzov („Jogger”), Ghennadi Smetanin („Million”), Boris Iujin („Twine”), Viaceslav Baranov („Tony”) şi Serghei Bohan („Blizzard”) 50. Veteranul CIA Paul Redmond a estimat că „aveam zeci de agenţi infiltraţi în guvernul sovietic, majoritatea coordonaţi din afara Moscovei” 51.

Britanicii aveau deja un agent neobişnuit de bine informat, Oleg Gordievski, aflat la Londra ca rezident adjunct. Printre altele, Gordievski a raportat că Moscova era alarmată de amplasarea unor rachete de croazieră cu lansare de la sol şi a unor rachete Pershing I în Europa de Vest în 1983. Aşa explica el Operaţiunea RIaN, nişte măsuri de avertizare strategică incluzând monitorizarea pe scară largă a indiciilor că Occidentul se pregăteşte de un atac. Această informaţie a fost întâmpinată cu oarecare scepticism de Fritz Ermarth, ofiţerul de informaţii care se ocupa de URS şi Europa de Est, nu în ultimul rând deoarece un alt agent dublu, Boris Iujin („Twine”), un cadru KGB de pe Coasta de Vest, considera că acesta este „alt proiect făcut numai aşa, ca să fie făcut” 52.

Toţi agenţii americani au fost trădaţi de Aldrich Ames („Kolokol”), care a condus contraspionajul împotriva ruşilor la CIA din 1985 până în 1993. Pe 16 aprilie 1985, Ames a început să le vândă celor de la KGB informaţii strict secrete dintre cele mai sensibile (care puneau în pericol viaţa unora) pentru 50.000 de dolari. La o lună şi ceva după aceea, a ajuns la un acord cu şeful contrainformaţiilor de la ambasada sovietică, Cerkaşin, cu aprobarea Moscovei. Cerkaşin a plecat în Uniunea

Sovietică peste cinci zile cu documente secrete care demascau o serie de agenţi americani. S-a întors la sfârşitul lunii53.

Pentru americani, pierderile au fost catastrofele. Reacţia birocraţiei americane a fost previzibilă. „Mesajul a fost clar”, îşi amintesc ofiţerii de contrainformaţii de la CIA Sandra Grimes şi Jeanne Vertefeuille. „Coordonarea unor operaţiuni bine gândite care aveau ca ţintă KGB nu mai era o activitate care să te ajute în carieră. Staţiile au reacţionat în consecinţă”. 54Toată lumea s-a dat la fund. Contrastul cu trecutul imediat era izbitor.

Ames l-a trădat şi pe Poliakov; asemenea lui Poliakov, el fusese cel care îl abordase pe adversar – în cazul său, Cerkaşin –, şi nu invers. La Moscova, şeful KGB, Kriucikov, ştia suficient de multe ca să nu mai spună nimănui adevărul despre racolarea voluntară a lui Ames. Astfel, se considera că cei care erau daţi în vileag ca spioni ai Occidentului fuseseră descoperiţi cu mari eforturi de oamenii de la contrainformaţii, nu că le-ar fi fost oferiţi pe tavă de nişte ofiţeri de contrainformaţii americani nemulţumiţi şi lacomi55.

În alte privinţe, cei de la KGB au fost foarte abili. Pânza de minciuni pe care au ţesut-o în jurul lui Ames pentru a-i păcăli pe vânătorii de cârtiţe de la serviciul de contrainformaţii al CIA s-a dovedit a fi o lucrare de maestru. Şi totuşi, adevăratul test pentru serviciile secrete de la Moscova a venit abia odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice. Nu mai aveau aliaţi – nici ideologici (cei care credeau în comunism), nici militari (aliaţii recrutaţi din ţările din Europa Centrală şi de Est care semnaseră Pactul de la Varşovia). Mai rău, noua conducere a Rusiei era acum tentată să distrugă din temelii vechiul sistem, inclusiv serviciile de informaţii, nu în ultimul rând din cauza unor constrângeri bugetare severe. Deloc surprinzător, moralul tuturor era la pământ.

Concluzie

Ieşirea din umbră

Când bolşevicii au înfiinţat CEK şi Direcţia a IV-a, au

luat MI6 ca model pentru operaţiunile din străinătate – însă fără prea multă legătură cu realitatea. Încercând să contracareze un oponent masiv, dar imaginar, şi-au creat nişte agenţii mult mai ample decât era absolut necesar. Punctele forte ale serviciilor secrete sovietice nu au fost anihilate nici măcar de duhoarea corupţiei din timpul lui Brejnev, deşi nici GRU, nici KGB nu au scăpat tefere.

La rândul lor, deşi mereu vigilenţi cu privire la pericolul pe care îl reprezenta Moscova pentru ţară şi imperiu, britanicii au făcut greşeala fatală de a-şi subestima foarte mult şi în mod constant principalul adversar. Chiar şi succesele iniţiale obţinute de Government Code and Cypher School în spargerea unor coduri au fost subapreciate şi exploatate neglijent de nişte miniştri care nu erau conştienţi de consecinţele grave ale încălcării confidenţialităţii, iar operaţiunile spionilor împotriva Kremlinului (din anii 1920, 1930, 1940 şi 1950) au fost compromise iremediabil încă de la început. Cu toate acestea, bolşevicii au fost nevoiţi să-şi compenseze deficienţele din sfera criptografiei prin spioni creativi, iar în prima fază a puterii sovietice, din 1917 până în 1927, serviciile de informaţii bolşevice au fost neîndoielnic în poziţie de apărare.

Este frapant faptul că marile realizări ale perioadei de dinainte de război s-au datorat contrainformaţiilor (mai ales lui Artuzov şi Trustului) şi că doar după ce şefii serviciilor de contrainformaţii au preluat controlul asupra informaţiilor externe Uniunea Sovietică a dat în sfârşit lovitura cu Grupul de la Cambridge. Cei mai talentaţi dintre ilegalişti au fost descoperiţi şi racolaţi de Artuzov. Fără Artuzov nu ar fi existat nici Deutsch, nici Orlov, iar fără ei nu ar fi existat nici Grupul de la Cambridge.

Deceniul următor, din 1934 până în 1944, s-a dovedit a fi plin de succese remarcabile, deşi nu tocmai curate. Limitele sale s-au manifestat mai ales prin eşecul de a pătrunde în cercul restrâns al naziştilor. Realizările, atâtea câte erau, nu au prea fost apreciate de Stalin, pentru că el nu era un om de stat care acţionează complet raţional, în

sensul în care am înţelege noi în mod obişnuit termenul. Nu avea încredere în cercetare şi analiză, preferând să ţină cu dinţii de interpretarea informaţiilor brute. A neglijat criptografia. În plus, metehnele adânc înrădăcinate ale personalităţii sale, combinate cu puterea lui aproape absolută, afectau procesele de culegere şi analiză a informaţiilor.

În aceste condiţii, Stalin a avut mare noroc că aceia care se ofereau voluntari, fără nicio plată, doar ca să li se facă favoarea de a-l sluji din afara ţării, nu aflau cum era de fapt Uniunea Sovietică decât atunci când era prea târziu (când defectau şi erau nevoiţi să îndure viaţa de acolo, retrăgându-se prematur din activitate). Stalin era slujit cu loialitate şi până în pânzele albe şi de revoluţionari şi patrioţi sovietici ce nu aveau habar de adevărata natură a regimului pentru care îşi riscaseră viaţa.

Ironia era că, deşi Grupul de la Cambridge era privit cu suspiciune, efortul său comun, susţinut masiv de agentul Dolly, a fost cel care i-a permis lui Stalin să schimbe cursul războiului în iulie 1943. În cele din urmă, investiţiile lui Fabian vizând infiltrarea în casta conducătoare din Marea Britanie au dat roade, nu în ultimul rând datorită conştiinţei de clasă refractare a acelor înalţi funcţionari care îi protejau pe membrii Grupului de la Cambridge. Ba chiar biografiile acestor spioni ar trebui subintitulate „Unul de-ai noştri”. Stalin şi-a dat seama foarte clar cât erau de valoroşi după defecţiunea lui Burgess şi MacLean la începutul anilor 1950. Căci, deşi acest capital câştigat cu trudă a fost atât de profitabil în prima fază a Războiului Rece, Stalin nu a investit în viitor. Fără îndoială, faptul că avea o putere militară copleşitoare în inima Europei şi subestimarea lui Truman au contribuit şi ele la această complacere periculoasă.

Astfel, succesorilor lui Stalin nu prea le-a rămas mare lucru, serviciile secrete sovietice funcţionând pe avarie. Reţelele de ilegalişti au trebuit refăcute la repezeală. Deşi

criptografia a continuat să fie relativ neglijată, progresele făcute la nivelul surselor umane sunt remarcabile, în ciuda faptului că în 1956 s-a aflat adevărul despre trecutul sângeros al Uniunii Sovietice, ceea ce a subminat bazele tradiţionale ale recrutării unor agenţi din alte ţări. Începând din acel moment, serviciile de informaţii au trebuit să demonstreze că pot opera ca profesie bazându-se exclusiv pe resurse proprii, fără ajutorul comuniştilor din străinătate. Atunci când nu recrutau agenţi în numele altor ţări, practica racolării unor persoane care să facă spionaj în favoarea Rusiei a început să semene cu practicile americanilor, pe care ruşii le dispreţuiseră întotdeauna, considerându-le prea ostentativ comerciale („Ca şi fluturii de noapte, fecioarele sunt totdeauna fermecate de strălucirea văpăii, / Iar Mamon îşi croieşte drum acolo unde serafii s-ar putea pierde”).

Este frapant faptul că motivaţia unor agenţi de succes, precum Ames, au fost pur şi simplu banii. Doar Glenn Souther, ofiţerul de grad inferior din serviciul de informaţii al marinei militare americane, care a făcut spionaj între 1980 şi 1985, credea în viitorul sovietic luminos. Conform omului său de legătură, Solomatin, Souther era într-adevăr o excepţie remarcabilă, dat fiind că „majoritatea spionilor sunt oameni care îşi vând sufletul pentru bani” 1. Ivaşutin, care a fost şef al GRU până pe 9 iulie 1987 şi era un adevărat rechin, a rămas ferm convins până la sfârşit că „factorul uman a fost şi rămâne în prim-planul serviciilor de informaţii” 2. Numai că „factorul uman” nu mai era naiv, ci pur şi simplu lacom.

În anii 1950, contrainformaţiile au avut realizări deosebite sub conducerea lui Gribanov. Fusese povestea de succes a anilor 1920, cu adoptarea celor mai bune practici de pe vremea ţarului. Poate că pierderea încrederii în străinătate a fost un obstacol semnificativ, însă nu a oprit deocamdată afluxul de ruşi, patrioţi sau nu, care îşi doreau o viaţă aventuroasă oricare căutau un nivel de trai la care cetăţeanul sovietic nu avea acces, lucrând pentru serviciile de informaţii. Totuşi, aceasta a însemnat că

Direcţia I Principală, în special, a devenit o atracţie majoră pentru odraslele elitei pervertite. Inevitabil, practicile corupte ale unei birocraţii buimace sub conducerea lui Brejnev în epoca stagnării (*zastoi*) au pus stăpânire şi pe serviciile de informaţii, în ciuda eforturilor considerabile ale inovatorului Andropov.

Talente existau totuşi în ţară, după cum au dovedit-o unii ofiţeri operativi foarte buni, ca Solomatin, Drozdov şi Introv. Acest lucru era important în special pentru că spionii trebuiau mult prea frecvent să compenseze lipsurile din domeniul interceptării comunicaţiilor. Dezvoltarea acestui domeniu era împiedicată de înapoierea tehnologică a Uniunii Sovietice. Astfel, probabil că moartea unui sistem incapabil să ţină pasul nu a fost o surpriză pentru cei care se ocupau cu interceptarea comunicaţiilor, pe când cei care lucrau cu surse umane abia acum culegeau ceea ce semănaseră în ultimii ani, fiind, inevitabil, mai şocaţi şi mai afectaţi de prăbuşirea regimului.

Ţinându-i în şah pe ultraconservatori, Gorbaciov a sfidat toate aşteptările celor din ţară şi din străinătate lăsând să fie dărâmat Zidul Berlinului în noiembrie 1989. În cele din urmă, permisese ca dezechilibrul puterii militare în Europa – balanţa înclinând din 1945, într-un mod provocator şi copleşitor, în favoarea sovieticilor – să fie reglat fără să se opună. În spatele tuturor acestor lucruri se afla un adevăr simplu: Moscova abandonase deja lupta ideologică. Rusia renăscută în 1992 a trebuit să se confrunte cu nevoia neaşteptată de a înlocui pe loc credinţa de mult depăşită într-un ideal global cu patriotismul pur şi simplu, în condiţiile în care se confrunta cu un nivel de trai tot mai scăzut şi cu faptul că întreaga populaţie – nu în ultimul rând datorită postului MTV, care era acum transmis fără restricţii în casele oamenilor – conştientiza pe deplin lucrurile pe care le putea oferi Occidentul în schimbul trădării.

Impactul negativ asupra serviciilor de informaţii şi a recrutărilor a fost foarte puternic, dat fiind că Moscova depindea atât de mult de resursele umane cândva atrase şi

legate de modelul sovietic. Abia după ce omul lor, fostul locotenent-colonel Vladimir Putin, a devenit preşedinte, în 2000, „organele" au putut spera să recupereze terenul pierdut. Puţin a ajuns la putere ca rezultat al situaţiei haotice care predomina în Rusia lui Elţîn – retragerea statului, infracţionalitatea în floare şi corupţia generalizată asociată cu liberalizarea activelor statului. În 1999, el a avut un dublu mesaj: restabilirea ordinii şi restaurarea Uniunii Sovietice, nu ca o entitate comunistă, ci ca un bastion al imperialismului. Inevitabil, s-a revenit rapid la practicile unei epoci pe care o crezuserăm cu toţii de mult şi definitiv apusă.

În ce măsură era acesta un fenomen în esenţă rusesc, mai degrabă decât o aberaţie temporară produsă de ordinea comunistă? Este o vorbă: la reflux, se vede cine înoată în pielea goală. După prăbuşirea regimului sovietic, am putut începe să facem distincţie între ceea ce era în esenţă rusesc (şi care a rămas) şi ceea ce era tipic comunist (şi care este în mare parte în curs de dispariţie, în ciuda nostalgiilor pe care le trezeşte). Practicile murdare, precum asasinatul, au reapărut la mai puţin de un deceniu de la sfârşitul definitiv al guvernării sovietice. Rolul forţelor speciale ale GRU în ocuparea Crimeii în primăvara anului 2014 şi în războiul nedeclarat din estul Ucrainei trimite cu gândul la vremuri de tristă amintire, la acele *aktivka* împotriva Poloniei din anii 1920.

Astfel de fenomene nu pot fi considerate accidentale. Faptul că au apărut sugerează că, în loc să elimine şi să înlocuiască total metodele şi mijloacele tradiţionale, modelul sovietic a fost într-o măsură substanţială o continuare a acestora, deşi într-o formă revizuită. Cum ar putea uita cineva că asasinatul era un instrument preferat al narodnicilor, precursorii revoluţionarilor socialişti de stânga şi ai bolşevicilor? Erau ei atât de diferiţi de Rote Armee Fraktion şi de Brigate Rosse, care erau bine primite la Moscova? Pe măsură ce epoca vechii autocraţii se îndepărta tot mai mult, devenea tot mai uşor de crezut că ororile care au ieşit la suprafaţă pe vremea lui Stalin erau

ceva fără precedent, şi nu o întoarcere în trecut, sistematizarea nemiloasă şi aplicarea unor practici mai vechi sub o nouă înfăţişare.

După colapsul final al puterii sovietice s-a ivit o şansă extraordinară de a rupe complet cu trecutul. Pentru a mai restrânge sfera de influenţă disproporţionat de mare a serviciilor de securitate în politica rusă, preşedintele Boris Elţîn a împărţit KGB în trei: FSB (informaţii interne), SVR (informaţii externe) şi FAPSI (interceptarea comunicaţiilor). Unele reduceri necesare ale cheltuielilor publice pentru a înlocui statul militarist cu un stat asistenţial şi planul cincinal cu o piaţă au mai frânat creşterea continuă a serviciilor active. Aceste schimbări de priorităţi nu au reuşit totuşi să aibă efecte pe termen lung la nivel de atitudine. Deşi au urmat reduceri de personal, iar sectorul privat i-a absorbit pe mulţi dintre cei mai întreprinzători şi mai sofisticaţi din punct de vedere tehnologic, la mijlocul anilor 1990 se alocau iarăşi bani de la buget.

În plus, deşi ţelul comunismului a dispărut, unele metode verificate din trecutul mai îndepărtat s-au reafirmat odată cu războaiele împotriva separatismului iniţiat de islamişti în sud şi cu resentimentele postimperialiste faţă de supremaţia Statelor Unite. Nu este o coincidenţă că tocmai atunci a apărut în scenă Puţin, care a avut o ascensiune rapidă, culminând cu victoria sa la alegerile din martie 2000. Până în 2003, aşa-numiţii *silovki* („oameni puternici”), care proveneau din fostele structuri ale serviciilor de securitate, ţineau toate frâiele în mână. Ieşiseră la lumină, ca să-i vadă toată lumea, o castă care îşi datora existenţa şi identitatea istoriei CEKA. Este totuşi frapant faptul că elementul dominant l-au constituit contrainformaţiile, reprezentate de FSB, şi nu informaţiile externe, reprezentate de SVR. Până la urmă, la contrainformaţii a lucrat şi Putin. FSB, spun unii, a ajuns să-şi aibă propria lege.

Un simptom al acestei resuscitări a vremurilor de altă dată a fost reapariţia expresiei *Eto ne telefonnîi*

razgovor („Aceasta nu este o discuţie telefonică”), însemnând „Nu putem vorbi deschis”. Cei care lucrau în domeniul interceptării comunicaţiilor şi care urmau să devină şomeri şi-au găsit curând din nou de lucru. Iar în loc ca interceptările să fie monopolizate de Direcţia a XII-a a KGB, acum existau mai multe agenţii care desfăşurau astfel de operaţiuni. Numărul oficial de interceptări, de exemplu, s-a dublat între 2007 şi 2011. Există însă îndoieli că aceasta ar fi întreaga poveste3. Un alt simptom, de o natură mai sinistră, a fost vestea tulburătoare despre asasinarea fostului ofiţer al FSB Aleksandr Litvinenko.

În loc ca prăbuşirea Uniunii Sovietice să ducă la dezmembrarea organelor de securitate, peste un deceniu acestea preluaseră controlul asupra Federaţiei Ruse. După triumful electoral al lui Putin, nu a mai durat mult până când oligarhii evrei

(care puseseră mâna pe mare parte din capitalul Uniunii Sovietice şi acum căutau mijloace de acţiune în scopuri politice) au fost scoşi din Rusia. Singurului care s-a împotrivit cu îndârjire, neînduplecatul Mihail Hodorkovski, i s-a dat de înţeles în mod brutal că îşi pune singur ştreangul de gât dacă mai continuă să se opună inevitabilului4. Simultan, toate posturile vitale din sectorul public şi din cel privat ale economiei au fost acaparate fie de foşti ghebişti, fie de rude apropiate ale acestora, fie de informatori ai organelor de securitate.

Sociologul rus Olga Krâştanovskaia, coordonator al studiului elitei la Institutul de Sociologie (Academia de Ştiinţe a Federaţiei Ruse), în postura sa iniţială de critic, a remarcat formarea unei noi elite şi încorporarea statului de către serviciile de securitatcă. Nikolai Patruşev, care i-a succedat lui Putin în funcţia de şef al FSB, le-a numit „noua nobilime” 6 a Rusiei. Fostul general KGB Aleksei Kondaurov se lăuda: „Ideologia comunistă nu mai există, însă metodele şi psihologia poliţiei sale secrete s-au păstrat” 7.

O vreme a părut că GRU se îndrepta către dezmembrare sub conducerea lui Putin, ca o forţă care

devenise inutilă. Şi totuşi, operaţiunile lansate împotriva Crimeii, cu „omuleţii verzi”, şi împotriva estului Ucrainei au resuscitat GRU. Până în 2014, rolul său de poliţist al „străinătăţii apropiate” (fostele republici sovietice) părea redundant. Dintr-odată însă, GRU şi-a găsit un nou rol în ceea ce ar putea fi descris ca *aktivka* „ce pot fi dezminţite într-un mod implauzibil”, operaţiuni asemănătoare cu cele desfăşurate împotriva Poloniei de Direcţia a IV-a în anii 1920: suficiente pentru a zgândări rana, dar nu îndeajuns, deocamdată, pentru a atrage o ripostă masivă8.

Aceste forme de operaţiuni sub acoperire au fost inaugurate de noul şef al Marelui Stat-Major, Valeri Gherasimov, în ianuarie 2013. Cuvântul la ordinea zilei în cadrul armatei este astăzi *externalizare*, care a devenit un nou termen rusesc. Acum a căpătat un sens cu totul nou. Moscova îşi „externalizează” războaiele. Considerat „un intelectual”, aşa cum s-a exprimat editorul ziarului *Naţiominaia oborona*, Gherasimov i-a asigurat pe cei reuniţi la Academia de Ştiinţe Militare că forţa continuă să joace un rol important în soluţionarea disputelor dintre ţări şi că există „puncte fierbinţi” în apropierea frontierelor Rusiei. Referindu-se la protestele din diferite state, a observat în continuare că până şi o ţară cu o situaţie stabilă ar putea să cadă victimă unei intervenţii străine şi să fie cuprinsă de haos. O gamă largă de măsuri non-militare ar putea fi utilizate în sprijinul revoltelor populare, la care s-ar putea adăuga folosirea unor „mijloace militare secrete” 9.

Am început cu naşterea CEKA din praful care s-a ales din vechiul regim al Rusiei, încheiem cu Rusia acaparată de ultraconservatorii din CEKA. Chiar şi GRU şi-a redescoperit un rol pierdut anterior în negura trecutului. Istoria serviciilor secrete sovietice devine astfel nu doar un scop în sine, ci şi un punct de observaţie pentru evoluţiile din prezent, un stat în stat care se retrage în trecut odată cu distrugerea pluralismului şi recentralizarea puterii, făcând apoi eforturi să decidă viitorul printr-un proces de expansiune mascată în fostele teritorii ale Uniunii

Sovietice.

Anexa 1

Organizaţiile serviciilor sovietice de informaţii externe

CEKA/KGB

20 decembrie 1920 INO CEKA, apoi GP ŞI OGPU
10 iunie 1934 INO GUGB NKVD
25 decembrie 1936 7 otdel GUGB NKVD
9 iunie 1938 5 otdel 1 upravlenie NKGB
29 septembrie 1938 5 otdel GUGB NKVD
26 februarie 1941 1 upravlenie NKGB
31 iulie 1941 1 upravlenie NKVD
14 aprilie 1943 1 upravlenie NKGB
4 mai 1946 1 glavnoe upravlenie MGB
30 mai 1947 Komitet Informaţii (Sovmin)
1949 (Minindel)
2 noiembrie 1951 1 glavnoe upravlenie MGB
14 martie 1953 1 glavnoe upravlenie MVD
18 martie 1954 1 glavnoe upravlenie KGB (Sovmin)

Reghistupr/GRU

5 noiembrie 1918 Reghistupr (Reghistrationnoe upravlenie)
4 aprilie 1921 Razvedupr (Razvedivetelnoe upravlenie)
septembrie 1926 Direcţia a IV-a/Razvedupr
16 februarie 1942 GRU

Criptografie şi decriptare

10 iulie 1934 Speţotdel GUGB NKVD
25 decembrie 1936 9 otdel GUGB NKVD
9 iunie 1938 Speţotdel NKVD
29 septembrie 1938 7 otdel GUGB NKVD
26 februarie 1941 5 otdel NKGB şi 6 otdelenie NKVD
31 iulie 1941 5 speţotdel NKVD
3 noiembrie 1942 5 upravlenie NKVD
14 aprilie 1943 5 upravlenie NKGB şi 2 speţotdel NKVD
4 mai 1946 6 upravlenie MGB
19 noiembrie 1949 GUSS (CC)

14 martie 1953 8 upiavlenie MVD

18 martie 1954 8 glavnoe upravlenie KGB

21 iunie 1973 8 glavnoe upravlenie şi 16 glavnoe upravlenie

Anexa 2

Ofiţeri operativi care au trădat regimul, inclusiv defectori

1922 Smirnov – Direcţia a IV-a

Iaşin-Sumarokov (Pavlunovski) – GPU

1925 Nesterovici (Iaroslavski) – Direcţia a IV-a Dzevaltovski – Direcţia a IV-a

1927 Opperput-Strauniţ – OGPU Miller – OGPU

1928 Petrov-OGPU

Birger (Maksimov) – OGPU

1929 Bliumkin – OGPU

1930 Agabekov – OGPU Svitts – Direcţia a IV-a Sobolev – Direcţia a IV-a

1933 Trossin – Direcţia a IV-a

1937 Poretki – NKVD Krivitki – NKVD Barmine – NKVD

1938 Orlov-NKVD Liuşkov – NKVD Uspenski – NKVD

1940 Ghelfand – NKVD

1942 Ahmedov – NKVD Bart – GRU

1944 Mironov-NKGB

1945 Volkov-NKGB Guzenko – GRU

1946 Granovski – MGB Skripkin – GRU

1947 Baklanov-MGB

1949 Şelaputin – GRU

1950 Djirkvelov – MGB

1953 POpov-GRU

1954 Petrov şi Petrova – KGB Rastvorov – KGB Deriabin – KGB Hohlov – KGB

„Gart” – KGB Heyhanen – KGB

1958 Ceşili – KGB Fedorov – GRU

1961 Loghinov – KGB Stşnski – KGB Goli (în – KGB Penkovski – GRU

1962 Nosenko – KGB Kulak – KGB Poliakov – GRU

1963 Cernov – GRU

1968 Runge-KGB
1970 Orehov-KGB
1971 Lialin – KGB Saharov – KGB Petrov – GRU
1972 Oganesian – KGB Sorokin – GRU
1974 Gordievski – KGB Grigorian – KGB Poleşciuk – KGB Filatov – GRU Smetanin – GRU
1976 Semenov – KGB Piguzov – KGB Bohan – GRU Iujin – KGB
1977 Zemenek – KGB Ogorodnik – KGB
1978 Rezun-GRU
1979 Levcenko – KGB Seimov – KGB
1980 Vetrov-KGB
1982 Kuzicikin – KGB Bogatii – KGB Martinov – KGB
1983 Motorin – KGB
1984 Voronkov – KGB Vasilev – GRU
1985 Iurcenko – KGB Makarov – KGB
1987 Varenik – KGB

Note

Prefaţă

1. Regretatul sir Harry Hinsley, regretatul Ernest May şi Christopher Andrew: vezi J. Haslam şi K. Urbach (eds.), *Secret Intelligence in the european States Sistem, 19181989* (Stanford University Press, Stanford, CA, 2013), pp. 1 – 2. Iar din afara mediului academic, David Kahn şi Nigel West.

2. Christopher Andrew şi Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield*: *The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* (Allen Lane, New York, 1999); şi Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*: *The KGB and the World*, partea a II-a (Allen Lane, New York, 2006).

3. Lista de inventar, The Papers of Vasiliy Mitrokhin, janus. lib. cam. ac.uk; şi House of Commons, Intelligence and Security Committee, Cm 4764: „The Mitrokhin Inquiry Report”, iunie 2000, p. 54.

4. RTS cu FSB, „Penkovski – aghent treh razvedok”, 6 februarie 2012; disponibil pe www.youtube.com/watch? v = 173CLBrsP20.

5. Fotocopie a primei pagini a textului şi copie a restului publicate de Iuri Titov (FSB), 1 iulie 2014, disponibile în rusă pe www.lustration. ru.

6. R. Benson, *The Venona Story* (NSA, Meade, MD, 2000).

7. Ameninţarea a fost făcută de Nikolai Andreev, pe atunci şef al FAPSI, instituţia rusă care se ocupa cu codurile şi cifrurile, pentru transmiterea orală de informaţii către NSA, prin David Kahn, care reuşise în sfârşit să obţină un interviu cu el. „Interview with the former head of the eighth Main Directorate of the KGB, N. Andreev", vize. ru.

Introducere

1. Note de curs republicate în T. Gladkov şi N. Zaiţev, *I ia emu ne mogu ne verit* (Politizdat, Moscova, 1983), p. 222. Desigur, cunoştinţele lui Artuzov despre istoria agenţiei MI6 erau oarecum deficitare.

2. V. Solovev şi V. Trifonov, „Svejo predatelstro", *Kommersant*, 11 noiembrie 2010.

3. Biroul de presă al postului de radio BBC, *Newsnight*, difuzat pe 7 februarie 2007, BBC 2. Gusak, care a ajuns să-l urască pe Litvinenko pentru că era arogant şi extrem de egoist, îl acuzase de trădare când acesta a publicat o carte în care a adus acuzaţii FSB: „Govorit Aleksandr Gusak", *Zavtra*, 10 septembrie 2001.

4. *Daily Mail*, 28 ianuarie 2012; *The Sunday Times*, 17 martie 2013.

5. Discuţie cu Evgheni Savostianov, 9 martie 2012. Savostianov a fost şeful KGB din Moscova din septembrie 1991 până în decembrie 1994. Generalul Trofimov a preluat conducerea până când a fost destituit şi el în februarie 1997.

6. „Tekst prigovora Gusakui Litvinenko", 26 noiembrie 1999, www.compromat. ru.

7. Roger Boyse, *The Times*, www.inopressa. ru, 24 noiembrie 2010; şi „Bivşii şef Litvinenko: plani ubit Berezovskogo deistritelno obujdalis", 9 februarie 2007, www.news. ru.com.

8. J. Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930 – 33*: *The Impact of the Depression* (Macmillan, Londra/St. Martin's Press, New York, 1983), p. 23.

9. V. Antonov, „Iakov Serebriański – trijdi uznik Lubianki", *Voenno-promişlennîi kurer*, 1 noiembrie 2006. Antonov a fost administrator la arhivele SVR, succesorul KGB în domeniul informaţiilor externe. Cea mai bună relatare din surse franceze rămâne M. Grey, *Le Général meurt à mânuit. L'enlèvement des généraux Koutiepov* (*1930*) *et Miller* (*1937*) (Plon, Paris, 1981).

10. B. Gudz, „Ia videi, kak Dzerjinski ţeloval dame ruku", *Trudt* 20 decembrie 2002.

11. S. Dimitrievski, *Sovetkie portreti* (Strela, Berlin, 1932), pp. 218 – 220. Dimitrievski a fost unul dintre primii care au defectat.

12. *Ibid*., p. 225.

13. L. Trotsky, „Jakob Blumkin Shot by the Stalinists", 4 ianuarie 1930, *Writings of Leon Trotsky* (1930, New York, 1975).

14. „Razvedka – sviatoe, idealnoe dlia nas delo", inclus în „Zapiska lu'. Andropova L. Brejnevu", 15 aprilie 1973, *Istocinik*, 5, nr. 53 (2001), p. 132.

15. Înregistrat de Viaceslav Molotov: V. Nikonov, *Molotov*: *Molodost* (Vagrius, Moscova, 2005), pp. 704 – 705.

16. Stalin către Lenin, 24 iulie 1920, *Bolşevistkoe rukovotistro*. *Perepiska*, *1912 – 1927*, ed. A. Kvaşonkin *et al*. (Rosspen, Moscova, 1996), doc. 91.

17. Răspunsul lui Stalin către Thalheim, 13 septembrie 1923, citat în P. Makarenko, „Nemetkii Oktiabr 1923 g. i sovetkaia uneşniaia politika", *Voprosi istorii*, 3 (martie 2012), p. 43.

18. Discurs la o recepţie, stenogramă necorectată, 4 mai 1935, V. Nevejin (ed.), *Stalin o voine*: *Zastolnie reci 1933 – 1945 gg*. (Eksmo, Moscova, 2007), doc. 8.

19. Citat în A. Ciliga, *The Russian Enigma* (republicat: Routledge, Londra, 1979), p. 85. Acesta este foarte posibil să fi fost Litvinov, în unul dintre momentele

sale mai cinice.

20. Nikonov, Molotov: Molodost.

21. Discurs susţinut în a doua jumătate a anului 1937 sau în primele douz luni din 1938, „Pravilnaia politika pravitelstra reshaet uspeh armii”, *Istocinik*, 3, nr. 57 (Editura Olma, 2002), p. 75.

22. R. Krasilnikov, *Novîie krestonosţi*: *TRU i perestroika* (Moscova, 2003), p. 225.

23. Memorandum pentru succesorul său: „Zdes lejit Cicerin, jertva socraşcenii i cistok”, *Kommersant vlast*, 4, nr. 858 (1 februarie 2010).

Capitolul 1

Pornind de la zero

1. Există o singură biografie, greu de găsit: V.I. Viktorov, *Podpolşcik, vom, cekist* (Politiiceskaia Literatura, Moscova, 1963). Pentru amintiri din această perioadă, vezi B. Gudz, „Ia videi”.

2. Amintirile lui Boris Gudz în T. Gladkov, *Nagrada za vernost* (Ţentr-poligraf, Moscova, 2000), pp. 150 – 152.

3. *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 2 (Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1996), p. 62.

4. Raportul lui Artuzov, 30 noiembrie 1924, citat pe larg în V. Abramov, *Kontrrazvedka*: *Şcit i meci protiv Abvera i TRU* (Eksmo, Moscova, 2006), p. 12.

5. Dintr-un memorandum de Artuzov, 15 aprilie 1924, retipărit în A. Zdanovici, Organi gosudarstvennoi bezopasnostii Krasnaia Armia. Deiatelnost organov VCEK-OGPU po obespeciniu *bezopasnosti RKKA* (*1921 – 1934*) (Kucikovo Pole, Moscova, 2008), doc. 16, pp. 575 – 580.

6. Ibid.

7. Raportul lui Artuzov, în Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 19.

8. Mergând cu maşinile delegaţiei germane, cărora li s-a permis să străbată oraşul în viteză, delegaţia sovietică şi-a evitat adversarii. La fel, în locurile publice, delegaţii nu se afişau la vedere şi dădeau informaţii false despre rutele lor: *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 2 (Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1996), pp. 54 – 55.

9. O. Matveev şi V. Merzliakov, „Azbuka Kontrrazvedka”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 martie 2000.

10. Pentru Djunkovski, vezi N. Sisoev, „Jandarm, konsultirovav şi cekistov”, noiembrie 2002, www.bratishka.ru. Pentru operaţiunile ţariste, vezi A. Vasilev, „Ohrana. Russkaia sekretnaia poliţia”, în *„Ohranka”*: *Vospominania rukovoditelei ohrannih otdelenii*, ed. Z. Peregudova: vol. 2 (Nevoie literaturnoe obozrenie, Moscova, 2004), pp. 346 – 381: şi S. Galvazin, *Ohrannie strukturi Rossiiskoi Imperii. Formirovanie apparata, analizope rativnoi praktiki* (Kollekţia Soverşenno Sekietno, Moscova, 2001).

11. Citat pe larg în Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, p. 112.

12. Memorandum întocmit de Artuzov, 18 aprilie 1927, Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33, pp. 630 – 633.

13. Pentru descrierea unui asociat din 1922 – 1923, vezi *The Trust*, Security and Intelligence Foundation Reprint Series, iulie 1989, p. 19.

14. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, pp. 116 – 119.

15. S. Voiţehovski, *Trest* (Zaria, Ontario, 1974), p. 10.

16. Vezi scrisoarea lui Vranghel din 12 martie 1925, în *ibid*., pp. 141 – 142.

17. Gladkov şi Zaiţev, I ia emu ne mogu ne verit, pp. 70 – 73; şi A. Gasparian, Operaţia „Trest”, Sovetkaia razvedka protiv russkoi emigraţii 1921 – 1937 (Politizdat, Moscova, 1983), pp. 134 – 179.

18. MI6 a fost păcălit. Vezi K. Jeffery, *MI6*: *The History of the Secret Intelligence Service 1909 – 1949* (Bloomsbury, Londra, 2011), pp. 271 – 273.

19. Vladimir Antonov, „Razgrom belogvardeiskogo gnezda”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 octombrie 2012.

20. Arhiva Mitrohin, Churchill Collège, Cambridge, MITN 1/7.

21. Davtian a făcut parte simultan din INO şi din

Comisariatul pentru Afaceri Externe până când, în cele din urmă, s-a retras din amândouă: V. Antonov, „Iskusstro vibirat druzei i vragov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 octombrie 2013.

22. Gladkov, *Nagrada na vernost – Kazn*, p. 325.

23. I. Damaskin, *Stalin i razvedka* (Veche, Moscova, 2004), p. 43.

24. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina”, arhivele Ministerului de Externe, AVPRF, f. 08, op. 11, n. 47, d. 63, 11.81 – 83. Vezi şi www.idd. mici. ru şi *Kommersant vlast*, 4, 1 februarie 2010.

25. A. Kolpakidi şi D. Prohorov, *Impera GRU* (Editura Olma, Moscova, 2000), pp. 142 – 144.

26. Dezertorul Krivitki, care a lucrat iniţial la Direcţia a IV-a şi ulterior s-a mutat la NKVD, atestă relaţiile proaste dintre cele două organizaţii: „Iz vospominania sovetkogo kommunista”, *Soţialisticeskii vestnik*, 8, nr. 412 (29 aprilie 1938), p. 3.

27. Termenii şi titlurile din perioada prebolşevică au fost reinstituite în cadrul armatei la insistenţa lui Tuhacevski pe 22 septembrie 1935.

28.25 mai 1920, citat în V. Kocik, „Sovetkaia voennaia razvedka: struktura i kadri”, *Svobodnaia mist*, 6, nr. 1475 (iunie 1998), p. 96.

29. G. Nowik, „Znaczenie i zakres deszyfracii depesz bolszewickich w latach 1919 – 1920”, *Gazeta Wyborcza*, 7 august 2005.

30. Ocerki istorii Rossiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, p. 10.

31. Stalin către ministrul Ignatev, august 1952, memorandum al lui Ignatev către Beria, 27 martie 1953, republicat în N. Petrov, *Palaci*: *Oni vipolniali zakazi Stalina* (Novaia Gazeta, Moscova, 2011), pp. 299 – 300.

32. M. Alekseev, Sovetkaia voennaia razvedka vkitaie i khronika „kitaiskoi smuti” (1922 – 1929) (Kucikovo Pole, Moscova, 2010), pp. 230 – 231.

33. V. Kocik, „Sovetkaia voennaia razvedka: struktura i kadry”, *Svobodnaia mist*, 7, nr. 1476 (iulie 1998), p. 102;

M.K. Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU* (Vece, Moscova, 2010), pp. 94 – 108.

34. O. Gorciakov, *Ian Berzin – komandarm GRU* (Neva, Moscova, 2004).

35. L. Trepper, *Le Grand Jeu* (A. Michel, Paris, 1975), p. 78.

36. Mărturia lui V. Suhorukov, în Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU*, pp. 109 – 110.

37. Amintirile lui Milştein, în M. Milştein, *Skvoz godi vom i nişceti* (Itar-TASS, Moscova, 2000).

38. Alekseev, *Sovetkaia voennaia razvedka*, pp. 231 – 232.

39. W. Krivitsky, *în Stalin's Secret Service* (Enigma Books, New York, 2000), p. 123.

40. Damaskin, *Stalin i razvedka*, pp. 62 – 63.

41. Elizabeth Poretsky, *Our Own People* (Oxford University Press, Londra, 1969), p. 104.

42. J. şi J. MĂCKinnon, *Agnes Smedley*: *The Life and Times of an American Radical* (University of California Press, Berkeley, 1998), p. 147. Această lucrare este utilă, dar în multe cazuri prea credulă în ceea ce priveşte afirmaţiile despre nevinovăţia soţilor Rudnik.

43. N. şi M. Ulanovski, *Istoria odnoi semi* (Chalidze, New York, 1982), pp. 78 – 79.

44. O mustrare din partea şefului comitetului permanent al secretariatului Cominternului, Vasilev, 6 decembrie 1928: M. Alekseev, *„V-aş Ramzai" Rihard Zorghe i sovetkaia voennaia razvedka v Ki*taie *1930 – 1933 gg*. (Kucikovo Pole, Moscova, 2010), p. 115.

45. *Ibid*., p. 134.

46. F. Firsov, *Sekretnie kodi istorii Kominterna 1919 – 1943* (Airo-XXI, Moscova, 2007), partea I, capitolul 4; vezi şi Damaskin, *Stalin i razvedka*, pp. 65 – 66.

47. E. Jirnov, „Pri nasem sodeistrii rabotaiut bandi za kordonom", *Kommersant Vlast*, 33, nr. 586 (23 august 2004); E. Gorbunov, „Aktivnaia razvedka, perehodiaşciaia v banditizm", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 9 septembrie 2005.

48. Raport din partea directoratului poliţiştilor de frontieră ai GPU, 5 ianuarie 1925: E.D. Solovev, *Pogranicinie voiska SSSR 1918 – 1928*: *Zbornik documentov i materialov*, ed. P. Zirianov *et al*. (Nauka, Moscova, 1973), doc. 363.

49. A. Plehanov, *Dzerjinski*. *Pervîi cekist Rossii* (Olma Media Group, Moscova, 2007), pp. 388 – 391.

50. Lubianka (ianuarie 1922 – decembrie 1936), Dokumentîi, p. 795.

51. Rezoluţie a Biroului Politic, 23 iunie 1927, în *ibid*., doc. 156.

52. Rezoluţie a Biroului Politic, 25 februarie 1925, în *Lubianka*, *Dokumentîi*, doc. 105.

53. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina".

54. Informare către Londra, trimisă lui Vivian, MI6, 13 martie 1940, KV/2/804, National Archives, Londra.

55. Nezavisimoe voennoe obozrenie, 28 februarie 2003.

56. Raportul lui Styrne din 9 decembrie 1924, în M. Alekseev, *Sovetkaia voennaia razvedka*, p. 586.

57. „Kratkaya spravka", citat în Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 7.

58. Aceasta se deduce dintr-o scrisoare trimisă de vechiul bolşevic Leonid Krasin fiicelor lui, aflate atunci la Stockholm, în luna aceea. Documentele Krasin, Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, 1 – 4. Eu am studiat aceste documente când erau încă în proprietatea familiei, la sfârşitul anilor '70, înainte de a fi cumpărate de Institut. Vezi şi mărturia lui A. Borman, *Moskva – 1918*: *Iz zapisok sekretnogo aghenta v Kremle* (Russkoe proştoe, Leningrad, 1991), vol. 1, pp. 126 şi 133.

59. Raportul lui Artuzov din 30 noiembrie 1924, în Abramov, *Kontrrazvedka*, pp. 17 – 18.

60. Raportul lui Artuzov din 18 aprilie 1927, în Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33.

61. M. Alekseev, Sovetkaia voennaia razvedka, p. 586.

62. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, p. 122.

63. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 27.

64. Aceasta era un fals cumpărat de şeful staţiei pentru MI6 la Riga, plătindu-i cinci sute de lire sterline unui individ pe nume Pokrowski, pretinzând că ar fi o scrisoare de la preşedintele Cominternului care îndemna la subminarea forţelor armate britanice. Vezi G. Adibekov *et al*. (eds.), *Politburo TK RKP* (*b*) – *VKP* (*b*) *i Evropa*: *reşenia „Osoboi papki” 1923 – 1939* (Rosspen, Moscova, 2001), p. 53, n. 1.

65. C. Andrew, *The Defence of the Realm*: *The Authorized History of MI5* (Allen Lane, Londra, 2009), pp. 139 – 159; vezi şi O. Ţarev, *KGB v Anglii* (Ţentrpoligraf, Moscova, 1999), capitolul 2.

66. I. Simbirţev, *Spefslujbi pervih let SSSR 1923 – 1939* (Ţentrpoligraf, Moscova, 2008), pp. 90 – 91.

67. Alekseev, *Sovetkaia voennaia razvedka*, pp. 235 – 236.

68. *Ibid*., p. 240.

69. Damaskin, *Semnadtsat imion Kitti Harris* (Gheia Iterum, Moscova, 1999), p. 85.

70. V. Haustov *etal*. (eds.), *Lubianka, Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD1922 – 1936* (Mejdunarodini fond Demokratia, Moscova, 2003), doc. 152.

71. S. Ostriakow, *Militär – Tschekisten* (Militar Verlag, Berlin, 1984), p. 109.

72. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 28.

73. Citat pe larg în Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, pp. 127 – 128.

74. G. Agabekov, *Sekretnîi terror*: *Zapiski razvedcika* (Sovremennik, Moscova, 1996), p. 10.

75. Dimitrievski, *Soveţkie portreti*, pp. 222 – 223.

76. Documentar, 22 noiembrie 2012, citând inventarul din dosarele de la NKVD: warfiles. ru/show-2472-tay ny-veka-padenie-marshala-lubyanki.html.

77. M. Alekseev, *Leksika russkoi razvedki* (Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1996), pp. 100 – 103.

78. E. Gorbunov, Skhvatka’s cernim drakonom: Tainaia voina na Dalnem Vostoke (Moscova, 2002), p. 99.

79. *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, ianuarie 1922 – decembrie 1936 (Materik, Moscova, 2003).

80. E. Gorbunov, „Bezosnovatelnaia trevoga. Voennaia razvedka dokladivala sovetkomu rukovotistru, cito napadenie na SSSR ma Iove roi atno", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 21 martie 2008; E. Gorbunov, *Stalin i GRU* (Eksmo, Moscova, 2010), p. 72.

81. V. Danilov (ed.), Traghedia sovetkoi derevni. Kollektivizaţia i raskulacivanie 1927 – 1939: Dokumentîi i materiali, vol. 1 (Rosspen, Moscova, 1999), p. 23.

82. Ibid.

83. Telegramă cifrată de la Stalin către Menjiński, 23 iunie 1927: *Lubianka. Dokumentîi*, doc. 157.

84. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.

85. „V cern sostoit oşibocinost segodniaşnei politiki ghermanskoi kompartii", 8 decembrie 1931, *Biulleten oppoziţii*, 27 (martie 1932).

Capitolul 2

Dar *cine* era cel mai mare duşman?

1. Artuzov, „Memorandum", în Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33.

2. Voiţehovski, *Trest*, p. 11.

3. *Ibid.*, p. 3.

4. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, pp. 179 – 180.

5. T. Weingartner, Stalin und der Aufstieg Hitlers: Die Deutschlatidpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internaţionale 1929 – 1934 (De Gruyter, Berlin, 1970), p. 139.

6. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, p. 181.

7. „Pravitelstrennîi krizis v Ghermanii", *Pravda*, 3 iunie 1932.

8. E. Carr, *Twilight of Comintern, 1930 – 1935* (Macmillan, Londra, 1982), capitolele 3 – 4; Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930 – 33*, pp. 102 – 104.

9. Gladkov, *Nagrada na vernost*, pp. 345 – 346.

10. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.

11. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.

12. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

13. Scrisoarea lui Artuzov către Iejov, 2 martie 1937, republicată în M. Tumşis şi A. Papciński, *1937*: *Bolşaia Cistka*. *NKVD – protiv CEKA* (Eksmo, Moscova, 2009), pp. 445 – 451.

14. Haustov et al. (eds.), Lubianka, Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD, p. 801.

15. V. Antonov, „Fedori Marta: neromanticeskaia istoria razvedcika i ego istocinika informaţii”, *Nezjavisimoe voennoe obozrenie*, 15 noiembrie 2013, *passim*.

16. V. Peşcerski, „*Krasnaia Kapella*, *f*: *Sovetkaia razvedkaprotiv Abvera*i *Ghestapo* (Ţentrpoligraf, Moscova, 2000), p. 16; Serghei Vladimirov, „Sin şveiţarţa i latişki scital sebia sebia russkim”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 ianuarie 2011.

17. Pöretsky, *Our Own People*, p. 145.

18. A. Feklisov, *The Man behind the Rosenbergs* (Enigma Books, New York, 2004), p. 45.

19. V. Antonov, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 februarie 2009.

20. V. Pavlov, *Traghedii sovetkoi razvedki* (Olma Press, Moscova, 2000), p. 362. Pavlov îi cunoştea pe amândoi.

21. P. Sudoplatov, *Speţoperaţii*. *Lubianka*i *Krerul 1930 – 1950 godi* (Olma Press, Moscova, 1998), pp. 300 – 301; şi V. Denisov şi P. Matveev, „Thinstvennaia Erna”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 ianuarie 2001.

22. „Pokazania Ia. G. Bliumkina”, 20 octombrie 1929, *Voenno-istoriceskii arhiv*, nr. 6, 2002. Relatările anterioare se bazează pe zvonuri.

23. V. Abramov, *Evrei v KGB*. *Palaci i jertvi* (Eksmo, Moscova, 2005), p. 128 şi pp. 197 – 199 (pentru Zarubina). Troţki se referă la asta în L. Trotsky, „Mill as a Stalinist Agent”, octombrie 1932, *Writings of Leon Trotsky 1932* (New York, 1973), p. 237.

24. V. Antonov şi V. Karpov, *Tainic informatori*

Kremlia: *Vollenberg, Artuzov i drughie* (Gheia Iterum, Moscova, 2001), p. 31.

25. N. West şi O. Tsarev, *Triplex*: *Secrets from the Cambridge Spies* (Yale University Press, New Haven, CT, 2009), p. 337.

26. M. Smith, *Six*: *The Real James Bonds 1909 – 1939* (Biteback, Londra, 2010), p. 337.

27. West şi Tsarev, *Triplex*, pp. 336 – 337.

28. Decizie (nedestinată publicării) a Biroului Politic şi a Consiliului Comisarilor Poporului, „Cu privire la descongestionarea închisorilor", 10 mai 1933, Haustov *et al*. (eds.), *Lubianka*. *Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD 1922 – 1936*, doc. 366.

29. Abramov, *Evrei*, pp. 299 – 300.

30. Poretsky, *Our Own People*, pp. 110 şi 149.

31. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 15.

32. *The Nen> York Times*, 31 martie 1933. Compară cu documentele declasificate din arhivele poliţiei secrete despre foametea din Ucraina: L. Aubra *et al*. (eds.), *Golodomor 19321933 rokiv* v *Ukraini Za dokumentami GDA ZBU*: *anatovam dovidnik* (Ţent, doslidjen vizvolnogo ruhu, Liov, 2010). Încercarea de a-i retrage postum premiul a fost zadarnică.

33. Jeffery, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909 – 1949, p. 313.

34. Notă în E. Woodward şi R. Butler (eds.), *Documents on British Foreign Policy 1919 – 1939*, seria a II-a, vol. 7: *1929 – 1934* (HMSO, Londra, 1958), doc. 219.

35. T. Gladkov şi M. Smirnov, *Menjiński* (Molodaia gvardiia, Moscova, 1969), pp. 322 – 323.

36. Citat în West, *Triplex*, p. 123. Vezi şi *Documents on British Foreign Policy*, doc. 212, 219, 302, 398, 409 şi anexele 3 – 4; şi Smith, *Six*, pp. 338 – 340, pentru o excelentă sinteză a evenimentelor din 1933. Din păcate, MI6 nu a considerat potrivit să-i împărtăşească aceste informaţii şi lui Jeffery.

37. I. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (University Publications of America, Frederick, MD, 1984),

p. 152.

38. Pentru familie, vezi M.-K. Wilmers, *The eatingons* (Faber and Faber, Londra, 2009).

39. S. Vladimirov, „Naum Eitingon – gheneral-razvedcik osobogo naznacenia”, *Nezjavisimoe voennoe obozrenie*, 4 decembrie 2009.

40. Citat în scrisoarea lui Artuzov către Ejov, 22 martie 1937, republicată în Tumşis şi Papciński, *1937*, pp. 445 – 451.

41. Haslam, The Soviet Union and the Struggle for Collective Security în Europe, 1933 – 39 (Macmillan, Londra, 1984), pp. 14, 20 – 21.

42. Krivitki, „Iz vospominanii sovetkogo kommunista”, *Soţialisticeskii vestnik*, 7 (15 aprilie 1938); dezvoltat un an mai târziu cu ajutorul jurnalistului Isaac Don Levine: Krivitki*, în Stalin's Secret Service*, pp. 11 – 13; şi Kolpakidi şi Prohorov, *Impera GRU*, pp. 205 – 207.

43. Gorbunov, Stalin i GRU, p. 168; I. Winarow, Kämpfer der lautlosen Front: Erinnerungen eines Kundschafters (Militärverlag, Berlin, 1969).

44. Din registru: V. Kocik, *Svobodnaia myst*, 8, nr. 1477 (1998), p. 72.

45. Alekseev, *„V-aş Ramzjai”*, p. 748; Kolpakidi şi Prohorov, *Impera GRU*, vol. 1, p. 195.

46. Kolpakidi şi Pohorov, *Imperiya GRU*, pp. 195 – 204; Gorbunov, *Stalin i GRU*, pp. 248 – 249; şi Damaskin, *Stalin i razyedka*, p. 164.

47. Chambers, *Witness* (A. Deutsch, Londra, 1952), pp. 212 – 213.

48. Alekseev, *„V-aş Ramzjai”*, pp. 160 – 172.

49. Publicate în volum: Captain E. Pik, *China in the Grip of the Reds* (North China Daily News and Herald, Shanghai, 1927).

50. Alekseev, *„V-aş Ramzai”*, pp. 208 – 226; şi KV 2/1895 (National Archives, Londra).

51. „Zapiska V.A. Balitkogo I.V.: Stalinu s prilojeniem perevoda iaponskih dokumentov, kasaiuşcihsia vomîis SSSR”, 19 decembrie 1931, în Haustov *et al.* (eds.),

Lubianka. *Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, doc. 293. Informaţiile au sosit de la contraspionajul militar, Osobi Otdel (secţii speciale).

52. Poretsky, *Our Own People*, pp. 62 – 63.

53. Alekseev, *„V-aş Ramzai”*, p. 257.

54. *Ibid*., p. 346.

55. *Ibid*., p. 361.

56. Pentru britanici, vezi Jeffery, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 19091949, p. 260; Smith, Six, pp. 344 – 345.

57. Alekseev, *„V-aş Ramzai”*, p. 366.

58. *Ibid*., pp. 397 – 398.

59. *Ibid*., p. 522.

60. Sorge către Piatnitki, mai 1932, M. Titarenko (ed.), *VKP* (*b*), *Kominterni Kitai*. *Dokumentîi*, vol. 4 (Int Dalnego, Vostoka RAN, Moscova, 2003), doc. 52.

61. Alekseev, *„V-aş Ramztii”*, p. 633.

62. *Ibid*., p. 604.

63. *Na prieme u Stalina*: *zapisei li* (*„primatih I.V. Stalinim* (*1924 – 1953 gg*.), ed. A. Chernobaev (Rossiiskii fond kulturi, Moscova, 2008), p. 127.

64. *Ibid*., p. 130.

65. Gorbunov, *Stalin i GRU*, capitolul 6.

66. Informare trimisă de Krivitki la Londra, martie 1940, KV/2/804.

67. Într-o scrisoare către Ejov, *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 2, p. 63.

68. Pentru o perspectivă mai favorabilă asupra lui Mink, vezi V. Pedersen, „George Mink, the Marine Workers Industrial Union, and the Comintern în Americalabor *History*, 41, nr. 3 (2000), pp. 307 – 320.

69. Povestea lui Mink poate fi găsită şi în KV 2/2067.

70. Citat în *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3 (Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1997), p. 11.

71. Kolpakidi şi Prohorov, *Impera GRU*, pp. 121 – 122.

72. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, pp. 62 – 63.

73. Un dezertor afirmă că era un departament al INO, însă în acest caz este dezinformat, deoarece nu exista un astfel de departament. A. Orlov, „The Theory and Practice of Soviet Intelligence”, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/ vol7 no2/html/v0.

74. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 40; D. Abakumov, „Leghendi razvedki: velikii kombinator spetslujb”, *Bratishka ru*, 17 iunie 2007.

75. F. Moravec, *Master of Spies* (Sphere, Londra, 1981), p. 50.

76. *Ibid.*, p. 56.

77. Vezi memoriile celui mai vechi prieten al său: T. Milne, *Kim Philby*: *The Unknown Story of the KGB's Master Spy* (Biteback, Londra, 2014), pp. 2 – 13.

78. Amintiri despre fosta soţie a lui Philby în cartea de memorii a fiicei ei: B. Honigmann, *Ein Kapitel aus meinem Leben* (C. Hanser, München, 2004), p. 60.

79. Pentru informaţii noi despre tânărul Mâly din arhivele austriece, vezi W. Duff, *A Time for Spies* (Vanderbilt University Press, Nashville, în 1999).

80. Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 47.

81. V. Mironov şi M. Şcipanov, „Krestnîi oteţ «kembridiskoi piaterki»”, *Rossiiskaia gazeta, 9* octombrie 1999. Pentru mai multe informaţii despre Mâly, vezi Poretsky, *Our Own People*, p. 128; şi dosarele MI5 KV2/1008 şi KV2/1009, National Archives, Londra.

82. Pentru schiţa sa autobiografică, vezi N. West şi O. Tsarev, *The Crown Jewels*: *The British Secrets at the Heart of the KGB Archives* (Yale University Press, New Haven, CT, 1998), pp. 104 – 107; şi Abramov, *Evrei v KGB*, pp. 182 – 184.

83. Din cea mai completă notă autobiografică a lui Deutsch privind aceste dosare, vezi Ţarev, *KGB v Anglii*, pp. 44 – 45.

84. KV2/804 şi KV2/1008, National Archives, Londra.

85. Ţarev, *KGB* v *Anglii*, p. 45.

86. Ibid.

87. Pentru recrutarea lui Edith, vezi Arhiva Mitrohin, MITN 1/7. Pentru librărie şi fugă, informaţii personale relatate de un vânzător care, după razie, a rămas şocat văzând că Edith s-a stabilit la Londra.

88. J. Costello şi O. Tsarev, *Deadly Illusions* (Crown, New York, 1993), p. 448, n. 48, şi p. 449, n. 65.

89. *Ibid.*, p. 114; pentru data sosirii lui Deutsch, vezi *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3, p. 20.

90. KV 2/1898.

91. Poretsky, *Our Own People*, pp. 72 – 85.

92. Notă a lui Reiss: Costello şi Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 448, n. 50.

93. S. Golubev, „Naş Tovarişci Kim Filbi", *Krasnaia zvezda*, 9 – 11 august 2006.

94. Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King's College, Cambridge, UK.

95. V. Popov, *Sovetnik korolevi – superaghent Kremlia* (Too Novina, Moscova, 1995), p. 55.

96. Relatarea lui Philby reţinută de văduva sa: R. Philby, M. Lyubimov şi H. Peake, *The Private Life of Kim Philby*: *The Moscow Years* (Fromm International, Londra, 1999), pp. 220 – 221.

97. Relatarea evenimentelor de către Deutsch în *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3, p. 41.

98. Haslam, „The Comintern and the Origins of the Popular Front, 1934 – 35", *Historical Journal*, 22, nr. 3 (1979), pp. 673 – 691; pentru povestea completă, vezi şi Carr, *Twilight of Comintern, 1930 – 35*.

99. Comentariile lui Orlov în discuţia cu Edward Gazur, ultimul dintre agenţii speciali de la FBI care s-a ocupat de Orlov: E. Gazur, *Secret Assignment*: *The FBTS KGB General* (St. Ermin's, Londra, 2001), p. 15.

100. Abramov, *Evrei* v *KGB*, p. 253.

101. Golubev, „Naş tovarişci"; Costello şi Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 445, n. 3.

102. Costello şi Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 462.

103. *Ibid.*, p. 456, n. 8.

104. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 81 – 82.

105. Rothschild a procedat la fel. Statute El, III, 3, *Ordinances of the University of Cambridge to October 1933*, Cambridge, UK, 1933.

106. Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King's College, Cambridge, UK.

107. Popov, *Sovetnik korolevi*, p. 57. Popov a fost ambasador la Londra între 1980 şi 1986.

108. Costello şi Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 189.

109. *Ibid.*, pp. 191 – 192.

110. *Ibid.*, p. 225. Costello traduce greşit „fetiţa".

111. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

112. *Ibid.*, p. 228.

113. Jeffery, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909 – 1949, pp. 267 – 271.

114. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 3, p. 45.

115. Acesta a fost aşa-numitul caz Sîrţov-Lominadze. Pentru o copie a declaraţiei date de el după interogatoriu, în care este remarcabil de tranşant în legătură cu bătăile ce i s-au administrat şi mărturisirea la care a fost obligat în 1938, vezi 5 octombrie 1953, http://istmat.info/node/22263.

116. V. Antonov, „Sviaznaia «Kembridiskoi piaterki»: Jizn po ciujomu pasportu i zolotoi kulon na pamiat o liubri", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 noiembrie 2012.

117. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

118. Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 50.

119. Informaţii ajunse la Troţki de la Reiss, în Moscova: „Zapiski Ignatia Raissa", *Biulleten Oppoziţii*, nr. 60 – 61, decembrie 1937.

120.1. Ribalkin, *Operaţia „Hn* (Airo-XX, Moscova, 2000), pp. 28 – 29.

121. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 40.

122. Ribalkin, *Operaţia*, p. 36.

123. Haslam, The Soviet Union and the Struggle for Collective Security în Europe, 1933 – 39, capitolul 7.

124. Haslam, „Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror în Russia, 19321936", *Historical*

Journal, 29, nr. 2 (1986), pp. 395 – 418.

125. T. Gladkov, *Naş celovek v Niu-Iork. Sudba rezidenta* (Eksmo, Moscova, 2007), p. 105; Şvariov, *Razvedciki-Nelegali*, p. 14; Vladimirov, „Naum Eitingon"; mărturia dezertorului Leon Helfand, iulie 1952, în KV/2/2681.

126. „În Franco's Spain... A War-Weary Land", *The Times* (Sevilla), 24 mai 1936.

127. Citat în *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3, p. 38; vezi şi I. McDonald, *The History of the Times*, vol. 5 (Times Books, Londra, 1984), p. 76.

128. Milne, *Kim Philby*, p. 52.

129. Citat în McDonald, *The History*, p. 77.

130. Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 46.

131. Ibid.

132. Abramov, *Evrei*, p. 254.

133. Vladimirov, „Naum Eitingon".

134. Abramov, *Evrei*, p. 343.

135. Necrolog, *The Times*, 30 septembrie 1982. Pentru recrutarea lui Philby, vezi *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 4 (Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1999), p. 170; şi manuscrisul din care a fost preluat: Philby, Lyubimov şi Peake, *The Private Life*, pp. 220 – 221.

136. Antonov, „Sviaznaia «Kembridiskoi piaterki»".

137. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 133.

138. Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 53.

139. *Ibid.*, p. 76.

140. Popov, *Sovetnik korolevi*, p. 71. Popov, fost ambasador la Londra, a fost ajutat de arhiviştii de la SVR când a scris biografia lui Blunt.

141. M. Carter, *Anthony Blunt*: *His Lives* (Macmillan, Londra, 2001), pp. 262 – 263.

142.1. Modin, *Sudbi razvedcikov*: *Moi kembridiskie druzia* (Olma Press, Moscova, 1997), p. 36.

143. Evaluare ce sintetizează activităţile din 1939, Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

144. Tot în Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

145. S. Rad6, *Dora meldet* (Militärverlag, Berlin, 1974), pp. 13 – 14.

146. După cum îşi aminteşte Pitovranov. Având în vedere cât de rare erau întâlnirile cu Stalin, această informaţie verbală este probabil exactă, deşi nu se găseşte într-un document. A fost atât de impresionantă, încât Pitovranov şi-a gravat-o în memorie în timp ce se întorcea la birou, pentru a o nota. Se potriveşte şi cu declaraţia lui Stalin din 1952 reamintind importanţa „prietenilor" motivaţi ideologic ai Uniunii Sovietice.

147. Poretsky, *Our Own People*, p. 150.

148. Iniţial în Direcţia a IV-a, Krivitki s-a transferat la INO în perioada lui Artuzov, în 1931.

149. A. Granovsky, All Pity Choked: The Memoirs of a Soviet Secret Agent (Kimber, Londra, 1955), p. 136.

150. Haustov et al. (eds.), Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD, doc. 590.

151. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 46.

152. *Biulleten Oppoziţii*, 58 – 59 (septembrie-octombrie 1937).

153. /Md.

154. Mărturia lui Pieck la MI5, 12 – 16 aprilie 1950, KV2/1898, National Archives, Londra.

155. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 41.

156. Citat în V. Lota, „Alta" protiv „Barbarossi": Kak bili dobiti svedenia o podgotovke Ghermani k napadeniu na SSSR (Molodaia Gvardia, Moscova, 2004), p. 53.

157. A. Bogomolov, „Kokain dlia tovarişcia Stalina", *Soverşenno sekretno*, 3, nr. 286 (25 februarie 2013).

158. P. Gromuşkin, *Razvedka*: *liudi*, *portreti*, *sudbi* (Dobrosovet, Moscova, 2002), p. 47.

159. Abramov, *Evrei*, p. 343.

160. V. Miasnikov, „Kak unicitojali uneşniuiu razvedku", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 11 iulie 2008.

Capitolul 3

Criptografia neglijată

1. M. Peterson, „Before BOURBON: American and British COMINT Efforts against Russia and the Soviet

Union before 1945”, *Cryptologic Quarterly*, 12, nr. 3 – 4 (toamna-iarna 1993), p. 4.

2. Telegrama originală era datată 11 august: „Red Trickery”, *The Times*, 17 august 1920.

3. *Brigadier John Tiltman*: *A Giant among Cryptanalysts*, Center for Cryptologic History, US National Security Agency, 2007 (Fort Meade, MD), p. 7; şi Peterson, „Before BOURBON”, www.nsa.gov/public info/ files/cryptologic quarterly/before bourbon. pdf.

4. Iuri Amiantov (ed.), *VI. Lenin*: *Neizvestnie dokumenţii 1891 – 1922* (Rosspen, Moscova, 1999), p. 365.

5. *Ibid.*, doc. 247.

6. „K istorii sozdania şi frovalnoi slujbi v MID Rossiin *y Diplomaticeskii vestnik*, aprilie 2001.

7. Peterson, „Before BOURBON”.

8. Brigadier John Tiltman, p. 7.

9. Ibid.

10. Soboleva, *Istoria şi frovalnogo de la v Rossii* (Olma Press, Moscova, 2002), pp. 414 – 415.

11. Agabekov, *Sekretnii terror*, p. 14. Agabekov condusese Secţia Orientală a INO înainte de a defecta.

12. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina”.

13. Soboleva, „K voprosu ob izucenii istorii kriptologiceskuiu slujbi Rossii”, conferinţa „Ruskripto-99”, 22 – 24 decembrie 1999, www.ruscrypto.org/sources/conference/rel999/.

14. Evdokia Petrova, o fostă angajată care a defectat în 1954: V. Petrov şi E. Petrov, *Empire of Fear* (André Deutsch, Londra, 1955), pp. 126 – 127.

15. Amintiri ale unui fost angajat, L. Răzgon, citat în Soboleva, *Istoria*, pp. 418 – 419.

16. A.V. Babaş şi E.K. Baranov, „Kriptograficeskie metodii obespeceniia informationnoi bezopasnosti de pervoi mirovoi vomîi”, http://agps-2006. narod. ni//un/2010 – 6/12 – 06 – 10. un pdf.

17. V. Bondarenko, V. Andronenko şi M. Garanin, *50 Let Institutu Kriptografii, Sviazii Informatiki*: *Istoriceskii Ocerk* (Moscova, 1999); şi www.vize. ru.

18. Soboleva, *Istoria*, p. 420.

19. Bondarenko, Andronenko şi Garanin, *50 Let*.

20. Petrov şi Petrov, *Empire of Fear*, p. 127; L. Antonov, „Den rojdenia Bokia G.I. (1879) – pervogo rukovoditelia kriptograficeskoi slujbi SSSR”, 22 iunie 2013, www.securitylab. ru.

21. *Ibid.*, pp. 130 – 131. Acesta este totuşi doar un zvon, neexistând dovezi directe.

22. Citat în S. Lekarev şi V. Pork, „Radioelektronnîi şcit i meci”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 26 ianuarie 2002.

23. Ţarev, *KGB* v *Anglii*, p. 42.

24. Bondarenko, Andronenko şi Garanin, *50 Let*.

25. O. Hlobustov, Gosbezopasnost ot Aleksandra I de Puţina: 200 let tainoi vomîi (Eksmo, Moscova, 2006), p. 182.

26. Comentariu făcut în 1941, care poate fi găsit în KV/2/2681.

27. Specialistul rus în istorie economică V. Drobijev, implicat cândva în această activitate în timpul războiului, m-a surprins la un moment dat recunoscând acest lucru.

28. Beria către Stalin, Molotov şi Voroşilov, 13 ianuarie 1940, K 70-Letiu Sovetko-Finliandskoi Vomîi. Zinmnaia Voina 1939 – 1940 gg. v rassekrecennih dokumentah Ţentralnogo arhiva FSB Rossii i ahivov Finliandii. Issledovania, Dokumentîi, Kommentarii, ed. A. Saharov et al. (Akademkniga, Moscova, 2009), doc. 155.

Capitolul 4

Care ameninţare germană?

1. Pentru detalii, vezi H. Roewer, *Die Rote Kapelle und andere Geheimdienst-Mythen*: *Spionage zwischen Deutschland und Russland im Zweiten Weltkrieg 1941 – 1945* (Ares, Graz, 2010). Cartea descrie perfect reţeaua. Însă nu ştie să explice ce a produs ea şi cât de valoroasă a fost de fapt. Lucrarea clasică rămâne H. Höhne, *Kennwort*: *Direktor*: *Die Geschichte der Roten Kapelle* (S. Fischer, Frankfurt a. Main, 1970).

2. Nepoata lui I. Davidovic, „V teni kembridiskoi

piaterki”, *Krugozor*, www.krugozormagazine.com, noiembrie 2007.

3. Modin, *Sudbi razvedcikov*, p. 45. Aceasta este traducerea rusească revăzută a ediţiei originale franceze (a cărei traducere este ediţia engleză).

4. V. Antonov, „Anatoli Gorski na peredovoi uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 16 decembrie 2011; şi *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 4, pp. 261 – 262.

5. Antonov, „Reanimator uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.

6. Raportul lui Fitin despre serviciul de informaţii externe pe anii 1939 – 1941, citat în *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3, pp. 16 – 17.

7. Văduva sa, Nora Tigranovna, a vorbit despre acei ani: *Noev-kovceg*. *ru*, 11, nr. 194 (16 – 30 iunie 2012).

8. Citat în Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 3, p. 55.

9. Antonov, „Anatoli Gorski”.

10. Ibid.

11. Mărturia lui Blunt: Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 67.

12. A. Şirokorad, *Velikii antrakt* (AST, Moscova, 2009), p. 99.

13. V. Antonov, „Razvedcik Den”, *Voinskoe braţtvo*, 2, nr. 75 (februarie-martie 2012).

14. Antonov, „Iz istorii Slujbi uneşnei razvedki”.

15. Notă datată 8 iulie 1937, trimisă prin curier: *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 3, p. 247.

16. Arhiva Mitrohin, MITN 2/28.

17. A. Feklisov, *Za okeanom i na ostrove* (DEM, Moscova, 1994), pp. 10 şi 13.

18. V. Kirpicenko, *Razvedka*: *Litsa i licinosti* (Gheia, Moscova, 1998), p. 4. Din 1943 s-a numit Şcoala Serviciilor de Informaţii (Raş), apoi, din septembrie 1948, Şcoala Superioară a Serviciilor de Informaţii (VRŞ), cunoscută şi ca Şcoala 101. Vezi R Evdokimov, „Sperezerv KGB”, *Spefnaz Rossii*, 3, nr. 138 (martie 2008); şi „Alma-mater rossiiskih razvedcikov”, *Voinskoe Braftvo*, 8, nr. 65

(noiembrie-decembrie 2010), pp. 86 – 87. „Pădurea” a devenit mai târziu porecla sediului Direcţiei I Principale de la Iasenevo.

19. Feklisov, *Za okeanom*, p. 10.

20. *Ibid.*, p. 11.

21. *Ibid.*, p. 13.

22. Antonov, „Razvedcik Den”.

23. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 4, p. 262.

24. Citat din arhivele ruseşti: *Istocinik*, 5, nr. 53 (2001).

25. Afirmaţie a prim-ministrului Margaret Thatcher, *House of Commons Debates*, 9 noiembrie 1981, vol. 12, ce.40 – 2 w.

26. Citat în V. Antonov, „Na polskom napravlenii pered 22 iunia”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 iunie 2011. Nu este complet clar la ce dată au fost transmise aceste informaţii. Antonov dă date diferite în două articole ale sale: în unul, septembrie 1940; în celălalt, martie 1941.

27. V. Berejkov, *Riadom se stalinim* (Vagrius, Moscova, 1998), p. 226. Berejkov, care era diplomat, a lucrat cu el la Berlin.

28. Dovezi din arhive: Petrov, *Palaci*, p. 109.

29. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 3, p. 444.

30. Antonov, „Reanimator”; pentru data corectă a numirii lui Korotkov ca adjunct al lui Kobulov, vezi N. Petrov, *Kio rukovodil organami gosbezopasnosti 1941 – 1954*: *Spravocinik* (Zvenia Memorial, Moscova, 2010), p. 491.

31. V. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, p. 363.

32. A. Pronin, „Leghendi razvedki: Korol nelegalov”, *Bratishka. ru*, decembrie 2002.

33. „Nelegal po familii Erdberg, on je Aleksandra”, 22 iulie 2010, www.topwar. ru/760.

34. Pronin, „Leghendi”.

35. Petrov, Kio rukovodil organami, p. 491; şi Pavlov, Traghedii sovejkoi razvedki, p. 364.

36. Pronin, „Leghendi”. Datele reproduse nu se potrivesc totuşi cu relatarea lui Berejkov: V. Berejkov, *Kak ia stal perevodcikom Stalina* (DEM, Moscova, 1993), capitolul 4.

37. Roewer, *Die Rote Kapelle*, p. 62. Recrutarea a fost raportată la Moscova zece zile mai târziu: *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 4, p. 445.

38. *Ibid.*, p. 446.

39. Petrov, *Palaci*, pp. 94 – 103.

40. Din interogatoriul lui Müller: *Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki*, vol. 4, p. 447.

41. *Ibid.*, p. 448.

42. Anexată în Merkulov către Stalin, Molotov şi Beria, 25 mai 1941: A.P. Belozerov, Sekreti Ghitlera na stole u Stalina: razvedka i kontrrazvedka ghermanskoi agressii protiv SSSR, mart-un 194 lg.: dokumentîi iz ţentralnogo arhiva FSB Rossii (Mosgorarhiv, Moscova, 1995), p. 125.

43. Akhmedov, In and Out of Stalin’s GRUy p. 127.

44. F. Golikov, „Sovetkaia Voennaia Razvedka pered Ghitlerovskim Naşestriem na SSSR”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 12 (2007), p. 28.

45. L.E. Reşin, *1941 Gody* vol. 2 (Mejdunarodnîi fond Demokratia, Moscova, 1998), doc. 437.

46.19 mai 1941: *Na prieme u Stalina. Tetradi* (*jurnali*) *zapisei liţ, primatih I. V Stalina* (*1924 – 1953 gg.*) (Novîi hronoagraf, Moscova, 2008); V. Anfilov, „«Razgovor zakoncilsia ugrozoi Stalina.» Desiat neizvestnih besed’s marşalom G.K. Jukovim v mae-iune 1965 goda”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 3 (mai iunie 1995), p. 41.

47. „Zapiska NKGB SSSR v TK VKP (b) – I.V. Stalinu, SNK SSSR – V.M. Molotovu i NKVD SSSR – L.R. Beria’s preprovojdeniem telegramm angliiskogo posta v SSSR S. Krippsa”, în Reşin, *1941 God*, doc. 434. Aceasta era telegrama lui Cripps din 23 aprilie.

48. „Spravka uneşnei razvedki NKGB SSSR”, 14 mai 1941, în Reşin, *1941 God*, doc. 467. Graba frenetică este evidentă în enumerarea neobişnuit de neglijentă a acestor

rezidenturi: Berlin, Londra, Stockholm, America (sic!), Roma.

49. „Spravka uneşnei razvedki NKGB SSSR”, 22 mai 1941, Reşin, *1941 God*, doc. 485.

50. „Zapiska starşego pomoşcinika Narkoma Inostrannih Del SSSR v TK VKP (b) – A.H. Poskrebişevu’s prepovojdenie pizma V.G. Dekanozova”, în Reşin, *1941 God*, doc. 494.

51. Belozerov (ed.), *Sekreti Ghitlera*, p. 116.

52. F. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 1 (Stationary Office Books, Londra, 1979), pp. 470 – 471.

53. Antonov, „Anatoli Gorski”.

54. V. Karpov, „Vo glave Komiteta informaţii”, *Voinskoe hraţtvo*, număr special, 2005, p. 53.

55. Comentariu al lui Sargent, 30 mai, despre Cripps (Moscova) către Londra, 27 mai 1941: FO 371/29481, National Archives, Londra. Comentariul cu adevărat stupid al lui R.A. Butler, subsecretar de stat pentru afaceri externe, este ilustrativ pentru deplorabila ignoranţă a Rusiei lui Stalin, în rândul celor care contau: „Eu am crezut întotdeauna că scandalul Hess îi va linişti pe sovietici”: *ibid*.

56. JIC (41) 251 (Final), 13 iunie 1941: FO 371/29484, National Archives, Londra.

57. Arhiva Mitrohin, MITN 2/14/1.

58. Citat din Ivaşutin: E. Murphy, *What Stalin Knew*: *The enigma of Barbarossa* (Yale University Press, New Haven, CT, 2005), p. 149.

Capitolul 5

Testul războiului

1. A. Miasnikov, *Ia lecil Stalina* (Eksmo, Moscova, 2011), p. 183.

2. Din arhive: S. Tiuliakov, „Istoriceskii anekdot kak zerkalo ideologhii”, *Nezjavisimoe voennoe obozrenie*, 27 iulie 2012.

3. O. Renier şi V. Rubinstein, *Assigned to Listen*: *The evesham Experience 1939 – 43* (BBC Books, Londra,

1986), p. 104.

4. Cuvintele principalului istoric al criptografiei sovietice: Soboleva, „K voprosu”.

5. L. Kuzmin, „Stanovlenie katedri kriptografii”, www.iso27.000.ru/chitalnyi-zal/kriptografiya/; şi D. Larin, „O vklade sovetkih kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, www.prti. ru/data/file/bit/bit 4 2011 8.pdf. În acest punct britanicii i-au considerat pe ruşi neobişnuit de deschişi: fără îndoială că încrederea lor a crescut datorită acestui succes. Vezi F. Hinsley *et al.*, *British Intelligence in the Second* World *War*, vol. 2 (Stationery Office Books, Londra, 1981), p. 108.

6. Kuzmin, „Ne zabivat svoih gheroev”, *Zaşcita informaţii*: *Konfident*, nr. 1, 1998, pp. 83 – 85.

7. Istoria kriptograficeskoi slujbi i radiorazvedki organov gozbesopasnosti, vize. ru/nvk/ forum/arhprint/61105.

8. Vezi J. Haslam, *Russia's Cold War* (Yale University Press, New Haven, CT, 2011), p. 13.

9. D. Larin, „O vklade sovetkih kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, *Bezopasnost informationnih tehnologhii*, 4 (2011).

10. Soboleva, „K voprosu”.

11. V. Lota, „Stalingradskaia bitva voennoi razvedki”, *Voennoe obozrenie*, 1 decembrie 2012.

12. Detalii din arhivele sovietice: I. Fediuşin, „V telefilme «semnadtsat» mgnovenii vesni ispolzovani podlinnie razvedivatelnie slujeti”, *Voenno-promişlennîi kurer*, 25 ianuarie 2006.

13. Ibid.

14. Lucrarea decisivă rămâne în continuare Weingartner, *Stalin und der Aufstieg Hitlers*; vezi şi Carr, *Twilight of Comintern*, şi Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930 – 33*.

15. V. Lulecinik, „Pokuşenie na Ghitlera 20 iulia 1944 g. Novîie dokumentîi i faktîi”, *Rakus istorii*, www.russian-globe.com/N106/Lulechnik. PokushenieNaGitlera.htm.

16. Pentru memoriile unui dezertor care a lucrat sub

comanda lui, vezi N. Hohlov, *Pravo na sovest* (f.e., Frankfurt, 1957), pp. 40 – 41. Vezi şi interviul luat de fiul său pe www.youtube.com/watch? v-vGL6BDyzons.

17. S. Voitovici, „«Sudoplatov pobeditel», Banderovşcini's nevidimogo fronta”, *Mankurti* (blog), 18 mai 2013.

18. *Taini razvedki*, nr. 4, „Likvidaţia Evghena Konovalţa”, 2012, documentar TV, www.youtube.com/watch? v = qkjx30 xvm Pl.

19. „«Utka» dlia Lva Trotkogo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 13 aprilie 2012; *Taini razvedki*, nr. 6, „Operaţia «Utka»”, 2012, www.youtube.com/watch? v = XebqhexpxL8; şi „Naum ei tingon poslednii riţar sovetkoi razvedki”, 28 ianuarie 2013, www.youtube.com/watch? v = eglia wlMwx4.

20. I. Atamenko, „Bili, bili – ne dobili”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 aprilie 2010.

21. A. Bondarenko, „Smerţ şpionam”, *Krasnaia zvezda*, 17 aprilie 2012.

22. „Naiti i obezvredit”, *Voenno-promişlennîi kurer*, 9 – 15 aprilie 2008.

23. S. Piatovski şi A. Kramarenko, „Londonskii rezident rodilsia v Kurske”, *Kurskaiapravda, 1* decembrie 2012.

24. V. Antonov, „Rabotali pod gradom bomb, snariadov i raket's nemeţkih samoletov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 decembrie 2011.

25. F. Ladighin şi V. Lota, „Obrecennaia «Ţitadel»”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, mai 2013, p. 52.

26. Antonov, „Zvezdnîi cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.

27. V. Lota, „Obrecennaia «Ţitadel»”, *Krasnaia zvezda*, 6 mai 2013.

28. Antonov, „Zvezdnîi cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.

29. Ţarev, *KGB v Anglii*, p. 79.

30. Antonov, „Zvezdnîi cias”.

31. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 149 – 50.

32. S. Lekarev, „Na kogo rabotala «kembridiskaia piaterka»?”, *Argumenti nedeli*, 8, nr. 94 (21 februarie 2008). Comentariul despre Liddell al lui sir Maurice Oldfield, fostul şef al MI6, către sfârşitul vieţii sale a fost „mai bine să fie uitat şi cât mai repede dres”, interpretarea fiind că Oldfield credea că Liddell se poate să fi lucrat pentru ruşi: R. Deacon, „C”: *A Biography of Sir Maurice Oldfield, Head of MI6* (Futura, Londra, 1984), p. 86. Deacon era jurnalistul Donald McCormick.

33. Precum Sudoplatov: Lekarev, „Na kogo rabotala «kembridiskaia piaterka»?”

34. Republicat în West, *Triplex*, pp. 317 – 334.

35. Povestea este relatată în detaliu: West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 159 – 171. Sudoplatov fusese director adjunct al Direcţiei a V-a a GUGB între 10 mai 1939 şi 26 februarie 1941, care a fost apoi redenumită Direcţia I Principală a NKGB, unde a fost tot director adjunct până pe 18 ianuarie 1942. După o pauză care a durat aproape tot anul, şi-a reluat postul pe 21 noiembrie, rămânând în funcţie până pe 14 mai 1943. Lui Stalin îi plăcea ca oameni însărcinaţi cu cele mai mari responsabilităţi să fie la cuţite unul cu altul. Asta îi permitea să audă pledoariile înainte de a se lua o decizie finală.

36. Lekarev, „Koneţ «kembridiskoi piaterki»”, partea a IV-a, *Argumenti nedeli*, 10, nr. 96 (7 martie 2008).

37. A. Ţipko, „Istoria IEMSS glazami «neviezdnogo»”, în I. Orlik şi T. Sokolova (eds.), „*Eto bilo nedavno, eto bilo davno*”: *Vospominania* (IE RAN, Moscova, 2010), p. 132.

38. J. Haslam, The Soviet Union and the Threat from the east, 1933 – 41 (Macmillan, Londra, 1992), pp. 31 – 34.

39. V. Lota, „Morris”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 9, nr. 68 (septembrie 2009).

40. Poretsky, *Our Own People*, pp. 122 – 123.

41. *Ibid.*, p. 148.

42. V. Sergheev, „Da Vinci sovetkoi uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 6 octombrie 2006.

43. V. Antonov, „7 aprelia ispolniaeţia 105 let se dnia rojdenia vidaiuşcegosia sovetkogo razvedcika-nelegala Ishaka Ahmerova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 7 aprilie 2006.

44. Feklisov, *Za okeanom*, p. 51.

45. „«Pust» uhodit. Jelet ne budem!”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 29 februarie 2008.

46. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 4, p. 276.

47. Antonov, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”.

48. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 4, p. 276.

49. Agentul era Pavel Pastelniak: A. Weinstein şi A. Vassiliev, *The Haunted Wood*: *Soviet Espionage în America – the Stalin Era* (Modern Library, New York, 2000), p. 91.

50. Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 4, pp. 224 – 225.

51. Gladkov, *Naş celovek*, pp. 93, 97 – 99.

52. Weinstein şi Vassiliev, Haunted Wood, p. 90; şi B. Steil, The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2013).

53. Feklisov, *Za okeanom*, p. 31.

54. O pledoarie trimisă lui Duggan de omul său de legătură, Norman Borodin („Granit”), pe 25 noiembrie 1942, de exemplu, este aproape jenantă prin argumentele sale abjecte: din arhive, Vassiliev Yellow Notebook 2, transcrierea în rusă, p. 30, Wilson Center Digital Archive, Library of Congress, Washington, DC, digitalarchive. wilsoncenter.org/collection/ 86/Vassiliev-Notebooks. Povestea lui Straight şi cea a lui Duggan sunt detaliate în Weinstein şi Vassiliev, *The Haunted Wood*, pp. 72 – 83, respectiv 9 – 20.

55. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.

56. Andrew greşeşte atunci când sugerează că *Umniţa* înseamnă „fată cuminte”. De fapt înseamnă „persoană foarte deşteaptă”. Nu în sens ironic, ba chiar dimpotrivă – Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*,

p. 145.

57. Antonov, „Vasili Zarubin – Razvedcik ot boga”.

58. Feklisov, *Za okeanom*, p. 53; şi Feklisov şi Rostov, *The Man behind the Rosenbergs*, pp. 45 – 46. Însă atacurile unui membru al personalului ambasadei care l-a denunţat la FBI că este spion japonez ar trebui să nu fie luate în seamă.

59. Lota, „Omega”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 10, nr. 69 (octombrie 2009).

60. M. Nariński, Sovetkaia uneşniaia politika i proishojdenie holodnoi voinii – Sovelkaia uneşniaia politika v retrospesktive 1917 – 1991 (publicată în particular, Moscova, 1993), p. 122.

61. V. Korotkov, „On otkrival tainu iadernoi bombi”, *Krasnaia zvezda*, 30 mai 2013.

62. Memorii nepublicate ale lui Kremer, citate de Barkovski: „Etobilauvlekatelnaia rabota...”, interviu cu V.B. Barkovski în *Rol razvedki* v *sozdanii ia de mo go o ruj ia*, p. 101.

63. Data poate fi găsită într-o comunicare a generalului Iliciov, directorul GRU, către şeful Direcţiei I a NKGB, Fitin, 29 noiembrie 1943: Vassiliev Yellow Notebook 1, transcrierea în rusă, p. 67; pentru Maiski şi Gorski, vezi şi: Sudoplatov, *Speţoperafii*, p. 307.

64. Lota, *GRU i atomnaia bomba* (Kucikovo Pole, Moscova, 2002), p. 79. Directorul era Aleksei Panfilov.

65. Barkovski intervievat de K. Volkov, „Leghenda razvedki”, *Rossia*, 11 ianuarie 2001.

66. Telegrama cifrată 7073 şi 1081/1096: www.shieldandsword. mozohin. ru/library/problemă 3.htm.

67. V. Antonov, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 august 2008.

68. „Luka” (New York) către Centru, 24 noiembrie 1941: din arhive, Vassiliev Yellow Notebook 1, transcriere în rusă, p. 125.

69. „Vădim” (Londra) către Centru, 17 decembrie 1941, *ibid*.

70. Volkov, „*Leghenda*”.

71. Kremer către Moscova, „Kratkaia zapiska o sovremennom polojenii v Velikobritanii”, 17 august 1942: RGASPI, Arhiv Kominterna, f. 495, op. 74, d. 52.

72. Panfilov şi Iliciov către comitetul executiv al Cominternului, confidenţial, 22 martie 1942: în *ibid*.

73. Fitin către comitetul executiv al Cominternului şi către Dimitrov, 15 aprilie 1943: în *ibid*.

74. F. Hinsley şi C. Simkins, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 4 (Stationery Office Books, Londra, 1990), pp. 285 – 286.

75. Feklisov, *Za okeanom*, p. 144 n.

76. I. Iaruhin (ed.), Voennie razvedciki 1918 – 1945 gg.: Biograficeskii spravocinik (Voennaia Razvedka, Kiev, 2010).

77. V. Cikov, „«Razvedka» – eto moia glavnaia jizn”, *Voenno-promişlennîi kurer*, 15 septembrie 2004.

78. V. Antonov, „Odisseia vselogo Odessita”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 22 noiembrie 2013.

79. Antonov, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”.

80. A. Foote, *Handbook for Spies* (Doubleday, New York, 1953), p. 157.

81. De pildă, pe 5 martie 1939, i-a scris lui Mehlis, şeful direcţiei politice a forţelor armate: „Personal, consider că epurarea Direcţiei nu s-a încheiat. Nimeni din conducerea Direcţiei nu este implicat propriu-zis în această problemă. Ca şi până acum, Orlov nu ia în serios această problemă. Este evident că informează greşit Comisariatul Poporului”. Citat în Zalesskaia, *Oni rukovodili GRU*, p. 200.

82. www.shieldandsword. mozohin. ru/library/problemă 3.htm.

83. Plan de luare a unor măsuri în ceea ce priveşte „Enormoz” aprobat de Fitin, 5 noiembrie 1944: din Vassiliev Yellow Notebook 1, transcrierea în rusă, p. 223.

84. Antonov, „Rabotali pod gradom bomb”.

85. B. Nikolaev, „V tumannom albione”, *Novosti razvedki i kontrrazvedki*, 22 martie 2006.

Capitolul 6

Avantajul postbelic

1. Pentru dovezi Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 34 – 40.

2. *Ibid.*, pp. 87 – 94.

3. C. Fenyvesi şi V. Pope, „The Angel Was a Spy: New Evidence: Sweden's Raoul Wallenberg Was a US Espionage Asset”, *US News and World Report*, 5 mai 1996. Vezi şi V. Birstein şi S. Berger, „The Fate of Raoul Wallenberg: Gaps în Our Current Knowledge”, lucrare, Moscova, 2012; şi C. McKay, „Excerpts from McKay's Notes on the Case of Raoul Wallenberg”, ianuarie 2011.

4. Operaţiunea Vrabia: B. Rubin, *Istanbul intrigues* (Pharos, New York, 1992), pp. 189 şi 197.

5. Pentru vizita despre care vorbeşte Marcus Wallenberg, vezi Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: *Report of the Swedish-Russian Working Group, Stockholm*, 2000, p. 38. Negocierile secrete: Liubomir Valev, *Sovetkii Soiuz i borba narodov Ţentralnoii Iugovostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost 1941 – 1945 gg*. (Nauka, Moscova, 1978), p. 368.

6. S. Thorsell, *I Hans Majestäts tjânst* (Albert Bonniers, Stockholm, 2009), pp. 168 şi 176.

7. L. Bezimenski, *Budapeştskaia missia*: *Răul Wallenberg* (Kollekţia „Soverşenno Sekretno”, Moscova, 2001), pp. 97 – 99. Bezimenski, pe care l-am cunoscut, fusese ofiţer al GRU în timpul războiului. Ştia destul de bine cum operau „organele”, deoarece printre prietenii lui se numărau şi ofiţeri superiori ai serviciilor de informaţii, de obicei germanişti. La arhive i s-a arătat dosarul gros al lui Kutuzov-Tolstoi, însă nici măcar lui nu i s-a permis să-l examineze. Totuşi, arhivistul, care îi mai dăduse dosare despre cei capturaţi de SMERŞ, i-a dat un indiciu util: „Printre ei nu este şi o astfel de persoană...”: Bezimenski, *Budapeştskaia*, p. 97. Cu alte cuvinte, Kutuzov-Tolstoi era de fapt agent, însă acest lucru nu putea fi recunoscut deschis.

8. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 35.

9. Adjunctul ministrului de Externe, Andrei Vâşiński, şi-a exprimat solidaritatea faţă de asasinii sionişti ai ministrului plenipotenţiar al Marii Britanii, lordul Moyne, în Palestina în luna noiembrie: Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 49 – 50. Bineînţeles, Vâşiński nu făcea nimic fără acordul expres al lui Stalin.

10. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 93.

11. V. Erofeev, *Diplomat* (Zebra E., Moscova, 2005), pp. 176 – 177. Erofeev îl cunoştea destul de bine pe Vâşiński.

12. Bezimenski, *Budapeştskaia*, pp. 100 – 114.

13. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 97.

14. Amintiri scrise pentru Hruşciov în iulie 1953, republicate în „Beria stal boiatsia Abakumova kak ogna", *Kommersant vlast*, 25, nr. 779 (30 iunie 2008).

15. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, pp. 349 – 354.

16. *Ibid.*, pp. 356 – 357.

17. Milştein, *Skvozgodi vom i nisheti*, capitolul 4.

18. Pentru memoriile uneia dintre cei care l-au instruit, vezi Galina Erofeeva, *Skucinîi Sad*: *Zametki o nediplomaticeskoi jizni* (Podkova, Moscova, 1998), p. 21.

19. Vassiliev Black Notebook, transcrierea în rusă, pp. 58 – 59.

20. *Ibid.*, p. 61.

21. Intrarea din 5 octombrie 1945: KV4/466, pp. 255 – 256.

22. „Otroşcenko, Andrei Marakovici", *Slujba uneşnei razvedki rossiiskoi federaţii*, 2000, www.svr.gov. ru.

23. Ţarev, *KGB v Anglii*, pp. 80 – 81.

24. Modin, *My Five Cambridge Friends* (Headline, Londra, 1994), p. 205.

25. *Ibid.*, pp. 178 şi 158 – 159.

26. Raport către preşedintele Comitetului pentru Informaţii (KI), 25 decembrie 1948, în Vassiliev Black Notebook, p. 76.

27. Orientare de la Centru, în *ibid.*

28. *Ibid.*, pp. 76 – 77.

29. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, p. 339.

30. Informaţii de la Direcţia Principală a Forţelor de Frontieră, iulie 1949: Solovev, *Pogranicinie voiska SSSR 1945 – 1950*, doc. 158.

31. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 109.

32. Kisliţin, 27 decembrie 1949, „Spravka po rabocemu delu No 5581 «*S*» o realizaţii dokumentalnih materialov, polucennih iz Londona's pocitami 1949 goda", republicat integral: N. Dolgopolov, *Kim Filbi* (Molodaia Gvardia, Moscova, 2012), pp. 244 – 245.

33. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 110.

34. A. Şirokorad, *Rossia*i *Ukraina*. *Kogda zagovoriat puşki* (AST, Moscova, 2007), p. 332.

35. Maria Karih, „Komitet informaţii – naş otvet TRU", *Voenno-promişlennîi kurier*, 14, nr. 280 (15 aprilie 2009).

36. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, p. 339.

37. Feklisov, *Za okeanom*, p. 181. Pavlov îl considera totuşi pe Savcenko „slab".

38. Interviu cu Cecil Philips: www.pbs.org/red Files/KGB/deep/KGB deep inter frm.htm.

39. W. Friedman, *The Index of Coincidence* (Riverbank Laboratories, Geneva, 111., 1922).

40. G. Zipf, *The Psycho-Biology of Language* (Houghton Mifflin, Boston, 1935).

41. B. Mandelbrot, „Structure formelle des textes et communications: deux études", *Word*, 10 aprilie 1954, pp. 1 – 27; şi L. Apostel, B. Mandelbrot şi A. Morf, *Logique, langage et théorie de l'information* (Presses Universitaires de France, Paris, 1957).

42. Zipf, The Psycho-Biology of Language, p. 48.

43. www.nsa.gov/about/cryptologic heritage/hall of honor/2006/Phillips. shtml.

44. Colin Burke, It Wasn't All Magic: The early Struggle to Automate Cryptanalysis, 1930 s-1960 s (NSA, Meade, MD, 2000), p. 226.

45. Thomas Johnson, *American Cryptology during the Cold War, 1945 – 1989*, cartea I (NSA, Meade, MD), p. 161.

46. www.nsa.gov/about/cryptologic heritage/hall of honor/2004/gardner. shtml.

47. Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 227.

48. Cel mai bun rezumat este T. Sale, *Colossus 1943 – 1996* (publicat în particular, Kidderminster, UK, 1998). Regretatul Tony Sale nu numai că a înfiinţat muzeul de la Bletchley, ci a şi reconstruit calculatorul Colossus. Primele modele au fost folosite până la începutul anilor '60, fiind distruse cu tot cu planurile lor. Sale a fost asistentul lui Peter Wright în chestiuni tehnologice la MI5.

49. Burke, It Wasn't All Magic, p. 224.

50. *Ibid.*, p. 225.

51. Istoricii NSA spun că „Longfellow" a început să fie folosită în 1943: *ibid.*, p. 267.

52. „Kozlov, Mihail Stepanovici", http://crypto-volga. narod. ru/Text/KOZ.doc.

53. Johnson, American Cryptology during the Cold War, p. 160; Burke, It Wasn tăll Magic, p. 265.

54. *Ibid.*, p. 211.

55. *Ibid.*, p. 207.

56. *Ibid.*, p. 265.

57. N. Webster, *Cribs for Victory*: *The Untold Story of Bletchley Park's Secret Room* (publicat în particular, Clifton-Upon-Teme, UK, 2011).

58. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.

59. „Biografia I. Ia. Vercenko", Mejreghionalnaia olimpiarda şkolnikov po matematike i kriptografii, 12 septembrie 2012.

60. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 102 – 105. Identificarea lui „Rupert" se găseşte în B. Sirkov, *Prosluşka predteci Snoudena* (Algoritm, Moscova, 2013), p. 49. Sirkov – al cărui nume real este Anin – era locotenent-colonel în serviciile speciale sovietice (coduri şi cifruri), denumit ulterior FAPSI.

61. Vassiliev Black Notebook, transcrierea în rusă, p. 75.

62. Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 282.

63. *Ibid.*, pp. 213 – 214.

64. V. Sosnovski şi A. Orlov, *Sovetţkie kompiuteri*: *predannie i zabitie*, 10 decembrie 2002, nnm. ru/blog/dusty74/istoriya razvitiya otechestrennogo komyuteros troieniya 2.

65. „Istorila sozdaniia MESM – pervoi sovetkoi EVM", 12 decembrie 2010, state history, ru/1305/Istoriya-sozdaniya-mesm-pervoy-sovetskoi EVM.

66. www.pseudology.org/Ene Ida/LesechkoMA.htm.

67. Sosnovski şi Orlov, *Sovetţkie kompiuteri*.

68. „Biografia I. Ia".

69. Kuzmin, „Stanovlenie katedri kriptografii".

70. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 42.1.76 – 81: reprodus pe http://shieldandsword. mozohin. ru/ documents/191049 appendixl.html.

71. Pentru interviul lui Andreev, vezi G. Ovciarenko, „V sviataia sviatih bezopasnosti: Vpervie jurnalist pereşagnul porog 8-go Glavnogo upravleniia KGB SSSR", *Pravda*, 16 septembrie 1990.

72. „În trecut s-a pus prea mult accent pe matematica teoretică în comparaţie cu matematica aplicată. Astăzi se observă referinţe la lipsa lor de matematicieni care să lucreze cu aplicaţii". J. Griffith, *Foreign vs. U.S. Computers*: *An Appraisal* (National Security Agency, Meade, MD, 1972).

73. *Dokladi AN SSSR*, 1940, vol. 27, pp. 38 – 42.

74. S-a găsit o copie a documentului original cu adnotările şi corecturile lui Stalin. K. Rossiianov, „Stalin as Lysenko's Editor: Reshaping Political Discourse în Soviet Science", http://cyber, eserver.org/stal în text.

75. Kuzmin, „Stanovlenie katedri kriptografii".

76. Cikov, „«Razvedka»".

Capitolul 7

Colapsul

1. Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 4.

2. *Ibid.*, pp. 119 – 120.

3. *Ibid.*, pp. 119 – 130.

4. Citat în N. Petrov, „Stalin i organi NKVD-MGB v sovetizaţii stran Ţentralnoii Vostocinoi Evropi 1945 – 1953 gg.”, teză de doctorat, Universitatea din Amsterdam, 2008, p. 192.

5. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.

6. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, pp. 205 – 206.

7. Comunicare personală din partea fiului ataşatului respectiv.

8. Dolgopolov, *Kim Filbi*, p. 145.

9. N. West, *VENONA*: *The Greatest Secret of the Cold War* (HarperCollins, Londra, 1999), pp. 134 – 135.

10. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.

11. La Claridge's, „Victor” şi „Tess” (Rothschild) i-au spus lui Liddell că ei „credeau că printre cei pe care îi cunoşteau existau unii care avuseseră în trecut legături strânse cu aripa stângă la Universitate şi care în contextul actual se oferă să ajute autorităţile. Ei se gândeau dacă este de dorit să se ducă la aceşti oameni şi să-i îndemne să-şi facă datoria; în caz contrar, aveau să fie nevoiţi să se ocupe ei de asta”. Liddell a fost de acord. Însă nu există dovezi că s-a făcut vreodată acest lucru aşa cum a fost descris. Gestul conta. Intrare, 26 iunie 1951, jurnalul lui Liddell, KV4/473.

12. Intrare de jurnal, 20 august 1951, KV4/473.

13. Intrare de jurnal, 14 iunie 1951, KV4/473.

14. Intrare de jurnal, 1 octombrie 1951, KV4/473.

15. G. Corera, *The Art ofbet. ayal* (Pegasus, Londra, 2011), p. 76.

16. Elliott către John le Carré, mai 1986: „Afterword”, în B. McIntyre, *A Spy Among Friends*: *Kim Philby and the Great Betrayal* (Bloomsbury, Londra, 2014), p. 292.

17. *The Daily Telegraph*, 6 ianuarie 2014.

18. Elliott către le Carré, mai 1986: „Afterword”, în McIntyre, *A Spy Among Friends*, p. 291.

19. Intrare de jurnal, 13 iulie 1951, jurnalul lui Liddell.

20. Haustov et al. (eds.), Lubianka. Stalin i MGB SSSR, mart 1946 – mart 1953, doc. 171.
21. V. Cikov, „Şpion – Nahodka dlia şpiona: Gheroi Rossii rodom iz AŞA”, *Novaia gazeta*, 10 aprilie 2000.
22. Vassiliev Black Notebook, p. 145.
23. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
24. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 256.
25. FBI, US Department of Justice, „Exposé of Soviet Espionage May 1960”, US Government Printing Office, Washington, DC, 1960, p. 14.
26. Expunere de motive întocmită de Direcţia a III-a a MVD, S.A. Gogilidze către ministrul Beria, 26 martie 1953, republicată în Petrov, *Palaci*, p. 288.
27. Memoriul lui Ignatev în *ibid.*, p. 302.
28. Miasnikov, *Ia lecil Stalina*, pp. 292 – 293.
29. Kuzmin, „Stanovlenie katedri kriptografii”.
30. „Na slujbe Rodine, matematike i kriptografii. Jizn i sudba V. Ia. Kozlova – odnogo iz osnovopolojnikov otecestvennoi şi frovalnoi nauki”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (28 iunie 2013).
31. Kirpicenko, *Razvedcik*, p. 156.
32. „Protokol No. 50 a. Zasedanie 8 fevralia 1954 g.”, în A. Fursenko (ed.), *Prezidium TK KPSS 1954 – 1964*, vol. 1 (Rosspen, Moscova, 2003), doc. 1.
33. Valeri Prokofev, *Aleksandr Saharovski*: *Nacialnik uneşnei razyedka* (Iauza, Moscova, 2005), p. 88; West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.

Capitolul 8

Teatrul german

1. Pentru dovezi: Haslam, *Russia’s Cold War*, capitolul 2.
2. Către un comitet despre reorganizarea serviciilor secrete, noiembrie-decembrie 1952: *Istocinik*, 5 (2001), p. 132.
3. Prokofev, *Aleksandr Saharovski*, p. 96.
4. Kirpicenko, *Razvedka*, pp. 271 şi 159.
5. Titlurile se schimbă în acea perioadă – de la şef al Direcţiei „1-B” a MGB la şef al Direcţiei Speciale a KGB

deşi funcţiile în sine s-au păstrat: N. Petrov, *Kio rukovodil organami*, p. 491.

6. N. Petrov, *Pervîi precisedatel KGB Ivan Serov* (Materik, Moscova, 2005), p. 153.

7. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 410.

8. „Information on the MVD/MGB obtained from Captain Nikolai Evgenievich KHOKHLOV”, 27 iulie 1954, KV 5/107.

9. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 183.

10. Din arhiva partidului sovietic, reprodus ca fascicul în Bukovsky Archive, la www.bukovskyarchive.net, doc. 1014.

11. Interviu cu Nikolai Hohlov (1922 – 2007), „Nejdu jeleznim zanavesom”, *Speţnaz*, 1 octombrie 2011.

12. Arhiva Mitrohin, MITN 1/5.

13. „Biography of Ivan Aleksandrovich Serov”, în Ameson (IAR) către Dulles (CIA), 30 septembrie 1958, CIA Electronic Archive, www.foia. cia.gov. Multe informaţii personale provin evident din interceptările din TXmelul de la Berlin.

14. Vezi Haslam, *Russia-s Cold War*, p. 46.

15. Milştein, Skvozgodi vom i nişceti, p. 50.

16. „Biography of Ivan Aleksandrovich Serov”.

17. Protokol No. 50, 8 februarie 1954: Fursenko (ed.), *Prezidium TK KPSS 1954 – 1964*, vol. 1, doc. 1.

18. T. Gladkov, *Lift v Razvedku*: *„Korol” nelegalov Aleksandr Korotkov* (Olma Press, Moscova, 2002), p. 467.

19. A. Rostovţev, „Naşi nemetkie druzia rodilis aghentami”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 5 aprilie 2013.

20. Titlurile sale s-au schimbat cu timpul, deşi responsabilităţile rămân aceleaşi: ministru plenipotenţiar până pe 18 mai 1954; adjunct al comisarului suprem şi şef al echipei de inspecţie a securităţii în RDG până pe 16 noiembrie 1955; iar odată cu crearea Pactului de la Varşovia, a fost oficial consilier din partea KGB la Ministerul Securităţii Statului din RDG până pe 23 martie 1957.

21. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 274.

22. Evgheni Jimov, „Cekist iz firmi", *Kommersant vlasty* 12 aprilie 2004.

23. Din convorbirile telefonice interceptate prin Tunelul de la Berlin: „Soviet Intelligence and Security, Lieutenant General E.P. Pitovranov", CIA Electronic Archive, www.foia. cia.gov.

24. „Volf – odinocika", *Kommersant vlast*, 3, nr. 506 (27 ianuarie 2003); A. Kiselev, *Stalinskii favorit's Lubianki* (Neva, Sankt-Petersburg, 2003), p. 89.

25. G. Bohnsack, *Hauptverwaltung Aufklärung*: *Die Legende stirbt* (Edition Ost, Berlin, 1997), p. 64.

26. KV 5/83.

27. Scrisoare din 6 aprilie 1977: L. Mosley, *Dulles*: *A Biography of Eleanor, Allen and John Foster Dulles and Their Family Network* (Hodder and Stoughton, Londra, 1978), p. 494.

28. Mărturia colonelului Vitali Cemiavski, pe atunci şef al serviciilor secrete, subalternul lui Pitovranov: Abramov, *Kontrrazvedka*, pp. 30 – 31.

29. Documentar TV: *Taini razvedki – Delo podpolkovnika Popova*, difuzat pe 5 septembrie 2012, www.youtube.com/watch? v = dKoiDtir PNO. Acest serial online este „bazat pe documente autentice din arhivele FSB şi ale serviciului de informaţii externe" – allserials. tv/serial-4740-tayny-razvedki-dokumental-nyy-l-sezon.html. Pe ecran apar adesea fragmente din aceste documente. Există şi multe interviuri cu cei care au acces la arhive şi, uneori, cu cei care erau activi din punct de vedere operaţional la vremea când au avut loc evenimentele descrise. Adesea se pot afla unele informaţii noi atunci când sunt tratate cu prudenţa necesară.

30. I. Atamanenko, „Pervîi krot v Glavnom razvedivatelnom upravlenii", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 23 martie 2012; *Tai ni razvedki*.

31. Vorbind în cadrul conferinţei „US Intelligence and the end of the Cold War", 18 – 20 noiembrie 1999, Texas A and M University, Collège Station, transcriere, pp.

8 – 9, CIA electronic reading room, www.foia. cia.gov/docs/DOC 0001445139/DOC 00014445139.pdf.

32. Taini razvedki.

33. V. Sobolev *et al*. (eds.), *Lubianka 2* (Glavarhiv, Moscova, 1999), pp. 264 – 271; şi *The Victoria Avocate*, 27 octombrie 1959.

34. De exemplu, în R. Kasilnikov, *KGB protiv* Mi-*6*: *Ohotniki za şpionam* (Ţentrpoligraf, Moscova, 2000); şi o întâlnire personală cu doamna baroană Park.

35. *Novosti Vladivostoka*, 5 aprilie 2014; *Trud*> 1 decembrie 1998. Pe internet: www.proshan. ru/6/68.

36. Antonov şi Karpov, *Tainic informatori Kremlia*, pp. 196 – 197; necrologul lui Peter Lunn, *The Daily Telegraph*, 6 februarie 2011. Deşi altfel instructiv, Murphy, Kondrashyov şi Bailey, *Battleground Berlin* (Yale University Press, New Haven, CT, 1997), sunt înşelător de americocentrici, afirmând că tunelul a fost construit la iniţiativa CIA. Adevărata sa istorie a fost, inevitabil, distorsionată de faptul că la vremea aceea nu trebuiau păstrate niciun fel de înregistrări scrise, pentru a se menţine secretul. Ca şi în cazul adevăratei istorii a operaţiunilor desfăşurate de MI6 împotriva Uniunii Sovietice, s-ar putea ca documentele cele mai relevante să fie puse bine la păstrare la Moscova.

37. Interviu cu Blake: www.pbs.org/redfiles/KGB/deepzinterv/kint George blake.htm.

38. R. Hermiston, *The Greatest Traitor*: *The Secret Lives of Agent George Blake* (Aurum Press, Londra, 2013), pp. 159 – 167 (scrupulos documentat, în ciuda faptului că nu are note); pentru caracterul lui Kondraşiov: l-am cunoscut personal.

39. Interviu cu Blake.

40. Antonov şi Karpov, *Tainic informatori Kremlia*, p. 198.

41. Dintr-un memoriu întocmit de generalul-locotenent Gheorghi Ţiniov, şeful Direcţiei Secţiilor Speciale a KGB de la Grupul de Forţe Sovietice, Germania:

„Delo «Vesna»”, *Krasnaia zvezda*, 3 martie 2010.

42. Clandestine Services History: The Berlin Turmel Operation 1952 – 1956 (CIA, Langley, VA, iunie 1968), pp. 25 – 26.

43. A. Kornilkov, Berlin: Tainaia voina po obe storoni granifi: Zapiski voennogo kontrrazvedcika (Kucikovo Pole, Moscova, 2009), p. 252.

44. Interviu cu Semiceastnîi: www.pbs.org/redfiles/KGB/ddepzinterv/k în vladimir semichastny.htm.

45. B. Krotkov, „Ia prinimal u aghenta prisiagu na vernost fiureru”, *Rossiiskaia gazeta*, 31 august 2007.

46. R. Friedman, „A Stone for Willy Fisher”, *Studies* în *Intelligence* (toamna 2000), pp. 137 – 148.

47. N. Dolgopolov, *Abel-Fişer* (Molodaia Gvardiia, Moscova, 2010), p. 47.

48. V. Antonov, „Kak Viliam Fişer stal Rudolom Abelem”, *Voenno-promişelennîi kurer*, 1 august 2007.

49. Abakumov, „Leghendi razvedki”.

50. Dolgopolov, *Abel-Fisher*, pp. 49 – 50 şi 104.

51. Friedman, „A Stone”.

52. W. Rocafort, „Colonel Abel's Assistant”, *Studies* în *Intelligence*, 3 (toamna 1959), p. 1.

53. Friedman, „A Stone”.

54. J. Kahn, „The Case of Colonel Abel”, *Journal of National Security Law and Policy*, 5 (2011), pp. 263 – 264.

55. Friedman, „A Stone”.

56. Memoriul lui Serov către Prezidiul Partidului (Biroul Politic), 19 noiembrie 1964: Petrov, *Pervîi precisedatel KGB Ivan Serov*, doc. 48, p. 338.

57. Lubianka 1917 – 1991: Spravocinik, p. 156.

58. Idee formulată de Semiceastnîi la un summit cu Mielke, pe 30 noiembrie – 1 decembrie 1964: „Bericht über die Besprechungen im Komitee für Staatssicherheit der Udă SR am 30. November/1. Dezember 1964”: Mfă. Sekr. D. Min., Nr 576, www.bstu. bund. de/ DE/Wissen/Mfă Dokumente/Downloads/KGB-Projekt/64-ll-30 Gespraeche. Mielke Semichastny. pdf.

59. V. Semiceastnîi, *Bespokoinoe serdţe* (Vagrius, Moscova, 2002).

60. E. Jirnov, „Lubianskii komsomoleţ”, *Kommersant vlast*, 10 aprilie 2001.

61. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 257.

62. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 154 – 161.

63. *Ibid*., p. 262; Ţarev, *KGB v Anglii*, capitolul 15.

64. Asta s-a întâmplat pe 25 mai 1959: West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 268 – 269.

65. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, pp. 281 – 282.

66. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.

67. „Film «Mertvîi sezon» – eto o nem”, *Nezjavisimoe voennoe obozrenie*, 8 martie 2013; şi A. Vitkovski, „Leghenda i jizn razvedcika – nelegala Konona Molodogo”, *Parlamentkaia gazeta*, 19 ianuarie 2002.

68. West şi Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.

69. Era o consecinţă directă a hărţuirii sexuale insistente a unor localnice, care nu puteau uita asta. Pentru un studiu detaliat al acestor aspecte: D. Reynolds, *Rich Relations*: *The American Occupation of Britain, 1942 – 1945* (HarperCollins, New York, 1995).

70. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 138 – 139.

71. Vitkovski, „Leghenda”.

72. N. Puşkariov, *GRU*: *vimisli i realnost* (Eksmo, Moscova, 2004), p. 17. Puşkariov a fo-l judecat pentru că a publicat această carte, dar apoi reabilitat.

73. Scrisorile 2 şi 3, redactate de Serov: A. Hinştein, *Taini Lubianki* (Olma Press, Moscova, 2008), p. 92. Pentru mai multe detalii despre rolul lui Chisholm: „Reflections on Handling Penkovsky”, documentul 0006122519-CIA FOIA.

74. „Kak Faina Ranevskaia obvela vokrug palţa KGB”, Ekabu. ru, 25 mai 2013.

75. I. Atamanenko, „Operaţia «Sezam, otkroisia!»”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 ianuarie 2013.

76. *GRU*: *Taini voennoi razvedki*, documentar TV produs de Serghei Ivanov, seria 9, www.onlineru. net/seriale/gru tainysocnets.

77. L. Gulev, *Missiia Meişi*: *Dokumentalnaia povest* (Russkaia Razvedka, Moscova, 2003), pp. 31 – 104.

78. *Ibid.*, pp. 123 şi 172.

79. F. Ladighin şi V. Lota, „U kraia Karibskoi propasti”, *Krasnaia zvezda*, 18 octombrie 2012. Ladighin a condus GRU din august 1992 până în iunie 1997.

80. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 199 – 209.

81. Mărturia generalului Nikolai Andreev: interviu transcris de Emelianov, Larin şi Butirski, „Prevraşcenie kriptologhii v fundamentalnuiu nauku. N.N. Andreev: put ot injenera de prezidenta Akademii kriptografii RF”, *BIS Journal*, 3, nr. 10 (2013).

82. Gulev, *Missia Meişi*, p. 150.

83. F. Ladighin şi V. Lota, *GRU i karibskii krizis* (Kucikovo Pole, Moscova, 2012), pp. 94 – 95.

84. Ibid.

85. F. Ladighin şi V. Lota, „U kraia Karibskoi propasti”, partea a II-a, *Krasnaia zvezda*, 25 octombrie 2012.

86. Interviu cu fostul şef al Direcţiei a VIII-a Principale a KGB, Andreev, vize. ru.

87. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 209.

88. Dezvăluire făcută de FAPSI într-un documentar TV despre acest program, *Soverşenno Sekretnoy* difuzat pe 25 octombrie 1997, RTA. Vezi Kuzmin, „GUSS – etap v razvitii sovetkoi kriptografii”, *Zaşcita informaţii*. *Konfident*, 22 (1998), reprodus online pe iso2700.ru.

89. I. Atamanenko, „I poslali nicito celoveceskoe ne ciujdo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 martie 2009. Defectorul Iuri Korotkov le-a povestit despre asta celor de la MI6. Ruşii au contracarat răspândind zvonul că aceasta nu era decât o încercare a britanicilor de a-l discredita pe ambasador.

90. Atamanenko, „Izmennik-neudacinik”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 iunie 2013.

91. „Interviu Viktora Martinova v rubrike «nevidimîi front»”, *Voinskoe braţtvoy* 4 (2005).

92. Scenariştii O. Şmelev şi V. Vostokov, *Oşibka*

Rezidenta, urmat de *Sudba rezidenta, vozvraşcenie rezidenta, koneţ operaţii „Rezident”*, toate ecranizate. Vezi *Oşibka*, pe www.youtube.com/watch? v = mROspsex YKS.

93. E. Ivanov şi G. Sokolov, *Golii şpion*: *Russkaia redakţia. Vospominaniia aghenta GRU* (Kucikovo Pole, Moscova, 2009), p. 166. Aceasta este o versiune adăugită a ediţiei englezeşti care a apărut la scurt timp după prăbuşirea Uniunii Sovietice.

94. House of Commons Debates, 16 decembrie 1963, *Hansard*, vol. 686, col. 872.

95. Citat în *Lord Denning's Report* (Her Majesty's Stationery Office, Londra, 1963), pp. 82 – 83.

96. Şedinţa din 12 iunie 1963, CC 37 (63), National Archives, Kew, UK.

97. Lord Denning's Report, p. 83.

98. Şedinţa din 13 iunie 1963, CC (63), concluzia cu nr. 38.

99. Citat în istoria autorizată: Andrew, *The Defence of the Realm*, p. 499. Andrew ignoră dovezile prezentate în faţa cabinetului şi afirmă chiar că personalul KGB nu ar fi avut cum să asculte o asemenea conversaţie din interiorul GRU. Pare să nu ştie că şi KGB avea oameni sub acoperire infiltraţi în GRU.

100. Ivanov, *Golii şpion*, pp. 271 – 272.

101. *Ibid.*, p. 287.

102. Ibid. *y* p. 278. Vezi C. Tuschhoff, *MC 70 und die Einfuhrung Nuklearer Tràgersysteme in die Bundeswehr 1956 – 1959* (Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, 1990).

103. Ivanov, *Golii şpiony* p. 288.

104. Procese-verbale ale primei şedinţe, 23 ianuarie 1963; ale celei de-a cincea şedinţe, 9 februarie 1963; şi ale celei de-a şasea şedinţe, 3 mai 1963: D. (63), CAB 131/28.

105. D. Brennan către W. Sullivan, 11 iunie 1963: „Bowtie”, dosar 65 – 68218, FBI Archives.

106. N. Puşkarev, *GRU*: *de la i sudbi* (Eksmo, Moscova, 2013), pp. 72 – 74.

107. N.A. Veriujski, *Ofiţerskaia slujba*,

flot.com/blog/history of NVMU/3316.php, capitolul 13.

108. E. Jirnov, într-un interviu luat unui fost ofiţer superior: „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlasty* 23 aprilie 2002.

109. „Razvedcik Petr Ivaşutin: on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaiay 1* iulie 2006.

110. Vezi T. Bower, *Red Web* (Mandarin, Londra, 1993).

111. Zalesskaia, *Oni rukovodili GRU y* p. 265.

112. A. Tereşcenko şi A. Vdovin, *Iz SMERŞA de GRU*: *„Imperator Sptesslujb”* (Eksmo, Moscova, 2013).

113. *Ibid*.; şi V. Lota, „Marşal voennoi razvedki”, *Krasnaia zvezda*, 2 septembrie 2009; şi un interviu cu Popov: N. Poroskov, „Adiutant ego prevoshoditelstra”, www.vremya. ru/ 2004/203/13/111454.html.

Capitolul 9

Pierderea credinţei

1. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.

2. Haslam, *Russia’s Cold War*, p. 217.

3. Declaraţie adresată lui Brejnev „privind rezultatele activităţii Comitetului Securităţii Statului din subordinea Consiliului de Miniştri şi a organelor sale pe anul 1967”, 6 mai 1968: A. Iakovlev (ed.), *Lubianka 1917 – 1991*: *Spravocinik* (Demokratiia, Moscova, 2003), doc. 181.

4. V. Malevannîi, „Inspekţia Iuriia Andropova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 aprilie 1998. Autorul a ieşit la pensie ca general-maior al KGB.

5. O. Kalugin, Spymaster: My Thirty-Two Years în Intelligence and Espionage (Basic Books, New York, 2009), p. 168.

6. Un fost ofiţer superior intervievat de Evgheni Jimov, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlast*, 23 aprilie 2002.

7. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.

8. Nikolai Koşkin („Tokyo”): în H. Womack (ed.), *Undercover Uves*: *Soviet Spies in the Cities of the World* (Phoenix, Londra, 1998), p. 107.

9. Jimov, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v

mire".

10. L. Mlecin, „Slujba uneşnei razvedki: Proval's bolşimi posletistriiami", 29 septembrie 2009, www.onlainkniga. ru/x4/x400/677-proval-s-bolshimi-posletistrijami.html.

11. Ibid.

12. Pentru detalii: Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 8.

13. S. Lekarev şi A. Sudoplatov, „Londonskii proval sovetkoi razvedki", *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2002. Aceasta poate fi considerată varianta rusă oficială a evenimentelor.

14. Pentru versiunea britanică autorizată, vezi Andrew, *The Defence of the Realm*, pp. 567 – 574.

15. Lekarev şi Sudoplatov, „Londonskii proval". Lialin a murit de cancer în 1994.

16. Andrew, The Defence of the Realm, p. 578.

17. Pentru o istorie recentă: R. Aldrich, *GCHQ*: *The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (Harper Press, Londra, 2010).

18. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, pp. 492 – 493.

19. E. Jimov, „Pri nasem sodeistrii".

20. I. Pacepa, „The Arafat I Knew", *The Wall Street Journal*, 12 ianuarie 2002.

21. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II*, pp. 246 – 249.

22. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 232 – 233.

23. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II*, pp. 251 – 252.

24. I. Pacepa, „The Arafat I Knew".

25. A. Selvatici, *Chi Spiava*i *Terrorişti*: *KGB, Stasi – BR, RAF* (Pendragon, Bologna, 2010), pp. 27 – 28.

26. „Spetslujbi Rossii v dele Rona Arada", *Mu zdes*, 143 (18 – 24 ianuarie 2008), newswe.com.

27. Milştein, Skvozgodi vom i nişceti, p. 50.

28. V. Galaiko, „Şpion, za Kotorim ohotilis cetvert veka", *Gazeta*. zn. un, 23 martie 2001.

29. Gulev, *Missiia Meişi*, pp. 154 – 165.

30. A. Tereşcenko, „Oborotni” iz voennoi razvedki. Deviat predatelstr sotrudnikov GRU (Zvonniţa, Moscova, 2004), pp. 242 – 243.

31. S. Grimes şi J. Vertefeuille, *Circle of Treason* (Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2012), capitolele 4 – 6; Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.

32. E. Epstein, „The Spy Wars”, *The New York Times Magazine*, 28 septembrie 1980. Epstein i-a identificat pe informatorii săi drept „foste cadre executive ale CIA şi un membru al Comisiei Speciale pentru Informaţii a Senatului”. Acesta a fost un gest extraordinar de iresponsabil din partea lor.

33. „Gheneral GRU – amerikanskii aghent”, 19 iunie 2012: vse-war. ru/video/istorija / general-gm-amerikanskij-agent.html; mărturia lui Sandy Grimes, 30 ianuarie 1998: National Security Archive, istoria orală a Războiului Rece, interviu 21; „«Krot» v GRU: predatei v gheneralskih pogonah”, *NTVF – ilm 8*, difuzat pe 20 decembrie 2011; www.ntv. ru/video/575353.

34. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, p. 265.

35. Kalugin, *Spymaster*, p. 93.

36. I. Latunski, „Boi’s teniu: iz istorii protivosostoianiia TRU i KGB”, *Pravda*, 5 iunie 2006.

37. P. Earley, interviu cu Solomatin, *The Washington Post Magazine*, 23 aprilie 1995, pp. 18 – 21, 28 – 29.

38. Kalugin, *Spymaster*, p. 74.

39. Unul dintre primele interviuri luate lui Solomatin.

40. Andropov către Brejnev, 21 mai 1970. Brejnev a fost de acord patru zile mai târziu. Arhiva Mitrohin, MITN 4/1/4.

41. Kalugin, *Spymaster*, p. 75.

42. V. Antonov, „Virtuoz verbovki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 iunie 2006.

43. B. Krotkov, „Ia prinimal u aghenta prisiagu na vernost fiureru”; şi Arhiva Mitrohin, MITN 2/18.

44. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/7.

45. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
46. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/1.
47. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
48. Ibid.
49. I. Drozdov, „AŞA, Niu-Iork (1975 – 1979 gg.)", vatanym. ru/? = vs307 merul. Acest articol este şi capitolul 6 din Drozdov, *Zapiski nacialnika nelegalnoi razvedki*. Acesta poate fi găsit pe www.lib. ru/MEMUARY/DROZDOW/nelegal. txt Asch. txt.
50. Latunski, „Boi's teniu".

Capitolul 10

Decalajul informatic

1. „After Words with Pete Earley and Sergei Tretyakov", 28 ianuarie 2008, C-SPAN Video Library, www.c-span.org/video/? c3962664/câte words-pete-earley-sergei-tretyakov.
2. M. Boltunov, *„Zolotoe Uhon voennoi razyedki* (Vece, Moscova, 2011), capitolul 34.
3. „Radiotehniceskaia razvedka spetslujb SSSR", 9 octombrie 2011, Istoriceskii forum... iz istorii organov gosudarstvennoi bezopasnosti, www.forum. mozohin. ru; şi informaţii neoficiale.
4. Boltunov, *„Zolotoe Uho"*, capitolul 37; şi „Nebo şmotrit na tebia", *Okno* v *Rossiiu*, 28 martie 2012.
5. I. Afanasev şi D. Voronţov, „Liubopitnîi vzgliad iz Kosmosa: fotoşpionaj", *Populiarnaia mehanika*, aprilie 2009.
6. Pavlov, Traghedii sove (koi razvedki, p. 238.
7. US Senate, Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, Washington, DC, 1976, anexa 3: „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States", p. 561.
8. G. Nehoroşev, „Sekretnîi kod Martinai Mitcella", *Soverşenno sekretno*, 2 august 2012.
9. Feklisov, *Za okeanom*, p. 209.
10. „Biografiia I. Ia. Vercenko"; şi www.ovvkus.

ru/KGB5491/school/highschool/4.htm.

11. Pavlov, Traghedii sovetkoi razvedki, p. 249.

12. V. Dvinin, „Operaţia «Karfaghen» în tainic seifovoi komnati”, *Rossiiskaia gazeta*, 3 şi 9 martie 2006.

13. L. Maksimenkov, „Do Snoudena bil Gamilton”, *Ogoniok*, 26, nr. 5286 (8 iulie 2013).

14. Emelianov, Larin şi Butirski, „Prevraşcenie kriptologhii”.

15. www.kitov-anatoly. ru/biografia/polnaa-biografia.

16. V. Tucikov, „Anatoli Ivanovici Kitov. Sovsekretnîi podpolkovnik”, *Superkompiuteri*, 15 septembrie 2012.

17. Şeimov, *Tower of Secrets*, p. 212.

18. „Lampovie dinozavri pervogo pokoleniia”, *Vokrug sveta*, 8, nr. 2875 (august 2013).

19. Declaraţie a lui Lopatin (KGB), 11 noiembrie 1969, „Notiz über Besprechungen beim Genossen Sacharowski zu fragen der wissenschaftlich-technischen Aufklärung am 11.11.69”, Berlin, 21 noiembrie 1969, www.bstu. bund. de/DE/Wissen/Mfă Dokumente/Downloads/ KGB-Projekt/.

20. „Na slujbe Rodine, matematika i kriptografii”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (2013).

21. Emelianov, Larin şi Butirski, „Prevraşcenie kriptologhii”.

22. V. Marchetti şi J. Marks, *The CIA and the Cult of Intelligence* (Knopf, New York, 1974), pp. 220 – 221. CIA a vrut ca această secţiune să fie eliminată din cartea lui Marchetti şi Marks. Marchetti a demisionat din agenţie în 1969.

23. Emelianov, Larin şi Butirski, „Prevraşcenie kriptologhii”.

24. Şeimov, *Tower of Secrets*, p. 12.

25. Emelianov, Larin şi Butirski, „Prevraşcenie kriptologhii”.

26. M. Maslennikov, *Kriptografiia i svoboda*, disponibil pe mikhailmas. livejournal.com, p. 48.

27. V. Uspenski, „Soveşcianie po statistike reci”, Leningrad, 1 – 10 octombrie 1957; în *Trudi po*

nematernatike (OGI, Moscova, 2002), p. 313.

28. Citat în S. Singh, *The Code Book* (Anchor, New York, 2000), p. 286.

29. Uspenski, „Soveşcianie”.

30. Citat în Haslam, *Russia's Cold War*, p. 318.

31. B. Malinovski (ed.), A. Fitzpatrick, *Pioneers of Soviet Computing*, e-book, www.sigcis.org/files/SIGCISMC2010 001.pdf, p. 91.

32. Maslennikov, *Kriptografiia i svoboda*, p. 50. Vesna a fost produs pe vremea lui Polin (1959 – 1964). Însă acesta nu avea să fie ultimul cuvânt în domeniul computerelor autohtone. Este foarte posibil ca Maslennikov să-l fi confundat cu un Sneg, care a apărut mai târziu.

33. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 319 – 327.

34. ConFirmat de o sursă bine informată.

35. Interviu, „Nas podtolknuli k vvodu voisk”, 15 februarie 2007, www.Afghanistan. ru.

36. www.cvni. net/radio/z/z005/z05 article.html.

37. S. Lekarev, „Eksfiltraţiia şi frovalşcika Andropova”, *Argumenty nedeli*, 24 mai 2007.

38. „Ubiistro pod grifom «sekretno»”, www.ltv. ru/documentary/fi = 6399.

39. S. Lekarev, „Şpionskie skandali XX veka ne ostalis v proştom”, *Moskovskii komsomoleţ*, 9 iunie 2002.

Capitolul 11

Mândria de dinaintea căderii

1. Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 10.

2. „Razvedcik Piotr Ivaşutin: on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaia*, 7 iulie 2006.

3. Există multe lucrări populare pe această temă, însă cele mai serioase în rusă sunt Evdokimov, „Sperezerv KGB” şi „Kuos bez grifa «sekretno»”, *Voenno-Promişlennîi kurer*, 1 aprilie 2009.

4. I. Atamanenko, „Groza şpionov: K sorokaletiiu obrazovaniia gruppi «ALFA»”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 25 iulie 2014.

5. Ibid.

6. „«Ştorm-333»: Ştorm dvorţa Amina”, 3 ianuarie 2014, Bratishka. ru.

7. „«Ştorm-333»: Ştorm dvorţa Amina”, 29 decembrie 2013, Bratishka. ru; şi interviul lui T. Skorikov cu generalul-maior Drozdov din august 2005, „Leghendîi Speţnaz: Iurii Drozdov: «Vâmpelovţîi» – razvedciki speţialnogo naznacenia”, www.bratishka. ru/archiv/2005/8/2005 8 5.php. Şi interviul lui V. Udmanţev cu colonelul Oleg Şveţ (GRU), „Ofiţeram GRU hvatilo piati mesiaţev, citobi podgotovit elitnîi speţnaz”, 29 decembrie 2004.

8. Citat, prins cu garda jos într-o conversaţie după cină la colegiul meu, de asistentul militar William („Bill”) Odom, ulterior şef al NSA: Haslam, *Russia's Cold War*, p. 326. Generalul Varennikov a preluat apoi această interpretare într-un interviu publicat pe 15 februarie 2007: „Ei [americanii] ne-au forţat... ei erau mai interesaţi decât noi de pătrunderea forţelor noastre” – www.afghanistan. ru/doc/8049.html.

9. Arhiva Mitrohin, MITN 2/2 şi 1/6/1.

10. „Kak ochii poltavcianin Ghimmlera obmanul”, *Poltavşcina*, 23 februarie 2010; „Umer ghenii rossiiskoi kontrrazvedki”, *Argumenti nedeli*, 1 iunie 2007; un interviu cu Grigorenko înregistrat pentru Zvezda TV în 2001: „95 let se dnia rojdeniia ghenerala Grigorii Grigorenko”, 16 august 2013, tvzvezda. ru/news/forces/.../201308161737 – 3 mbs.htm sau www.youtube.com/watch 7 v = uhFRnaDBpOo; şi www.a-lubyanka. ru; „Celovek-leghenda: Grigorenko Grigorii Fiodorovici”, Okhrana. ru, 23 ianuarie 2008. A murit pe 19 mai 2007.

11. Această solicitare a venit de la Tokyo: V. Malevanni, „«Iapoński Goroskop» dlia TRU”, *Nemvisimoe voennoe obozrenie*, 31 martie 2000.

12. J. Fellows, „Murder by the Book”, *Washington Monthly*, aprilie 1976, p. 23.

13. Arhiva Mitrohin, MITN 2/28.

14. J. Marks, „How to Spot a Spook”, *Washington Monthly*, noiembrie 1974, republicat în

http://cryptome.org/dirty-work/spot-spook.htm.

15. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/1.

16. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.

17. *Ibid.*; şi V. Malevanni, „Sensei iz Iaseneva”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 septembrie 2000. *Sensei* este cuvântul japonez pentru „învăţător”.

18. Kalugin, *Spymaster*, p. 288.

19. H. Hristov, *Ubiite „Skitnik”* (Siela, Sofia, 2006). Aceasta se bazează pe nişte dosare, însă toate cele legate de KGB au fost distruse în mod intenţionat.

20. F. Corley, „Soviet Reactions to the election of Pope John Paul”, *„Religion, State and Society*, 22, nr. 1 (1994), pp. 37 – 64.

21. Şeimov, *Tower of Secrets*, p. 125.

22. Ioan Paul al II-lea, *Memory and Identity*: *Personal Reflections* (Wiedenfeld and Nicolson, Londra, 2005), p. 184.

23. Kirpicenko, *Razvedka*, p. 58.

24. Kalugin, *Spymaster*, p. 201; Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.

25. V. Udilov, *Zapiski kontrrazvedcika*. *Vzgliad iznutri* (Iaguar, Moscova, 1994), p. 100.

26. E. Jirnov, „Propuşcennie cerez Tito”, *Kommersant vlast*, 3 aprilie 2001.

27. Commissione Parlamentare dinchiesta Concernente îl *„Dossier* Mitrokhin” e l’Attività d’Intelligence Italiana: Documento Conclusivo sull’Attività Svolta e sui Risultati dell’inchiesta, Roma, 2006, p. 268.

28. F. Imposimato şi S. Provissionato, *Attentato al Papa* (Chiare Lettere, Milano, 2011), p. 104.

29. Commissione Parlamentare, p. 267.

30. *Ibid.*, p. 268.

31. *Avvenire*, 19 aprilie 2005.

32. Commissione Parlamentare, pp. 262 – 263.

33. Relatat de Ağca într-o scrisoare scrisă de mână adresată lui Imposimato abia în 1997: *ibid.*, p. 123. Nişte jurnalişti ai emisiunii *60 Minutes* de la CBS au pus mâna pe o copie a scrisorii, difuzată pe 29 mai 2001.

34. Commissione Parlamentare, p. 255.

35. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/9.

36. „Notiz über Besprechungen beim Genossen Sacharowski zu fragen der wissenschaftlichtechnischen Aufklärung am 11.11.69”, Berlin, 21 noiembrie 1969, www.bstu. bund. de.

37. S. Kostine şi E. Raynaud, *Adieu Farewell* (Robert Laffont, Paris, 2009), p. 158.

38. E. Merlen şi F. Ploquin, *Carnets intimes de la DST*: *30 ans au cœur du contre-espionnage français* (Fayard, Paris, 2003), p. 53. Cifrele sunt preluate de la DST, care s-a ocupat de Vetrov. Vezi şi A. Hinştein, „Oboroten’s Lubianki”, *Moskovskii komsomoleţ*, 13 septembrie 1998. Include şi fragmente din scrisorile lui Vetrov.

39. Sheymov, *Tower of Secrets*, p. 19.

40. V. Kalaşnikov, „Porojdenie vzaimnogo straha”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 octombrie 2006.

41. „Analitika v organah gosbezopasnosti”, *Voinskoe braţtvo*, ediţie specială, 2005.

42. V. Şlîkov, „Cito pogubilo Soveţkii Soiuz?”, www.mfit. ru/defensive/vestnik/vestnik9 8. htmis-up. Pentru impactul SALT, vezi Haslam, *Russia’s Cold War*, pp. 261 – 264.

43. Şlîkov, „Cito pogubilo”.

44. Haslam, *Russia’s Cold War*, pp. 264 – 268.

45. US Senate. Select Committee on Intelligence, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, Final Report of the Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities, US Senate 1976, anexa III: „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States”, p. 557.

46. „US Intelligence and the end of the Cold War”, conferinţă, 18 – 20 noiembrie 1999, foia. cia.gov/docs/Doc 0001445139/Doc 0001445139. pdf.

47. Malevanni, „Sensei iz Iasenevo”.

48. I. Atamanenko, „Ohota na «krotov»: kontrrazvedka KGB protiv agentura TRU i MI-6”,

Pravdinform, 6 ianuarie 2013. Atamanenko este locotenent-colonel în rezervele FSB.

49. Solomatin intervievat de P. Earley: www.trutv.com/library/crime/terrorists spies/spies/ solomatin.

50. Krasilnikov, Novie krestnonosţi: TRU i perestroika, p. 224.

51. „US Intelligence and the end of the Cold War”, transcrierea conferinţei, p. 12.

52. C. Lynch, *The CI Desk*: *FBI and CIA Counterintelligence as Seen from My Cubicle* (Dog Ear Pub., Indianapolis, în 2009), p. 91. Pentru mai multe pe acest subiect, vezi Haslam, *Russia's Cold War*, p. 333. Vezi şi „The 1983 War Scare”, postat pe site-ul National Security Archive, 16 mai 2013, www.2.gwu. edu.

53. Grimes şi Vertefeuille, *Circle of Treason*, p. 200.

54. *Ibid.*, p. 133.

55. Cea mai cuprinzătoare relatare se găseşte în V. Cerkaşin, *Spy Handler*: *Memoir of a KGB Officer* (Basic Books, New York, 2005).

Concluzie

Ieşirea din umbră

1. Solomatin intervievat de P. Earley, www.trutv.com/library/crime/terrorists spies/spies/ solomatin.

2. V. Lota, „Marşal voennoi razvedki”, *Krasnaia zvezda*, 2 septembrie 2009.

3. „Kremlin's Corporate Scizure as a War of Elites”, *Christian Science Monitor*, 31 octombrie 2003.

4. „Russia under Puţin – The Making of a Neo-KGB State”, The e *conomist*, 23 august 2007.

5. A. Soldatov şi I. Borogan, The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the enduring Legacy of the KGB (Publicăffairs, New York, 2011), p. 5.

6. „Russia under Puţin...”

7. I. Borogan şi A. Soldatov, „Za piat let rossiian stali prosluşivat v dva raza bolşe”, *Ejednevnîi jurnal*, 4 iunie 2012.

8. „«Gonacie tociki» vblizi naşih graniţ”, www.vz. ru/society/2013/1/26/617599.html.

9. S. Smirnov, „Şoigu usiliiat boevimi gheneralami”, *Gazeta. ru*, 8 noiembrie 2012.

Bibliografie

Materiale din arhive şi publicaţii oficiale

Adibekov, Grant (ed.), Politburo TK RKP (b) – VKP (b) i Evropa: reşenia «Osoboi papki» 1923 – 1939, Rosspen, Moscova, 2001.

Amiantov, Iuri (ed.) *VI. Lenin. Neizvestnie dokumentîi 1891 – 1922*, Rosspen, Moscova, 1999. Arhiva Mitrohin, Churchill Collège, Cambridge.

Arhivele BStU (Stasi), www.bstu. bund. de/DE/Archive/ node.html.

Belozerov, A.R. (ed.) Sekreti Ghitlera na stole u Stalina: razvedka i kontrrazvedka germanskoi agressii protiv SSSR, mart-un 194 lg.: dokumentîi iz ţentralnogo arhiva FSB Rossii, Mosgorarhiv, Moscova, 1995.

Cemobaev, Anatoli (ed.), Naprieme u Stalina: zapisei li [, primatih I.V. Stalinim (1924 – 1953 gg.), Rossiiskii fond Kulturi, Moscova, 2008.

Cicerin, G., Memorandum pentru succesorul său, *Kommersant vlast*, 4, 1 februarie 2010; Arhivele Ministerului de Externe rus; şi pe www.mici. ru/bdomp/ns-arch. nsf/88 ff23 e544 lbă caa 43256 b05004 be…

CIA Electronic Archive, www.foia. cia.gov/.

Commissione Parlamentare d’Inchiesta Concernente îl „*Dossier* Mitrokhin” e l’Attività d’Intelligenza Italiana, Documento Conclusivo sull’Attività Svolta e sui Risultati dell’Inchiesta, Roma, 2006, parlamento. it.

FBI, US Departament of Justice, *Exposé of Soviet Espionage May 1960*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1960.

FBI Files, „Profumo Affair” (Bowtie), CD-ROM, Washington, DC.

Felştiński, Iuri (ed.), *VCEK-GPU*: *Dokumentîi* i *Materiali*, Gumanitarnaia Literatura, Moscova.

1995.

Fesiun, Andrei (ed.), *Delo Rihard Zorge. Neizvestnie dokumentîi*, Letnii Sad, Moscova, 2000. FO 371 series, National Archives, Londra.

Fursenko, Aleksandr (ed.), *Prezidium TK KPSS 1954 – 1964*, vol. 1, Rosspen, Moscova, 2003. Haustov, Vladimir (ed.), *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD ianvar 1922 – dekabr 1936. Dokumentîi*, Mejdunarodnîi fond „Demokratia”, Moscova, 2003.

House of Commons, Intelligence and Security Committee, *Cm. 4764. The Mitrokhin Enquiry Report*, HMSO, Londra, iunie 2000.

Iaruhin, Iuri (ed.), Voennie razvedciki 1918 – 1945 gg.: Biograficeskii spravocinik, Voennaia Razvedka, Kiev, 2010.

K-70-Letiu Sovetko-Finliandskoi Voini. Zimnaia Voina 1939 – 1940 gg. Zassekrecennih dokumentah Ţentralnogo arhiva FSB Rossii i arhivov Finliandii. Issledovania, dokumentîi, kommentarii, ed. A. Saharov et al., Akademkniga, Moscova, 2009.

Kvaşonkin, A.V. (ed.) Bolşevistkoe rukovotistro. Perepiska. 1912 – 1927, Rosspen, Moscova.

1996.

KV2 series, National Archives, Londra.

Lord Denning’s Report, HMSO, Londra, 1963.

Lubianka. Stalin i MGB SSSR, mart 1946 – mart 1953. Dokumentîi, Materik, Moscova, 1953.

Nevejin, Vladimir (ed.), *Stalin o voine*: *Zastolnie reci 1933 – 1945 gg.*, Eksmo, Moscova, 2007.

Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King’s College, Cambridge, UK.

Petrov, Nikita (ed.), Kio rukovodil organami gosbezopasnosti 1941 – 1945. Spravocinik, Memorial, Moscova, 2010.

Pick, Eugene, *China in the Grip of the Reds*, North China Daily News and Herald, Shanghai, 1927.

„Pokazania la G. Bliumkina”, 20 octombrie 1929, *Istoriceskii arhiv*, nr. 6, 2002.

Reşin, L.E. (ed.), *1941 God*, vol. 2, Mejdunarodnîi

fond Demokratia, Moscova, 1998.

RGASPI, Arhiv Kominterna, Moscova.

Saharov, Andrei (ed.), Zimnaia Voina 1939 – 1940 gg. v rassekrecennih dokumentah Ţentralnogo arhiva FSB Rossii i ahivov Finliandii. Issledovania, dokumentîi, kommentarii, Akademkniga, Moscova, 2009.

Senate Select Committee on Intelligence, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, *Final Report of the Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities*, US Senate, 1976, Anexa III: „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States”, US Government Printing Office, Washington, DC, 1976.

Solovev, E.D. (ed.), Pogranicinie Voiska SSSR 1918 – 1928: Zbornik dokumentov i materialov, Nauka, Moscova, 1973.

Solovev, E.D. (ed.), Pogranicinie Voiska SSSR 1945 – 1950: Zbornik dokumentov i materialov, Nauka, Moscova, 1975.

Stalin, „Pravilnaia politika pravitelstra reşaet uspeh armii”, *Istocinik*, 3 (2002), pp. 72 – 76.

Stalin, „Razvedka – sviatoe, idealnoe dlia nas delo”, în „Zapiska Iu. Andropova L. Brejnevu”, 15 aprilie 1973, *Istocinik*, 5 (2001).

Stalin către ministrul Ignatev, august 1952, *Novaia Gazeta*, Moscova, 2011, pp. 299 – 300.

Stepaşin, S.V. (ed.), Organi Gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR v velikoi otecestvennoi voine, Kniga i biznes, Moscova, 1995.

Swedish Ministry of Foreign Affairs, *Raoul Wallenberg*: *Report of the Swedish-Russian Working Group*, Stockholm, 2000, www.government.se/zb/d/574/a/41137.

Titarenko, M.L. (ed.), *VKP (b)*, *Komintern*i *Kitai. Dokumentîi*, vol. 4, Int Dalnego Vostoka RAN, Moscova, 2003.

Traghedia sovetkoi derevni. Kollektivizaţia i raskulacivanie 1927 – 1939. Dokumentîi i materiali, vol. 1,

Moscova, 1999.

Valeva, L.B. (ed.), Soveţkii Soiuz i borba narodov Ţentralnoii Iugo-vostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost, 1941 – 1945, Nauka, Moscova, 1978.

Vassiliev (Aleksandr Vasilev) Notebooks, Library of Congress, site-ul Cold War International History Project, www.digitalarchive.
wilsoncenter.org/collection/86/Vassiliev-Notebooks.

„Zapiski Ignatia Raissa”, *Biulleten Oppoziţii*, 60 – 61 (decembrie 1937).

Zdanovici, Aleksandr (ed.), Organi gosudarstvennoi bezopasnostii Krasnaia armia. Deiatelnost organov VCEK-OGPU po obespeceniu bezopasnosti RKKA (1921 – 1934), Kucikovo Pole, Moscova, 2008.

Memorii

Agabekov, Gheorghi, *Sekretnii terror*: *Zapiski razvedcika*, Sovremennik, Moscova, 1996. Akhmedov, Ismail, *In and Out of Stalin*'s *GRU*, University Publications of America, Frederick, MD, 1984.

Berejkov, Valentin, *Kak ia stal perevodcikom Stalina*, DEM, Moscova, 1993.

Berejkov, Valentin, *Riadom se stalinim*, Vagrius, Moscova, 1998.

Bohnsack, Günter, *Hauptverwaltung Aufklärung*: *Die Legende stirbt*, Edition Ost, Berlin, 1997. Chambers, Whittaker, *Witness*, A. Deutsch, Londra, 1952.

Cherkashin, Viktor, *Spy Handler*: *Memoirs of a KGB Officer*, Basic Books, New York, 2005. Ciliga, Anton, *The Russian Enigma*, Routledge, Londra, 1940.

Dmitrievski, Serghei, *Sovetkie Portreti*, Strela, Berlin, 1932.

Drozdov, L, Vimisel iskliucen: Zapiskx nacialnika nelegalnoi razvedki, Almanah Vimpel, Moscova, 1996.

Erofeeva, Galina, *Skucinîi Sad*. *Zametki o nediplomaticeskoi jizni*, Podkova, Moscova, 1998. Feklisov, Aleksandr, *The Man Behind the Rosenbergs*, Enigma Books, New York, 2004. Feklisov, Aleksandr, *Za okeanom i na ostrove*, DEM, Moscova, 1994.

Foote, Alexander, *Handbook for Spies*, Doubleday, New York, 1949.

Gazur, Edward, *Secret Assignment*: *The FBTS KGB General*, St Ermin's, Londra, 2001. Grimes, Sandy, şi Vertefeuille, Jeanne, *Circle of Treason*, Naval Institute Press, Annapol. MD, 2012.

Gromuşkin, Pavel, *Razvedka*: *liudi, portreti, sudbi*, Dobrosovet, Moscova, 2002.

Hohlov, N., *Pravo na sovest*, f.e., Frankfurt/Main, 1957.

Honigmann, Barbara, *Ein Kapitel aus meinem Leben*, C. Hanser, München, 2004.

Kalugin, Oleg, Spymaster: My Thirty-Two Years în Intelligence and Espionage, Basic Books, New York, 2009.

Krasilnikov, R., *KGB – protiv MI-6*: *ohotniki za şpionami*, Ţentrpoligraf, Moscova, 2000. Krasilnikov, R., *Koneţ „Krota"*, Vece, Moscova, 2001.

Krivitki, Walter*, în Stalin's Secret Service*, Enigma Books, New York, 2000.

Krivitki, Walter, „Iz vospominania sovetkogo kommunista", *Soţialisticeskii vestnik*, 7, nr. 411 (15 aprilie 1938), şi 8, nr. 412 (29 aprilie 1938).

Leonov, Nikolai, *Uholete*, Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1995.

Marchetti, Victor, şi Marks, John, *The CIA and the Cult of Intelligence*, Knopf, New York, 1974. Maslennikov, Mihail, *Kriptografia i svoboda*, Moscova, 2008, disponibil doar online, la www.mikhailmas. livejournal. corn.

Merlen, Eric, şi Ploquin, Frédéric, Carnets intimes de la DST: 30 ans au cœur du contreespionnage français, Fayard, Paris, 2003.

Miasnikov, Aleksandr, *la lecil Stalina*, Eksmo, Moscova, 2011.

Milne, Tim, Kim Philby: The Unknown Story of the KGB's Master Spy, Bite-back, Londra, 2014.

Milştein, Mihail, *Skvozgodi vom i nişceti*, Itar-TASS, Moscova, 2000.

Modin, Iuri, *My Five Cambridge Friends*, Headline,

Londra, 1994.

Modin, Iuri, Sudbi razyedcikov. Moi kembridiskie druzia, Olma Press, Moscova, 1997.

Novie krestonosfi: *TRU o perestroika*, Olma Press Obrazovanie, Moscova, 2003.

Pavlov, Vitali, *Traghedii sovetkoi razvedki*, Olma Press, Moscova, 2000.

Petrov, Vladimir, şi Petrov, Evdokia, *Empire of Fear*, André Deutsch, Londra, 1955.

Philby, Rufina, Lyubimov, Mikhail, şi Peake, Hayden, *The Private Life of Kim Philby*: *The Moscow Years*, Fromm International, Londra, 1999.

Poretsky, Elizabeth, *Our Own People*, Oxford University Press, Londra, 1969.

Puşkariov, Nikolai, *GRU*: *vimisli i realnost*, Eksmo, Moscova, 2004.

Radô, Sandor, *Dora meldet*... Militärverlag, Berlin, 1974.

Semiceastnîi, Vladimir, *Bespokoinoe serdtse*, Vagrius, Moscova, 2002.

Sheymov, Viktor, *Tower of Secrets*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 1993.

Sudoplatov, Pavel, *Pobeda* v *taine voine 1941 – 1945 godi*, Olma Press, Moscova, 2005. Sudoplatov, Pavel, *Speţoperaţâi*. *Lubiankai Krerul 1930 – 1950 godi*, Olma Press, Moscova, 1998. Trepper, Leopold, *Le Grand Jeu*, A. Michel, Paris, 1975.

Udilov, Vadim, *Zapiski kontrrazvedcika*: *Vzgliad iznutri*, Iaguar, Moscova, 1994. Voilehovski, Serghei, *Trest*, Zaria, Ontario, 1974.

Webster, Nigel, Cribs for Victory: The Untold Story of Bletchley Park's Secret Room, publicat în particular, Clifton-upon-Teme, 2011.

Winarow, Iwan, Kämpfer der lautlosen Front: Erinnerungen eines Kundschafters, Militärverlag, Berlin, 1969.

Womack, Helen (ed.), *Undercover Lives*: *Soviet Spies in the Cities of the World*, Weidenfeld and Nicolson,

Londra, 1998.
Monografii
Abramov, Vadim, *Evrei v KGB. Palaci i jertvi*, Eksmo, Moscova, 2005.
Abramov, Vadim, Kontrrazvedka. Şcit i meci protiv Abverai Jru, Eksmo, Moscova, 2006.
Aldrich, Richard, GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency, Harper Press, Londra, 2010.
Alekseev, Mihail, *Leksika russkoi razvedki*, Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1996.
Alekseev, Mihail, Sovetkaia voennaia razvedka vKitaie i hronika „kitaiskoi smuti" (1922 – 1929), Kucikovo Pole, Moscova, 2010.
Alekseev, Mihail, „V-aş Ramzai": Rihard Zorge i sovetkaia voennaia razvedka v Kitaie 19301933 gg., Kucikovo Pole, Moscova, 2010.
Andrew, Christopher, The Defence of the Realm: The Authorised History of MI5, Allen Lane, Londra, 2009.
Andrew, Christopher, şi Gordievsky, Oleg, *KGB*: *The Inside Story*, Hodder and Stroughton, Londra, 1990.
Andrew, Christopher, şi Mitrokhin, Vasili, *The Mitrokhin Archive*: *The KGB în Europe and the West*, Allen Lane, Londra şi New York, 2000.
Andrew, Christopher, şi Mitrokhin, Vasili, *The Mitrokhin Archive* II *The KGB and the World*, Allen Lane, Londra şi New York, 2005.
Antonov, Vladimir, şi Karpov, Vladimir, *Tainic informatori Kremlia*: *Vollenberg, Artuzov i drughie*, Gheia Iterum, Moscova, 2001.
Apostel, Léo, Mandelbrot, Benoît, şi Morf, Albert, *Logique, langage et théorie de l'information*, Presses Universitaires de France, Paris, 1957.
Benson, Robert, *The Venona Story*, NSA, Meade, MD, 2000.
Bezimenski, Lev, *Budapeştskaia missia*: *Răul Vallenberg*, Kollekţia „Soverşenno Sekretno", Moscova, 2001.

Boltunov, Mihail, *„Zolotoe Uho” voennoi razvedki*, Vece, Moscova, 2011.

Bondarenko, V.I., Andronenko, V.V., şi Garanin, M.V., *50 Let Institutu Kriptografii, Sviazi*i *Informatiki*: *Istoriceskii Ocerk*, f.e., Moscova, 1999; şi www.vize. ru.

Bower, Tom, *Red Web*, Mandarin, Londra, 1993.

Brigadier John Tiltman: A Giant among Cryptanalysts, NSA, Meade, MD, 2007.

Burke, Colin, It Wasn't All Magic: The early Struggle to Automate Cryptanalysis, 1930 s-1960 s, NSA, Meade, MD, 2000.

Carr, Edward, *Twilight of Comintern, 1930 – 1935*, Macmillan, Londra, 1982.

Carter, Miranda, *Anthony Blunt*: *His Lives*, Macmillan, Londra, 2001.

Clandestine Services History: The Berlin Turmel Operation 1952 – 1956, CIA, Langley, VA, 1968.

Corera, Gordon, *The Art of Betrayal*, Pegasus, Londra, 2011.

Costello, John, şi Tsarev, Oleg, *Deadly Illusions*, Crown, New York, 1993.

Damaskin, Igor, *Semnadtsat imion Kitti Harris*, Gheia Iterum, Moscova, 1999.

Damaskin, Igor, *Stalin*i *Razvedka*, Vece, Moscova, 2004.

Danilov, Viktor (ed.), Traghedia sovetkoi derevni. Kollektivizaţia i raskulacivanie 1927 – 1939. Dokumentîii Materiali, vol. 1, Rosspen, Moscova, 1999.

Dolgopolov, Nikolai, *Abel-Fişer*, Molodaia Gvardia, Moscova, 2010.

Duff, William, *A Time for Spies*, Vanderbilt University Press, Nashville, în 1999.

Erofeev, Vladimir, *Diplomat*, Zebra E., Moscova, 2005.

Firsov, Friedrich, *Sekretnie kodi istorii Kominterna 1919 – 1943*, Airo-XXI, Moscova, 2007.

Galvazin, Serghei, Ohrannie strukturi Rossiiskoi Imperii: Formirovanie apparata, analiz operativnoi

praktiki, Kollekţia „Soverşenno Sekretno”, Moscova, 2001.

Gasparian, Armen, Operaţia „Trest”: Sovetkaia razvedkaprotiv russkoi emigraţii 1921 – 1937, Vece, Moscova, 2008.

Gladkov, Teodor, Lift v Razvedku: „Korol” nelegalov Aleksandr Korotkov, Olma Press, Moscova, 2002.

Gladkov, Teodor, *Nagrada na vernost – Kazn*, Ţentrpoligraf, Moscova, 2000.

Gladkov, Teodor, *Naş celovek v Niu-Iork*: *Sudba rezidenta*, Eksmo, Moscova, 2007.

Gladkov, Teodor, şi Zaiţev, Nikolai, *I ia emu ne mogu ne verit*... Politizdat, Moscova, 1983.

Gorciakov, Ovidi, Shvatka's cernim drakonom: Tainaia voina na Dalnem Vostoke, Vece, Moscova, 2002.

Gorciakov, Ovidi, *Stalin i GRU*, Eksmo, Moscova, 2010.

Gorciakov, Ovidi, *Ian Berzin – komandarm GRU*, Neva, Moscova, 2004.

Granovsky, Anatoly, All Pity Choked: The Memoirs of a Soviet Secret Agent, W. Kimber, Londra, 1955.

Grey, Muriel, Le Général meurt à mânuit. L'enlèvement des généraux Koutiepov (1930) et Miller (1937), Plon, Paris, 1981.

Griffith, John, Foreign vs US Computers: An Appraisal, NSA, Meade, MD, 1972.

Gulev, Leonid, *Missia Meişi*. *Dokumentalnaia povest*, Russkaia Razvedka, Moscova, 2003.

Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War*, Yale University Press, New Haven, CT, 2011.

Haslam, Jonathan, Soviet Foreign Policy 1930 – 33: The Impact of the Depression, Macmillan, Londra, 1983.

Haslam, Jonathan, The Soviet Union and the Politics of Nuclear Weapons în Europe 1969 – 87, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1989.

Haslam, Jonathan, The Soviet Union and the Struggle for Collective Security în Europe, 1933 – 39, Macmillan, Londra, 1984.

Haslam, Jonathan, The Soviet Union and the Threat

from the east, 1933 – 41, Macmillan, Londra, 1992.

Haslam, Jonathan, şi Urbach, Karina (eds.), *Secret Intelligence in the european States Sistem 1918 – 1989*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2013.

Hermiston, Roger, The Greatest Traitor: The Secret Lives of Agent George Blake, Aurum Press, Londra, 2013.

Hinsley, Francis *et al.*, *British Intelligence in the Second* World *War*, vol. 1, Stationery Office Books, Londra, 1979.

Hinsley, Francis *et al.*, *British Intelligence in the Second* World *War*, vol. 2, Stationery Office Books, Londra, 1981.

Hinsley, Francis *et al.*, *British Intelligence in the Second* World *War*, vol. 4, Stationery Office Books, Londra, 1990.

Hinştein, Aleksandr, *Taini Lubianki*, Olma Press, Moscova, 2008.

Hlobustov, Oleg, Gosbezopasnost ot Aleksandra I de Puţina: 200 let tainoi voini, Eksmo, Moscova, 2006.

Hôhne, Heinz, Kennwort: Direktor. Die Geschichte der Roten Kapelle, S. Fischer, Frankfurt/ Main, 1970.

Horne, Alistair, *Macmillan*: *The Official Biography*, Macmillan, Londra, 2008.

Hristov, Hristo, *Ubiite „Skitnik"*, Siela, Sofia, 2006.

Iaruhin, Iuri (ed.), Voennie Razvedciki 1918 – 1945 gg.: Biograficeskii spravocinik, Voennaia Razvedka, Kiev, 2010.

Imposimato, Ferdinando, şi Provissionato, Sandro, *Attentato al Papa*, Chiare Lettere, Milano.

2011.

Ioan Paul al II-lea, *Memory and Identity*: *Personal Reflections*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2005.

Ivanov, Evgheni, şi Sokolov, Ghennadi, *Golii şpion*. *Russkaia readkţ ia*. *Vospominania aghenta GRU*, Kucikovo Pole, Moscova, 2009.

Jeffery, Keith, MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909 – 1949, Bloomsbury, Londra, 2011.

Johnson, Thomas, American Cryptology During the Cold War, 1945 – 1989, tom 1, NSA, Meade, MD, 1995.

Kirpicenko, Vadim, *Razvedka*: *Ufa i licinosti*, Gheia, Moscova, 1998.

Kiselev, Aleksandr, *Stalinskii favorit's Lubianki*, Neva, Sankt-Petersburg, 2003.

Knight, Amy, The KGB: Police and Politics in the Soviet Union, Unwin Hyman, Londra, 1990.

Kolpakidi, Aleksandr, şi Prohorov, Dmitri, *Impera GRU*, Olma Press, Moscova, 2000.

Kornilkov, Arkadi, Berlin: Tainaia voina po obe storoni graniţi: Zapiski voennogo kontrrazvedcika, Kucikovo Pole, Moscova, 2009.

Kostine, Sergei, şi Raynaud, Éric, *Adieu Farewell*, Robert Laffont, Paris, 2009.

Ladighin, Fiodor, şi Lota, Vladimir, *GRU i karibskii krizis*, Kucikovo Pole, Moscova, 2012.

Leonard, Raymond, *Secret Soldiers of the Revolution*, Greenwood Press, Londra, 1999.

Lota, Vladimir, „Altan protiv „Barbaros şi”: Kakbili dobiti svedenia o podgotovke Germani k napadeniu na SSSR, Molodaia Gvardia, Moscova, 2004.

Lota, Vladimir, *GRU i atomnaia bomba*, Olma Press, Moscova, 2002.

MĂCIntyre, Ben, A Spy among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal, Bloomsbury, Londra, 2014.

MĂCKinnon, Janice, şi MĂCKinnon, Stephen, *Agnes Smedley*: *The Life and Times of an American Radical*, University of California Press, Berkeley, 1998.

Malinovsky, Boris, *Pioneers of Soviet Computing*, www.sigcis.org/files/SIGCISMC2010 001. pdf.

McDonald, Iverach, *The History of the Times*, vol. 5, Times Books, Londra, 1984.

Moravec, František, *Master of Spies*, Sphere, Londra, 1981.

Mosley, Leonard, Dulles: A Biography of Eleanor, Allen, and John Foster Dulles and Their Family Network, Hodder and Stoughton, Londra, 1978.

Mozohin, Oleg, Borba soveţkih organov gosudarstvennoi bezopasnosti’s terrorizmom, Kucikovo Pole, Moscova, 2011.

Murphy, David, Kondrashev, Sergei, şi Bailey, George, *Battleground Berlin*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997.

N ar în schi, Mihail, Sovetkaia uneşniaia politika i proishojdenie holodnoi voini – Sovetkaia uneşniaia politika v retrospesktive 1917 – 1991, publicat în particular, Moscova, 1993. Nevejin, Vladimir (ed.), Stalin o Voine: Zastolnie reci 1933 – 1945 gg., Eksmo, Moscova, 2007. Nikonov, Viaceslav, Molotov: Molodost, Vagrius, Moscova, 2005.

Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 2, Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1996.

Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 3, Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1997.

Ocerki istorii Rossiiskoi uneşnei razvedki, vol. 4, Mejdunarodnie Otnoşenia, Moscova, 1999.

Ostriakow, Sergei, *Militär-Tschekisten*, Militar Verlag, Berlin, 1984.

Ovciarenko, G., „V sviatai sviatih bezopasnosti: Vpervie jurnalist pereşagnul porog 8-go Glavnogo upravlenia KGB SSSR”, *Pravda*, 16 septembrie 1990.

Peregudova, Zinaida, *Politiceskii sisk Rossii (1880 – 1917)*, Rosspen, Moscova, 2000. Peregudova, Zinaida (ed.), *„Ohranka”: Vospominania rukovoditelei ohrannih otdelenii*, vol. 2, Nevoie literaturnoe obozrenie, Moscova, 2004.

Peşcerski, Vladimir, „Krasnaia Kapella”: Sovetkaia razvedka protiv Abverai Ghestapo, Ţentrpoligraf, Moscova, 2000.

Petrov, Nikita, Kio rukovodil organami gosbezopasnosti 1941 – 1954: Spravocinik, Zvenia, Memorial, Moscova, 2010.

Petrov, Nikita, *Palaci*: *Oni vipolniali zakazi Stalina*, Novaia Gazeta, Moscova, 2011.

Petrov, Nikita, *Pervii precisedatel KGB Ivan Serov*,

Materik, Moscova, 2005.

Plehanov, Aleksandr, *Dzerjinski*: *Pervîi cekist Rossii*, Olma Media Group, Moscova, 2007. Popov, Viktor, *Sovetnik korolevi – Superaghent Kremlia*, TOO „Novina”, Moscova, 1995. Prokofev, Valeri, *Aleksandr Saharovski*: *Nacialnik uneşnei razvedki*, Iauza, Moscova, 2005. Puşkariov, Nikolai, *GRU*: *de la i sudbi*, Eksmo, Moscova, 2013.

Ribalkin, Iuri, *Operaţia „H.”*, Airo XX, Moscova, 2000.

Roewer, Helmut, Die Rote Kapelle und andere Geheimdienst-Mythen: Spionage zwischen Deutschland und Russland im Zweiten Weltkrieg 1941 – 1945, Ares, Graz, 2010.

Rubin, Barry, *Istanbul intrigues*, Pharos, New York, 1992.

Sale, Tony, *COLOSSUS 1943 – 1996*, publicat în particular, Kidderminster, 1998.

Schwarz, Paul, This Man Ribbentrop: His Life and Times, Messner, New York, 1943. Selvatici, Antonio, Chi spiava i terroristi. KGB, Stasi-BR, RAF. I documenti negii archivi dei servizi segreti deWEuropa „comunistă”, Pendragon, Bologna, 2010.

Simbirţev, Igor, *Spetslujbi pervih let SSSR 1923 – 1939*, Ţentrpoligraf, Moscova, 2008.

Singh, Simon, *The Code Book*, Anchor, New York, 2000.

Sirkov, Boris, *Prosluşka predteci Snoudena*, Algoritm, Moscova, 2013.

Smith, Michael, *Six*, Biteback, Londra, 2011.

Sobolev, Vasili (ed.), *Lubianka* 2, Glavarhiv, Moscova, 1999.

Soboleva, Tatiana, *Istoria şi frovalnogo de la v Rossii*, Olma Press, Moscova, 2002.

Steil, Benn, The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2013. Şirokorad, Aleksandr, Rossiai Ukraina: Kogda zagovoriat puşki... AST, Moscova, 2007. Şirokorad,

Aleksandr, Velikii antrakt, AST, Moscova, 2009.
Şvariov, Nikolai, *Razvedciki-Nelegali SSSR i Rossii*, Vece, Moscova, 2011.
Taylor, Sally, *Stalin's Apologist*: *Walter Duranty, the* New York Times*'s Man în Moscow*, Oxford University Press, New York, 1990.
Tereşcenko, Anatoli, „Oborotni" iz voennoi razvedki: Deviat predatelstr sotrudnikov GRU, Zvonniţa M-G, Moscova, 2004.
Tereşcenko, Anatoli, şi Vdovin, Aleksandr, *Iz SMERŞA de GRU*: *„Imperator Spetslujb"*, Eksmo, Moscova, 2013.
The Trust, Security and Intelligence Foundation Reprint Series, CIA, Langley, VA, iulie 1989.
Thorsell, Staffan, *I Hans Majestäts tjänst*, Albert Bonniers, Stockholm, 2009.
Tincenko, Iaroslav, *Golgofa russkogo ofiţerstra* v *SSSR1930 – 1931 godi*, Moskovskii obşcestrennîi fond, Moscova, 2000.
Ţarev, Oleg, *KGB v Anglii*, Ţentrpoligraf, Moscova, 1999.
Tuschhoff, Christian, *MC 70 und die Einführung Nuklearer Trägersysteme in die Bundeswehr 1956 – 1959*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, 1990.
Tumşis, Mihail, şi Papcińsk i, Aleksandr, *1937*: *Bolşaia cistka*: *NKVD protiv CEK*, Eksmo, Moscova, 2009.
Ulanovskie, Nadejda, şi Ulanovskie, Maia, *Istoria odnoi semi*, Chalidze, New York, 1982.
Uspenski, Vladimir, *Trudi po nematematike*, OGI, Moscova, 2002.
Valev, Liubomir, Soveţkii Soiuz i borba narodov Ţentralnoii Iugo-vostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost 1941 – 1945 gg., Nauka, Moscova, 1978.
Veriujski, Nikolai, *Ofiţerskaia slujba*, www.navy.ru/blog/history of NVMU.
Viktorov, Ivan, *Podpolşcik, vom, cekist*, Politiceskaia Literatura, Moscova, 1963.
Weingartner, Thomas, Stalin und der Aufstieg Hitlers:

Die Deutschlandpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internaţionale 1929 – 1934, De Gruyter, Berlin, 1970.

Weinstein, Allen, şi Vassiliev, Alexander, *The Haunted Wood*, Modern Library, New York, 1999.

West, Nigel, VENONA: The Greatest Secret of the Cold War, HarperCollins, Londra, 1999.

West, Nigel (ed.), *The Guy Liddell Diaries*, vol. 1, Routledge, Londra, 2005.

West, Nigel, şi Tsarev, Oleg, *The Crown Jewels*, Yale University Press, New Haven, CT, 1999.

Wilmers, Mary-Kay, *The eatingons*, Faber & Faber, Londra, 2009.

Zalesskaia, M.K. (ed.), *Oni rukovodili GRU*, Vece, Moscova, 2010.

Zdanovici, Aleksandr, Organi gosudarstvennoi bezopasnostii Krasnaia armia: Deiatelnost organov VCEK-OGPU po obespeceniu bezopasnosti RKKA (1921 – 1934), Kucikovo Pole, Moscova, 2008.

Zipf, George, *The Psycho-Biology of Language*, Houghton Mifflin, Boston, 1935.

Periodice

Argumenti ru Avvenire

Bezopasnost informationnih tehnologhii BIS Journal Biulleten oppoziţii Bratişka ru

Christian Science Monitor Cryptologic Quarterly Daily Mail Daily Telegraph Diplomaticeskii vestnik Economist Ejednevnîi jurnal Ekabu ru Gazeta ru Gazeta Wyborcza

Historical Journal Istocinik

Kommersant vlast Komsomolskaia pravda Krasnaia zvezda Krugozor Kurskaia pravda Labor History Liudi Mi zdes

Moskovskii komsomoleţ

New York Times

Nezavisimoe voennoe obozrenie

Novosti razvedki i kontrrazvedki

Novosti Vladivostoka

Ogonek
Ohrana ru
Okno v Rossiu
Parlamentskaia gazeta
Poltavşcina
Populiarnaia mehanika Pravda Pravdinform Rakus istorii
Religion, State and Society Rossiiskaia gazeta Rossiiskoe voennoe obozrenie Rossia
Soţialisticeskii vestnik Soverşenno sekretno Speţnaz Rossii Sunday Times (Londra) Superkomiuteri Svobodnaia mist Times (Londra)
Trud
Ukraina kriminalnaia US New's and World Report Victoria Avocate Voennoe obozrenie Voenno-istoriceskii arhiv Voenno-istoriceskii jurnal Voenno-promişlennîi kurer Voinskoe bratstro (voin-brat. ru) Vokrug sveta Voprosi istorii Wall Street Journal Washington Monthly
Washington Post
Zaşcita informaţii. Konfident
Zavtra

Articole

Abakumov, Dmitri, „Leghendi razvedki: velikii kombinator spetslujb”, www.bratishka. ru/ archi v/2007/6/2007 6 17. php.

Abakumov, Dmitri, „Leghendi razvedki: Vibor polkovnika Abelia”, www.bratishka. ru/archiv/ 2006/12/2006 12 12.php.

Afanasev, Igor, şi Voronţov, Dmitri, „Liubopitnîi vzgliad iz Kosmosa: fotoşpionaj”, www.popmech. ru/.../8999-lyubopytnyy-vzglyad-iz-kozmosa: fotoshpionazh.

„Alma-mater rossiiskih razvedcikov”, *Voinskoe Bratstro*, 8, nr. 65 (noiembrie-decembrie 2010).

Anfilov, Viktor, „Razgovor zakoncilsia ugrozoi Stalina: Desiat neizvestnih besed's marşalom G.K. Jukovim v mae-iune 1965 goda”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 3 (mai iunie 1995).

Antonov, Vladimir, „Anatoli Gorskii na peredovoi

uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 16 decembrie 2011.

Antonov, Vladimir, „Den rojdenia Bokia G.I. (1879) – pervogo rukovoditelia kriptograficeskoi slujbi SSSR”, 22 iunie 2013, www.securityliba. ru.

Antonov, Vladimir, „Iakov Serebriański – trijdi uznik Lubianki”, *Voenno-promişelennîi kurer*, 1 noiembrie 2006.

Antonov, Vladimir, „Iskusstro vibirat druzei i vragov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 octombrie 2013.

Antonov, Vladimir, „Iz istorii Slujbi uneşnei razvedki...”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.

Antonov, Vladimir, „Kak Viliam Fişer stal Rudolom Abelem”, *Voenno-promişelennîi kurer*, 1 august 2007.

Antonov, Vladimir, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 august 2008.

Antonov, Vladimir, „Na polskom napravlenii pered 22 iunia”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 iunie 2011.

Antonov, Vladimir, „Odisseia vselogo Odessita”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 22 noiembrie 2013.

Antonov, Vladimir, „Razgrom belogvardeiskogo gnezda”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 octombrie 2012.

Antonov, Vladimir, „Razvedcik Den”, *Voenskoe bratstro*, 2, nr. 75 (februarie-martie 2012).

Antonov, Vladimir, „Reanimator uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.

Antonov, Vladimir, „7 aprelia ispolniaeţia 105 let se dnia rojdenia vidaiuşcegosia sovetkogo razvedcika-nelegala Işaka Ahmerova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 7 aprilie 2006.

Antonov, Vladimir, „Sviaznaia «Kembridiskoi piaterki». Jizn po ciujomu pasportu i zolotoi kulon na pamiat o liubri”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 noiembrie 2012.

Antonov, Vladimir, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”, Nevoie *voennoe obozrenie*, 20 februarie 2009.

Antonov, Vladimir, „Virtuoz verbovki”, *Nezavisimoe*

voennoe obozrenie, 2 iunie 2006.
Antonov, Vladimir, „Vladimir Bustrem – revoliuţioner, katorjanin, rezident: Vklad berlinskoi rezidenturi v stanovlenie sovetkoi uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voernoe obozrenie*, 9 septembrie 2011.
Antonov, Vladimir, „Zvezdnîi cias Djona Kemkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.
Atamanenko, Igor, „Bili, bili – ne dobili”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 aprilie 2010.
Atamanenko, Igor, „I poslali nicito celoveceskoe ne ciujdo...”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 martie 2009.
Atamanenko, Igor, „Izmennik-neudacinik”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 iunie 2013.
Atamanenko, Igor, „Ohota na «krotov»; kontrrazvedka KGB protiv aghentura TRU i MI6”, *Pravdainform*, 6 ianuarie 2013.
Atamanenko, Igor, „Operaţia «Sezam, otkroisia!»”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 ianuarie 2013.
Atamanenko, Igor, „Pervîi krot v Glavnom razvedivatelnom upravlenii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 23 martie 2012.
Babaş, Aleksandr, şi Baranov, Elena, „Kriptograficeskie metodi obespecenia informationnoi bezopasnosti de pervoi mirovoi voini”, publications. hse. ru.
Berezin, Aleksandr, „Leghendi Razvedki: «Tarantella» dlia Djentimenov”, www.bratishka. ru/ archi v/2008/4/2008 4 13. php.
„Beria stal boiatsia Abakumova kak ogna”, *Kommersant vlast*, 30 iunie 2008.
„Biografia I. Ia. Vercenko”, Mejreghionalnaia olimpiarda şkolnikov po matematike i kriptografii, 12 septembrie 2012.
Bogomolov, Aleksei, „Kokain dlia tovarişcia Stalina”, *Soverşenno sekretno*, 3, nr. 286 (25 februarie 2013).
Bondarenko, Aleksandr, „Smerţ şpionam”, *Krasnaia zvezda*, 17 aprilie 2012.

Borogan, Irina, şi Soldatov, Andrei, „Za piat let rossian stali prosluşivat v dva raza bolşe”, *Ejednevnîi jurnal*, 4 iunie 2012.

„Celovek-leghenda. Grigorenko Grigori Fiodorovici”, *Okhrana. ru*, 23 ianuarie 2008.

Cikov, Vladimir, „«Razvedka – eto moia glavnaia jizn»”, *Voenno-promişlennîi kurer*, 15 septembrie 2004.

Corley, Felix, „Soviet Reactions to the election of Pope John Paul”, „*Religion, State and Society*, 22, nr. 1 (1994).

Davidovici, Inna, „V teni kembridiskoi piaterki”, noiembrie 2007, www.krugozormagazine.com.

„Delo «Vesna»”, *Krasnaia zvezda*, 3 martie 2010.

Denisov, Vladimir, şi Matveev, Pavel, „Tainstvennaia Erna”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 ianuarie 2001.

Drozdov, Iuri, „AŞA, Niu-Iork (1975 – 1979 gg.)”, www.vatanym. ru/? = vs307 merul.

Dvinin, Valentin, „Operaţia «Karfaghen» în Tainic seifovoi komnati”, *Rossiiskaia gazeta*, 3 şi 9 martie 2006.

Earley, Pete, interviu cu Solomatin, *Washington Post Magazine*, 23 aprilie 1995.

Emelianov, Ghennadi, Larin, Dmitri, şi Butirski, Leonid, „Prevraşcenie kriptologhii v fundamentalnuiu nauku. N.N. Andreev: put ot injenera de prezidenta Akademii kriptografii RF”, *BIS Journal*, 3, nr. 10 (2013).

Epstein, Edward, „The Spy Wars”, *New York Times Magazine*, 28 septembrie 1980.

Evdokimov, Pavel, „Sperezerv KGB”, *Speţnaz Rossii*, 3, nr. 138 (martie 2008).

Fediuşin, Ilia, „V telefilme «semnadtsat» mgnovenii vesni ispolzovani podlinnie razvedivatelnie slujeti”, *Voenno-promişlennîi kurer*, 25 ianuarie 2006.

Fenyvesi, Charles, şi Pope, Victoria, „The Angel Was a Spy. New Evidence: Sweden’s Raoul Wallenberg Was a US Espionage Asset”, *US News and World Report*, 5 mai 1996.

„Film «Mertvîi sezon» – eto o nem”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 8 martie 2013.

Friedman, Richard, „A Stone for Willy Fisher”, *Studies* în *Intelligence* (toamna 2000).

Galaiko, Vladimir, „Şpion, za kotorim ohotilis cetvert Veka”, *Gazeta. zn. un*, 23 martie 2001.

„Gheneral GRU – amerikanskii aghent”, 19 iunie 2012, www.vse-war. ru/video/istorija/generalgru-amerikanskij – agent.html.

Golikov, Filipp, „Sovetkaia Voennaia Razvedka pered Ghitlerovskim Naşestriem na SSSR”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 12 (2007).

Golubev, Serghei, „Naş Tovarişci Kim Filbi”, *Krasnaia zvezda*, 9 – 11 august 2006.

Gorbunov, Evgheni, „Aktivnaia razvedka, perehodiaşciaia v banditizm”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 9 septembrie 2005.

Gorbunov, Evgheni, „Bezosnovatelnaia trevoga. Voennaia razvedka dokladivala sovetkomu rukovotistru, cito napadenie na SSSR maloveroiatno”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 21 martie 2008.

„Govorit Aleksandr Gusak”, *Zavtra*, 10 septembrie 2001.

Gudz, Boris, „Ia videi, kak Dzerjinski ţeloval dame ruku”, *Trud*, 20 decembrie 2002.

Haslam, Jonathan, „Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror în Russia, 1932 – 1936”, *Historical Journal*, 29, nr. 2 (1986), pp. 395 – 418.

Haslam, Jonathan, „The Comintern and the Origins of the Popular Front, 1934 – 35”, *Historical Journal*, 22, nr. 3 (1979), pp. 673 – 691.

Hinştein, Aleksandr, „Oboroten’s Lubianki”, *Moskovskii komsomoleţ*, 13 septembrie 1998.

Holloway, David, „Barbarossa and the Bomb: Two Cases of Soviet Intelligence în World War II”, în J. Haslam şi K. Urbach (eds.), *Secret Intelligence in the european States Sistem 1918 – 1989*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2013.

„Interviu Viktora Martinova v rubrike «nevidimîi front»”, *Voinskoe bratstro*, 4 (2005).

Jimov, Evgheni, „Cekist iz firmi”, *Kommersant vlast*, 12 aprilie 2004.

Jirnov, Evgheni, „Lubianskii komsomoleţ”, *Kommersant vlast*, 10 aprilie 2001.

Jirnov, Evgheni, „Pri nasem sodeistrii rabotaiut bandi za kordonom”, *Kommersant vlast*, 23 august 2004.

Jirnov, Evgheni, „Propuşcennie cerez Tito”, *Kommersant vlast*, 3 aprilie 2001.

Jimov, Evgheni, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlast*, 23 aprilie 2002.

„K istorii sozdania şi frovalnoi slujbi v MID Rossii”, *Diplomaticeskii vestnik*, aprilie 2001.

Kahn, Jeffrey, „The Case of Colonel Abel”, *Journal of National Security Law and Policy*, 5 (2011), pp. 263 – 301.

„Kak Faina Ranevskaia obvela vokrug palţa KGB”, *Ekabu. ru*, 25 mai 2013.

„Kak ochii poltavcianin Ghimmlera obmanul”, *Poltavşcina*, 23 februarie 2010.

Kalaşnikov, Viktor, „Porojdenie vzaimnogo straha”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 octombrie 2006.

Karih, Maria, „Komitet informaţii – naş otvet TRU”, *Voenno-promişlennîi kurier*, 14, nr. 280 (15 aprilie 2009).

Karpov, Igor, „Vo glave Komiteta informaţii”, *Voinskoe bratstro*, număr special, 2005.

Kocik, Valeri, „Sovetkaia voennaia razvedka: struktura i kadri”, *Svobodnaia mist*, 6, nr. 1475 (iunie 1998).

Kocik, Valeri, „Sovetkaia voennaia razvedka: struktura i kadri”, *Svobodnaia mist*, 7, nr. w/6 (iulie 1998).

„Kozlov, Mihail Stepanovici”, http://crypto-volga. narod. ru/Text/KOZ.doc.

Krivitki, Valter, „Iz vospominanii sovetkogo kommunista”, *Soţialisticeskii vestnik*, 7 (15 aprilie 1938).

Krotkov, Boris, „Ia prinimal u aghenta prisiagu na vernost fiurerii, *Rossiiskaia Gazeta*, 31 august 2007.

Kuzmin, Leonid, „GUSS – etap v razvitii sovetkoi kriptografii”, *Zaşcita informaţii*: *Konfident*, 22 (1997).

Kuzmin, Leonid, „Ne zabivat svoih gheroev”, *Zaşcita*

informaţii: *Konfident*, 1 (1998).

Kuzmin, Leonid, „Stanovlenie katedrîi kriptografii”, www.iso27.000.ru/chitalnyi-zai/kriptografiya/.

Ladighin, Fiodor, şi Lota, Vladimir, „Obrecennaia «Ţitadel»”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, mai 2013.

Ladighin, Fiodor, şi Lota, Vladimir, „U kraia Karibskoi propasti”, *Krasnaia zvezda*, 18 octombrie 2012.

Ladighin, Fiodor, şi Lota, Vladimir, „U kraia Karibskoi propasti”, partea a II-a, *Krasnaia zvezda*, 25 octombrie 2012.

Ladighin, Fiodor, şi Lota, Vladimir, „Zvezdnîi cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.

„Lampovie dinozavri pervogo pokolenia”, *Vokrug sveta*, 8, nr. 2875 (august 2013).

Larin, Dmitri, „O vklade soveţkih kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, www.prti. ru/data/ file/bit/bit 4 2011 8.pdf.

Latunski, Ilia, „Boi’s teniu: iz istorii protivosostoiania TRU i KGB”, *Pravda*, 5 iunie 2006.

Lekarev, Stanislav, „Eksfiltraţia şi frovalşika Andropova”, *Argumenti nedeli*, 24 mai 2007.

Lekarev, Stanislav, „Koneţ «kembridiskoi piaterki»”, partea a IV-a, *Argumenti nedeli*, 10, nr. 96 (7 martie 2008).

Lekarev, Stanislav, „Na kogo rabotala «kembridiskaia piaterka»?”, partea a II-a, *Argumenti nedeli*, 8, nr. 94 (21 februarie 2008).

Lekarev, Stanislav, „Şpionskie skandali XX veka ne ostalis v proştom”, *Moskovskii komsomoleţ*, 9 iunie 2002.

Lekarev, Stanislav, „Urner ghenii rossiiskoi kontrrazvedki”, *Argumenti nedeli*, 1 iunie 2007.

Lekarev, Stanislav, şi Pork, Valeri, „Radioelektronni şcit i meci”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 26 ianuarie 2002.

Lekarev, Stanislav, şi Sudoplatov, Anatoli, „Londonskii proval sovetkoi razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2002.

Lota, Vladimir, „Marşal voennoi razvedki”, *Krasnaia*

zvezda, 2 septembrie 2009.
Lota, Vladimir, „Morris”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 9, nr. 68 (septembrie 2009).
Lota, Vladimir, „Obrecennaia «Ţitadel»”, *Krasnaia zvezda*, 6 mai 2013.
Lota, Vladimir, „Omega”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 10, nr. 69 (octombrie 2009).
Lota, Vladimir, „Stalingradskaiabitva voennoi razvedki”, *Voennoe obozrenie*, 1 decembrie 2012.
Liulecinik, Vilen, „Pokuşenie na Ghitlera 20 iulia 1944 g.: Novîie dokumentîi i faktîi”, *Rakus istorii*, www.russian-globe.com/N 106/Lulechnik. PokushenieNaGitlera.htm.
Makarenko, Pavel, „«Nemetskii Oktiabr» 1923 g. i sovetkaia uneşniaia politika”, *Voprosi Istorii*, 3 (martie 2012), pp. 36 – 55.
Maksimenkov, Leonid, „Do Snoudena bil Gamilton”, *Ogoniok*, 26, nr. 5286, 8 iulie 2013.
Malevanni, Valeri, „«Iaponskii goroskop» dlia TRU”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 martie 2000.
Malevanni, Valeri, „Inspekţia Iuria Andropova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 aprilie 1998.
Malevanni, Valeri, „Sensei iz Iasenevo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 septembrie 2000.
Matveev, Oleg, şi Merzliakov, Vladimir, „Azbuka Kontrrazvedka”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 martie 2000.
„Mejdu jeleznim zanavesom”, *Speţnaz*, 1 octombrie 2011.
Miasnikov, Viktor, „Kak unicitojali uneşniuiu razvedku”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 11 iulie 2008.
Mironov, Viktor, şi Şcipanov, Mihail, „Krestnîi otets «kembridiskoi piaterki”, *Rossiiskaia gazeta*, 1999.
Mlecin, Leonid, „Slujba uneşnei razvedki: Proval’s bolşimi posletistriami”, 29 septembrie 2009, www.onlainkniga. ru/x4/x400/677-proval-s-bolshimi-posletistrijami.html.
„Na slujbe Rodine, matematike i kriptografii: Jizn i

sudba V. Ia. Kozlova – odnogo iz osnovopolojnikov otecestvennoi şi frovalnoi nauki”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (28 iunie 2013).

„Nebo şmotrit na tebia”, *Okno* v *Rossiu*, 28 martie 2012.

Nehoroşev, Grigori, „Sekretnîi kod Martinai Mitcella”, *Soverşenno sekretno*, 2 august 2012.

„Nelegal po familii Erdberg, on je Aleksandr Korotkov”, 22 iulie 2010, www.topwar. ru/760.

Nowik, Grzegorz, „Znaczenie i zakres deszyfracij depesz bolszewickich w latach 1919 – 1920”, *Gazeta wyborcza*, 7 august 2005.

Orlov, Alexander, „The Theory and Practice of Soviet Intelligence”, www.cia.gov/library/ center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol7 no2/html/v0.

„Ostroşcenko, Andrei Marakovici”, Slujba uneşnei razvedki rossiiskoi federaţii, 2000, www.svr.gov. ru.

Pacepa, Ion, „The Arafat I Knew”, *The Wall Street Journal*, 12 ianuarie 2002.

Pedersen, Vernon, „George Mink, the Marine Workers Industrial Union, and the Comintern în America”, *Labor History*, 3, nr. 41 (2000), pp. 307 – 320.

Peterson, Michael, „Before BOURBON: American and British COMINT Efforts Against Russia and the Soviet Union before 1945”, *Cryptologic Quarterly*, 12 (toamna-iarna 1993), pp. 3 – 4.

Piatovski, S., şi Kramarenko, A., „Londonskii rezident rodilsia v Kurske”, *Kurskaiapravda, 1* decembrie 2012.

Pronin, Aleksandr, „Leghendi razvedki: Korol nelegalov”, *Bratishka. ru*, decembrie 2002.

„Pust uhodit. Jelet ne budem!”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 29 februarie 2008.

„Razvedcik Petr Ivaşutin: on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaia, 1* iulie 2006.

„Red Trickery”, *The Times* (Londra), 17 august 1920.

Rocafort, W.W., „Colonel Abel’s Assistant”, *Studies* în *Intelligence*, 3 (toamna 1959).

Rostovţev, Aleksei, „Naşi nemetkie druzia rodilis

aghentami”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*. 5 aprilie 2013.

Sergheev, Vladimir, „Da Vinci sovetkoi uneşnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*. 6 octombrie 2006.

Smirnov, Serghei, „Şoigu usiliat boevimi gheneralami”, *Gazeta. ru*, 8 noiembrie 2012.

Soboleva, Tatiana, „K voprosu ob izucenii istorii kriptologhiceskuiu slujbi Rossii”, Conferinţa Ruskripto-99, 22 – 24 decembrie 1999, sfinxclub. ru.

Solovev, Vladimir, şi Trifonov, Vladislav, „Svejo predatelstro”, *Kommersant*, 11 noiembrie 2010.

Şlîkov, Vitali, „Cito pogubilo Soveţkii Soiuz?”, www.mfit. ru/defensive/vestnik/vestnik9 8. htmis-up.

Tiuliakov, Serghei, „Istoriceskii anekdot kak zerkalo ideologhii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 27 iulie 2012.

Trotsky, Lev, „Jakob Blumkin Shot by the Stalinists, January 4, 1930”, *Writings of Leon Trotsky* (1930), Pathfinder, New York, 1975.

Tucikov, Vladimir, „Anatoli Ivanovici Kitov: Sovsekretnîi podpolkovnik”, *Super-kompiuteri*, 15 septembrie 2012.

Ţipko, Aleksandr, „Istoria IEMSS glazami «neviezdnogo»”, în I. Orlik şi T. Sokolova (eds.), „*Eto bilo nedavno, eto bilo davno*”: *Vospominania*, I.E. RAN, Moscova, 2010.

„Uhodit Epoha”, *Speţnaz*, 5, nr. 187 (iunie 2012).

Vitkovski, Aleksandr, „Leghenda i jizn razvedcika – nelegala Konona Molodogo”, *Parlamentskaia gazeta*, 19 ianuarie 2002.

Vladimirov, Serghei, „Naum Eitingon – gheneral-razvedcik osobogo nasnacenia”, *Nezjavisimoe voennoe obozrenie*, 4 decembrie 2009.

Vladimirov, Serghei, „Sin şveiţarţa i latişki scital sebia sebia russkim”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 ianuarie 2011.

„Volf – odinocika”, *Kommersant vlast*, 3, nr. 506 (27 ianuarie 2003).

„Zdes lejit Cicerin, jertva sokraşcenii i cistok”, *Kommersant vlast*, 4, nr. 858 (1 februarie 2010).

Index

A

Zubatov, Serghei 29

În colecţia HISTORIA au apărut:

Jean-François Soulet – Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre A.J.P. Taylor – Originile celui de-al doilea război mondial Martin McCauley – Rusia, America şi războiul rece, 1949 – 1991

Yuri Stoyanov – Tradiţia ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu Urs Altermatt – Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa Andrei Pippidi – Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice Max Weinreich – Universităţile lui Hitler. Contribuţia intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor

Peter Calvocoressi – Rupeţi rândurile! Al doilea război mondial şi conjigurarea Europei postbelice Hélène Carrère d'Encausse – Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic Anne-Marie Thiesse – Crearea identităţilor naţionale în Europa. Secolele XVIU-XX Bernard Wasserstein – Dispariţia diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945 Geoffrey Hosking – Rusia, poporul şi imperiul

Dennis Deletant – Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948 – 1965 Carol Iancu – Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940 – 1944).

Documente diplomatice franceze inedite Robert Levy – Gloria şi decăderea Anei Pauker Stevan Pavlowitch – O istorie a Balcanilor. 1804 – 1945 Lucian Leuştean – România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon. 1918 – 1920 Timothy Garton Ash – Istoria prezentului: eseuri, schiţe şi relatări din Europa anilor '90 Walter Kolarz – Mituri şi realităţi în Europa de Est Anneli Ute Gabanyi – Cultul lui Ceauşescu

Rebecca Haynes – Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940 George F. Jewsbury – Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774 – 1828. Studiu asupra expansiunii imperiale Donald M. Nicol – împăratul fără de

moarte. Viaţa şi legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor

Peter Calvocoressi – Europa de la Bismarck la Gorbaciov

Lucian Leuştean – România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe** (1920 – 1923)

Zoe Petre – Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor greceşti referitoare la geţi John Foran – Teoretizarea revoluţiilor

Liviu Rotman – Evreii din România în perioada comunistă (1944 – 1965)

Harold Zimmermann – Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei

Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan – *De la* Cetatea lui Dumnezeu *la Edictul din Nantes*.

Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)

Jean Ancei – Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iaşi, 29 iunie 1941 Sorin Mitu – Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi

Jean-François Soulet – Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon – O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)

Bogdan Murgescu – România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500 – 2010)

Ştefan Lemny – Cantemireştii: aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea Victor Neumann, Armin Heinen (editori) – Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice Stéphane Courtois – Comunism şi totalitarism

Adam Burakowski – Dictatura lui Nicolae Ceauşescu (1965 – 1989). Geniul Carpaţilor.

Niall Ferguson – Civilizaţia. Vestul şi Restul

Paul Kennedy – Ascensiunea şi decăderea marilor puteri. Transformări economice şi conflicte militare din 1500 până în 2000

Bogdan Murgescu – Ţările Române între Imperiul

Otoman şi Europa creştină Kenneth Pomeranz – Marea divergenţă. China, Europa şi naşterea economiei mondiale moderne Ian Morris – De ce Vestul deţine încă supremaţia şi ce ne spune istoria despre viitor Timothy E. Gregory – O istorie a Bizanţului

Viorel Panaite – Război, pace şi comerţ în Islam. Ţările române şi dreptul otoman al popoarelor Marian Coman – Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV-XVI)

David S. Landes – Avuţia şi sărăcia naţiunilor. De ce unele ţări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace

Thomas Asbridge – Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Pawel Ukielski – 1989. Toamna naţiunilor Jerry Brotton – O istorie a lumii în douăsprezece hărţi

Niall Ferguson (coord.) – Istorie virtuală. Evoluţii alternative şi ipoteze contrafactuale Ernst H. Kantorowicz – Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale Norman Davies – Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu Melinda Mitu, Sorin Mitu – Ungurii despre români. Naşterea unei imagini etnice Simon Sebag Montefiore – Stalin. Curtea ţarului roşu Niall Ferguson – Marele Declin. Cum decad instituţiile şi mor economiile Marius Turda – Eugenism şi modernitate. Naţiune, rasă şi biopolitică în Europa (1870 – 1950) Bernard Lewis – Istoria Orientului Mijlociu. De la apariţia creştinismului până în prezent Dragoş Zdrobiş – Limitele meritocraţiei într-o societate agrară. Şomaj intelectual şi radicalizare politică a tineretului în România interbelică Albert Hourani – Istoria popoarelor arabe Lincoln Paine – Marea şi civilizaţia. O istorie maritimă a lumii Simon Sebag Montefiore – Tânărul Stalin Charles King – Marea Neagră. O istorie

Brendan Simms – Europa. Lupta pentru supremaţie, de la 1453 până în prezent Miranda Carter – Cei trei împăraţi. Trei veri, trei imperii şi drumul către Primul Război Mondial Gail Kligman, Katherine Verdery – Ţăranii

sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949 – 1962)

Sam van Schaik – O istorie a Tibetului

Jonathan Haslam – O nouă istorie a serviciilor secrete sovietice în pregătire:

Marc Van de Mieroop – O istorie a Orientului Apropiat în Antichitate (cca. 3.000 – 323 î.Hr.)

Redactor: Cezar Petrilă Coperta: Radu Râileanu Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: martie 2016. Apărut: 2016 Editura Folirom, B-dul Carol I nr. 4 P.O. BOX 266 700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11; (0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: officepolirom.ro Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, al. B_3A, sc. 1, el. 1, sector 4, 040031, O.P. 53 Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office. bucureştipolirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l. str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti Tel. /Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: officeluminatipo.com